

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПІВДЕННИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ЦЕНТР
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

КАФЕДРА МІЖНАРОДНОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА

«ПРАВА ЛЮДИНИ В ПЕРІОД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ»

Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції
(м. Одеса, 31 жовтня 2025 року)

*Друкується за наказом ректора Національного університету
«Одеська юридична академія» О. В. Тодоцака
(наказ № 3110-44 від 02.10.2025 р.)*

Відповідальний редактор – проректор з наукової роботи Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного та європейського права, Заслужений юрист України **Аракелян Мінас Рамзесович**

Заступник відповідального редактора – завідувач кафедри Філософії права Юридичного факультету Близькосхідного університету (Кіпр), член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права **Дамірлі Мехман Алишах огли**

Заступник відповідального редактора – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія» **Бехруз Хашматулла Набієвич**

Укладачі:

Бехруз Хашматулла Набієвич – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Мануїлова Катерина Вікторівна – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Грушко Мальвіна Валеріївна – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Войтович Павло Петрович – PhD в галузі права, доцент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія».

Матеріали видано в авторській редакції. Повну відповідальність за достовірність та якість поданого матеріалу несуть учасники конференції, їх наукові керівники, які рекомендували матеріали до друку.

Адреса редколегії:

Національний університет «Одеська юридична академія», кафедра міжнародного та європейського права, м. Одеса, 65009, вул. Фонтанська дорога, 23.
Тел. +38(048)719 8685.

«Права людини в період збройних конфліктів»: Міжнародна науково-практична конференція, присвячується Міжнародному дню прав людини, який відзначається міжнародною спільнотою 10 грудня. **31 жовтня 2025 р., м. Одеса: збірник матеріалів конференції. Одеса. 2025. 219 с.**

© НУ «Одеська юридична академія», 2025
© Кафедра міжнародного та європейського права НУ «ОЮА»

Шановні учасники і гості конференції!

Щиро радий вітати Вас на цій надзвичайно важливій події, присвяченій темі, яка сьогодні має не лише теоретичне, але й глибоко практичне значення – **захисту прав людини в період збройних конфліктів**.

Права людини є найважливішими складовими сучасного міжнародного правопорядку, основою будь-якої демократичної держави. Але саме в часи збройного конфлікту, коли руйнуються звичні норми життя, а на перший план виходить боротьба за виживання, ці права опиняються під найбільшою загрозою. В умовах збройного конфлікту відбувається перевірка не лише сили державних інституцій, але й стійкості моральних і правових засад усього суспільства.

На жаль, сьогодні ми всі є свідками того, як війна приносить численні людські трагедії – втрати, поневірвання, вимушене переселення, руйнування інфраструктури, порушення базових прав і свобод. Український досвід останніх років є яскравим, хоч і болючим, прикладом того, наскільки важливо не лише вести боротьбу за незалежність, а й водночас залишатися відданими принципам гуманізму, законності та справедливості.

Саме тому сьогоднішній обмін думками та ідеями має особливу вагу. Ми зібралися, щоб осмислити складні виклики, які постають перед системою сучасного міжнародного права, національними інституціями прав людини, судовими органами, гуманітарними місіями. Ми повинні знайти відповіді на питання: як забезпечити дотримання прав цивільного населення у зоні бойових дій; як ефективно фіксувати і документувати воєнні злочини; яким чином притягати до відповідальності винних, коли злочини мають масовий і системний характер.

Міжнародна науково-практична конференція створена для обміну досвідом та практичними напрацюваннями юристів, науковців, громадських активістів, військових і міжнародних партнерів задля ефективного захисту прав людини навіть в екстремальних умовах.

Глибоко переконаний, що результати нашої спільної роботи сприятимуть не лише розвитку правової науки, а й зміцненню практичних механізмів захисту прав людини. Ми повинні не лише аналізувати проблеми, а й пропонувати конкретні рішення – у сфері законодавства, міжнародної співпраці, освіти, правозахисної діяльності.

Бажаю всім учасникам Міжнародної науково-практичної конференції плідної роботи, змістовних дискусій, нових ідей та натхнення. Нехай ця зустріч стане ще одним кроком на шляху до утвердження миру, справедливості та непорушності прав людини у світі, який так гостро потребує людяності.

**Президент Національного університету
«Одеська юридична академія»,
академік НАПрН України,
академік НАПН України,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України**

Сергій КІВАЛОВ

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Аракелян Мінас Рамзесович

проректор з наукової роботи, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія», Заслужений юрист України

**СПЕЦИФІКА ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В
ПЕРІОД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ**

Правозахисна діяльність у мирний час є складною системою заходів щодо забезпечення та захисту прав людини, проте в умовах збройних конфліктів вона набуває особливої значущості та складності. Збройні конфлікти створюють унікальні виклики для правозахисної діяльності, включаючи загрозу життю та здоров'ю як цивільного населення, так і самих фахівців, обмеження доступу до постраждалих територій, а також складність моніторингу та документування порушень. Правозахисна діяльність у період збройних конфліктів зазнає фундаментальної трансформації, набуваючи якісно нових характеристик та масштабів. На відміну від мирних часів, коли захист прав людини здійснюється в рамках функціонуючих державних інституцій та стабільної правової системи, у період бойових дій правозахисники стикаються з комплексом безпрецедентних викликів, що вимагають не тільки професійної компетентності, а й непересічної особистої стійкості, стратегічного мислення та здатності діяти в умовах крайньої необхідності.

Ключові особливості правозахисної діяльності у період збройних конфліктів полягають у виявленні механізмів та проблем правозахисної діяльності, а також визначені ефективних стратегій захисту прав людини в екстремальних умовах. Варто зазначити, що, особливості правозахисної діяльності під час збройних конфліктів відрізняється від мирної наступними аспектами: високий рівень ризику – правозахисники часто працюють у зонах активних бойових дій, наражаючись на загрозу життю та здоров'ю; складність доступу до інформації – обмеження пересування та комунікацій ускладнює збирання даних про порушення прав людини; зміна юридичного контексту – норми міжнародного гуманітарного права, включаючи Женевські конвенції, стають ключовими інструментами, а національне законодавство може бути частково призупинено або деформовано, також зростання кількості порушень прав людини – війни супроводжуються масовими порушеннями, включаючи насильство над цивільним населенням, депортації, тортури, довільні заборони.

Аналізуючи нормативну основу правозахисної діяльності в умовах збройних конфліктів, потрібно виходити по-перше, з норм міжнародного гуманітарного права (Женевські конвенції 1949 р. [1], Додаткові протоколи до Женевських конвенцій [2], Конвенція про захист правам людини у збройних конфліктах); по-друге, з міжнародного права прав людини (Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [3], Європейська конвенція про права людини [4]); по-третє, з національного законодавства – за умов війни частина законів може бути припинена, що створює додаткові виклики захисту прав громадян.

Кардинальна зміна правового поля є основою специфіки такої діяльності. На зміну національному законодавству та міжнародним механізмам захисту прав людини, ефективним у мирних умовах, приходять норми міжнародного гуманітарного права, що

регулюють поведінку сторін у збройному конфлікті. Однак на практиці відбувається не просто зміна правових режимів, а формування правового вакууму, коли традиційні гарантії захисту перестають діяти, а нові механізми виявляються важкозастосовними в умовах хаосу та насильства. Цей нормативний колапс посилюється зростанням масових і системних порушень, що набувають тотального характеру – від насильства над громадянським населенням та примусових переміщень до цілеспрямованого знищення критичної інфраструктури, що провокує масштабні гуманітарні катастрофи.

Інформаційний вакуум та обмежений доступ до постраждалих територій створюють додаткові, часом непереборні бар'єри. Традиційні методи моніторингу виявляються непрацездатними в умовах блокади, руйнування комунікацій та активних бойових дій. Правозахисники змушені діяти у середовищі, де дезінформація стає інструментом війни, а встановлення достовірних фактів потребує не лише професійних навичок, а й громадянської мужності. Безпосередня робота в зонах конфлікту пов'язана з прямими загрозами життю та здоров'ю, що перетворює правозахисну діяльність на рід професійного руху.

У відповідь на ці виклики формується комплекс адаптивних стратегій та методів роботи. Коли пряме спостереження стає неможливим, на перший план виходять технології дистанційного моніторингу, що включають аналіз супутникових знімків, верифікацію контенту користувача з соціальних мереж, застосування методів цифрової криміналістики і збір свідощів через захищені канали зв'язку. Ці інноваційні підходи дозволяють документувати порушення навіть за умов повної блокади територій, створюючи *robustny* доказову базу наступних юридичних процедур.

Юридичний супровід в умовах конфлікту набуває особливих характеристик, зміщуючи фокус з національних на міжнародні механізми захисту. Зібрані докази лягають в основу позовів до міжнародних судових інституцій, включаючи Міжнародний кримінальний суд [5] та Європейський суд з прав людини [6]. Паралельно здійснюється консультування постраждалих, чиї права за умов правового колапсу виявляються особливо вразливими. Критично важливою складовою стає мобілізація світової спільноти через доведення верифікованої інформації про порушення до структур ООН, міжнародних неурядових організацій та світових ЗМІ, що створює дипломатичний тиск на сторони конфлікту та сприяє мобілізації гуманітарної допомоги.

Системні бар'єри, які стоять на шляху правозахисної діяльності, мають багаторівневий характер. Фізичні та політичні перепони, включаючи блокування територій та пряме переслідування активістів, посилюються масованими кампаніями дезінформації, спрямованими на дискредитацію самих правозахисників. Хронічний брак ресурсів – фінансових, технічних та кадрових – обмежує можливості ефективного реагування на виклики. Подолання цих бар'єрів вимагає не лише стратегічного планування та міжнародної кооперації, а й розвитку систем психологічної підтримки для самих правозахисників, які працюють за умов постійного стресу та небезпеки.

Таким чином, правозахисна діяльність у період збройних конфліктів еволюціонує з переважно юридичної практики до комплексної гуманітарно-аналітичної місії, яка потребує універсальних компетенцій – від глибокого знання міжнародного гуманітарного права та навичок кризового менеджменту до володіння цифровими технологіями та медіаграмотністю. У сучасних умовах, відзначених зростанням гібридних та повномасштабних збройних конфліктів, роль правозахисників стає критично важливою для збереження основ людяності, документування злочинів для майбутнього правосуддя та мінімізації страждань цивільного населення. Їхня робота є не тільки професійною

діяльністю, а й формою громадянського опору, хаосу і безкарності, виступаючи моральним компасом у найнелюдськіших умовах сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (Женевська конвенція IV 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II) 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text
3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
4. Європейська конвенція з прав людини з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11, 14 та 15 з Протоколами № 1, 4, 6, 7, 12, 13 та 16. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf
5. Міжнародний Суд ООН. URL: <https://www.icj-cij.org>
6. Європейський Суд з прав людини. URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home>

Ключові слова: правозахисна діяльність, збройні конфлікти, права людини, захист прав людини, міжнародне гуманітарне право, міжнародний захист прав людини.

Key words: human rights advocacy, armed conflicts, human rights, human rights protection, international humanitarian law, international human rights protection.

Бехруз Хашматулла Набієвич

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»

АКТУАЛІЗАЦІЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ В УМОВАХ МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ

Проблематика правового захисту біженців залишається одним із найважливіших напрямів сучасної державної політики та міжнародного співробітництва. Зростання політичної нестабільності, воєнні конфлікти, екологічні катастрофи та соціально-економічні потрясіння спричиняють масові міграційні потоки, змушуючи мільйони людей залишати свої домівки. Відповідно до норм міжнародного права, забезпечення прав біженців є прямим обов'язком держав, а їх порушення може призвести до соціальної напруженості, гуманітарних катастроф і посилення міжнародних криз [1]. Сьогодні ці виклики особливо актуальні для України, адже внаслідок повномасштабної агресії значна кількість громадян, були змушені шукати захисту на території держав Європейського Союзу. Це стало найбільшою міграційною кризою в Європі з часів Другої світової війни [2]. В цих умовах особливого значення набуває формування ефективних механізмів правового захисту українських біженців, адаптація національних і європейських правових норм до нових реалій, а також забезпечення належної інтеграції переміщених осіб у приймаючі суспільства.

Аналізуючи питання механізмів правового захисту українських біженців в Європейському Союзі, необхідно наголосити на забезпеченні повного аналітичного звіту про теперішній стан механізмів правового захисту українських біженців в міжнародному праві

та праві Європейського Союзу, а також особливу увагу приділити імплементації міжнародно-правових механізмів у правові системи та правозастосовну практику держав Європейського Союзу та України [3].

Особлива увагу приділяється формуванню щодо вироблення порівняльно-правової моделі статусу українських біженців у країнах Європейського Союзу та особливостей реалізації механізмів тимчасового захисту, яка заснована на новій логіці порівняльного аналізу, що охоплює не лише нормативну базу, а й реальні механізми доступу до захисту, інтеграції та правової визначеності статусу біженців. Сьогодні реалізація економічного та технологічного впливу, адаптація законодавства до стандартів Європейського Союзу створює передумови для розвитку механізмів ефективного захисту прав біженців, зокрема через впровадження інноваційних цифрових рішень, які вже довели свою результативність у країнах Європейського Союзу.

Слід наголосити, що в контексті соціального впливу дослідження механізмів правового захисту українських біженців в Європейському Союзі сприятиме підвищенню рівня правової обізнаності населення, підвищенню рівня довіри громадян до державних органів та міжнародних інституцій, що здійснюють захист прав людини, поєднуючи юридичні, політичні та гуманітарні підходи для забезпечення належного захисту прав мільйонів переміщених осіб у глобальному світі.

Очікуваним ефектом даних дій може бути підвищення рівня правової обізнаності у сфері захисту прав біженців, а також формування довіри до державної політики у сфері захисту прав людини, зокрема, прав біженців, та розширення контактів між органами державної влади, зокрема, міграційними службами, прикордонними органами, міжнародними міжурядовими та неурядовими організаціями при оцінці ризиків та застосуванні механізмів захисту біженців. Незважаючи на існуючі механізми, які передбачають захист прав осіб, що тікають від насильства, війни та переслідувань, реальна ситуація часто виглядає значно складніше.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що механізми правового захисту біженців, знаходяться на перетині політичних, економічних та гуманітарних інтересів, мають бути одним із головних пріоритетів міжнародного співтовариства, зокрема і щодо прав українських біженців в Європейському Союзі. Механізми правового захисту українських біженців у Європейському Союзі в умовах міграційної кризи мають вагомий науковий і практичний потенціал. Його результати можуть бути використані для удосконалення законодавства, підготовки фахівців у сфері міжнародного та європейського права, а також для формування сучасної політики захисту прав біженців, заснованої на принципах гуманізму, верховенства права та міжнародної солідарності. Забезпечення ефективного правового захисту українських біженців є не лише юридичним, але й моральним обов'язком демократичних держав, що прагнуть зберегти стабільність і гуманітарні цінності у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>
2. ООН: Україну від початку війни залишити понад 4.4. мільйона людей. *Радіо свобода*. 9 квітня 2022 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraine-viyna-bizhentsi/31794741.html>

3. Лісна І. С. Імплементація європейських правових норм у законодавство України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2024. № 48. URL: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/954>

Ключові слова: механізми правового захисту, українські біженці, Європейський Союз, міграційна криза, права людини, захист прав людини, міжнародне гуманітарне право, міжнародний захист прав людини.

Key words: legal protection mechanisms, Ukrainian refugees, European Union, migration crisis, human rights, human rights protection, international humanitarian law, international human rights protection.

Дамірлі Мехман Алишах огли

завідувач кафедри Філософії права Юридичного факультету Близькосхідного університету (Kırp), член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Штучний інтелект (ШІ) став однією з ключових технологій ХХІ століття, трансформуючи всі сфери життя – від економіки і медицини до політики та права. Однак разом із ростом можливостей з'являються й нові загрози: алгоритмічна дискримінація, цифрове нерівенство, порушення приватності. Все частіше рішення, що впливають на долі людей, приймаються не людьми, а ML-системами (скорочено від *machine learning systems*). У цій ситуації захист прав людини стає актуальною темою технологічної епохи. Перетин технологій і гуманітарних цінностей ставить перед суспільством міждисциплінарне завдання: як інтегрувати принципи гідності, свободи і рівності в алгоритмічну логіку машин.

Говорячи про потенціал ШІ для захисту прав людини, слід зазначити, що він відкриває нові можливості. У сфері освіти інтелектуальні платформи адаптуються до індивідуальних потреб учнів, роблячи навчання більш доступним. ШІ також прискорює доступ до медичної допомоги – системи діагностики допомагають виявляти хвороби на ранній стадії. Аналітичні системи дозволяють правозахисним організаціям ефективніше виявляти корупцію, стежити за порушеннями гуманітарного права, прогнозувати наслідки катастроф тощо. При відповідальному використанні ШІ здатен підвищити прозорість управління та ефективність державного сектору.

Проте позитивний потенціал не повинен затемнювати серйозні небезпеки, ризики та загрози. Алгоритми ML-систем, що навчаються на історичних даних, відтворюють і посилюють соціальні упередження. Відомі випадки, коли системи автоматизованого найму дискримінували жінок або меншини через перекошені вибірки. Масове використання технологій розпізнавання облич у мегаполісах, що фіксують переміщення мільйонів громадян без їх згоди, загрожує праву на приватне життя та свободі пересування. ШІ може стати інструментом стеження, маніпуляції громадською думкою та поширення дезінформації. Показовими, але водночас тривожними прикладами є: алгоритми, що впливають на рішення судів і поліції; рекрутингові програми, які дискримінують жінок. Такі випадки демонструють: відсутність прозорості і контролю веде до системних порушень прав людини. Також постає проблема відповідальності: хто винен, якщо алгоритм порушив чийсь

права – розробник, оператор чи держава? Ці виклики ставлять під сумнів саме поняття автономії людини в цифрову епоху.

ШІ змушує суспільство по-новому поглянути на гідність, свободу волі та відповідальність. Якщо в XX столітті загрозою правам був авторитаризм, то в XXI – також цифровий авторитаризм, тобто алгоритмічна влада, коли рішення приймаються без усвідомлення людиною. Відповіддю стане «цифровий гуманізм» – ідея, що технології повинні підсилювати людські якості, а не замінювати їх.

Важливою задачею сьогодення є правове та етичне регулювання багатосторонніх питань, пов'язаних з ШІ, передусім у контексті прав людини. Міжнародне співтовариство поступово формує нормативні підходи до управління ШІ. Організація Об'єднаних Націй у звіті *Governing AI for Humanity* підкреслює, що будь-які технології повинні розвиватися у руслі прав людини [1]. Рада Європи запропонувала «десять кроків» для забезпечення прозорості, відповідальності та рівності у сфері ШІ [2]. ЄС прийняв комплексний *AI Act*, перший у світі системний правовий акт про ШІ, що вводить категорії ризику та систему аудиту алгоритмів [3].

Етичний консенсус включає принцип «людського контролю» (*human-in-the-loop*), пояснюваність рішень, заборону шкідливих практик і гарантію недоторканності приватного життя. Практика підтверджує, що від підходу до регулювання залежить, чи стане ШІ інструментом захисту або загрозою. Позитивні кейси – використання аналітики ШІ для боротьби з корупцією або виявлення порушень у зонах конфліктів, проекти ООН і Human Rights Watch [4; 5].

Вже звучать заклики до формування цифрової юриспруденції. Світ поступово рухається до глобальної правової архітектури в сфері ШІ, де права людини будуть ядром регулювання. Імовірно, у найближчі 10–15 років «право на пояснюване рішення» та «право на цифрову автономію» можуть увійти до переліку базових прав людини.

Дослідники майбутнього розглядають три можливі сценарії розвитку подій: оптимістичний, песимістичний і нейтральний. У першому випадку ШІ сприятиме рівності, справедливості та доступу до прав. У другому – ми станемо свідками тотального контролю, цифрової сегрегації та втрати приватності. У третьому – можливий баланс користі і ризиків при суворому правовому та етичному регулюванні.

Щоб уникнути цифрового авторитаризму, необхідно поєднувати технологічні інновації з гуманітарними принципами. На міжнародному рівні створення глобальної конвенції про права людини і ШІ стане важливим завданням. Державам доведеться впроваджувати обов'язкову етичну експертизу ШІ-проектів, забезпечувати можливість оскарження рішень алгоритмів, а громадянам – підвищувати цифрову грамотність. Наука, особливо правова, має брати участь як у розробці нових правових норм, так і в незалежному моніторингу.

ШІ – невід'ємний супутник сучасності і потужний інструмент, який може як розширити простір прав людини, так і його руйнувати. Парадоксально, але саме ШІ, що викликає тривогу, може стати головним союзником у захисті прав людини. Головне завдання сучасного суспільства – зберегти людину в центрі технологічного прогресу. Права і гідність особистості мають стати не зовнішнім обмеженням, а внутрішнім орієнтиром цифрової трансформації. Лише тоді гасло «жодних технологій без прав людини» стане реальністю, а не декларацією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. United Nations. *Governing AI for Humanity: Report*. New York, 2024. 56 p.

2. Council of Europe. *Ten Steps for Transparency, Responsibility and Equality in AI*. Strasbourg, 2023. 48 p.
3. European Union. *Artificial Intelligence Act (AI Act)*. Brussels, 2023. 112 p.
4. Human Rights Watch. *Using AI for Accountability in Conflict Zones*. New York, 2021. 53 p.
5. UNESCO. *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*. Paris, 2021. 44 p.

Ключові слова: штучний інтелект (ШІ), ML-системи, права людини, «право на пояснюване рішення», «право на цифрову автономію», цифровий авторитаризм.

Key words: artificial intelligence (AI), ML-systems, human rights, “right to an explainable decision”, “right to digital autonomy”, digital authoritarianism.

Стрельцов Євген Львович

*доктор юридичних наук, доктор теології, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України, зав. лабораторією «Інновації у сфері кримінальної юстиції»
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРАВА ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Сучасна цивілізована держава являє собою організацію політичної влади, діяльність якої спрямована на проголошення та реалізацію комплексу особистих (громадянських), політичних, соціальних, економічних і культурних прав і свобод людини та громадянина. Принцип поваги до основних прав і свобод людини і громадянина є не лише зобов'язанням кожної держави, а й одним із фундаментальних принципів міжнародного та національного (внутрішньодержавного) права. Ключовими положеннями при визначенні та реалізації прав людини є їх універсальність (поширюються на всіх без винятку), невідчужуваність (неможливість їх обмеження або позбавлення) і взаємозалежність (взаємне зумовлення та взаємопов'язаність окремих прав і свобод). Держава, у процесі аналізу стану дотримання прав людини, повинна дотримуватися таких умов: поважати права людини, утримуючись від будь-якого неправомірного втручання у процес їх реалізації; захищати осіб від порушення їхніх прав з боку інших фізичних осіб чи юридичних осіб; вживати необхідні заходи для сприяння реалізації людиною її основних прав. Таким чином, стратегічні цілі дотримання та постійного удосконалення механізмів забезпечення прав людини як визначального чинника у процесі формування та реалізації державної політики, здійснення повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також у сфері господарської діяльності повинні ґрунтуватися на принципах верховенства права, законності, справедливості, рівності та недискримінаційності у забезпеченні прав і свобод людини та громадянина [1].

Основне правове навантаження у процесі визначення та реалізації прав людини покладається на публічне право, яке у своєму загальному розумінні регламентує (унормовує) відносини між державою та її громадянами. Таке регулювання надає цим відносинам, з одного боку, самостійного, а з іншого — взаємопов'язаного та взаємозалежного характеру. Для сфери публічного права характерними є юридична централізація (тобто регулювання «по вертикалі», від єдиного центру — держави) та імперативний метод правового регулювання, який не залишає суб'єктам значного простору для власного розсуду. [2] Основними галузями публічного права вважаються конституційне, адміністративне,

кримінальне, податкове та інші галузі права [3]. Публічно-правове регулювання, за своєю суттю, передбачає існування ефективних механізмів захисту прав людини як на національному, так і на міжнародному рівнях [4]. На національному рівні такі механізми, передусім, закріплені у положеннях Конституції, яка має найвищу юридичну силу та визначає засади правового статусу людини і громадянина. Зокрема, розділ II Конституції України має назву «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». У статті 21 закріплено, що «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними». Варто наголосити, що ці права та свободи не лише проголошуються, а й забезпечуються реальними правовими механізмами їх дотримання. Так, стаття 22 Конституції України встановлює, що «при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод». Такий підхід поширюється не лише на загально-правові положення, а й на регулювання у межах окремих галузей права. Наприклад, у ст. 29 Конституції, закріплено: «ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом». На міжнародному рівні система захисту прав людини ґрунтується на низці універсальних і регіональних документів. До основних з них належать Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.), а також Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.). Значну роль у практичному забезпеченні дотримання цих прав відіграють міжнародні судові інституції, зокрема Європейський суд з прав людини, рішення якого мають обов'язковий характер для держав-учасниць.

Необхідно враховувати, що права людини становлять достатньо динамічний феномен, який постійно еволюціонує, реагуючи на нові виклики суспільного розвитку. Саме тому права людини не є абсолютними, адже в окремих випадках вони можуть бути обмежені, зокрема, у період надзвичайного або воєнного стану, а також за умов епідеміологічної небезпеки. Отже, права людини потребують постійної уваги до розвитку та правового вдосконалення, оскільки являють собою складний політичний, економічний, соціально-правовий і ментальний феномен.

Спеціальної уваги потребує аспект, пов'язаний із співвідношенням, взаємозалежністю та взаємодоповненням феномену прав людини, основ теорії прав людини та реалізацією відповідних положень у межах публічного права загалом і його окремих галузей. Необхідно враховувати, що публічне право виступає, з одного боку, інструментом функціонування державної влади, а з іншого - формою контролю за виконанням цієї владою своїх функцій. У цьому контексті саме права людини у розвиненій демократичній державі становлять цілісну основу публічного права та виступають критерієм легітимності державного втручання у приватне життя особи. Таке розуміння дозволяє стверджувати, що права людини формують нормативну основу публічного права.

Необхідно враховувати, що права людини та інститути публічного права взаємодіють у двох взаємопов'язаних вимірах - матеріальному та процесуальному. У матеріальному аспекті права і свободи людини визначають зміст правових норм, у процесуальному (процедурному) вимірі реалізуються механізми захисту прав і свобод людини. В ідеальному розумінні публічне право не повинно обмежуватися роллю інструменту здійснення влади: воно, скоріше, повинно слугувати інструментом суспільного балансу між владою та свободою (реалізацією людиною своїх прав). Важливою складовою цього балансу є процедурний механізм, що створює реальні важелі захисту прав людини, зокрема: діяльність судових органів, інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав

людини (омбудсмена), а також система публічного контролю за діяльністю органів державної влади тощо. Таким чином, у результаті належного функціонування зазначених механізмів публічне право трансформується (повинно трансформуватись) з інструмента здійснення державної влади у засіб підтримання балансу між владою та свободою в суспільстві.

Саме таке значення комплексу прав людини в суспільстві та закріплення його основоположних принципів у Конституції формує (або повинно формувати) інституційну архітектуру максимальної ефективності та реальності у забезпеченні прав і свобод людини. Реалізація цього завдання здійснюється (або має здійснюватися) через функціонування низки ключових механізмів, серед яких: система конституційного контролю, інститути адміністративної юстиції, громадський контроль і забезпечення доступу до публічної інформації, діяльність інституту омбудсмена, а також кримінально-правова охорона основоположних благ людини - таких як життя, гідність, свобода та власність. Усвідомлення цього дозволяє ще раз підкреслити, що права людини не можуть розглядатися поза межами публічної влади: навпаки, вони повинні становити змістовну основу її функціонування.

Сучасні виклики та тенденції розвитку суспільства зумовлюють необхідність особливої уваги до низки ключових аспектів забезпечення та захисту прав людини. До них належать: 1) процеси цифровізації публічної влади, що вимагають запровадження нових стандартів захисту персональних даних та приватності; 2) прояви різних форм та видів надзвичайного стану, які ставлять питання встановлення реальних меж обмеження прав людини, тобто здійснення так званого тесту на ефективність конституційних гарантій; 3) європейська інтеграція України, що посилює вплив стандартів Європейського суду з прав людини як наднаціонального органу публічно-правової юрисдикції, що потребує їхнього належного врахування у національному законодавстві; 4) переосмислення завдань та функцій галузей публічного права, зокрема кримінального права, з урахуванням процесів соціальної трансформації.

Завершуючи, необхідно підкреслити, що права людини та основні положення теорії прав людини виступають системним і ціннісним ядром публічного права. Публічне право, у свою чергу, є інституційною формою реалізації прав людини, визначаючи межі, способи та гарантії державного впливу на відповідні процеси. Таке розуміння сучасного публічного права вимагає певної корекції у розумінні змісту окремих галузей права. Зокрема, кримінальне право, рельєфно відображаючи галузеву реалізацію охоронної функції публічного права, має забезпечувати ефективний захист основних прав людини через санкційні та превентивні механізми [5]. У цілому, баланс між владними повноваженнями держави та правами людини є ключовою умовою функціонування розвинутої правової держави та забезпечення демократичного публічного порядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Національна стратегія у сфері прав людини. Затверджено Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>
2. Легін Л.М. Співвідношення публічного права та галузі адміністративного права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Випуск 3 (6). С.165 – 172 .
3. Поняття, сутність і зміст об'єктивного права: мультимедійний навчальний посібник. Національна академія внутрішніх справ. https://arm.navs.edu.ua/books/tdp-new/info/lecture/lec5/tema5_17.html).
4. *Захист прав людини в Україні: сучасний стан та перспективи вдосконалення*: збірник тез науково-практичного круглого столу, присвяченого 74-й річниці проголошення Загальної

декларації прав людини (м. Хмельницькій, 09 грудня 2022 р.); Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України [та ін.]. Хмельницький, 2022. 202 с.

5. Стрельцов Є.Л. Раціональний дискурс про кримінальне право: монографія. Київ: Юрінком Прес. 2024. 468 с.

Ключові слова: прав людини, теорія прав людини, публічне право, галузі публічного права, конституційне право, кримінальне право, охоронна функція.

Key words: human rights, theory of human rights, public law, branches of public law, constitutional law, criminal law, protective function.

Кондратенко Віталій Миколайович

доктор юридичних наук, професор, професор

кафедри загальноправових дисциплін та державного управління

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВИ СВОБОД ОСОБИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Наукове обґрунтування та вирішення проблематики адміністративно-правових засобів беззаперечно відноситься до постійно актуалізованих тем, оскільки вони включені до фундаментальних основ адміністративного права. На загальнотеоретичному рівні правові засоби визначають сутність, функціональну вираженість та соціально-ідеологічну цінність права. Означена категорія має універсальний характер, якою послуговуються від розгляду всієї сфери юриспруденції до окремих режимів, форм і способів правового регулювання, певних елементів його механізму.

Правові засоби спрямовуються на забезпечення певної сукупності соціальних інтересів, які вимагають правового гарантування. За їхньої допомоги здійснюється правовий вплив на свідомість і поведінку людей, метою якого є втілення змісту правових норм у можливу правомірну поведінку особи шляхом усвідомлення індивідом ціннісних орієнтацій про право та формування позитивних мотивів активної правової поведінки. Залежно від змісту регульовального впливу, вони охоплюють такі площини: інформаційно-психологічний вплив; ціннісно-мотиваційний вплив; нормативний вплив права на суспільну дійсність. Зазначені аспекти повною мірою створюють процес впливу права на свідомість людини, визначають рівень правової свідомості та сприяють правомірній поведінці у різних сферах суспільного життя [1, с. 23-25].

На окрему увагу заслуговує поняття правових засобів у контексті інструментальної теорії права, де воно розуміється у вигляді спеціального інструменту досягнення певних цілей у межах суспільної діяльності. Ці ідеї інтерпретовано у дослідженнях вітчизняних вчених, зокрема під правовими засобами пропонується розуміти систему субстанціональних і діяльнісних правових явищ, за допомогою яких суб'єкти правовідносин, що поступово набувають характеру змагальності, досягають приватних і публічних цілей. У кінцевому підсумку під правовими засобами варто розуміти правові явища виражені в системі правового інструментарію та діяльності суб'єктів, що здійснюють його застосування, які об'єктивують функції права з метою досягнення соціально значущих результатів, а також забезпечення дієвості правового регулювання суспільних відносин. Головним постулатом

виступає вибудування конкретного алгоритму застосування сукупності правових засобів, спрямованих на забезпечення правового впливу у сфері соціального середовища.

Досягається такий стан внаслідок встановлення правових гарантій вільної реалізації суб'єктивних прав, позитивного стимулювання до прийнятної моделі соціально-правової поведінки, яка узгоджується із суспільними та приватними інтересами, та зобов'язання до вчинення чи утримання від вчинення певних дій [2, с. 68].

Галузева вираженість правових засобів повною мірою реалізується за адміністративно-правових відносин, де вони набувають певних рис зумовлених доктриною адміністративного права та специфікою публічного управління у нашій країні. Система адміністративно-правових засобів є однією із центральних елементів у вказаних процесах, де відбувається переосмислення їхньої ролі та місця у суспільстві та праві.

Натомість залишається сталим розуміння істотної сутності вказаної юридичної категорії, яка не змінюється з часом. Вона полягає в тому, що ці правові засоби реалізуються органами виконавчої влади та виконавчими органами місцевого самоврядування, компетентними посадовими та службовими особами у межах здійснення своїх публічно-владних повноважень. До об'єктів впливу відносяться фізичні та юридичні особи приватного та публічного права, які взаємодіють з суб'єктами публічної адміністрації у межах своїх загальних і спеціальних адміністративно-правових статусів. Основними завданнями, з одного

боку, виступає забезпечення дотримання верховенства права, законності та громадського порядку, належного здійснення публічного управління. З іншого боку – правового гарантування та сприяння розвитку суспільних інститутів, реалізації та захисту суб'єктивних прав населення тощо [3, с. 353].

У сфері прав і свобод людини та громадянина правове забезпечення переважно має подібне вираження, однак з певними умовностями. Безпосередньо пов'язані вони з особливостями здійснення конституційних процесів гарантування реалізації загальних і спеціальних правових статусів фізичних осіб, правових процедур захисту та відновлення порушених чи обмежених прав і свобод особи тощо. Важливий вплив мають міжнародні стандарти з прав людини, дотримання яких на законодавчому рівні є обов'язком для нашої країни.

На сьогодні ключовою перепорою для визначення істотної сутності та структури вказаного напрямку адміністративно-правового забезпечення виступає відсутність належної розробки його концепції у вітчизняній доктрині адміністративного права. Це пов'язано з наведеними доводами щодо формального підходу на державному рівні до реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина протягом минулого століття. Останніми роками тривають активні теоретико-правові пошуки розвитку конституційних й адміністративно-правових правореалізаційних і правозахисних положень.

Формулювання поняття адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина досі позбавлені уніфікованості та системності наукового сприйняття. Існує низка різних позицій нової когорти вітчизняних адміністративістів, які у монографічних дослідженнях зверталися до з'ясування сутності та змісту цієї юридичної категорії як у загальному розумінні, так й при дослідженні публічного-правового забезпечення прав окремих категорій громадян, різних сфер виникнення адміністративно-правових відносин тощо. Водночас прослідковуються також спільні риси, де більшість погоджується, що основним вираженням адміністративно-правового забезпечення слугує насамперед діяльність органів державної влади з метою сприяння створення належних умов для реалізації та захисту прав і свобод особи.

За останнє десятиліття стрімкий розвиток міжнародного та внутрішнього права з питань прав людини створив передумови застосування у правотворчій та правозастосовній діяльності вітчизняних суб'єктів публічної адміністрації широкого трактування адміністративно-правового забезпечення [4, с. 76-77].

Головними завданнями є таке: гарантування правових можливостей взяття активної участі в основних напрямках життя суспільства на рівні з іншими громадянами; правове регулювання сфер соціального середовища з метою створення належних і достатніх умов для ефективної реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина; виявлення та усунення несприятливих факторів, що негативно відбиваються на процесах реалізації прав і свобод людини та громадянина; сприяння системній взаємодії суб'єктів публічної адміністрації з суспільними інститутами та представниками населення, залученими у межах відповідних правових відносин, з метою забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина; дотримання взаємозалежності процесів реалізації прав і діяльнісної спрямованості суб'єктів публічної адміністрації, функціонування якої корегується залежно від специфіки розвитку охоронюваної сфери.

Наведене дозволяє сформулювати поняття адміністративно-правових засобів забезпечення прав і свобод людини та громадянина, під якими доцільно розуміти правові явища виражені в системі універсального і структурованого адміністративно-правового інструментарію та формалізованої діяльності суб'єктів публічної адміністрації, які спрямовані на регулювання суспільних відносин щодо створення необхідних умов реалізації прав і свобод індивіда, а також гарантування ефективного функціонування правового механізму захисту та відновлення суб'єктивних прав із можливістю застосування заходів адміністративного примусу.

Правові засоби характеризуються наявністю таких рис: змодельовуються за допомогою сукупності матеріальних і процесуальних норм адміністративного права; застосовуються системою органів виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування у межах передбачених законодавством владних повноважень під час здійснення правомірних дій; створюють сприятливі необхідні й достатні умови соціального середовища з метою належної реалізації прав і свобод осіб з урахуванням їхнього спеціального адміністративно-правового статусу; передбачають у певних випадках застосування адміністративно-примусових заходів до учасників відповідних суспільних правовідносин; вимагають системної взаємодії органів публічної взаємодії з інститутами громадянського суспільства з питань громадського контролю за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації та підвищення дієвості застосування адміністративно-правових засобів забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кондратенко В. М. Теорія і практика адміністративно-правових засобів забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю : монографія. Харків : Мачулін, 2018. 435 с.
2. Кондратенко В. М. Теоретико-правовий зміст адміністративної діяльності публічної влади у сфері забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю. Наукові записки. Серія: Право. 2022. Вип. 13. С. 66–70.
3. Кондратенко В.М., Стеценко Д.Ю. Адміністративно-правові засади громадського контролю в судовій системі через призму забезпечення прав людини та громадянина в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 3. С. 351–355.

4. Кондратенко В.М., Швайка Д.М. Змістовне наповнення та особливості реалізації правових засобів забезпечення взаємодії громадськості з публічною адміністрацією в Україні. Наукові записки. Серія: Право. 2024. Вип. 17. С. 75–79.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, адміністративний примус, міжнародні стандарти, органи виконавчої влади, права і свободи людини та громадянина, публічна адміністрація, правові засоби.

Key words: administrative coercion, administrative and legal support, human rights and freedoms, international standards, public administration, public authorities, legal instruments.

Tutku Tuğyan

*Assistant Professor of the Faculty of Law and Department of
International Law Near East University, Cyprus*

DEFENDING INTERNATIONAL LAW: THE KANTIAN FRAMEWORK

This paper challenges international legal nihilism, a doctrine powered by the gap between legal ideals and state practice, which draws from political realism and critical legal theory to dismiss international law as ineffective. As an antidote, it proposes a Kantian developmental framework, reframing international law not as a failed static code, but as a teleological project guiding a gradual transition from a ‘state of war’; towards a ‘state of peace’; Within this model, International Humanitarian Law (IHL) is analysed as the pragmatic tool for regulating conflict, while International Human Rights Law (IHRL) provides the blueprint for the just states necessary for a stable peace. The paper argues that widespread violations and the corresponding rise of accountability mechanisms are not evidence of law’s failure, but rather proof of its enduring normative power and the slow, rational work of building an international rule of law.

Defending International Law: The Kantian Framework

The codified aspirations of the Geneva Conventions stand in stark and often brutal contrast to the realities of modern armed conflict. Reports from international organizations detail a world where attacks on civilians and the targeting of hospitals remain tragically commonplace [10]. This tension between the promise of law and the persistence of atrocity presents a profound challenge to the international legal order, particularly within International Humanitarian Law (IHL) and International Human Rights Law (IHRL).

A powerful response to this contradiction is international legal nihilism. This is the complete rejection of law and legal norms, portraying international law as a utopian fantasy or a mere pretence for the exertion of brute force [12, p. 48-49]. This perspective, while compelling in its pessimism, is ultimately a counsel of despair that concludes the project of building an international rule of law has failed.

This paper argues against this debilitating nihilism by proposing a Kantian developmental framework for understanding international law [11]. It posits that IHL and IHRL are not static, failed rules but are the crucial normative tools for a rudimentary international society’s gradual, rational progression from a ‘state of war’; towards a ‘state of peace’. The law’s purpose is teleological, aimed at a future state of right, not a perfect reflection of the present state of fact. This shifts our central inquiry from a static evaluation of compliance - «Does international law work?» - to a dynamic analysis of its function over time:
«What work is international law *doing*?»

To defend this thesis, this paper will first deconstruct the nihilist position before explicating the Kantian framework as a regulative ideal. It will then analyse IHL and IHRL as the twin pillars of this developmental project, concluding by confronting the evidence of atrocities as proof not of law's failure, but of its normative power.

The Nihilist Challenge

International legal nihilism denies law's autonomy from politics and its coherence as a normative system. Whether rooted in political realism, which views law as an epiphenomenon of state power and interest, [1, p. 6-7] or in Critical Legal Studies, which deconstructs law as an «indeterminate» [4, p.42] language that ultimately fails to constrain power, the endpoint is the same. Both traditions conclude that international society is governed only by the «rule of power» a position which forecloses the possibility of progress through law. An effective refutation must therefore defend the very possibility that nihilism denies: that law can possess an autonomous purpose and a coherent developmental logic rooted in reason.

Perpetual Peace as a Regulative Ideal

Immanuel Kant's political philosophy provides a powerful antidote to legal nihilism by reframing the problem of international relations. He diagnoses the relationship between states as a 'state of nature'; which is necessarily a 'state of war' - not of constant hostilities, but of their permanent threat [11, p.7]. Kant declares this condition «in the highest degree unjust in itself»; and argues that humanity has a moral duty to overcome it through the slow and deliberate application of reason.

His proposed solution is not a coercive world government, which he feared would become a «soulless despotism» but a voluntary «federation of peoples»; or a «league of peace»; (*foedus pacificum*). This is a non-coercive confederation founded on reason and consent, designed to secure the freedom of each memberstate and abolish war for good. What nihilists perceive as a fatal weakness - the lack of a world police force - is, from a Kantian perspective, a necessary moral feature that respects the autonomy of its constituent parts.

Crucially, Kant's project is not a utopian blueprint but a «regulative ideal» - a dictate of pure reason towards which humanity is morally obligated to strive, even if its perfect realization remains an infinite task. This concept provides the essential framework for viewing international law not as a failed system, but as a long-term developmental project, a framework. The existence of war does not falsify the project; it merely confirms its necessity.

IHL, IHRL, and the Kantian Project

This Kantian framework allows us to re-interpret the function of modern international law. International Humanitarian Law represents the first, indispensable step in this transition. It does not abolish war but begins the process of regulating it by subjecting violence to the rule of reason. Its core principles - Humanity, Distinction, and Proportionality - are not arbitrary rules but expressions of reason applied to chaos. They force military actors to justify their actions in a normative language, transforming violence from a mere fact into a potentially lawful or unlawful act. The very concept of a «war crime»; is only cognizable because this law exists to be violated.

While IHL regulates the pathology of war, International Human Rights Law provides the blueprint for political health. It is the legal architecture for building the just societies that Kant identified as the essential foundation for a lasting peace, directly corresponding to his call for states to adopt a «republican constitution». Kant argued that a state's internal character is causally linked to its external behaviour; respect for freedom at home fosters peace abroad. IHRL thus redefines sovereignty, making it conditional on a state's respect for the rights of its people—a clear movement toward a Kantian order where internal justice is a matter of international concern.

These two bodies of law form a unified normative trajectory. Their relationship is managed

through principles like *lex specialis*, which ensures harmonization, not displacement. IHL functions as the legal embodiment of Kant's pragmatic «Preliminary Articles» for ending war. IHRL functions as the embodiment of his «Definitive Articles»; for building a lasting peace. Together, they guide the international community on its arduous journey.

Confronting the Abyss: Violation as Proof of the Norm

The nihilist's most potent argument is the brutal reality of atrocities in Syria, Ukraine, Gaza, and elsewhere. The Kantian framework, however, pivots this analysis. The crucial fact is not merely that atrocities occur, but that they are documented, investigated, and condemned as violations of law. The very ability to label an act a «war crime» is predicated on the existence of the legal norm. Without the law, bombing a hospital is a tragic event; with the law, it is a transgression against a universal standard.

The vast ecosystem of monitoring and reporting by the UN and NGOs is not a chronicle of the law's failure; it is an exercise of its normative power to hold reality to account. Furthermore, the institutionalization of accountability through the International Criminal Court and the use of universal jurisdiction, however imperfect, represent a monumental step in the Kantian project. This system is the most powerful empirical refutation of legal nihilism, representing humanity's collective refusal to accept that war is a legal or moral vacuum.

Conclusion: The Slow Work of Reason

The nihilist argument derives its power from a static and impatient perspective. A Kantian developmental framework offers a more resilient view, reframing IHL and IHRL not as a failed final product, but as the evolving instruments of a long-term framework project. The gap between legal aspiration and political reality is not evidence of the law's impotence; it is the very space in which the law performs its most crucial normative work as a regulative ideal. The path is neither linear nor guaranteed. Yet, the continued development of international law and the painstaking institutionalization of accountability are tangible evidence of what Kant called the «slow work of reason» in human affairs. The task is not to despair, but to engage in the patient, difficult work of building peace, using the imperfect but essential tools of international law.

REFERENCES:

1. Boyle, Francis Anthony. *World Politics and International Law*. Duke University Press, 1985.
2. Capps, Patrick. "The Kantian Project in Modern International Legal Theory." *European Journal of International Law* 12, no. 5 (2001):1003–25.
3. Capps, Patrick, and Julian Rivers. "Kant's Concept Of International Law." *Legal Theory* 16, no. 4 (2010): 229–57.
4. Casey, C. "Legal Indeterminacy: Causes and Significance." *Trinity College Law Review* 18 (2015): 42–61.
5. Corn, Geoffrey S. "Mixing Apples and Hand Grenades: The Logical Limit of Applying Human Rights Norms to Armed Conflict." *Journal of International Humanitarian Legal Studies* 1 (2010): 52–94.
6. Denzin, Norman K., and Michael D. Giardina. *Contesting Empire, Globalizing Dissent: Cultural Studies After 9/11*. Paradigm Publishers, 2007.
7. European Center for Constitutional and Human Rights (ECCHR). "Patchwork justice for Syria? Achievements and blind spots." Accessed October 24, 2025. [https://www.ecchr.eu/fileadmin/Fachartikel/ECCHR_PP_SYRIA_EN_F2 .pdf](https://www.ecchr.eu/fileadmin/Fachartikel/ECCHR_PP_SYRIA_EN_F2.pdf).
8. Ferreira, G., and Anel Ferreira-Snyman. "The Constitutionalisation Of Public International Law And The Creation Of An International Rule Of Law: Taking Stock: Notes And Comments." *South African Yearbook of International Law* 33, no. 1 (2008): 296–321.

9. Goodrich, P. "Law and Modernity." *The Modern Law Review* 49, no. 5 (1986): 545–59.
10. Human Rights Watch. "Crisis and Conflict." Accessed October 24, 2025. <https://www.hrw.org/topic/crisis-and-conflict>.
11. Kant, Immanuel. *To Perpetual Peace: A Philosophical Sketch*. Translated by Ted Humphrey. Hackett Publishing, 2003.
12. Kılıç, R. O. *Hukuki Nihilizm*. Seçkin, 2022.
13. MacAmhlaigh, Cormac. "Is International Law Progressive." *Buffalo Law Review* 72 (2024): 1777–80.
14. Mitchell, Ronald. "Sovereignty and Normative Conflict: International Legal Realism as a Theory of Uncertainty." *Harvard International Law Journal* 58, no. 2 (2017): 421–56.
15. O'Donoghue, Aoife. "International constitutionalism and the state." *International Journal of Constitutional Law* 11, no. 4 (2013): 1021–45.
16. Ohlin, Jens David. *The Assault on International Law*. Oxford University Press, 2015.
17. Otakpor, N. "On Indeterminacy in Law." *Journal of African Law* 32, no. 2 (1988): 112–21.
18. Phooko, Moses Retselisitsoe. "How Effective the International Criminal Court Has Been: Evaluating the ICC's Interventions in Uganda, the Democratic Republic of Congo, Sudan, and Libya." *Notre Dame Journal of International & Comparative Law* 1, no. 1 (2011).
19. Rawls, John. *The Law of Peoples: with, The Idea of Public Reason Revisited*. Harvard University Press, 2000.
20. Scott, Shirley V. "International Law as Ideology: Theorizing the Relationship between International Law and International Politics." *European Journal of International Law* 5, no. 3 (1994): 313–25.
21. Shemshuchenko, Yu. (Ed.). *Legal dictionary and reference book*. Femina, 1996. [in Ukrainian].
22. Singer, J.W. "The Player and the Cards: Nihilism and Legal Theory." *The Yale Law Journal* 94, no. 1 (1984): 1–70.
23. Smith, William, and Robert Fine. "Kantian Cosmopolitanism Today: John Rawls and Jürgen Habermas on Immanuel Kant's *Foedus Pacificum*." *King's Law Journal* 15, no. 1 (2004): 5–22.
24. Szemesi, S. "About the Monograph on the Incorporation of Norms of International Origin into the Hungarian Legal System." *Hungarian Yearbook of International Law and European Law* (2014): 641–44.
25. Tesón, Fernando R. "The Kantian Theory of International Law." *Columbia Law Review* 92, no. 1 (1992): 53–102.
26. Wyatt, S.J. "'Kant, Habermas and the Constitutionalisation of International Law.'" In *The Responsibility to Protect and a Cosmopolitan Approach to Human Protection*. New Security Challenges, 63–96. Palgrave Macmillan, 2018.

Key words: International law, legal nihilism, Kantian framework, international humanitarian law, international human rights law, perpetual peace, normative power, war crimes, accountability.

ЦИФРОВІ ПРАВА ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: НОВІТНІ ВИКЛИКИ

На початку 21 століття загострилися проблеми та протиріччя розвитку людської цивілізації. З одного боку магістральним шляхом такого розвитку є підвищена увага до прав людини та намагання забезпечити їх захист всіма можливими засобами, передусім правовими; з іншого - поява нових загроз та викликів для самого існування людства. Каталізатором обох процесів є військові конфлікти які з одного боку прискорюють науково-технічний прогрес та надають можливості для розширення каталогу прав людини та переосмислення вже існуючих прав, а з іншого - провокують масштабне порушення прав людини, що в свою чергу сприяє розвитку концепції прав людини. В зазначеній сфері широкі дискусії розгорнулися щодо проблеми поколінь прав людини. І якщо розуміння прав I-III поколінь прав людини є більш менш усталеним у правовій науці, єдиної думки щодо переліку та сутності IV покоління прав людини досі не склалося. Однак всі без виключення науковці пов'язують їхнє виникнення з науково-технічним прогресом, появою нових біологічних та цифрових технологій та утвердженням нових цивілізаційних цінностей, а переважна більшість фахівців у їхній когорті виділяють соматичні права людини [1]. Зокрема це право на зміну статі, евтаназію, трансплантацію органів з чим ми погоджуємося. Щодо права на одностатеві шлюби, гендерну ідентичність, вільну від дітей сім'ю то вони ніяк не пов'язані з науково-технічним розвитком. Ми наголошуємо що вони відносяться до I покоління, являють собою громадянські права, адже будь-яка особа має право на повагу до приватного і сімейного життя, гідне поводження, а також право на шлюб. Прецедентна практика ЄСПЛ підтвердила що останнє вміщує право на одностатеві шлюби [2].

ПАСЕ побачила зв'язок генної інженерії з правами людини, зокрема з правом на життя та людську гідність, що захищені статтями 2 та 3 Європейської конвенції з прав людини, визнала перспективи для лікування та викорінення певних захворювань, що передаються генетично, але наполягла на вільній та усвідомленій згоді особи (батьків, опікунів неповнолітніх) на використання таких методів. Межі законного терапевтичного застосування таких методів повинні бути чітко визначені [3]. Тому право на обережне використання методів генної інженерії та цілісність особистості, незважаючи на те, що воно з'явилося як результат науково-технічного прогресу, ми відносимо до I покоління прав людини. Деякі дослідники до цього покоління також відносять цифрові права людини [4], однак їхня принципова відмінність від цифрових прав, полягає в тому, що соматичні права часто заперечуються з точки зору моралі та етики.

Щодо прав людини V покоління, розробка цього питання знаходиться у зародковому стані та є предметом дискусій. Виділення прав п'ятого покоління відображає зміну розуміння прав людини в контексті сучасних викликів та загроз. Разом з цим до п'ятого покоління недоречно відносити права майбутніх поколінь людей, адже ані Загальна декларація прав людини, ані будь-який інший документ про права людини не містять часових обмежень і не обмежують права теперішнім часом. Права людини поширюються на всіх членів людського співтовариства, включаючи як нинішнє, так і майбутні покоління [5], але це вже відомі та класифіковані права людини. Однак в майбутньому можуть бути встановлені посилені стандарти прав людини. Необґрунтованими є намагання включити до

п'ятого покоління право на чисте здорове навколишнє середовище [6]. Зазначимо, що панівною є підхід до екологічних прав, як до прав III покоління.

Нашу думку, цифрові права людини слід відносити до V покоління прав. На сьогодні важливо виробити стратегію їхньої інтеграції в існуючі механізми захисту прав людини, тим самим сприяючи цілісним рішенням, які вирішують як поточні, так і майбутні проблеми. Цифрові права ми розглядаємо і як гарантію того, що технологічний прогрес і глобальні досягнення служитимуть захисту людської гідності та сприятимуть захисту всієї різноманітності прав людини та підвищенню добробуту всіх людей — зараз і в майбутньому. Не випадково в останні роки спостерігається помітне збільшення законодавчих ініціатив, що визнають та кодифікують права п'ятого покоління, які в першу чергу зосереджені на цифрових правах. Так Рада ООН з прав людини наголосила на необхідності забезпечити відповідність норм права різних рівнів принципам прав людини п'ятого покоління, особливо в контексті кібербезпеки.

В цьому контексті необхідно врахувати новітні виклики та загрози, серед яких найнебезпечнішими є воєнні конфлікти та самі цифрові технології, які переходять на новий етап розвитку. Поява такої цифрової технології як штучний інтелект без належних гарантій може становити загрозу людській цивілізації, зокрема правам людини [7].

Цифрові технології докорінно змінили характер воєнних конфліктів. На сьогодні актуальними є війни V покоління (війну як акт сили, спрямований на те, щоб змусити нашого ворога виконувати нашу волю характеризував ще К. фон Клаузевіц. Сьогодні з появою цифрових технологій це є актуальним як ніколи, оскільки вони здатні впливати на свідомість людей, маніпулювати ними, змушуючи виконувати чужу волю. А це є елементом сучасної гібридної війни - війни V покоління), особливістю яких є поєднання двох форм стратегічної сили: насильства та впливу який приймає багато форм: дипломатія, пропаганда, підривна діяльність, агітація, розвідка, освіта, спрямовані на спотворення сприйняття реальності. Війна V покоління – це війна впливу, а насильство, яке вона провокує, буде скоєно суб'єктами, чиею свідомістю маніпулюють через війну впливу[8], що стає можливим завдяки використанню цифрових технологій.

Все це надає особливої актуальності забезпеченню двох груп цифрових прав. З одного боку це право на доступ до Інтернету та цифрових ресурсів, з іншого - право на кібербезпеку, кіберзахист, захист персональних даних, інформаційну безпеку, а також захист інтелектуальної власності на програмне забезпечення.

Збройні сили використовують цифрові технології у військових цілях. Існує два основних типи кібероперацій: ті, що спрямовані на отримання конфіденційної інформації для стратегічної переваги та ті, що спрямовані на посилення руйнівного впливу зброї. За допомогою цифрових технологій можуть вчинятися міжнародні злочини -злочин геноциду воєнні злочини, злочини проти людяності, злочин агресії.

Росія активно використовує ці технології проти України, щоб посилити свій вплив, дестабілізувати країну та підірвати її здатність до опору. Це вимагає від міжнародної спільноти посилення зусиль для протидії таким діям і захисту прав людини у цифрову епоху.

Міжнародне гуманітарне право вимагає щоб сторони збройного конфлікту розрізняли цивільних осіб та комбатантів, а також цивільні об'єкти та військові цілі. Цифрове середовище додало нових складнощів до цього питання. Так розповсюдженою є практика залучення цивільних осіб до військових кібероперацій. Якщо межі стають нечіткими, то сторони збройних конфліктів можуть поступово почати розглядати всіх цивільних осіб як причетних до ворожих дій, тим самим послаблюючи існуючі обмеження на напади проти

них. З часом це підірве принцип розрізнення, що матиме небезпечний вплив на тлумачення всіх норм МГП, що з нього випливають.

Під час воєнних конфліктів актуальності набуває також проблема обмеження цифрових прав. Ці обмеження, як підкреслив ЄСПЛ, мають бути необхідними та пропорційними [9].

Під час агресії РФ проти України в якості системи контролю над окупованими територіями окупаційними адміністраціями застосовується процес фільтрації, в ході якого здійснюється масовий незаконний збір даних щодо особи з вилученням та дослідженням телефонів та комп'ютерів, вилученням цифрового контенту.

Тому актуальною є також проблема захисту порушених цифрових прав. В цифрову епоху це пов'язано з багатьма складнощами, зокрема виявлення порушників, впровадження заходів реагування враховуючи транскордонний характер Інтернету, підтримки балансу між реагуванням на порушення та збереженням свободи в інформаційному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Четверте покоління прав людини: особливості правового регулювання, проблеми та перспективи розвитку в сфері охорони здоров'я: монографія / за заг. ред.: д.ю.н., проф. С.Б. Булеци; д.ю.н., доц. М.В. Менджул. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2020. 444 с.
2. Справа Schalk and Kopf v. Austria URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/CASE%20OF%20SCHALK%20AND%20KOPF%20v.%20Austria.pdf>
3. Recommendation 934 (1982) URL: <https://pace.coe.int/en/files/14968>
4. Tolulope Olagunju An Introduction to the 4th Generation of Human Rights URL: <https://www.linkedin.com/pulse/introduction-4th-generation-human-rights-tolulope-olagunju-ghfme>
5. Maastricht Principles on the Human Rights of Future Generations URL: [https://drive.google.com/file/d/1vfhgDY1G06_0lbba_vlF8use3RagJCpB/view?pli=](https://drive.google.com/file/d/1vfhgDY1G06_0lbba_vlF8use3RagJCpB/view?pli=1)
6. Fifth Generation of Rights: Contemporary Discourses, Developments and Challenges URL: <https://rightsrecall.com/fifth-generation-of-rights-contemporary>
7. Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2023 78/213. Promotion and protection of human rights in the context of digital technologies URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/78/213>
8. Daniel H. Abbott The Handbook of 5GW A Fifth Generation of War? URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/dokumen.pub>
9. Brannigan and McBride v. United Kingdom (1993) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng>

Ключові слова: покоління прав людини, соматичні права, цифрові права, науково-технічний прогрес, війна V покоління, кібербезпека, міжнародне гуманітарне право, права людини у цифрову епоху.

Key words: generations of human rights, somatic rights, digital rights, scientific and technological progress, fifth-generation warfare, cybersecurity, international humanitarian law, human rights in the digital age.

Зубченко Надія Ігорівна
*кандидатка юридичних наук, адвокатка АО «Глорія Лекс»,
Національний директор i-APS Ukraine*

МОНІТОРИНГ ГУМАНІТАРНИХ ПРОГРАМ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Збройні конфлікти спричиняють масштабні гуманітарні кризи та системні порушення прав людини. Мирне населення страждає від насильства, втрати домівок, браку продовольства, води, медичної допомоги та освіти. Проте навіть у воєнний час держави зобов'язані дотримуватися базових прав людини: низку фундаментальних прав не можна скасувати, зокрема право на життя, заборону тортур, дискримінації тощо. Міжнародне гуманітарне право доповнює ці стандарти, встановлюючи спеціальні норми захисту цивільного населення під час війни. Гуманітарні програми покликані втілювати ці норми на практиці – забезпечуючи людям доступ до життєво необхідних послуг і захисту.

Однак самого впровадження програм недостатньо: необхідний систематичний моніторинг, аби гарантувати, що допомога справді досягає цільових груп, виконується без порушень та відповідає міжнародним стандартам. Моніторинг гуманітарних програм виступає інструментом підзвітності та коригування дій, дозволяючи перетворити правозахисні принципи на реальні покращення для людей в умовах конфлікту.

Навіть у надзвичайному стані держава не має права відступати від ключових прав – таких як право на життя, заборона катувань, рабства, переслідування за ознаками етносу чи релігії. Навпаки, у період збройного конфлікту особливо актуальні вимоги міжнародного гуманітарного права щодо захисту цивільних, поранених, полонених, дітей та інших вразливих груп. На практиці це означає, що гуманітарні організації та держава повинні забезпечити людям право на виживання і гідність: доступ до їжі, води, медичних послуг, житла, освіти, інформації, а також захист від насильства і зловживань.

Одним із широко визнаних підходів є принципи гуманітарної діяльності (гуманність, нейтральність, неупередженість, незалежність), які перегукуються з правами людини. Наприклад, принцип «не нашкодь» вимагає, щоб допомога не призводила до нових ризиків або дискримінації. Існують також стандарти якості, такі як Core Humanitarian Standard та стандарти Sphere, що встановлюють конкретні індикатори (нормативи) щодо забезпечення базових потреб населення під час кризи (норми забезпечення водою, калорійності харчування, доступу до укриттів тощо). Дотримання цих стандартів на практиці означає реалізацію закріплених у міжнародному праві прав на достатній життєвий рівень, охорону здоров'я, освіти і захист.

Моніторинг гуманітарних програм тісно пов'язаний із правозахисними зобов'язаннями. Він дозволяє відстежувати, чи дотримуються в ході реалізації проєктів принципи недискримінації, пріоритетності вразливих груп, участі бенефіціарів у прийнятті рішень та інші положення міжнародних стандартів. Наприклад, моніторинг може виявити факти, коли певні категорії населення (діти, люди похилого віку, особи з інвалідністю) не отримують допомогу в повному обсязі – що свідчить про порушення принципу рівного доступу до прав. Таким чином, моніторинг стає механізмом контролю за дотриманням прав людини під час реагування на конфлікт.

Моніторинг у гуманітарній сфері – це систематичний збір та аналіз інформації про хід впровадження програм допомоги, досягнення запланованих показників та вплив на

бенефіціарів. Його головна мета – забезпечити підзвітність (accountability) та ефективність інтервенцій. У контексті прав людини це означає гарантувати, що програми реально покращують ситуацію з правами постраждалих, а не просто витрачають кошти чи декларують цілі.

Моніторинг виконує кілька ключових функцій:

1. Контроль за дотриманням стандартів. Через постійний нагляд можна вчасно помітити відхилення від міжнародних стандартів чи принципів. Наприклад, перевірка умов надання допомоги дозволяє впевнитися, що немає негуманного поводження, що допомога розподіляється без дискримінації, що персонал поводить етично. Якщо виявлено порушення (некоректне ставлення до біженців, неналежні умови проживання у притулках), моніторингова команда може оперативно сигналізувати про це для коригування дій.
2. Підзвітність перед донорами і бенефіціарами. Донори міжнародної допомоги часто наполягають на прозорості та перевірці реалізації проєктів. Незалежний моніторинг третьою стороною (Third-Party Monitoring, TPM) став широко застосовуватися там, де власний персонал донорів не має доступу через небезпеку. Третя сторона збирає незалежні перевірені дані про те, як реалізуються гуманітарні проєкти, які результати і виклики, чи досягнуто запланованих показників. Така інформація критично важлива для прийняття рішень щодо подальшого планування допомоги – вона дозволяє вчитися на досвіді, виправляти помилки і адаптувати програми під потреби людей. Моніторинг робить програми підзвітними не лише перед донорами, а й перед самими постраждалими громадами (beneficiary accountability) – люди бачать, що їх потреби враховуються, а проблеми озвучуються.
3. Рання ідентифікація проблем і потреб. Регулярний моніторинг виконує роль системи раннього попередження про погіршення ситуації чи нові загрози правам людини. Громадські моніторингові ініціативи часто на місцях першими помічають потенційні кризові тенденції – від зростання голоду до напруження в громаді. Це дає змогу запобігти більшим порушенням шляхом своєчасного реагування.
4. Верифікація та прозорість. В умовах конфлікту часто поширюється дезінформація або ж брак достовірних даних про реальний стан речей. Моніторинг дозволяє верифікувати (перевірити) звіти виконавців програм: чи справді побудовано заявлену кількість житлових модулів для переселенців, чи отримали тисячі дітей доступ до освіти, як це відображено у звітах. Прозорість даних моніторингу підвищує довіру – і донорів до партнерів, і місцевого населення до гуманітарних організацій. Оприлюднення результатів незалежного моніторингу (з дотриманням конфіденційності там, де треба) демонструє, що міжнародні стандарти підзвітності виконуються на ділі.
5. Коригування та навчання. Моніторинг – це не лише контроль, а й інструмент оперативного навчання. Швидкий зворотний зв'язок про недоліки дозволяє виправити їх ще під час виконання проєкту, не чекаючи завершення. Наприклад, якщо монітори виявили, що деякі села не отримують продовольчих наборів через зруйновані дороги, організація може негайно перенаправити ресурси чи змінити логістику. В подальшому результати моніторингу аналізуються для удосконалення підходів – так формується база знань, кращі практики гуманітарного реагування. У кінцевому рахунку, все це сприяє кращому дотриманню прав людини, адже програми стають більш результативними та орієнтованими на потреби людей.

Види та підходи до моніторингу в гуманітарних програмах

У практиці гуманітарної діяльності використовуються різні види моніторингу та оцінки, що доповнюють одне одного. Розглянемо основні з них та їх значення для захисту прав людини:

- Незалежний моніторинг третьою стороною. Як зазначалося, третій стороною називають залучену зовнішню організацію або команду експертів, які не є прямими виконавцями проекту. Моніторинг третьої сторони (TPM) особливо цінний у зонах конфлікту, де доступ для звичайного моніторингу обмежений з міркувань безпеки. Наприклад, i-APS виступає саме таким незалежним монітором для численних програм ООН, USAID та інших донорів у країнах, охоплених війною (Афганістан, Сирія, Ємен, Судан, Україна тощо). Незалежність гарантує об'єктивність оцінки: монітори неупереджено перевіряють прогрес і результати, не будучи зацікавленими прикрасити дані. Успішний TPM поєднує різні методи – виїзди на місця, опитування бенефіціарів, перевірку документів, використання технологій (GPS-відмітки, фотофіксація) – щоб впевнитися, що допомога дійсно дійшла, і її якість відповідає стандартам. Для донорів це є гарантією прозорості, а для постраждалих – запорукою того, що про їх права піклуються. Незалежні монітори діють відповідно до міжнародних етичних норм: з повагою до місцевого населення, культурної чутливості та суворим дотриманням принципу «не нашкодь»;
- Оцінка потреб (needs assessment). Це первинний етап планування гуманітарних програм, який фактично теж є різновидом моніторингу – моніторингу ситуації та контексту. Оцінка потреб проводиться для виявлення, які гуманітарні проблеми є найгострішими, які групи населення найбільш уразливі, який обсяг допомоги потрібен. Без якісної оцінки потреб легко припуститися помилок у пріоритетах, що призведе до порушення прав: наприклад, надати багато ковдр, коли натомість бракує ліків та води. Під час конфлікту ситуація динамічна, тому оцінка потреб має бути постійно оновлюваною. Завдяки регулярному моніторингу обстановки гуманітарні актори оперативно дізнаються про нові кризові явища – спалахи інфекцій, нові хвилі переміщень, різке зростання цін на продукти тощо – і можуть коригувати свої програми. Таким чином, оцінка потреб прямо служить реалізації права людей на гуманітарну допомогу, гарантуючи, що ця допомога відповідає реальним потребам і нікого не залишає осторонь;
- Моніторинг процесу та результатів (проектний моніторинг). Це безперервне відстеження виконання конкретної програми: від постачання товарів до кількості наданих послуг. Він відповідає на питання: *чи робимо ми те, що запланували, і чи досягаємо бажаного впливу?* Дані процесного моніторингу (кількісні показники, як-от число розданих наборів, і якісні спостереження, як-от рівень задоволеності бенефіціарів) співставляються з індикаторами успіху, які часто походять від міжнародних стандартів. Наприклад, якщо стандартом є забезпечити мінімум 2100 ккал на особу на добу продовольством, моніторинг фіксує, чи виконується це в розданих пайках. Якщо ні – це сигнал про невідповідність стандартам і потребу змін. Результативний моніторинг також враховує гендерні та вікові аспекти – чи рівною мірою охоплено допомогою жінок, чоловіків, дітей, людей похилого віку;
- Оцінка впливу та ефективності (evaluation). На відміну від поточного моніторингу, оцінка проводиться на завершальних етапах або після завершення програми, аби проаналізувати загальний вплив і уроки. Вона має відповісти, *чи досягли стратегічної мети, чи покращилося становище з правами людини завдяки втручанням*. Часто залучаються зовнішні експерти для незалежної оцінки. Ключовим є виміряти сталий ефект: наприклад, не просто скільки дітей пройшли навчання в укриттях, а й чи повернулися вони потім до школи, чи зменшилась кількість випадків порушень прав дитини. Оцінки ефективності дозволяють зробити висновки, наскільки програма відповідала реальним потребам, чи була економічно ефективною, та видати рекомендації. Такий зворотний зв'язок допомагає міжнародній спільноті покращувати стандарти і керівні принципи. Зокрема, накопичені дані з різних країн

лягають в основу оновлення глобальних підходів – наприклад, після аналізу гуманітарних операцій виявляються прогалини у захисті певних груп, і тоді розробляються нові міжнародні керівництва (як це було з оновленням підходів до захисту людей з інвалідністю чи ЛГБТ+ під час кризи).

Усі ці види моніторингу та оцінки разом утворюють комплексну систему контролю якості гуманітарної діяльності. Вони допомагають реалізувати права людини тим, що гарантують: (1) потреби оцінено і враховано, (2) допомога надається належним чином і тим, кому треба, (3) результати перевірені, а помилки виправлені. Моніторинг гуманітарних програм у період збройного конфлікту – це не просто технічна процедура з даними у звітах. Це невід’ємна частина механізму захисту прав людини на практиці. Міжнародні стандарти проголошують права, а гуманітарна діяльність покликана їх забезпечити; моніторинг же з’єднує ці дві площини, перетворюючи нормативні вимоги на реальні дії та результати.

Ключові слова: збройні конфлікти, гуманітарна криза, права людини, міжнародне гуманітарне право, моніторинг програм, підзвітність, стандарти гуманітарної допомоги.

Key words: armed conflicts, humanitarian crisis, human rights, international humanitarian law, program monitoring, accountability, humanitarian standards.

Кононець Олена Миколаївна

*адвокатка, керівниця адвокатського бюро «Олена Кононець і партнери»,
кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри міжнародного,
цивільного та комерційного права*

Державного торговельно-економічного університету;

Кривонос Світлана Вікторівна

*здобувачка вищої освіти факультету міжнародної торгівлі та права
Державного торговельно-економічного університету*

ГАРАНТІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

Запобіжні заходи – це процесуальні інструменти у кримінальному провадженні, спрямовані на забезпечення належної поведінки підозрюваного або обвинуваченого шляхом обмеження його особистих прав і свобод [1]. Обрання запобіжного заходу є невід’ємною частиною досудового розслідування, адже саме на цьому етапі вирішується питання тимчасового обмеження прав і свобод людини, задля проведення ефективного розслідування.

Відповідно до статті 29 Конституції України ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом [2].

Положення статті 29 Конституції України корелюються з положеннями статті 5 Конвенції про захист прав людини (далі - Конвенція). Згадана стаття Конвенції встановлює, що кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом [3]. Відповідно як українське так і міжнародне законодавство передбачає однаковий підхід до обмеження свободи, а саме воно можливе лише на законних підставах і лише за рішенням суду. Згадані положення яскраво демонструють прояв такого принципу як верховенство

права, відповідно до якого будь-яке втручання держави у права громадянина можливо лише за необхідності, має бути пропорційним та обґрунтованим.

Відповідно до статті 177 Кримінального процесуального кодексу України (далі- КПК України) метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам: переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується [4].

Європейський суд з прав людини (далі- ЄСПЛ) в своїх рішеннях неодноразово висловлював свою позицію щодо запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Наприклад, рішення ЄСПЛ за скаргою № 26772/95 від 6 квітня 2000 року по справі «Лабіта проти Італії», де суд зазначив: «...відповідно до практики Суду, на питання про те, чи є розумним строк тримання під вартою, не можна відповісти абстрактно...

Передусім національні судові органи мають забезпечити, щоб у будь-якому конкретному випадку тримання обвинуваченої особи під вартою не перевищувало розумного строку. З цією метою вони повинні вивчити всі факти «за» і «проти» наявності справжньої вимоги громадських інтересів, яка, за належного врахування принципу презумпції невинуватості, виправдовувала б відступ від правила поваги до особистої свободи, та викласти їх у своєму рішенні щодо відхилення клопотання про звільнення...»[5].

Відповідно до рішення за скаргою № 12369 від «26» червня 1991 року по справі «Латальє проти Франції», п. 51, «...Попереднє затримання не має передувати покаранню у вигляді позбавлення свободи, не може бути "формою очікування" обвинувального вироку [6].

Науковиця Тищенко О.І. в своїй науковій роботі зазначає, що «сам по собі факт тяжкості злочину, який інкримінується особі, не може бути підставою для застосування запобіжного заходу, оскільки це суперечило б презумпції невинуватості. У цьому ключі послідовною та логічною є позиція ЄСПЛ, яка зводиться до наступного: небезпека можливості переховуватися від правосуддя не може вимірюватися виключно на підставі суворості можливого вироку. Наявність сильної підозри в тому, що особа вчинила тяжкий злочин, є, звичайно, таким чинником, що відноситься до суті питання, однак сама по собі така підозра не може бути виправданням довготривалому утриманню під вартою»[7, с.205].

На нашу думку, запобіжний захід у вигляді тримання під вартою має застосовуватись лише у випадках, коли існують реальні ризики, які підтверджені доказами, що особа і справді буде переховуватись від суду, буде впливати на свідків чи потерпілих або є докази, які підозрюваний може знищити чи пошкодити. Такі ризики мають бути чітко обґрунтовані та доведені, а не ґрунтуватись лише на припущеннях чи виходити з тяжкості вчиненого злочину.

На підставі всього вищеописаного, можна зробити висновок, що застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є допустимим лише як винятковий захід, спрямований на забезпечення належної поведінки підозрюваного або обвинуваченого. Національне законодавство України, міжнародне законодавство та практика ЄСПЛ визначає, що право кожної особи на свободу та особисту недоторканість є невід'ємним.

Обмеження такого права допустиме лише за наявності вмотивованого рішення суду і тільки на підставах, які визначені в КПК України. Таким чином, додержання законності під час обрання запобіжного заходу є одним із найважливіших проявів верховенства права та гарантією захисту прав людини у кримінальному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ: види, мета та підстави застосування. Адвокатське об'єднання Alertes. URL: <https://alertes.com.ua/zapobizhni-zahody/>
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/conv#top>
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): прийнята Радою Європи 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1712>
5. Рішення ЄСПЛ за скаргою № 26772/95 від 6 квітня 2000 року по справі «Лабіта проти Італії»
6. Рішення ЄСПЛ за скаргою № 12369 від «26» червня 1991 року по справі «Латальє проти Франції»
7. Тищенко О.І., Практика європейського суду з прав людини в контексті застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. Випуск 3. Тож 3. 2014, С. 205

Ключові слова: запобіжний захід, тримання під вартою, свобода та особиста недоторканість, Конституція України, Конвенція про захист прав людини, верховенство права, гарантії прав людини.

Key words: preventive measure, detention, freedom and personal integrity, Constitution of Ukraine, Convention for the Protection of Human Rights, rule of law, human rights guarantees, European Court of Human Rights.

Зверєва Катерина Сергіївна

докторка філософії з міжнародного права, старший викладач кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права

Державного торговельно-економічного університету;

Даць Іванна Сергіївна

здобувачка вищої освіти факультету міжнародної торгівлі та права

Державного торговельно-економічного університету

ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: ПРАКТИКА ЄСПЛ

Право власності належить до фундаментальних прав людини, гарантованих як національними конституціями, так і міжнародними правовими актами. Його забезпечення має особливе значення в умовах збройних конфліктів, коли держави стикаються з викликами, що стосуються безпеки, окупації територій, руйнування майна та порушення прав цивільного населення.

Збройні конфлікти створюють ситуації, у яких традиційні механізми захисту прав людини часто не діють належним чином. У таких умовах саме Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) стає ключовим інституційним механізмом, що забезпечує відновлення справедливості та захист порушених прав, у тому числі права власності, передбаченого статтею 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Захист права власності являє собою сукупність дій, спрямованих на запобігання його порушенню або на відновлення вже порушеного, невизнаного чи оспорюваного права власності або майнового інтересу власника. Відповідно до частини першої статті 15 Цивільного кодексу України кожна особа має право на захист своїх цивільних прав у разі їх порушення, невизнання чи оспорювання [1]. Такі обставини є підставами для застосування заходів захисту права власності, що належить до кола суб'єктивних цивільних прав. Для виявлення особливостей захисту права власності у період воєнного стану необхідно насамперед дослідити чинники, які негативно впливають на це право. Здебільшого до його захисту вдаються саме тоді, коли воно вже порушене. Частина третя статті 386 ЦК України закріплює право власника на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди у разі порушення його права [1]. Отже, ключовим є встановлення характеру порушення права конкретного власника для правильного вибору ефективного способу захисту. У цьому контексті важливо визначити типові порушення права власності, характерні для періоду воєнних дій.

Особливо складним є питання компенсації шкоди, завданої майну в зоні активних бойових дій, де важко визначити суб'єкта контролю. ЄСПЛ у справі «Грузія проти Росії» дійшов висновку, що під час військових операцій, таких як бомбардування чи артилерійські обстріли, відсутній ефективний контроль над територією, що унеможливорює притягнення держави до відповідальності за статтею 4 Женевської конвенції [2]. Натомість за період окупації відповідальність несе держава-окупант, що підтверджується статтею 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», якою покладено обов'язок повного відшкодування шкоди на Російську Федерацію [3].

Водночас реалізація таких вимог ускладнюється виходом РФ із Ради Європи, що фактично блокує виконання рішень ЄСПЛ. На окупованих територіях формально зберігається чинність українського законодавства, однак його механізми не діють, а відповідальність згідно з міжнародним гуманітарним правом покладається на державу-окупанта.

Європейський суд з прав людини сформував широку практику, що стосується захисту права власності у контексті воєнних дій, окупації та надзвичайних обставин. Основоположним у цій сфері є рішення у справі «Кіпр проти Туреччини» (*Cyprus v. Turkey*, 2001) [4], у якому Суд визнав, що тривале позбавлення мешканців Північного Кіпру доступу до їхнього майна становить порушення статті 1 Протоколу №1. Суд наголосив, що навіть за умов фактичного контролю території іншою державою-учасницею вона не звільняється від обов'язку забезпечувати повагу до права власності.

У справі «Лоїзиду проти Туреччини» (*Loizidou v. Turkey*, 1996) [5] ЄСПЛ установив, що позбавлення заявниці можливості користуватися майном на окупованій території є порушенням Конвенції, незважаючи на воєнний контекст. Це рішення стало прецедентом для подальшого формування підходу Суду до захисту власності осіб, які були змушені залишити свої домівки через конфлікт.

Подібні висновки зроблено і в справі «Демопулос та інші проти Туреччини» (Demopoulos and Others v. Turkey, 2010) [6], де Суд визнав необхідність ефективних внутрішніх засобів захисту, але підтвердив, що тимчасова втрата доступу до майна через військові дії може бути виправданою лише за умови дотримання принципу пропорційності.

Значний внесок у розвиток практики зробили рішення, пов'язані з конфліктами на території колишньої Югославії. Зокрема, у справі «Джорджевич проти Хорватії» (Đorđević v. Croatia, 2012) [7]. Суд наголосив на позитивних зобов'язаннях держави забезпечити захист прав осіб, майно яких було пошкоджене чи знищене під час бойових дій.

Важливим елементом практики ЄСПЛ є підхід до компенсації за втрату чи знищення майна. Суд у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що компенсація має бути «справедливою» та враховувати як ринкову вартість втраченого майна, так і моральну шкоду. У справі «Папаміхалопулос та інші проти Греції» [8] (Papamichalopoulos and Others v. Greece, 1993) було визнано право заявників на повне відшкодування за тривале позбавлення володіння майном.

Отже, аналіз практики ЄСПЛ свідчить, що навіть за умов війни або окупації держава зобов'язана забезпечувати мінімальні гарантії захисту права власності. Порушення цього права може бути виправдане лише у випадках, коли воно відповідає принципам законності, необхідності та пропорційності. ЄСПЛ розглядає такі справи не лише як питання відшкодування шкоди, а й як елемент підтримання верховенства права навіть у надзвичайних обставинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. CASE OF GEORGIA v. RUSSIA (II) (European Court of Human Rights) Application no. 38263/08 URL: <https://laweuro.com/?p=13845>
3. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
4. Cyprus v. Turkey, Application no. 25781/94, Judgment of 10 May 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59454>.
5. Loizidou v. Turkey, Application no. 15318/89, Judgment of 18 December 1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58007>.
6. Demopoulos and Others v. Turkey, Applications nos. 46113/99, 3843/02, 13751/02, 13466/03, 10200/04, 14163/04, 19993/04, 21819/04, Decision of 1 March 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97649>.
7. Đorđević v. Croatia, Application no. 41526/10, Judgment of 24 July 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112352>.
8. Papamichalopoulos and Others v. Greece, Application no. 14556/89, Judgment of 24 June 1993. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57885>.

Ключові слова: право власності, збройний конфлікт, Європейський суд з прав людини, окупація, компенсація шкоди, міжнародне гуманітарне право, захист прав людини, прецедентна практика.

Key words: right to property, armed conflict, European Court of Human Rights, occupation, compensation for damage, international humanitarian law, human rights protection, case law.

Сапарова Анастасія Олександрівна

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу Державного торговельно-економічного університету

ПРАВО ДІТЕЙ НА ОСВІТУ В УМОВАХ ВІЙНИ

З початку повномасштабного вторгнення рф перед Україною постало важливе завдання – захист основних прав людини. Право на освіту є одним із таких фундаментальних прав, гарантованих як міжнародними, так і національними правовими актами. В умовах війни реалізація цього права стає складним завданням: руйнується освітня інфраструктура, вимушено переселяються учні і вчителі, зростають ризики психологічної травматизації учасників освітнього процесу.

Забезпечення права на освіту дітей у кризових умовах є показником ефективності державної системи захисту прав людини. Отже, проблема збереження доступу до якісної освіти в умовах війни є надзвичайно важливою проблемою.

Стаття 53 Конституції України [1] гарантує кожному право на освіту, а держава зобов'язана забезпечувати доступність і безоплатність повної загальної середньої освіти. У контексті запровадженого режиму воєнного стану це положення конкретизується в законах України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», а також у постановах Кабінету Міністрів України, які регулюють дистанційне та змішане навчання. Міжнародно-правову основу становлять Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р., а саме стаття 28 [2]. Правовий режим воєнного стану вимагає гнучких механізмів реалізації освітніх прав.

Українські школярі навчаються за різними формами: очною, дистанційною, змішаною. Такі формати навчання не є новими для освітнього середовища під час запровадження режиму воєнного стану, адже пандемія COVID-19 стала причиною для переходу на такий формат навчання раніше.

В умовах повномасштабного вторгнення освітній процес в Україні трансформувався. Особливу увагу слід приділяти дітям, які постраждали від бойових дій і втратили доступ до звичних форм освіти.

Серед основних проблем реалізації права на освіту під час війни виділяються: обмежений доступ до дистанційного навчання через технічні бар'єри, порушення прав дітей на окупованих територіях, недостатній рівень психологічної підтримки. Серед перспектив – це створення національної системи моніторингу освітніх прав, розробка стандартів безпеки шкіл, посилення співпраці з ЮНІСЕФ, ЮНЕСКО, Європейським Союзом.

Право дітей на освіту в умовах війни є складним багатовимірним явищем, яке потребує комплексного підходу – правового, соціального та психологічного. Головною метою держави має бути збереження безперервності освітнього процесу та створення умов для відновлення навчання після завершення воєнних дій на території України. Україна формує власну модель забезпечення освітніх прав, що поєднує національні традиції та цифрові інновації.

Система освіти в Україні вимушена реагувати на складні ситуації, забезпечуючи доступ до навчання та забезпечення безпеки для всіх дітей та молоді, незалежно від їхнього становища та місця перебування.

Для запобігання таким порушенням важливо вжити заходів для захисту освітніх закладів, забезпечення безпеки освітнього персоналу, забезпечення доступу до освіти для всіх громадян, незалежно від обставин, забезпечення якості освітнього процесу.

Державна служба якості освіти розробила рекомендації, які допоможуть директорам

шкіл організувати безпечне освітнє середовище і в очному, і в дистанційному, і у змішаному форматі навчання, а також більш ефективно змінювати формати, залежно від безпекової ситуації. У збройних конфліктах питання збереження закладів освіти як безпечного простору є надзвичайно гострим.

Погоджуємося з думкою Романової А., що безпекова ситуація, морально-психологічний клімат негативно впливають на учасників освітнього процесу, що провокує зниження рівня надання освітніх послуг, а також мотиваційні чинники для молоді втрачають свою актуальність. Держава, громадські об'єднання, освітянська спільнота повинна вживати усіх заходів для повноцінного розвитку майбутнього покоління українців, яким належить нелегка місія розбудови України після перемоги у війні проти росії [3, с. 114].

Підсумовуючи, зазначимо, що безперервний і безперешкодний освітній процес – це орієнтир для формування освіченого майбутнього України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
3. Романова А. Право на освіту: особливості реалізації під час війни в Україні. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». № 1 (37), 2023. С. 113–117.

Ключові слова: права людини, права дитини, захист прав, право на освіту, воєнний стан, європейські стандарти, безпечне освітнє середовище.

Key words: human rights, children's rights, protection of rights, right to education, martial law, European standards, safe educational environment.

Надієнко Олена Іванівна

*кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри
кримінального, цивільного та міжнародного права
Національного університету «Запорізька політехніка»*

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У ДОГОВІРНИХ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИНАХ

Реалізація принципу диспозитивності у правовому регулюванні сімейних відносин в останні роки набуває дедалі більшого поширення. Надання сторонам автономії волі, зокрема через договірні конструкції, сприяє індивідуалізації правового регулювання та забезпеченню справедливого балансу інтересів. Водночас розширення меж диспозитивності створює умови для недобросовісної поведінки учасників сімейних правовідносин та породжує ризики зловживання суб'єктивними правами.

Проблематика зловживання правом у сімейних відносинах має особливе значення у зв'язку з їх довірчим, особистим і тривалим характером. На відміну від класичних цивільних відносин, сімейні правовідносини передбачають високий рівень етичності, взаємної поваги й моральної відповідальності. Тому формально правомірна поведінка може суперечити меті права, завдаючи шкоди іншому члену сім'ї або порушуючи засади добросовісності. З цієї причини питання теоретичного осмислення зловживання правом у договірних сімейних

відносинах залишається актуальним як у доктринальному, так і в практичному вимірі.

Теоретичні засади інституту зловживання правом сягають ще римського приватного права, де формулювався принцип *qui suo iure utitur neminem laedit* – користується своїм правом, той не шкодить нікому» [1, с. 30]. Однак уже в середньовічній і подальшій європейській доктрині усвідомлювалася потреба в обмеженні надмірного використання права, якщо воно суперечить його соціальній меті. У сучасній правовій науці категорія «зловживання правом» розглядається як дія або бездіяльність уповноваженої особи в межах свого суб'єктивного права, що здійснюється всупереч його призначенню, з порушенням принципів добросовісності, справедливості та розумності.

У науковій літературі існують кілька підходів до визначення правової природи зловживання правом: 1) як особливого виду правопорушення, що полягає у використанні права всупереч його соціальній функції; 2) як формально правомірної, але фактично недобросовісної поведінки; 3) як проміжного феномена між правомірністю і неправомірністю [2; 3; 4]. Спільним для всіх підходів є визнання ключовими ознаками зловживання правом наявності суб'єктивного права, дії в його межах, але з метою, що суперечить його природі, а також завдання шкоди чи створення загрози її заподіяння іншій особі.

Сімейні правовідносини мають низку специфічних рис, які зумовлюють потенційну можливість для зловживань. По-перше, це особливий суб'єктний склад – учасниками є особи, пов'язані шлюбом, спорідненням чи усиновленням.

По-друге, особистий і довірчий характер відносин, що передбачає взаємну залежність і моральну відповідальність сторін. По-третє, їх тривалість, що ускладнює виявлення недобросовісної поведінки. По-четверте, у багатьох випадках наявна економічна асиметрія між подружжям, що створює ризики використання правового інструментарію на шкоду слабшій стороні [3, с. 33].

Одним із найпоширеніших видів сімейно-правових договорів є шлюбний договір, який покликаний урегулювати майнові відносини подружжя. Водночас саме цей інститут нерідко стає полем для зловживань. До типових форм зловживання належать: приховування інформації про майновий стан, укладення договору під впливом обману або примусу, включення до змісту договору умов, що фактично стосуються особистих немайнових прав, а також використання шлюбного договору як засобу ухилення від виконання зобов'язань перед кредиторами. У судовій практиці визнано, що шлюбний договір може бути фраздаторним правочином, якщо він спрямований на приховування майна від стягнення [5; 6].

Не менш актуальним є питання зловживання правом у договорах щодо виховання дитини та визначення її місця проживання. У таких випадках договірна форма може використовуватись для маніпуляцій у конфліктах між батьками, наприклад, шляхом встановлення невинправдано обмежувальних умов спілкування з дитиною або перекладання всіх обов'язків з утримання на одного з батьків. Такі дії суперечать принципу найкращих інтересів дитини, який має пріоритетне значення в сімейному праві. Суди, аналізуючи подібні спори, визнають недійсними положення договорів, що порушують цей принцип, навіть за формальної їх законності.

Окрему групу становлять аліментні договори, у яких також можливе зловживання правом. Такі прояви можуть мати двосторонній характер: з боку отримувача – у вигляді свідомого створення стану потреби чи завищення розміру аліментів; з боку платника – у вигляді спроб уникнення обов'язку з утримання дитини або заниження розміру платежів. У цих випадках критерієм для кваліфікації дій як зловживання правом є їх невідповідність

принципам добросовісності, справедливості й реальним матеріальним можливостям сторін [3, с. 96].

Не менш важливим напрямом аналізу є зловживання правом при укладенні договорів про поділ майна подружжя. Такі зловживання можуть полягати у приховуванні окремих об'єктів майна, навмисному заниженні їх вартості, укладенні фіктивних договорів із метою уникнення відповідальності перед кредиторами. Формально такі дії можуть не порушувати прямих законодавчих заборон, однак суперечать соціальному призначенню права власності та порушують баланс інтересів сторін.

Узагальнення теоретичних і практичних підходів дає підстави стверджувати, що зловживання правом у договірних сімейних відносинах є складним юридичним явищем, яке поєднує риси як правомірної, так і неправомірної поведінки. Основними критеріями його виявлення є:

- наявність у суб'єкта суб'єктивного права;
- здійснення цього права всупереч його соціальному призначенню;
- порушення принципів добросовісності, справедливості та моральності;
- заподіяння шкоди або створення загрози її заподіяння іншому учаснику відносин.

Сімейне право, будучи сферою з підвищеними етичними вимогами, потребує особливого підходу до кваліфікації та попередження зловживань. Ефективним інструментом протидії може стати посилення ролі загальних принципів права – добросовісності, справедливості, розумності, а також розвиток судової практики, орієнтованої на захист реальних, а не формальних прав та інтересів сторін.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що сучасний розвиток сімейного законодавства вимагає удосконалення теоретичних підходів до розуміння поняття зловживання правом у договірних сімейних відносинах. Необхідним є формування чітких критеріїв для розмежування правомірної реалізації суб'єктивного права та його недобросовісного використання, а також розроблення ефективних правових механізмів запобігання таким зловживанням. Особливої уваги потребує захист економічно слабшої сторони та забезпечення дотримання принципу найкращих інтересів дитини. Подальші дослідження в цьому напрямі мають сприяти удосконаленню практики правозастосування та зміцненню етичних засад сімейного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Котько М. І. Генезис принципу заборони зловживання правом від римських часів до сучасного втілення у практиці ЄСПЛ. Європейські перспективи. 2020. № 3. С. 29–34. URL : https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/12/29-_Kot_ko.pdf
2. Кот О. О. Проблеми зловживання суб'єктивним правом у цивільному праві України. Вісник Національної академії правових наук України. № 4 (75). 2013. С. 133–141. URL : https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-133-141.pdf
3. Борох Т. С. Зловживання правом в сімейних правовідносинах : дис. ... доктора філософії : 081 «Право»; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2022. 198 с. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19482/1/Borokh_dis.pdf
4. Мілетич О. О. Зловживання правом : теоретико-прикладний аспект. Автореферат дис. канд. юрид. наук ... 12.00.01. К., 2015. 21 с. URL : <https://enpuihb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/085969a5-b5a8-46b9-b693-af4bf65800cf/content>
5. Угоди подружжя : найпоширеніші підстави недійсності у практиці Верховного Суду. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_/supreme/PREZ_Stupak.pdf

6. Зловживання правом при укладенні шлюбного договору. URL : <https://www.hsa.org.ua/blog/zlovzhyvannya-pravom-pry-ukladenni-shlyubnogo-dogovoru>.

Ключові слова: зловживання правом, сімейні правовідносини, договір, добросовісність, захист пра.

Key words: abuse of law, family relations, contract, good faith, protection of right.

Горбачова Катерина Миколаївна

кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри приватного права та соціального забезпечення Сумського національного аграрного університету

СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ ДЕРЖАВИ ЯК МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Виявлення механізмів забезпечення прав людини і громадянина вимагає від нас звернути увагу на природу прав людини і громадянина і на цій основі виділити їх особливості як фундаменту моделі співжиття в сучасному суспільстві. В найбільш загальному розумінні права людини сприймаються як комплекс природних і непорушних свобод і юридичних можливостей, обумовлених фактом існування людини в цивілізованому суспільстві. При цьому, право виступає мірою свободи людини та його змістом, що дає можливість узгодити свободу окремої людини зі свободою інших членів суспільства. Права людини реалізуються в рамках соціальної взаємодії і об'єктивуються у відносинах прав людини.

Характеризуючи права людини як рамки поведінки і як відносини ми маємо вказати, що в своїй основі вони мають чотири основні прояви, а саме: претензії (або права), привілеї (або свободи), повноваження та імунітети. Якщо коротко їх охарактеризувати, то привілеї – це «право» вчиняти чи не вчиняти дію, наприклад, керувати автомобілем чи отримати доступ до свого житла; претензія – це «право» на те, що хтось інший вчинить чи не вчинить дію; повноваження та імунітети спричиняють «права» змінювати наші привілеї та вимоги або на те, що вони не будуть змінені кимось іншим [2, с. 554]. Останні у повсякденному житті називаються правами і досить чітко можуть бути проілюстровані правом на вільне вираження думок: право на вільне вираження думки найточніше можна сформулювати як привілеї (або свободу) висловлювати свою думку, що протиставлене у вимозі до інших, щоб вони не втручалися. Ця характеристика є найбільш узагальненою і відносно нейтральною як до суспільства, так і до того середовища, в рамках якого реалізуються дані права [2, с. 555]. Таким чином, природа прав людини в своїй основі є правами вимогами в різного ступеня інтенсивності і якості. При цьому в сучасній юриспруденції існує узгоджена позиція, відповідно до якої право вимоги має регулювати те, що носій обов'язків повинен здійснити [1, с. 258].

Для нашої розвідки такі твердження є важливими, оскільки дають можливість усвідомити залежність існування прав людини від зовнішніх факторів, які є гарантіями їх реалізації.

Як свідчить аналіз практики суспільних відносин, існування прав людини як прав вимог є можливим тільки в рамках певного соціуму і тільки за рахунок їх сприйняття цим соціумом [3, с. 34]. Це пояснюється тим, що носій таких прав має їх виявити публічно висунувши

претензію до зобов'язаного суб'єкта. Здійснюючи спроби виявити зобов'язаного суб'єкта, щодо якого висувуються виявлені публічно права-вимоги, ми стикаємось з проблемою його об'єктивації в зовнішньому світі. Виникнення цієї проблеми пов'язане з тим, що в сучасному світі суспільство, як організована сукупність людей, об'єднаних спільними інтересами, відносинами та культурою має декілька проявів, зокрема у формі народу, нації та держави.

Не вдаючись у подробиці особливостей об'єктивації суспільства в ту чи іншу форму, ми лише зазначимо, що, з нашої точки зору, в сучасному світі, найбільш ефективною формою суспільства, яка дозволяє максимально захищати права та інтереси його членів є держава.

Виступаючи від імені всього населення, держава виконує покладені на неї функції завдяки своєму механізмові, який в структурно-функціональному плані слід сприймати як систему органів державної влади (апарат держави) та інших основних інститутів держави, а саме: елементи економічної інфраструктури (грошова система, фінансова система, податкова система, митна система, банківська система тощо); політична система (система органів державної влади, виборча система, система оборони і національної безпеки, система законодавства, правова система тощо); організаційно-культурна (духовна) основа держави (система освіти та виховання, система науки і культури тощо); соціальна система (система охорони здоров'я, система соціального захисту тощо), а також охоронна система, яка забезпечує безпеку функціонування всіх вищезгаданих соціальних систем, спрямована на захист від злочинних зазіхань і на відновлення порушених прав різних суб'єктів права [4].

Аналіз зазначеного сприйняття дає нам можливість виділити основні складові елементів механізму держави, які відіграють вирішальну роль при забезпеченні прав і свобод людини і громадянина. З нашої точки зору, до таких складових механізму держави варто віднести:

- економічну складову, яка є матеріальною основою забезпечення прав і свобод людини і громадянина;
- політичну складову, яка є ідеологічною основою забезпечення прав і свобод людини і громадянина;
- охоронну складову, яка є забезпечувальною основою прав та інтересів людини і громадянина.

Узагальнюючи викладене можемо підкреслити наступне. Існування прав людини як прав-вимог є можливим тільки в рамках певного соціуму і тільки за рахунок їх сприйняття цим соціумом. Це пояснюється тим, що носій таких прав має їх публічно виявити висунувши претензію до зобов'язаного суб'єкта. Таким зобов'язаним суб'єктом є держава, що функціонує через свій механізм. Складові елементи механізму держави, які відіграють вирішальну роль при забезпеченні прав, свобод людини і громадянина є: економічна складова, яка є матеріальною основою забезпечення прав і свобод людини і громадянина; політична складова, яка є ідеологічною основою забезпечення прав і свобод людини і громадянина; охоронна складова, яка є забезпечувальною основою прав та інтересів людини і громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Duarte d'Almeida. Fundamental Legal Concepts: The Hohfeldian Framework. № 11. 2016. Philosophy Compass. P.p. 551-562. <https://doi.org/10.1111/phc3.12342>
2. Sreenivasan G. A Hybrid Theory of Claim-Rights. Oxford Journal of Legal Studies, Vol. 25. Iss. 2. 2005. P.p. 257–274. <https://doi.org/10.1093/ojls/gqi013>
3. Бабін А.В. Ковбан. Б.В. Права людини та громадянське суспільство: навч. посіб. Одеса:

Фенікс, 2014. 320 с.

4. Пікуля Т. О. Правоохоронні органи України в механізмі держави: монографія. Тернопіль: Астон, 2005. 200 с.

Ключові слова: права людини, механізм забезпечення, функція держави, соціальний захист, економічна система, політична система; охоронна система, захист прав.

Key words: human rights, enforcement mechanism, function of the state, social protection, economic system, political system; security system, protection of rights.

Пахлевандзе Альборз

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри морського та міжнародного права,
директор Центру міжнародної освіти
Міжнародного гуманітарного університету*

КРИТЕРІЇ ТА СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРАВ ЛЮДИНИ В МІЖНАРОДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ТРИБУНАЛАХ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

У період збройних конфліктів права людини часто стають жертвою систематичних порушень, таких як воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид. Міжнародні кримінальні трибунали, такі як Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії (ICTY), Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди (ICTR) та Міжнародний кримінальний суд (ICC), відіграють ключову роль у притягненні винних до відповідальності. Центральним елементом їхньої діяльності є стандарти доказування, які забезпечують справедливість, об'єктивність та ефективність судових процесів. Ці стандарти визначають рівень переконливості доказів, необхідний для визнання винуватості, і адаптовані до викликів, пов'язаних із документацією злочинів у хаотичних умовах конфлікту [1]. У цій статті розглядаються основні критерії доказування в контексті злочинів проти прав людини, їх еволюція та застосування в практиці трибуналів.

У міжнародних кримінальних трибуналах стандарти доказування базуються на принципах презумпції невинуватості та навантаження доказування на обвинувачення, подібно до національних систем загального права. Головним стандартом є поза розумним сумнівом (*beyond a reasonable doubt*), який застосовується для доведення винуватості обвинуваченого [1]. Цей критерій вимагає, щоб докази були настільки переконливими, що жоден розумний суддя не мав би суттєвих сумнівів щодо фактів справи. На відміну від національних судів, де може застосовуватися стандарт «переваги доказів» (*preponderance of evidence*), у міжнародному праві акцент робиться на високому рівні впевненості через тяжкість злочинів [2].

Для стадії попереднього розгляду, наприклад, видачі ордера на арешт, застосовується нижчий стандарт розумних підстав вважати (*reasonable grounds to believe*), що спрощує початкову фазу розслідування [3]. Цей підхід дозволяє трибуналам оперативно реагувати на злочини в зонах конфлікту, де доступ до доказів обмежений.

Крім того, важливим є стандарт моральної впевненості (*moral certainty*), який ICTY та ICTR використовували для оцінки свідчень жертв та очевидців. У справах, пов'язаних із сексуальним насильством чи тортурами, цей стандарт враховує психологічні травми свідків, дозволяючи суддям покладатися на непрямі докази, якщо вони формують узгоджену картину

подій [4, р. 237].

Злочини проти прав людини, такі як вбивства, тортури, зґвалтування та депортація, часто кваліфікуються як злочини проти людяності (crimes against humanity) або воєнні злочини (war crimes), коли вони вчиняються в контексті збройного конфлікту [5]. Римський статут ІСС визначає ці злочини як акти, вчинені в рамках «широкомасштабної або систематичної атаки на цивільне населення» [6]. Для доведення необхідний «нейкзус» (зв'язок) з конфліктом: для воєнних злочинів – пряма пов'язаність з бойовими діями, для злочинів проти людяності – участь у систематичній атаці [7, р. 79].

У практиці ІСТУ, наприклад, у справі Prosecutor v. Tadić (1995), трибунал встановив, що для воєнних злочинів у міжнародних конфліктах достатньо доказів існування «продовженої сили озброєного насильства між урядовими силами та організованими збройними групами» [8]. Тут стандарт «поза розумним сумнівом» застосовувався до свідчень про тортури в таборах, де прямі докази були обмежені через руйнування документації. Аналогічно, ІСТР у справі Prosecutor v. Akayesu (1998) довів систематичний характер геноциду в Руанді, покладаючись на комбінацію свідчень, документальних доказів та експертних висновків, що відповідало стандарту моральної впевненості.

У ІСС, у справі щодо Дарфуру (Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir, 2009), суд використав стандарт «розумних підстав» для ордеру на арешт, базуючись на звітах ООН про масові вбивства та зґвалтування як воєнні злочини [9]. Виклики включають верифікацію доказів у зонах конфлікту: масові порушення ускладнюють збір інформації через насильство та хаос [1]. Трибунали долають це через використання супутникових знімків, цифрових доказів та програм захисту свідків.

Під час збройних конфліктів докази часто фрагментарні: свідки можуть бути залякані, документи знищені, а доступ до місць злочинів обмежений. Це призводить до дебатів щодо балансу між швидкістю розслідувань та якістю доказів. Крім того, інтеграція прав людини з міжнародним гуманітарним правом вимагає гармонізації: злочини проти людяності не потребують нейкзусу з конфліктом, на відміну від воєнних злочинів.

Перспективи включають розвиток технологій (наприклад, AI для аналізу відео) та посилення співпраці з НГО для збору доказів. Це посилить ефективність трибуналів у захисті прав людини в конфліктах.

Стандарти доказування в міжнародних кримінальних трибуналах є фундаментом справедливості для жертв злочинів проти прав людини під час збройних конфліктів. Вони еволюціонували від прецедентів Нюрнберга до сучасної практики ІСС, забезпечуючи високий рівень переконливості без компромісів щодо прав обвинувачених. Подальший розвиток цих критеріїв сприятиме глобальному миру та верховенству права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights. Standards of proof in international humanitarian fact-finding. URL: https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman_files/Standards%20of%20Proof%20in%20Fact-Finding.pdf (дата звернення: 23.10.2025).
2. International Committee of the Red Cross. International criminal justice : the institutions. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/2025-09/Intl_criminal_justice_institutions.pdf (дата звернення: 23.10.2025).
3. International Criminal Court. Understanding the International Criminal Court : helping build a more just world. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/understanding-the-icc.pdf> (дата звернення: 23.10.2025).

4. Mettraux G. Crimes Against Humanity in the Jurisprudence of the International Criminal Tribunals for the Former Yugoslavia and for Rwanda. Harvard International Law Journal. 2002. № 43. P. 237-316.
5. United Nations. Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. URL: <https://legal.un.org/avl/ha/icty/icty.html> (дата звернення: 23.10.2025).
6. Human Rights Watch. Elements of crime: the chapeau: war crimes. URL: https://www.hrw.org/legacy/campaigns/icc/docs/prep4_en.pdf (дата звернення: 23.10.2025).
7. Gutierrez Posse H. D. T. The relationship between international humanitarian law and the international criminal tribunals. International Review of the Red Cross. 2006. Vol. 88. № 861. P. 66-86.
8. International Committee of the Red Cross. Crimes against humanity: URL: https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/crimes-against-humanity (дата звернення: 23.10.2025).
9. International Criminal Court. How the Court works. URL: <https://www.icc-cpi.int/about/how-the-court-works> (дата звернення: 23.10.2025).

Ключові слова: міжнародні кримінальні трибунали, злочини проти людяності, воєнні злочини, поза розумним сумнівом, права людини, збройні конфлікти.

Key words: international criminal tribunals, crimes against humanity, war crimes, beyond reasonable doubt, human rights, armed conflicts.

Гуртієва Людмила Миколаївна

*кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

УЧАСНИКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ З БОКУ СТОРОНИ ОБВИНУВАННЯ НА СТАДІЇ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ: ОКРЕМІ ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Актуальність теми даного дослідження обумовлена потребами науки кримінального процесуального права та правозастосовної діяльності щодо уточнення теоретичних положень про учасників кримінального провадження з боку обвинувачення на стадії судового розгляду відповідно до норм чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК) [1] та судової практики. Крім того, належне законодавче врегулювання зазначеного питання є гарантією реалізації права на справедливий суд [2, ст. 6 та ін.]. За ст. 2 КПК забезпечення належної правової процедури є одним із завдань кримінального провадження. Сучасні правові позиції Верховного Суду вносять уточнення до розуміння та правильного застосування норм національного законодавства (в тому числі положень, які визначають учасників сторони обвинувачення), що, серед іншого, сприятиме забезпеченню належної правової процедури. Згідно з ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [3], висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права.

Відповідно до ч. 2 ст. 318 КПК «судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні з обов'язковою участю сторін кримінального провадження, крім випадків, передбачених цим Кодексом». Отже, за загальним правилом, судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні з обов'язковою участю сторін. Виключення з цього правила можливе у

спрощеному провадженні щодо проступків (ст.ст. 381, 382 КПК): за наявності передбачених КПК умов, суд може розглянути обвинувальний акт щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження.

З аналізу положень п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК вбачається, що на стадії судового розгляду стороною обвинувачення є: прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених КПК.

Звісно, виникає питання: *в яких випадках потерпілий, його представник та законний представник є стороною обвинувачення на стадії судового розгляду?*

Таке питання по-різному трактується в юридичній літературі. Звернемо увагу, що у § 2 («Сторона обвинувачення») глави 3 КПК потерпілого (а також його представника та законного представника) не вказано як учасника сторони обвинувачення [4, с. 543 та ін.].

В юридичній літературі деякі вчені (С.В. Давиденко (2014) [5, с. 62], О.А. Лейба (2018) [6, с. 74], Ю.П. Алєнін, О.О. Торбас, І.В. Ракіпова (2023) [7, с. 188- 189 та с. 209] та ін.) вказують, що потерпілий становиться стороною обвинувачення лише у разі відмови прокурора від підтримання публічного обвинувачення (частини 2-6 ст. 340 КПК) або зміни прокурором обвинувачення в суді, яка передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення чи зменшення обсягу обвинувачення (ч. 3 ст. 338 КПК).

Зазначимо, що такий підхід застосовувався Верховним Судом до жовтня 2021 року (наприклад, у постанові Верховного Суду від 14.05.2020 р. у справі № 461/4358/17 [8]). Проте, у постанові Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04.10.2021 р. у справі № 756/10189/20 було вказано, що : «потерпілий є учасником кримінального та судового провадження, однак, на загальних підставах, але до жодної із сторін кримінального провадження не належить». Лише у випадку, коли прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення в суді, а потерпілий погодився підтримувати обвинувачення в суді, то такий потерпілий користується усіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду (частини 2 та 4 статті 340 КПК)» [9].

Звернемо увагу, що у разі зміни прокурором обвинувачення на менш тяжке, потерпілий має право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі (ч. 3 ст. 338 КПК). Проте у КПК не зазначено, що у вказаному випадку потерпілий набуває статусу сторони обвинувачення.

В юридичній літературі висловлена думка, що потерпілий є стороною обвинувачення у кримінальному провадженні, яке врегульовано главою 36 КПК («Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення») (Гринюк [10, с. 124-125] та ін.). Водночас, відповідно до практики Верховного Суду, у кримінальному провадженні, яке врегульовано главою 36 КПК, потерпілий не є стороною обвинувачення [11 та ін.].

Отже, основними висновками є наступне. Судова практика Верховного Суду щодо розглядуваного питання (в яких випадках потерпілий, його представник та законний представник є стороною обвинувачення на стадії судового розгляду) змінювалась, що треба враховувати у правозастосовній діяльності.

Відповідно до сучасної судової практики Верховного Суду на стадії судового розгляду стороною обвинувачення є прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадку, передбаченому ст. 340 КПК (коли прокурор відмовився від підтримання публічного обвинувачення в суді, а потерпілий погодився підтримувати обвинувачення в суді).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 07.10.2025) публічного обвинувачення в суді. Отже, термінологія Конституції України та галузевого кримінального процесуального законодавства відрізняється визначенням такої функції прокуратури, як підтримання обвинувачення в суді [9].
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята Радою Європи 04.11.1950 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402 - VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст.545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 07.10.2025)
4. Гуртієва Л.М. Учасники кримінального провадження з боку обвинувачення на стадії досудового розслідування : окремі позиції Верховного Суду. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 5. С. 541-545.
5. Давиденко С.В. Потерпілий у судовому розгляді. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Випуск 28. Том 3. 2014. С. 60-64.
6. Лейба О. А. Дефекти кримінального процесуального законодавства та засоби їх подолання. Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 259 с.
7. Кримінальний процес України : підручник / за ред. С.В. Ківалова та М.С. Цуцкірідзе. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 1104 с.
8. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14.05.2020 р. у справі № 461/4358/17 (провадження № 51- 4665км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89345785>
9. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04.10.2021 р. у справі № 756/10189/20 (провадження № 51- 517кмо21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100214761>
10. Гринюк В.О. Функція обвинувачення в кримінальному провадженні України теорія та практика: монографія. К.: Алерта, 2016. 358 с.
11. Постанова Третньої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 03.11.2021 р. у справі № 621/2519/19 (провадження № 51- 3126км-21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100885128>

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс України, судовий розгляд, сторона обвинувачення, практика Верховного Суду.

Key words: the Criminal Procedure Code of Ukraine, prosecution, practice of the Supreme Court.

Дронов Владислав Юрійович

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО НА СПОРТ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ПАКТУ ПРО ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ І КУЛЬТУРНІ ПРАВА 1966 РОКУ

В сучасному світі, коли фізична праця складає все меншу долю у виробництві, а люди проводять багато часу за використанням різноманітних гаджетів, фізична активність та спорт залишаються важливою та невід'ємною складовою розвитку особистості та суспільства. Безумовно, вони є необхідними й для належного рівня здоров'я населення. Спорт виконує не лише оздоровчу, але й соціальну функцію. Він виконує ці функції не лише на національному, але й на міжнародному рівні. Міжнародні спортивні події, такі як Олімпійські ігри чи Паралімпіади, це не лише спортивні змагання. Вони сприяють реалізації ідей рівності та гідності людини. Спорт є однією з форм реалізації права на здоров'я.

Він сприяє не тільки зміцненню здоров'я, але й формуванню цінностей взаємоповаги, толерантності та недискримінації. В умовах глобалізації та посилення міжнародного співробітництва у сфері прав людини питання реалізації права на спорт набуває особливої ваги. Ми вирішили з'ясувати, чи передбачено право на спорт таким фундаментальним документом у сфері прав людини як Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року (далі - Пакт). Положення Пакту є обов'язковими й для України, оскільки його було ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української від 19 жовтня 1973 року [2].

Відповідно до статті 12 Пакту визнається право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я [1]. Безпосередньо в тексті статті не вказані ні спорт, ні фізична активність. Для тлумачення цієї норми звернемося до Загального коментаря Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав № 14 «Право на найвищий досяжний рівень здоров'я» до статті 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (Далі – Загальний коментар № 14). Безпосередньо в ньому не йдеться про право на спорт, але право на здоров'я в ньому тлумачиться як всеохоплююче право, що поширюється не лише на своєчасну та належну медичну допомогу, але й на основні детермінанти здоров'я, такі як доступ до безпечної та питної води та належної санітарії, достатнє постачання безпечних продуктів харчування, харчування та житла, здорові умови праці та навколишнього середовища, а також доступ до освіти та інформації, пов'язаної з охороною здоров'я, зокрема щодо сексуального та репродуктивного здоров'я [3]. Важливою для нашого дослідження є категорія «соціальні детермінанти міцного здоров'я», яка зустрічається в Загальному коментарі № 14. Так, профілактика, лікування та контроль епідемічних, ендемічних, професійних та інших захворювань» вимагає створення профілактичних та освітніх програм щодо проблем зі здоров'ям, пов'язаних із поведінкою, таких як захворювання, що передаються статевим шляхом, зокрема ВІЛ/СНІД, та ті, що негативно впливають на сексуальне та репродуктивне здоров'я, а також сприяння розвитку соціальних детермінант міцного здоров'я, таких як екологічна безпека, освіта, економічний розвиток та гендерна рівність.

Таким чином, у Загальному коментарі № 14 простежується підхід, за яким реалізація права на здоров'я залежить не лише від медичних послуг, а й від широкого кола соціальних чинників - соціальних детермінант здоров'я. Сам спорт, як ми бачимо, в переліку таких домінант не вказано, але якщо тлумачити цю норму широко, то можна говорити, про те, що

й профілактика хвороби передбачає фізичну активність та заняття спортом. Серед детермінант вказано освіту, до якої ми ще повернемося у дослідженні. Комітет розглядає здоров'я як результат взаємодії багатьох соціальних факторів. Це означає, що держави-учасниці несуть позитивний обов'язок не лише реагувати на хвороби, а й формувати умови, які сприяють здоровому способу життя. Навіть без прямої згадки про спорт, Коментар №14 фактично створює основу для розуміння спорту як необхідного елементу реалізації права на здоров'я.

Також необхідно розглянути зв'язок права на спорт із правом на культуру. Статтею 15 Пакту закріплюється право кожного брати участь у культурному житті [1]. В цій статті безпосередньо не йдеться про спорт чи фізичну активність, чи про пов'язані з ними заходи, але спортивне та культурне життя часто є пов'язаними, отже необхідно більш детально дослідити цю норму.

Згідно із Загальним коментарем Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав № 21 «Право кожної людини на участь у культурному житті до пункту 1 а статті 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (Далі – Загальний коментар № 21), культура охоплює, серед іншого, спорт та ігри [4].

Для сприяння участі осіб з інвалідністю в культурному житті держави-учасниці повинні, серед іншого, визнати право цих осіб, серед іншого, на заохочення та сприяння їхній участі, наскільки це можливо, у рекреаційних, дозвіллевих та спортивних заходах [4]. Згадка про необхідність забезпечення доступу осіб з інвалідністю до участі у спортивних заходах підкреслює універсальний характер цього права. Це відповідає загальним принципам недискримінації, проголошеним у статті 2 Пакту.

Права, зазначені у Пакті слід розглядати як взаємопов'язані. Здоров'я та культура не існують ізольовано: право на здоров'я передбачає можливість брати участь у культурному та суспільному житті, а культура, у свою чергу, формує поведінкові моделі, що впливають на здоров'я.

Крім того, у Пакті можна знайти й інші статті, що закріплюють права, реалізація яких, передбачає, на наш погляд, заняття спортом та фізичну активність. Стаття 7 визнає право кожного на умови праці, що забезпечують відпочинок, дозвілля і розумне обмеження робочого часу. В даному контексті треба говорити саме про право на відпочинок. Крім того, відпочинок та дозвілля передбачаються фізичні активності та заняття спортом.

Стаття 13 розглядає освіту як засіб повного розвитку людської особистості. Безумовно, такий розвиток є неможливим без фізичних активностей та спорту. Про це можна говорити й виходячи з того, що в закладах вищої освіти, приділяється увага не тільки освіті та науці, але й спортивному та культурному життю здобувачів вищої освіти. Яскравий приклад тому – Національний університет «Одеська юридична академія». Про це йдеться й у Міжнародній хартії фізичного виховання, фізичної активності та спорту 2015 року [5]. Фізична активність є природним елементом освітнього процесу, оскільки сприяє формуванню самодисципліни, командної взаємодії та моральних якостей.

Незважаючи на відсутність прямої згадки цього права у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, його зміст може бути виведений із низки положень цього документа, які зокрема стосуються права на культуру, здоров'я, освіту та на відпочинок. Право на спорт, хоча й не визначене безпосередньо в Пакті, має опосередковане закріплення у його положеннях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року. URL:

http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 18.10.2025).

2. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 19 жовтня 1973 р. № 2148. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-08#Text> (дата звернення: 18.10.2023).

3. General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12 of the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), E/C.12/2000/4, UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), 11 August 2000, https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Women/WRGS/Health/C_14.pdf (accessed 20 October 2025).

4. General comment no. 21, Right of everyone to take part in cultural life (art. 15, para. 1a of the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights). UN. Committee on Economic, Social and Cultural Rights (43rd sess. : 2009 : Geneva). URL: <https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/i-general-comment-no-21-right-everyone-take-part-cultural-life-article-15-para-1-international> (accessed 20 October 2025).

5. Міжнародна хартія фізичного виховання та спорту : Хартія Орг. Об'єдн. Націй з питань освіти, науки та культури від 21.11.1978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_350#Text (дата звернення: 20.10.2025).

Ключові слова: права людини, право на здоров'я, право на спорт, Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав, право на культуру.

Key words: human rights, right to health, right to sport, Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), right to culture.

Ярмакі Володимир Христофорович

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У ДОБУ НОВІТНІХ ВОЄННИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Стрімкий розвиток новітніх військових технологій – автономних систем озброєнь, штучного інтелекту, кібероперацій та інформаційних маніпуляцій — докорінно трансформують характер сучасних збройних конфліктів і створюють безпрецедентні виклики для системи міжнародного права. Існуючі норми міжнародного гуманітарного та кримінального права не враховують специфіки технологічних засобів війни, що ускладнює кваліфікацію злочинів, визначення відповідальних суб'єктів і забезпечення захисту цивільного населення. В умовах російської агресії проти України ці проблеми набувають особливої гостроти: кібератаки на критичну інфраструктуру, використання алгоритмічних систем у воєнних діях та масові порушення прав людини вимагають оновлення підходів до міжнародно-правової відповідальності та механізмів правового захисту.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю поєднання норм міжнародного кримінального права, міжнародної відповідальності держав і системи захисту прав людини

в єдиний правовий простір, здатний ефективно реагувати на технологічні виклики сучасних воєн.

Метою доповіді є комплексний аналіз трансформації міжнародно-правових механізмів відповідальності та захисту прав людини в умовах використання новітніх технологій війни, а також визначення перспектив удосконалення міжнародних і національних інструментів правового реагування.

Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998 р.) [1] визначає основні категорії міжнародних злочинів — геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та агресію. Проте його положення були сформовані в добу традиційних воєнних дій, коли головними засобами застосування сили були фізична зброя та командна структура.

Використання штучного інтелекту та автономних систем озброєнь створює принципово нові ситуації, коли рішення про застосування смертоносної сили приймає не людина, а алгоритм. Це породжує питання: хто несе юридичну відповідальність — розробник, оператор чи держава, що використовує таку систему?

Міжнародні документи (аналітика Human Rights Watch [2], ICRC [3]) підкреслюють небезпеку втрати контролю людини над застосуванням сили. У цьому контексті потребує переосмислення принцип індивідуальної кримінальної відповідальності — один із наріжних каменів Нюрнберзьких принципів. Якщо злочин вчиняється алгоритмом, юридична система стикається з проблемою відсутності “виконавця” у традиційному розумінні.

Кібератаки на об’єкти енергетичної, транспортної чи медичної інфраструктури можуть спричинити жертви серед цивільного населення, що робить їх сумісними з поняттям “застосування сили” у розумінні Статуту ООН. Проте чинна практика не дає чітких критеріїв кваліфікації таких дій.

Доктрина «Tallinn Manual 2.0» пропонує вважати кібератаки актом агресії, якщо вони мають масштабні руйнівні наслідки. Утім, питання доказовості та атрибуції (встановлення, хто саме здійснив атаку) залишається відкритим, що ускладнює притягнення держав до відповідальності [4].

Відсутність чітких механізмів контролю сприяє безкарності, а отже — послаблює міжнародне право як систему запобігання війнам.

У сучасних конфліктах особливо гостро постає питання співвідношення між державними обов’язками щодо дотримання міжнародного гуманітарного права та захисту прав людини.

Держава несе міжнародно-правову відповідальність за дії, здійснені під її контролем або за її згодою, що порушують норми міжнародного права. Проте в умовах кібероперацій і автономних систем визначити рівень “контролю” стає дедалі складніше.

Це створює небезпеку виникнення “сірого простору” безвідповідальності, коли держави заперечують свою причетність до технологічних злочинів, прикриваючись анонімністю кібератак або автономністю систем озброєнь.

Водночас такі дії прямо впливають на реалізацію основоположних прав людини — права на життя, безпеку, приватність, свободу від катувань. Таким чином, питання міжнародно-правової відповідальності та захисту прав людини у цифрову добу невіддільні.

Україна, маючи досвід протистояння гібридній агресії, стала одним із драйверів оновлення міжнародного правопорядку. З 2014 року українська держава систематично фіксує факти воєнних злочинів і порушень прав людини, активно співпрацюючи з МКС, ЄСПЛ, ООН і правозахисними організаціями.

Подальші кроки мають включати:

імплементацію норм міжнародного гуманітарного та кримінального права в національне законодавство;

створення національного механізму відшкодування шкоди жертвам воєнних злочинів; розробку національної стратегії щодо регулювання військового використання штучного інтелекту та кіберозброєнь;

участь у формуванні міжнародних правил контролю за автономними системами та алгоритмічними рішеннями у військовій сфері.

Україна може відігравати лідерську роль у просуванні ініціатив щодо формування глобального правового режиму “гуманного використання технологій у війні”.

Отже, сучасні воєнні конфлікти демонструють, що міжнародне право потребує оновлення, аби ефективно реагувати на виклики, спричинені використанням штучного інтелекту, автономних систем озброєнь і кібероперацій. Існуючі норми гуманітарного та кримінального права не завжди дозволяють кваліфікувати технологічні форми агресії, визначити відповідальних осіб і забезпечити належний захист цивільного населення. У цих умовах особливої ваги набуває інтеграція механізмів міжнародної відповідальності держав і системи захисту прав людини, що має гарантувати невідворотність покарання за воєнні злочини незалежно від форми їх вчинення.

Для України це питання не лише правової справедливості, а й стратегічного позиціонування в глобальній системі безпеки. Відновлення верховенства права, документування воєнних злочинів і активна участь у формуванні міжнародних стандартів використання технологій у війні посилюють авторитет нашої держави та сприяють побудові нової архітектури міжнародного правопорядку, заснованої на поєднанні гуманності, відповідальності та технологічної етики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. Офіційний сайт ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
2. Human Rights Watch, Mind the Gap: The Lack of Accountability for Killer Robots, HRW Report, 2020. URL: <https://humanrightsclinic.law.harvard.edu/clinic-and-hrw-release-report-mind-the-gap-the-lack-of-accountability-for-killer-robots/>
3. International Committee of the Red Cross, The Potential Human Cost of Cyber Operations, Geneva, 2018. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Potential_Human_Cost_of_Cyber_Operat.html?id=dSwlZgEACAAJ&redir_esc=y
4. Schmitt M. Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations. Cambridge University Press, 2017. 562 p.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародна відповідальність, права людини, воєнні технології, воєнні злочини, штучний інтелект, кібероперації.

Key words: international law, international responsibility, human rights, military technologies, war crimes, artificial intelligence, cyber operations.

THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC DISCOURSE IN THE CONTEXT OF THE INFLUENCE OF ECHR PRACTICE ON THE PHENOMENON OF EXTRADITION

In contemporary scientific discourse, the issue of extradition is increasingly considered not only in the context of interaction between states, but also as an element of a universal space of the rule of law, where the balance between public safety and human rights must be maintained. At the same time, the practice of the European Court of Human Rights (hereinafter - ECHR) is generating significant debate among researchers regarding the limits of judicial intervention in an area that has traditionally been the direct responsibility of states, and regarding the relationship between the principle of non-interference and the obligation to protect human rights even outside one's own jurisdiction.

It is characteristic that this issue is caused by transformational processes taking place in the sphere of international cooperation in criminal matters under the influence of the practice of the ECHR. The institution of extradition, which has traditionally been regarded as a manifestation of inter-state cooperation and the implementation of the principle of sovereignty, is gradually acquiring a new dimension. Contemporary legal trends are significantly changing the doctrinal understanding of extradition, transforming it from a technical mechanism for transferring offenders into a legal instrument that must be assessed through the prism of the guarantees provided by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [2].

It appears that the ECHR's decisions have established a new paradigm whereby extradition is inadmissible if it creates a real risk of torture, inhuman treatment or violation of the right to a fair trial. In this way, the ECHR has formed an 'extradition human rights standard' that has become a benchmark for both national courts and international law doctrine.

At this stage, it is worth noting that the theoretical and practical significance of the study lies in identifying the impact of the ECHR's practice on the evolution of doctrinal approaches to extradition, in revealing the essence of the humanisation of the above-mentioned institution, and in clarifying the directions for harmonising national legislation. Using legal analysis will allow us to outline a new approach to understanding the phenomenon of extradition in the light of international human rights law. It is important to emphasise the fact that Ukrainian scholars note: 'Extradition is an important legal mechanism in the field of international cooperation between states, aimed at ensuring the inevitability of criminal liability for persons who have committed crimes' [3, p. 29].

The current transitional reality allows us to assert that, as crime increasingly transcends national borders, the institution of extradition is becoming particularly important as a tool for ensuring international security. Extradition involves the transfer of a person suspected or convicted of a crime from one state to another. It appears that this legal instrument is no longer just a form of inter-state legal cooperation. Today, this aspect is seen as a complex legal phenomenon in which the interests of state sovereignty, the principles of international cooperation and fundamental human rights intersect. The institution of extradition is becoming particularly relevant in the context of growing threats and crimes of a transnational nature [5, p. 181]. It is the practice of the ECHR that can be a decisive factor in rethinking this balance, namely from the priority of state expediency to the establishment of a humanitarian approach based on the principles enshrined in international acts of both a universal and regional nature.

Traditionally, certain aspects of this issue should be considered through the prism of the national legal system, therefore, the legal regulation of the institution of extradition in Ukraine is comprehensive in nature and is based on a combination of national legislation and international legal obligations of the state. The basic source of domestic regulation is the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter referred to as the CPC) [6], which defines the general principles and procedure for the extradition of persons. In addition, the Instruction on the Procedure for International Cooperation, which details the practical aspects of cooperation with foreign states in extradition cases [7], is also important.

At the national law level, the concept of 'extradition' is legally enshrined in Article 541 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, where it is defined as the surrender of a person to a state whose competent authorities are seeking that person for criminal prosecution or enforcement of a sentence [6]. However, contemporary doctrine and practice of the ECHR have significantly expanded the meaning of this definition. In light of the decisions of the ECHR, extradition is interpreted not only as a formal procedure for the transfer of a person between states, but as a legal process that must be compatible with human rights guarantees, primarily with the requirements of existing practice and with the content of Articles 2, 3, and 6 of the ECHR [2].

The international dimension of legal regulation is formed by a system of multilateral and bilateral treaties to which Ukraine is a party. These include the European Convention on Extradition, additional protocols, and numerous agreements on legal assistance with individual states [4]. Together, these acts form a regulatory framework that defines the procedure, conditions and limits of extradition in accordance with international standards, as enshrined, in particular, in the ECHR [2].

When examining the issues addressed in this academic work, it is essential to note the importance of one case that has had a fundamental impact on the development of both law enforcement and doctrinal thinking in the field of extradition, namely *Soering v. the United Kingdom* [1]. It was in this decision that the ECHR first established that extradition may constitute a violation of the ECHR if there is a real risk that the person being extradited will be subjected to treatment incompatible with Article 3 of the ECHR, namely the prohibition of torture, inhuman or degrading treatment or punishment [2].

The circumstances of the case were that Jens Söring, a German citizen suspected of murder in the state of Virginia, appealed to courts at various levels against his possible extradition to the American authorities, as he faced the death penalty and detention on death row, a state of prolonged waiting for the sentence to be carried out in conditions of psychological and physical suffering. The ECHR recognised that even though the United Kingdom was not a state that directly applied the death penalty, the application of extradition created 'indirect responsibility' for a possible violation of the ECHR in another jurisdiction. This decision became fundamental in the development of the international standard of 'extradition humanism' because it established the concept of prohibiting the extradition of a person if there is a risk of inhuman treatment, regardless of where that treatment may take place. The ECHR effectively formulated the principle that ECHR member states cannot 'delegate their responsibility' through extradition if there is a foreseeable risk of violation of fundamental human rights.

Summarising the research, it should be noted that the practice of the ECHR has become a key factor in shaping the modern approach to understanding the phenomenon of extradition. It was the court's decisions that marked the beginning of a new stage in the evolution of scientific and practical discourse, within which extradition ceased to be perceived exclusively as a manifestation of inter-state cooperation and acquired the features of a legal procedure closely linked to guarantees of international human rights protection. The practice of the ECHR, initiated by the case that was

used as the key source for this study, laid the foundations for a completely new concept, according to which states are responsible for complying with the provisions of the ECHR even in cases where the consequences of their actions may manifest themselves outside their own territory. Thus, the issue of extradition was finally removed from the sphere of sovereign discretion of states and included in the system of international control over the observance of human rights.

REFERENCES:

1. Case of Soering v. the United Kingdom. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57619>
2. European convention of human rights. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG
3. Денисовський М. Д., Ярошович А. Ю. Екстрадиція в кримінальному провадженні // Галицькі студії: Юридичні науки. – 2025. – №. 9. – С. 28-34.
4. Європейська конвенція про видачу правопорушників. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text
5. Ігнатюк В. І. Національне законодавство України в процедурі екстрадиції осіб, які вчинили терористичні кримінальні правопорушення: проблемні питання // Актуальні питання забезпечення службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Харків, 24 квітня 2025 року. м. Харків: 2025. 375 с.
6. Кримінально процесуальний кодекс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
7. Про затвердження Інструкції про порядок здійснення міжнародного співробітництва з питань взаємної правової допомоги, видачі правопорушників (екстрадиції), передачі (прийняття) засуджених осіб, виконання вироків та інших питань міжнародного судового співробітництва у кримінальному провадженні під час судового провадження. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-19#Text>
8. Сахно Д. О., Привиденцев О. Г. Підстави відмови у видачі особи в порядку екстрадиції // Молодий вчений. – 2025. С. 87-91.

Key words: extradition, international cooperation, human rights, prohibition of torture, principle of non-refoulement, international responsibility of states, practice of the European Court of Human Rights.

Manuilova Anna

PhD im internationalen Recht, LL.M. im internationalen und europäischen Wirtschaftsrecht

VÖLKERRECHTLICHE VERPFLICHTUNGEN UND DAS ESTOPEL-PRINZIP: GARANTIEEN FÜR DIE WAHRUNG DER MENSCHENRECHTE IN KRIEGSZEITEN

Menschenrechte sind ein grundlegender Bestandteil des Völkerrechts und ein wichtiger Faktor für die Gewährleistung von Menschlichkeit, selbst in Zeiten bewaffneter Konflikte. Internationale Konventionen, Verträge und Gewohnheitsrecht legen die Pflichten der Staaten zum Schutz des Lebens, der Würde und der Freiheit der Zivilbevölkerung in Kriegszeiten fest. In der Praxis sind Verstöße gegen diese Rechte jedoch nach wie vor weit verbreitet, was die

Notwendigkeit wirksamer Mechanismen der rechtlichen Rechenschaftspflicht unterstreicht. Einer dieser Mechanismen ist der Grundsatz der Estoppel im Völkerrecht, der es einem Staat oder einem Subjekt internationaler Verpflichtungen unmöglich macht, Einwände zu erheben, wenn dies anderen Parteien schaden könnte.

Die Zunahme bewaffneter Konflikte in der heutigen Welt und der wachsende Bedarf an Garantien für die Einhaltung der Menschenrechte unter diesen Umständen erhöhen die Aktualität der Untersuchung dieses Themas. Der Grundsatz der Estoppel ist ein wichtiges Instrument, um die Verantwortung der Staaten für Verstöße gegen völkerrechtliche Normen sicherzustellen. Seine Anwendung trägt zur Stärkung der internationalen Rechtsordnung, zur Verhinderung von Straflosigkeit und zur Verbesserung der Vorhersehbarkeit der Maßnahmen von Staaten im Bereich des Schutzes der Menschenrechte während eines Krieges bei. Die Untersuchung dieser Frage ermöglicht es, wirksame Wege zur Umsetzung internationaler Verpflichtungen zu finden und die Mechanismen zum Schutz der Zivilbevölkerung während bewaffneter Konflikte zu stärken.

Menschenrechte sind ein grundlegender Bestandteil des Völkerrechts und bleiben auch in Zeiten bewaffneter Konflikte gültig. Internationale Konventionen, Verträge und Gewohnheitsrecht legen die Pflichten der Staaten zum Schutz des Lebens, der Würde und der Freiheit der Zivilbevölkerung in Kriegszeiten fest. Die wichtigsten Quellen für diese Verpflichtungen sind die Genfer Konventionen von 1949 und ihre Zusatzprotokolle, der Internationale Pakt über bürgerliche und politische Rechte von 1966 sowie die Normen des Völkergewohnheitsrechts, die die Staaten verpflichten, auch unter den schwierigen Bedingungen bewaffneter Konflikte einen Mindestschutz der Menschenrechte zu gewährleisten. Die Einhaltung dieser Normen ist für die Wahrung der Menschlichkeit und der Rechtsordnung unerlässlich, und ihre Verletzung zieht internationale Verantwortung nach sich.

Der Grundsatz der Estoppel im Völkerrecht besagt, dass ein Staat oder ein Völkerrechtssubjekt seine früheren Handlungen oder Erklärungen nicht widerrufen darf, wenn dies anderen Parteien schadet. In bewaffneten Konflikten kommt diesem Grundsatz besondere Bedeutung zu, da er die Stabilität der internationalen Beziehungen und die Vorhersehbarkeit des Verhaltens von Staaten gewährleistet, es einem Staat unmöglich macht, sich seiner Verantwortung für zuvor eingegangene internationale Verpflichtungen zu entziehen, und als Mechanismus zum rechtlichen Schutz der von Krieg betroffenen Zivilbevölkerung dient. Der Grundsatz der Estoppel trägt unmittelbar zur wirksamen Umsetzung der völkerrechtlichen Verpflichtungen im Bereich der Menschenrechte bei. Staaten, die sich zuvor verpflichtet haben, das humanitäre Völkerrecht einzuhalten, können sich in Zukunft nicht unter Berufung auf interne oder kriegserische Umstände dieser Verpflichtungen entziehen. Dies erhöht die rechtliche Verantwortung der Staaten für Menschenrechtsverletzungen, verhindert Straflosigkeit und stärkt die internationale Rechtsordnung, da das Verhalten der Staaten vorhersehbarer und kontrollierbarer wird.

Die Rechtsprechung internationaler Gerichte, insbesondere des Internationalen Gerichtshofs der Vereinten Nationen und der Sondergerichtshöfe für das ehemalige Jugoslawien und Ruanda, zeigt deutlich, wie wirksam das Estoppel-Prinzip bei der Durchsetzung der völkerrechtlichen Verpflichtungen von Staaten ist. Der Internationale Gerichtshof der Vereinten Nationen hat in einer Reihe von Fällen bestätigt, dass Staaten sich ihrer Verantwortung nicht unter Berufung auf eine Änderung ihrer Innenpolitik oder auf militärische Umstände entziehen können, wenn sie zuvor bestimmte internationale Verpflichtungen eingegangen sind. Beispielsweise berücksichtigte der Gerichtshof in Fällen von Verstößen gegen das humanitäre Recht während der Konflikte im ehemaligen Jugoslawien den Grundsatz der Estoppel, um zu beurteilen, ob der Staat sich der Erfüllung seiner Verpflichtungen entziehen konnte, und erkannte an, dass es unmöglich ist, sich internationalen Normen zu entziehen, wenn dies der Zivilbevölkerung Schaden zufügt.

Die internationalen Tribunale für das ehemalige Jugoslawien und Ruanda haben ebenfalls die praktische Bedeutung von Estoppel im Zusammenhang mit individueller und staatlicher Verantwortung aufgezeigt. In den Gerichtsentscheidungen wurde betont, dass Staaten und ihre Vertreter, die internationalen Konventionen oder Resolutionen formell zugestimmt haben, diese Verpflichtungen später nicht ablehnen können. Dies ermöglichte es, die Schuldigen für Menschenrechtsverletzungen und Verstöße gegen humanitäre Normen, insbesondere für Verbrechen gegen die Zivilbevölkerung, Deportationen, Massenmorde und andere Verstöße gegen das humanitäre Völkerrecht, wirksam zur Rechenschaft zu ziehen [1].

Die Analyse internationaler Rechtsmechanismen zeigt, dass der Grundsatz der Estoppel eine wichtige Garantie für die Einhaltung der Menschenrechte in bewaffneten Konflikten darstellt. Er ermöglicht es, die Verantwortung der Staaten für ihre internationalen Verpflichtungen zu festigen, sorgt für Stabilität und Vorhersehbarkeit ihrer Handlungen und dient als wirksames Mittel zur Verhinderung von Verstößen gegen das humanitäre Recht. Dank Estoppel können Staaten sich nicht von ihren früheren Verpflichtungen zurückziehen oder sich der Einhaltung der Normen des Völkerrechts entziehen, was der Zivilbevölkerung in Konfliktzeiten einen zusätzlichen Schutz bietet.

Somit zeigt die Studie zu den völkerrechtlichen Verpflichtungen und dem Estoppel-Prinzip, dass diese sich gegenseitig ergänzen, wenn es darum geht, die Menschenrechte in Kriegszeiten zu schützen. Der Grundsatz der Estoppel erhöht die Vorhersehbarkeit staatlicher Handlungen, stärkt die internationale Rechtsordnung und verhindert Straflosigkeit bei Verstößen gegen humanitäre Normen, wodurch er zu einem wichtigen Instrument zur Gewährleistung der Rechte der Zivilbevölkerung in Zeiten bewaffneter Konflikte wird.

REFERENCES:

1. Schomburg Wolfgang. Die Ad-hoc-Strafgerichtshöfe für das ehemalige Jugoslawien und Ruanda. Vereinte Nationen. URL: <https://zeitschrift-vereinte-nationen.de/suche/zvn/heft/wahrheitsfindung-im-internationalen-gerichtssaal>.

Stichworte: prinzip Estoppel, Menschenrechte, internationale Sicherheitsgarantien, Schutz der Menschenrechte in Kriegszeiten, völkerrechtliche Verpflichtungen.

Key words: estoppel principle, human rights, international security guarantees, protection of human rights in wartime, international legal obligations.

Колечко Дмитро Миколайович

*аспірант кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СТЯГНЕННЯ АЛІМЕНТІВ У СПРОЩЕНОМУ ТА НАКАЗНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Аліментні зобов'язання забезпечують одну з найважливіших соціальних потреб в утриманні осіб, які цього потребують, та покладаються на родичів і близьких, які мають можливість або обов'язок їх надати. Традиційно більша увага з боку законодавства і наукових дослідників приділялась аліментним зобов'язанням щодо дітей. Праці таких вчених, як М. В. Вербіцька, В. К. Антошкіна, Л. В. Афанасьєва, В. І. Борисова, В. Ю. Євко, В. О. Кожевнікової, О. В. Михальнюк, Я. В. Новохатської, О. І. Сафончик, В. І. Труби, Е. Д.

Ханович та інших, присвячені питанням аліментів, у першу чергу дітей.

Аліментним зобов'язанням подружжя приділялася значно менша увага, особливо у частині їх процесуальних та виконавчих аспектів. На рівні дисертаційних досліджень така тема досліджувалась Т. П. Красвітною, проте переважно з точки зору матеріального права [1]. Але, для повної реалізації права на утримання його швидкий та дієвий судовий захист (що здійснюється згідно ст. 19 Цивільного процесуального кодексу - далі ЦПК України в порядку цивільного судочинства [2]), є запорукою надійного його виконання.

Згідно ст. 161, ст. 274 ЦПК України справи про стягнення аліментів на дитину розглядаються в порядку наказного, спрощеного провадження у випадку відсутності спору про батьківство. Отже, усі інші справи щодо стягнення аліментів, у тому числі стягнення аліментів подружжя розглядаються в порядку позовного провадження.

Проте з точки зору спрощення судових процедур, як європейського орієнтиру, зазначене положення викликає зауваження. В умовах збройних конфліктів доступ до правосуддя ускладнений такими факторами, як непередбачуваність ситуації можливого припинення діяльності суду, вимушене переміщення зобов'язаної особи чи, навпаки, особи, яка має право на утримання, або її біженство до іншої країни тощо. За таких обставин швидкий розгляд справи або розгляд за відсутності сторін видається додатковою гарантією реалізації права на утримання.

Матеріально-правові підстави права на утримання подружжя регулюються ст. ст. 74–76 Сімейного кодексу України (далі — СК України) [3]. В. Ю. Євко розподіляє підстави на загальні та спеціальні, які у своїй сукупності становлять юридичний склад таких позовів, де дозагальних належать: 1) непрацездатність одного з подружжя; 2) його нужденність; 3) платоспроможність іншого з подружжя; а до спеціальних — 1) вагітність дружини; 2) проживання з одним із подружжя дитини віком до трьох років; 3) проживання з одним із подружжя дитини віком до шести років, яка має вади фізичного або психічного розвитку; 4) проживання та опікування одним із подружжя дитиною з інвалідністю, яка не може обходитися без постійного стороннього догляду [4, с. 158].

Така підстава, як нужденність, потребує додаткового наукового осмислення, оскільки ч. 4 ст. 75 СК України була визнана неконституційною відповідно до Рішення Конституційного Суду України [5]. Норма передбачала обов'язковою передумовою отримання одним із подружжя права на утримання (аліменти) відсутність у нього доходів на рівні прожиткового мінімуму. Такої ж позиції дотримувалася й судова практика. Наприклад, у правовій позиції Верховного Суду від 16 серпня 2017 р. у справі № 6-1111цс17 зазначено, що один із подружжя є таким, що потребує матеріальної допомоги, якщо заробітна плата, пенсія чи інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом [6].

В своєму рішенні Конституційний Суд у п. 2.5, визнавши таке положення неконституційним, зазначив, що потребу в матеріальній допомозі за наявності спору слід визначати в судовому порядку у кожному конкретному випадку шляхом зіставлення доходів і витрат позивача та відповідача, а також перебування в особи (відповідача) на утриманні інших осіб (батьків, дітей від інших шлюбів тощо), що дасть можливість повною мірою визначити матеріальну потребу одного з подружжя і можливості іншого з подружжя в наданні утримання (аліментів) та забезпечить тому з подружжя, хто є непрацездатним і потребує матеріальної допомоги, можливість її отримати. Призначення особі відповідної пенсії або іншої соціальної виплати не може залежати від виплат, які здійснює один із подружжя на утримання іншого з подружжя.

Тобто слід дійти висновку, у справах про стягнення аліментів одного з подружжя є

необхідність доведення неспроможності самотійно здійснювати свого утримання, а отже й існує необхідність повноцінного процесу доказування, що можливе лише у справах позовного провадження.

Проте особливе місце серед спеціальних підстав виникнення права на утримання посідає вагітність дружини та проживання з дружиною дитини у віці до трьох років. Слід підтримати точку зору В. Ю. Євко, що закріплене в ст. 84 СК України право на утримання дружини є двома самотійними правомочностями — право вагітної дружини на утримання від чоловіка та право на утримання вагітної жінки, з якою проживає дитина у віці до трьох років [4, с. 158]. Окрім того, ч. 4 даної норми закріплює, що таке право незалежить від того, чи працює дружина, та від її матеріального становища, за умови, що чоловік може надавати матеріальну допомогу.

Отже, стосовно такої спеціальної категорії справ щодо стягнення аліментів на утримання вагітної дружини та вагітної дружини у випадку проживання з нею дитини у віці до трьох років розгляд справ у наказному провадженні здається доцільним. Як вбачається, доказами у зазначених справах є фактично беззаперечні факти зареєстрованого шлюбу, вагітності або проживання дитини разом із вагітною дружиною, а також обґрунтування невиконання обов'язку щодо добровільного утримання з боку чоловіка. Така позиція була вперше висунута В. М. Притуляком, який обґрунтовує необхідність розгляду зазначених справ у порядку наказного провадження, спираючись на те, що до суду не потрібно подавати жодних доказів необхідності матеріальної допомоги дружині, а допомога призначається лише за фактом звернення до суду [7, с. 85]. Окрім того, така позиція підтримується й іншими вченими, зокрема Н. В. Волковою та Д. А. Шкорупєвим [7, с. 42].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Красвітна Т. П. Зобов'язання подружжя по утриманню у сімейному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2019. 24с.
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. (№ 40-42). Ст. 492.
3. Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар / за ред. І. В. Жилінкової. Харків : Ксилон, 2008. 855 с.
4. Євко В. Ю. Право дружини на утримання під час вагітності та в разі проживання з нею дитини у віці до трьох років. Право і безпека. 2021. Вип. 4 (83). С.156–166. URL: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.16>.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду про відповідність Конституції України (конституційність) частини четвертої статті 75 Сімейного кодексу України : від 29 жовтня 2024 р. № 1-р/2024 // Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-24#n74>.
6. Постанова Верховного Суду України від 16 серпня 2017 р. у справі № 6-1111цс17 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68480656>.
7. Притуляк В. М. Утримання чоловіком дружини, з якою проживає дитина : підстави та порядок надання допомоги // Особливості розгляду сімейних спорів : матеріали круглого столу (м. Одеса, 17 жовтня 2016 р.). Одеса, 2016. С. 85–86.
8. Волкова Н. В., Шкорупєв Д. А. Судовий розгляд і виконання рішень у справах про стягнення аліментів : монографія. Одеса : Фенікс, 2022. 192 с.

Ключові слова: аліменти, аліментні зобов'язання, виконання, цивільний процес, подружжя, спрощення судових процедур, наказне провадження, спрощене провадження.

Key words: alimony, maintenance obligations, enforcement of court decisions, civil procedure, spouses, simplification of judicial procedures, order proceedings, simplified proceedings.

Науковий керівник: кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу Національного університету «Одеська юридична академія» Стоянова Т. А.

Ругало Богдан Андрійович

*аспірант кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРИНЦИПИ ПРАВ ЛЮДИНИ І ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ

Сучасний етап розвитку людства характеризується стрімким впровадженням технологій штучного інтелекту (далі-ШІ) у всі сфери суспільного життя - від економіки та освіти, до медицини, правосуддя й державного управління. ШІ має потужний потенціал для підвищення ефективності рішень, оптимізації процесів та розвитку інновацій, однак водночас він створює серйозні виклики у сфері прав людини. Питання забезпечення поваги до гідності, приватності, свободи вираження поглядів, рівності та недискримінації набувають особливої актуальності у зв'язку з використанням алгоритмічних систем, які можуть відтворювати упередження або приймати рішення без належного людського контролю.

Системи штучного інтелекту здатні здійснювати обробку та аналіз великих обсягів інформації, автономно приймати рішення, виявляти загрози й виконувати інші складні завдання. Проте, попри очевидні переваги, впровадження технологій ШІ супроводжується й низкою ризиків, особливо у сфері дотримання прав людини. Такі технології можуть негативно впливати на право на життя, приватність, свободу вираження поглядів та інші базові права особи. Тому ключовим завданням є створення належних правових і технічних гарантій, які б унеможливили порушення прав людини під час використання штучного інтелекту, зокрема у військовій сфері.

Незважаючи на відсутність спеціального правового регулювання щодо застосування військових систем ШІ, важливо враховувати, що будь-яке використання новітніх технологій, здатних впливати на основоположні права людини, має відповідати міжнародним стандартам та критеріям, які визначають межі допустимого втручання у сферу прав і свобод.

Під час розгляду справ, пов'язаних із порушеннями прав людини в умовах збройних конфліктів, одночасно застосовуються норми міжнародного права прав людини (МППП) і міжнародного гуманітарного права (МГП). Останнє розглядається як *lex specialis* - спеціальний правовий режим, що доповнює, але не замінює загальні стандарти захисту прав людини. Це узгоджується з положенням декларації Мартенса, яка посилається на принципи гуманності, моралі та суспільної свідомості.

Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1] (ст. 15) та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [2] (ст. 4), під час війни або надзвичайного стану допускається тимчасове обмеження окремих прав, необхідне для забезпечення безпеки нації. Однак такі обмеження мають бути винятковими, пропорційними та обмеженими у часі. Разом з тим, певні права, серед яких право на життя, заборона катувань

та нелюдського поводження, залишаються абсолютними й не підлягають обмеженню.

Права людини мають універсальний, невід’ємний і неподільний характер, а тому кожна особа заслуговує на рівну повагу до своєї гідності та цінності [3, р. 95]. У контексті взаємодії між ШІ та правами людини найчастіше порушується питання про вплив таких технологій на ключові свободи. Найвразливішими є права на приватність і захист персональних даних, свободу висловлення поглядів, рівність і недискримінацію. Відтак постає питання, чи може ШІ сприяти реалізації або захисту цих прав.

У сфері прав людини потенційна загроза від будь-яких технологій, зокрема ШІ, полягає як у процесі їхнього створення, так і в наслідках застосування. Ідеться про ризики, що можуть призвести до дискримінації, обмеження чи зменшення рівня реалізації основних прав людини [4, pp. 116–117]. Тому важливо оцінювати взаємозв’язок між ШІ і правами людини у двох напрямках: вплив технологій на реалізацію прав і можливості використання ШІ для їх ефективного забезпечення.

Загальна декларація прав людини закріпила універсальний перелік прав і свобод, які мають бути гарантовані кожній людині незалежно від країни проживання. Питання про доцільність використання ШІ для реалізації цих прав потребує індивідуального аналізу кожного конкретного випадку, оскільки механізми забезпечення, наприклад, права на житло чи права на мирний протест, істотно різняться. Якщо в реальному світі особа не має можливості реалізувати певне право, то застосування ШІ не завжди здатне змінити ситуацію. Тому при впровадженні технологій важливо визначити, чи дійсно вони здатні покращити захист і гарантії прав людини, порівняно з існуючими механізмами.

Права людини, закріплені в Декларації, є невід’ємними для кожної особи, а на основі її положень було укладено низку міжнародних договорів, які конкретизують громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права. Вони підкреслюють пріоритет людської гідності, необхідність підтримки суспільства через розвиток ШІ, а також покладають обов’язок на держави й приватний сектор забезпечувати дотримання та захист прав людини.

Розвиток технологій ШІ спричинив значні зміни у сферах транспорту, фінансів, освіти та охорони здоров’я. Водночас використання ШІ створює серйозні ризики для конфіденційності, адже величезна кількість персональних даних може бути зібрана, оброблена чи передана без згоди власника. Саме тому особливого значення набуває розроблення етичних принципів і правових обмежень, що регулюють застосування ШІ. Науковці підкреслюють потребу у міждисциплінарній співпраці між фахівцями з етики, технологій, політики та громадянського суспільства для забезпечення відповідального використання штучного інтелекту [5, pp. 1–2].

У центрі уваги при обговоренні впливу ШІ перебувають особисті немайнові права людини, адже інформація є основою функціонування будь-якої інтелектуальної системи. Важливо, як саме ці дані збираються, зберігаються, використовуються й передаються, адже це безпосередньо впливає на рівень безпеки та приватності особи.

Особливе занепокоєння викликає застосування ШІ у сфері охорони здоров’я, де обробляються чутливі медичні дані. Якщо інформація не буде належним чином захищена, це може порушити право пацієнта на конфіденційність. До того ж існує ризик упередженості алгоритмів, які можуть дискримінувати окремі групи осіб на основі історії хвороби чи генетичних характеристик [3, р. 97].

Штучний інтелект є одним із найважливіших викликів сучасності, який вимагає осмислення не лише з технічного, а й з гуманітарного та правового погляду. Його розвиток має здійснюватися на засадах поваги до прав людини, гідності, рівності, прозорості та відповідальності.

Формування правової політики у сфері ШІ повинно ґрунтуватися на принципі «людина в центрі технологій», що передбачає пріоритет захисту особистості над технічними або економічними інтересами.

Отже, інтеграція принципів прав людини в архітектуру штучного інтелекту є необхідною умовою сталого розвитку демократичного суспільства та запорукою того, що технологічний прогрес служитиме людині, а не навпаки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. Ратифікована Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР // Офіційний вісник України. 1998. № 13.
2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року. Ратифікований Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19 жовтня 1973 року // Відомості Верховної Ради УРСР. 1976. № 48. Ст. 451.
3. Homam el T., Polok B., Ahmed Rana A. Balancing Potential and Peril: The Ethical Implications of Artificial Intelligence on Human Rights. Multicultural ISSN 1999-5717(Print), ISSN 2617-278X(Online). Вісник ХНУВС–Bulletin of KhNUA. 2025. № 1(108) 82 Education. 2023. Vol. 9, No. 6. Pp. 94–101. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.4484386>.
4. Donahoe E., MacDuffee M. Metzger. Artificial Intelligence and Human Rights. Journal of Democracy. 2019. Vol. 30, Iss. 2. Pp. 115–126. DOI: <https://doi.org/10.1353/job.2019.0029>.
5. Sai Teja B. Ethical implications of artificial intelligence: a review of early research and perspectives. International Engineering Journal for Research & Development. 2022. Vol. 7, Iss. 1. Pp. 1–8.

Ключові слова: права людини, штучний інтелект, ШІ, право на життя, міжнародний захист прав людини, міжнародне гуманітарне право, технологічний процес.

Key words: human rights, artificial intelligence, AI, right to life, international protection of human rights, international humanitarian law, technological process.

Науковий керівник: докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри міжнародного та європейського права Ківалова Т. С.

Аблов Іван Євгенійович

*аспірант кафедри кримінального процесу Національного університету
«Одеська юридична академія»*

ПІДСУДНІСТЬ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Захист прав людини в національному законодавстві забезпечується через судову систему, органи державної влади та установи Омбудсмена. Ці механізми гарантують, що кожна особа має право на ефективне відшкодування за порушення прав, що включає повагу до верховенства права та справедливий суд. Ці положення поширюються на всі види судочинства, тому забезпечуються і в кримінальному провадженні.

Так, відповідно до ст. 55 Конституції України кожен має право на захист своїх прав і свобод в судовому порядку [1]. Ця норма кореспондує ряду міжнародно-правових договорів. Наприклад, ст. 1. Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [2] проголошує,

що кожен громадянин має право бути заслуханим компетентним, незалежним і безстороннім судом.

Також в ст. 17 Кримінального процесуального кодексу України закріплено, що «особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому КПК України, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили» [3].

Очевидно, законодавець тут утверджує про суд, який компетентний розглядати те чи інше кримінальне провадження. Видається необхідним зрозуміти, який суд у кожному конкретному випадку. Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» кримінальне судочинство здійснюється судами загальної юрисдикції [4].

У кримінально-процесуальній теорії існує багато визначень категорії «jurisdiction», але всі вони здебільшого зводяться до того, що це набір деяких правил, які дозволяють визначити суд, який має право розглядати кримінальне провадження по суті [5, с. 35]. У свою чергу, здається, що при визначенні юрисдикції необхідно визначити не тільки компетентний суд, але і його склад. Таким чином, підсудність - це сукупність закріплених у кримінально-процесуальному праві норм, за якими суд першої інстанції (а також його склад) зобов'язаний або має право розглядати і вирішувати кримінальне провадження.

Слід мати на увазі, що визначення конкретного суду для кожного кримінального провадження можливе лише за умови одночасного розгляду кількох елементів юрисдикції за різними критеріями, що пропонується визначити більш детально. Так, відповідно до положень ст. 31 КПК України визначається склад суду – одноособово чи колегіально розглядається провадження та у яких випадках [3].

Наступні положення (ст. 32 КПК України) визначають особливості територіальної підсудності кримінальних проваджень. Визначивши ланку судової системи з урахуванням матеріальної особливості підсудності, необхідно встановити в цьому сегменті конкретний суд, який буде розглядати кримінальне провадження і приймати рішення по ньому. Так, відповідно до вказаної статті КПК України розгляд має здійснювати той суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено кримінальне правопорушення [3].

Однак, якщо мало місце вчинення декількох кримінально караних діянь, то тут є декілька зауважень. Наприклад, у випадку вчинення декількох правопорушень, суд визначається за місцем вчинення більш тяжкого епізоду, а у разі одного ступеня тяжкості – за місцем вчинення останнього із них. Якщо попередньо вказані обставини визначити неможливо – то тоді судом, де територіально проведено досудове розслідування.

Наступним видом підсудності є предметна. Значиться, що «Вищому антикорупційному суду підсудні кримінальні провадження стосовно корупційних кримінальних правопорушень, передбачених у примітці ст. 45 КК України, ст.ст. 206-2, 209, 211, 366-2, 366-3 КК України, якщо наявна хоча б одна з умов, передбачених п.п. 1–3 ч. 5 ст. 216 КПК України. Слідчі судді Вищого антикорупційного суду здійснюють судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду відповідно до ч. 1 ст. 33-1 КПК України» [6, с. 14].

Персональна підсудність визначається зі сукупності ознак, що характеризують особу, яка притягається до кримінальної відповідальності. Особливості такої особи полягають у займаній посаді чи виконання функцій (Президент України, члени Кабінету Міністрів України, Генеральний прокурор тощо), перелік яких визначено в п. 2 ч. 2 ст. 31 КПК України [3].

Наступним видом підсудності є інстанційна, яка визначається «процесуальною

стадією судового розгляду кримінального провадження: кримінальне провадження у першій інстанції здійснюють місцеві загальні суди, а також Вищий антикорупційний суд; кримінальне провадження в апеляційній інстанції - відповідні апеляційні суди, а також Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду; кримінальне провадження у касаційній інстанції - Верховний Суд; кримінальне провадження за нововиявленими обставинами здійснюється судом, який ухвалив рішення, що переглядається; – кримінальне провадження за виключними обставинами здійснюється з підстав, визначених п.п. 1, 3 ч. 3 ст. 459 КПК України, судом, який ухвалив рішення, що переглядається, а з підстави, визначеної п. 2 ч. 3 ст. 459 КПК України, – Великою Палатою Верховного Суду» [6, с. 13].

Окремо звертається увага на розгляд кримінальних проваджень за їх зв'язком, що зумовлюється можливістю об'єднання в одному провадженні справ за обвинуваченням однієї особи або групи осіб у вчиненні одного або декількох кримінальних правопорушень, які (справи) підсудні різним судам [5, с. 38].

Слід відмітити, що спеціальні правила встановлені також для визначення територіальної підсудності кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень, учинених у районі проведення антитерористичної операції, прифронтових регіонів тощо [7].

Таким чином, серед іншого, саме за рахунок чіткого та правильного встановлення підсудності в кожному кримінальному провадженні відбувається забезпечення захисту прав та інтересів як підозрюваного, обвинуваченого, так і сторони потерпілого. Однак, попри чітке формулювання визначених правил підсудності у кримінальному провадженні, особливо в сучасних умовах повномасштабного збройного протистояння та постійної зміни лінії бойових дій, питання, що є предметом цієї роботи, є актуальним та таким, що вимагає свого самостійного аналізу.

Певний порядок визначення підсудності має сьогодні винятковий, але тимчасовий характер, оскільки дане питання повинне визначатися за правилами, чітко визначеними кримінальним процесуальним законом, для забезпечення здійснення правосуддя компетентним судом.

Отже, хоча підсудність не є новим інститутом у кримінально-процесуальному праві, на сучасному етапі все ще існують питання обговорення, які потребують більш теоретичного розуміння, на основі яких потрібне коригування чинних законодавчих приписів, що регулюють юрисдикцію у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top>
4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст.545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
5. Сиза Н.П. Розмежування компетенції судів щодо здійснення кримінального провадження за територіальною підсудністю. Вісник кримінального судочинства. № 2. 2019. С. 34-44.
6. Кримінальний процес : підручник / І. В. Басиста, Р. І. Благута, І. В. Гловюк та ін. ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. Ч. 3. 316 с

7. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції : Закон України від 12 серпня 2014 року № 1632-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1632-18#Text>

Ключові слова: право на справедливий суд, право на захист своїх прав і свобод, права людини, підсудність, підсудність кримінального провадження, види підсудності в кримінальному процесі, кримінальне провадження, судовий розгляд.

Key words: the right to a fair trial, the right to protect one's rights and freedoms, human rights, jurisdiction, jurisdiction of criminal proceedings, types of jurisdiction in criminal proceedings, criminal proceedings, court proceedings.

Науковий керівник: кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» Гуртієва Л. М.

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Viacheslav Tuliakov

*Dr.hab, professor, ECHR judge ad hoc, professor of Criminal Law Department,
National University «Odesa Law Academy»*

**WAR WITHOUT WORLD: THE LEGAL CHALLENGES OF CONTEMPORARY
CONFLICT AND HUMAN RIGHTS**

The vision of a «world without war» articulated by Sundip Waslekar, president of the Strategic Foresight Group, encapsulates some of the most pressing crises of our time: a moral crisis undermined by propaganda and impunity, an institutional crisis as fragile democracies are subjected to authoritarian influence, and a technological crisis marked by the everyday politicization of nuclear, autonomous, and biotechnological weapons [1]. Waslekar's warning that nuclear deterrence cannot remain the cornerstone of global security is painfully illustrated by the contemporary conflict in Ukraine, where nuclear powers employ tactics of energy coercion, food weaponization, and genocidal rhetoric as aggressive tools, rendering deterrence a mere guise for blackmail [2].

At the heart of this conflict lies an extreme nationalism, a cult of sovereignty without accountability, that fuels Moscow's aggression, weakens European solidarity, and paralyzes international organizations such as the United Nations. Waslekar emphasizes that while weapons provide capability, nationalism provides motivation, and to counter this requires a transnational culture of solidarity, education, and exposure of deception adequate to break the cycle of aggression. Historical examples demonstrate that progress is achievable through cooperation, such as the nuclear freeze movements of the 1980s or Jody Williams' campaign to ban landmines. However, the current geopolitical reality tests this cooperation as a matter of survival. Europe cannot outsource its security to NATO slogans while missiles target Ukraine, nor can it accept peace conferences that exclude Kyiv as anything other than a thin veil of appeasement. The concept of a «world without war»; risks inversion into a «war without world»; a borderless, fragmented, hybrid conflict where missiles fall on Odesa, disinformation floods Berlin, cyberattacks disrupt Parisian hospitals, and rising gas prices weaponize fear in Madrid. This Orwellian reversal, where war is called peace, occupation is security, and surveillance is stability, is central to Kremlin narratives and poses a significant strategic challenge to Europe. The danger lies in normalizing aggression, confusing weariness with neutrality, and allowing cynicism to masquerade as wisdom.

The historical parallel of the Cold War reveals a tense but manageable peace grounded in mutually assured destruction. Today's hybrid war combines military, economic, and informational tactics operating beyond declared warfare, complicating traditional notions of conflict and peace. In a multipolar, AI-driven future beset by climate and spatial competition, a «war without world» may manifest as endless decentralized conflicts waged by corporations and hacker collectives across fragmented digital arenas. Here, «security» and «peace» might be exploited as rhetorical tools for perpetual war readiness and the devaluation of genuine conflict resolution. Ukraine, as well as Gaza, Libya, Sudan, and Myanmar, exposes the bankruptcy of old conflict formulas, with Ukraine standing as a burning mirror of Europe. The war vividly shows that disarming nationalism is not an abstract ideal but a requisite condition for continental survival. Europe's failure to fully back Ukraine risks confirming the «Waslekar inversion»: the dissolution of the world into nothing

but endless war. This inversion warns against nihilist endpoints where war devours the world, leaving only empty concepts of peace and security that serve ruling interests. It demands vigilance against manipulative doublespeak that distorts reality and erodes solidarities vital for peace.

In this looming future, stigmatization emerges as a critical social and legal phenomenon exacerbated by war. The societal labeling of individuals, particularly offenders, intensifies exclusion and fragments social cohesion, undermining the shared values and integration processes essential for Ukraine's European aspirations. Ukraine's status as a «burning mirror» reflects how internal social dynamics, including stigmatization and isolation, threaten state and societal security. This necessitates not merely military support but a profound transformation of criminal law and human rights law aligned with European regulatory standards aimed at combating social discrimination and supporting reintegration. Stigmatization thus poses a dual challenge: it is both a symptom and a catalyst of a conflict-ridden reality, underscoring the strategic imperative of aligning Ukraine's criminal law with European norms of solidarity, justice, and human rights to break the cycle of endless warfare and establish genuine peace.

Further complicating this landscape is the tension between «security theater» and fundamental freedoms identified in European Court of Human Rights (ECHR) jurisprudence, as critically examined here [3]. The Ukrainian criminal justice reform faces the challenge of balancing effective security policies against protecting civil liberties amid the pressures of wartime securitization. Security theater—performative security measures intended to project safety yet potentially undermining rights—must be scrutinized to avoid exacerbating stigma or eroding democratic resilience. ECHR jurisprudence offers guidance on maintaining this balance, an essential element for Ukraine as it integrates legally and politically with Europe while navigating the «war without world» conditions.

In contexts like Ukraine's ongoing defense against Russian aggression, the ECHR faces criticism for its cautious deference to states' "margin of appreciation." This tendency often legitimizes restrictions on civil liberties, particularly concerning freedom of assembly and expression under Article 11 and Article 10. A prominent illustration of these challenges is the *Bogay and Others v. Ukraine* case, which emerges at a critical juncture in Ukraine's criminal justice reform [4]. This reform aims to align national legislation with European standards while addressing the complex realities of a society in transition. Through the lens of narrative criminology, the case illustrates how official narratives constructed around protestors depict them as instigators of violence rather than citizens exercising democratic rights. This framing legitimizes expanded police powers and restriction of civil liberties, influencing law enforcement practices and public perception and weakening societal support for freedom of assembly. The ECHR's acceptance of vague security concerns without demanding strong evidence effectively endorses these narratives, embedding them deeper in Ukraine's legal culture.

In the context of transitional justice, the *Bogay* ruling represents a missed opportunity to confront enduring authoritarian tendencies within post-Soviet policing. Ukraine's democratic consolidation requires not only formal legal reforms but also substantial transformation of institutional cultures, particularly within law enforcement agencies historically prioritizing state security over citizen rights. By insufficiently scrutinizing police practices, the ECHR inadvertently reinforces patterns of impunity that transitional justice mechanisms seek to dismantle. This undermines efforts to hold violators accountable and build trust between citizens and state institutions, both essential for democratic transition and post-conflict reconciliation.

Moreover, the case highlights the fundamental tension in transitional democracies between maintaining public order and nurturing vibrant civil societies capable of holding authorities accountable. Ukrainian legislators face the difficult task of designing laws that set clear, narrow

guidelines for police intervention during public assemblies while robustly protecting freedom of expression. Without this precision, the vague “necessity” standard endorsed by the ECHR risks being used to justify discretionary enforcement disproportionately targeting political opposition, minority groups, or anti-corruption activists. This poses a significant threat in Ukraine’s fragile democratic environment, where civil society serves as a crucial check on abuses of power and a driver of reform. The Bogay precedent casts a long shadow over Ukraine’s ability to develop protest laws that genuinely protect democratic participation rather than merely appearing to do so.

Therefore, the jurisprudence of the European Court of Human Rights (ECHR) has become a critical interpretive lens for understanding the limits and responsibilities of states amid conditions of “war without peace.” Such wars, hybrid, perpetual, and often undeclared, expose the fragility of human rights protection frameworks in Europe. ECHR case law illustrates how the transformation of conflict from traditional warfare into hybrid aggression complicates human rights enforcement and magnifies risks of normalizing exceptionalism.

The Court’s rulings on conflicts in Ukraine, Georgia, and Turkey reveal persistent dilemmas between national security imperatives and individual rights, presenting the Court as both an arbiter and a participant in the politics of securitization. When the Court fails to rigorously examine such narratives, securitarian rationales gain legal backing, marginalizing dissent and eroding trust in democratic accountability. This political critique underscores a paradox: while the ECHR’s primary mission is the protection of individual rights, its cautious jurisprudence may inadvertently fortify the very structures of control that perpetuate human rights erosion.

A further critique concerns the ECHR’s institutional timidity in addressing accountability gaps under Article 2 (right to life) and Article 3 (prohibition of torture) during armed conflicts. In cases involving Georgia, Chechnya, Nagorno-Karabakh, and Ukraine, the Court has recognized violations but framed them within narrow evidentiary confines, thus avoiding systemic condemnation of aggression (except *Ukraine and the Netherlands v Russia*).

This selective formalism risks transforming the ECHR from a venue of justice into a theater of managed legality a juridical mirror of the “war without world”. When law becomes a rhetorical substitute for political action, its emancipatory potential shrinks and the protection of human rights cannot rely solely on post-violation adjudication but requires anticipatory jurisprudence prepared to name political realities and their agents.

At the same time, the ECHR remains one of the few forums through which victims of hybrid and proxy wars can seek recognition. Even its constrained judgments provide narratives of legitimacy and affirm the principle that human dignity survives occupation and aggression. Yet, as scholars like Snyder (2018) warn, the moral vacuums created by nationalist resurgence and disinformation mean that courts alone cannot sustain human rights [6]. Thus, the ECHR’s jurisprudential conservatism represents not only legal restraint but a symptom of a wider European fatigue, the weariness of defending universalism when faced with cynically weaponized sovereignty. This fatigue itself is political: it signals the encroachment of nihilism into law.

To remain credible in a world defined by endless conflict, the ECHR must articulate a renewed understanding of peace as an active legal process, not the mere cessation of violence. The principle of subsidiarity cannot excuse abdication of judicial courage when governments exploit “security” to dismantle freedom. In this sense, “war without peace” means more than unending violence; it signifies the corrosion of the belief that law can secure justice.

Only through a jurisprudence that exposes manipulative doublespeak and reclaims the moral authority of rights can the ECHR counter the inversion of values where surveillance becomes stability, and repression becomes order.

In conclusion, the intertwined themes of «war without world» stigmatization, security theater,

and transitional justice provide a comprehensive framework to understand the complexities of Ukraine's current and future challenges.

The abuse of law ("lawfare") replaces the rule of law, and the hierarchy of values collapses: human rights become conditional, justice selective, and peace procedural. Yet within this inversion lies a paradoxical hope, that even when the law is twisted, the very act of appeal to Strasbourg remains an act of faith in human dignity.

European integration remains a critical legal framework and normative project essential for overcoming socio-political fragmentation, restoring democratic governance, and advancing genuine peace and human rights protection amid turbulent multipolar realities. Ukraine's experience underscores the urgent need for principled, rights respecting reforms that reflect European standards to ensure survival not only in military terms but in the broader arc towards sustainable peace and security.

REFERENCES:

1. Waslekar, S. (2022). A World Without War. Strategic Foresight Group. – HarperCollins, 324
2. Туляков В. О. Теорія стигматизації та часи війни // Протидія злочинності в умовах довготривалої війни : збірник матеріалів Всеукр. наук.-практич. конф. (м. Харків, 20 трав., 2025 р.). Харків, 2025. С. 234-240. <https://hdl.handle.net/11300/29837>
3. Tuliakov V. Security theater vs. fundamental freedoms in echr jurisprudence – a critical examination for Ukrainian criminal justice reform. Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 трав. 2025 р.) : у 2 т. Одеса, 2025. Т. 1. С. 464-467. URL: <https://hdl.handle.net/11300/30393>; DOI: 10.32837/11300.30393
4. European Court of Human Rights. (2025). Case of Bogay and Others v. Ukraine, Application no. 36531/14, HUDOC. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-242529>
5. European Court of Human Rights. (2025). Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia Applications nos. 8019/16, 43800/14, and 28525/20 HUDOC. <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-222889>
6. Timothy Snyder, (2018) The Road to Unfreedom. Russia, Europe, America, New York: Tim Duggan. Books, 2018, 359 p.

Key words: war, peace, human rights, abuse of law, inversion of values, ECHR. hybrid warfare, stigmatization, transitional justice.

Обушенко Наталія Миколаївна

*докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ*

ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ТА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ, ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ТА ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ

Проблематика зайнятості населення та працевлаштування є однією з найважливіших у системі трудового і соціального права України. У сучасних умовах війни, економічної нестабільності та трансформацій ринку праці питання забезпечення конституційного права на працю набуває особливого значення. Конституція України (ст. 43) гарантує кожному

право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Закон України «Про зайнятість населення» визначає правові, економічні та організаційні засади реалізації державної політики зайнятості. В умовах воєнного стану, масових переміщень населення, руйнування виробничої інфраструктури держава змушена адаптувати політику зайнятості до нових викликів.

Зайнятість є суспільним явищем, що характеризує участь громадян у суспільно корисній діяльності, яка приносить дохід. З юридичної точки зору, зайнятість — це система правовідносин, у межах яких реалізується право громадян на працю. Відповідно до Закону України «Про зайнятість населення», зайнятість — це діяльність громадян, пов'язана із задоволенням їх особистих і суспільних потреб, яка, як правило, приносить дохід у грошовій або іншій формі.

Конституція України гарантує кожному право на працю, належні, безпечні і здорові умови праці, а також заробітну плату не нижчу від встановленої законом (ст. 43). Право на соціальний захист у разі безробіття передбачено статтею 46 Конституції.

Міжнародно-правові стандарти у сфері зайнятості: міжнародно-правові засади права на працю закріплені у Загальній декларації прав людини (ст. 23), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (ст. 6–7), Європейській соціальній хартії (переглянутій), а також у низці конвенцій МОП, зокрема №122 «Про політику у сфері зайнятості» (1964 р.) та №168 «Про сприяння зайнятості та захист від безробіття» (1988 р.).

Правовий статус безробітного: законодавство України визначає статус безробітного як особи працездатного віку, яка не має роботи та заробітку, але готова і здатна приступити до роботи. Державна служба зайнятості надає таким особам допомогу по безробіттю, сприяє професійному навчанню.

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України з 24 лютого 2022 року суттєво вплинула на ринок праці. Мільйони громадян втратили роботу, частина підприємств припинила діяльність, а значна кількість працівників стала внутрішньо переміщеними особами. Держава адаптувала систему зайнятості, зокрема запровадила програми «єРобота».

Особливу увагу держава приділяє соціальній інтеграції ветеранів війни, військовослужбовців, звільнених у запас, та внутрішньо переміщених осіб. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» передбачає пільги при працевлаштуванні.

Державна політика у сфері працевлаштування базується на принципах рівних можливостей, недискримінації, соціального партнерства та підтримки продуктивної зайнятості. Кабінет Міністрів України щорічно затверджує Державну програму зайнятості.

Серед основних проблем реалізації права на працю в Україні можна виділити: нерівномірність розвитку ринку праці в регіонах, недостатню ефективність програм перекваліфікації, тіньову зайнятість, низький рівень інформування громадян про можливості працевлаштування.

Зайнятість населення та працевлаштування є складовими соціально- правового механізму реалізації конституційного права на працю. Правове регулювання цієї сфери ґрунтується на поєднанні національних і міжнародних стандартів, що передбачають свободу вибору праці, заборону дискримінації та гарантії соціального захисту у разі безробіття.

Правове регулювання зайнятості населення та працевлаштування в Україні є одним із ключових напрямів соціальної політики держави, що безпосередньо впливає на економічну стабільність, рівень життя громадян і національну безпеку [1, 32]. В умовах воєнного стану питання реалізації права на працю, закріпленого в статті 43 Конституції України, набуло

особливої актуальності. Сьогодні праця перестала бути лише економічною категорією — вона стала індикатором соціальної стійкості, державної відповідальності та гуманітарного виміру державної політики.

Система правового забезпечення зайнятості зазнала суттєвих трансформацій у зв'язку з масштабними викликами, спричиненими війною. Держава вимушено змістила акценти з розвитку ринку праці на забезпечення збереження робочих місць, підтримку роботодавців, сприяння мобільності працівників та інтеграцію внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Одночасно формуються нові підходи до реабілітації ветеранів, підтримки осіб з інвалідністю, жінок та молоді, які втратили роботу через бойові дії.

Важливим досягненням є адаптація трудового законодавства до умов війни — зокрема, прийняття Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», який дозволив гнучкіші форми праці, віддалену зайнятість, зміни у процедурах звільнення та призупинення трудових договорів. Проте ці норми потребують подальшого вдосконалення, зокрема щодо гарантій соціального захисту мобілізованих, ветеранів і ВПО.

Водночас державна політика зайнятості все більш орієнтована на європейські стандарти гідної праці, визначені МОП, — з акцентом на безпеку, рівні можливості, недискримінацію та професійний розвиток [2, 323]. В умовах війни особливого значення набуває реінтеграція військовослужбовців після демобілізації, розвиток психологічної підтримки працівників, а також цифровізація послуг зайнятості, яка дає змогу забезпечити доступ до роботи навіть у кризових регіонах.

Перспективи відновлення ринку праці України безпосередньо пов'язані з післявоєнною відбудовою, залученням міжнародної допомоги, розвитком малого і середнього бізнесу, стимулюванням підприємництва та перекваліфікацією населення. Гарантії зайнятості та ефективна система працевлаштування у післявоєнний період стануть основою соціальної стабільності, повернення людей із-за кордону та зміцнення довіри до держави.

Таким чином, правове забезпечення зайнятості у воєнний час — це не лише питання економічної політики, а й стратегічний чинник національного відродження. Україна продовжує доводити, що навіть у найважчих умовах може зберігати гідність праці, захищати права людини та вибудовувати модель соціально орієнтованої, правової і стійкої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Обушенко Н.М. (2020) Теорія і практика систематизації трудового законодавства: дис... д-ра юрид. наук: 12.00. 05. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, с. 43.
2. Andriy Basko, Natalia Hryshyna, Nataliia Obushenko, Ihor Fedorov, Mykola Koteliukh (2024) Principles of law in the legal regulation of social relations in modern conditions: administrative, criminal and constitutional aspects. Jurnal Cita Hukum – Indonesian Law Journal Vol 12, No 2. С. 321-338. Вилучено з: <https://journal.uinjkt.ac.id/index.php/citahukum/article/view/41224/pdf>.

Ключові слова: зайнятість населення, працевлаштування, право на працю, державна політика, воєнний стан, ринок праці, соціальний захист, гідна праця.

Key words: employment of the population, job placement, right to work, state policy, martial law, labour market, social protection, decent work.

Карлінська Світлана Ігорівна

*кандидатка економічних наук, доцентка кафедри правового регулювання економіки
Харківського національного університету ім. С. Кузнеця*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРЕДСТАВНИЦТВА АДВОКАТОМ У СПРАВАХ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗАВДАНОЮ ВІЙСЬКОВОЮ АГРЕСІЄЮ РФ

Для нас усіх життя змінилося того жахливого ранку 24 лютого 2022 року. Фактично кожен з нас щось втратив через повномасштабну війну. Згідно даних ООН з початку повномасштабної війни вже загинуло близько 13 000 цивільних осіб, поранені близько 30 000. За даними, які оприлюднила голова Комітету ВР з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку і містобудування, очільниця партії "Слуга Народу" Олена Шуляк майно кожного п'ятого українця постраждало через війну, а близько 17% українців втратили житло [1].

В міжнародному праві, відповідно до Статуту ООН та Декларації про принципи міжнародного права 1970 року існують такі принципи, як: принцип поваги прав і основних свобод людини є основою міжнародного права, що передбачає захист цивільних осіб та їхнього майна; Право на відшкодування, яке передбачає, що цивільний позивач (фізична або юридична особа) має право на отримання збитків у разі пошкодження майна; та відповідальність за завдану шкоду, тобто Шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала. Тож, відповідно особа, яка втратила майно через військову агресію має право на відшкодування.

На даний час вже існує деяка міжнародна практика з механізмів відшкодування шкоди, в тому рахунку і завдяки міжнародним організаціям, таким як ООН, Міжнародний Суд ООН, Міжнародний кримінальний суд, ЕСПЛ. Але для кожної держави немає єдиного досвіду, для кожної держави такий підхід щодо відшкодування шкоди може відрізнятися.

Відповідно до Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. сторона, що перебуває у конфлікті й порушує положення Конвенцій (995_151, 995_152, 995_153, 995_154) або цього Протоколу, повинна відшкодовувати завдані збитки, якщо для цього є підстави. Вона несе відповідальність за всі дії, що вчиняються особами, які входять до складу її збройних сил [2, ст.91].

Такий самий підхід нам розкриває і національне законодавство, зокрема Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Відповідно до ст. ч.9 ст.5 вищевказаного Закону відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію. Держава Україна всіма можливими засобами сприяє відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди Російською Федерацією [3].

Приблизно такий самий підхід ми можемо побачити і в інших як національних, так і міжнародних нормативно правових актах. Тож, тут питання зрозуміле – шкоду завдану внаслідок збройної агресії рф має відшкодовувати рф.

Окрім того, національний законодавець розробив та прийняв ще окремий Закон – Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів

нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» [4]. Завдяки цьому Закону запрацювала державна програма «Є-відновлення».

Однак, незважаючи на вже існуючий світовий досвід відшкодування шкоди, завданої внаслідок військової агресії, незважаючи на великий масив національних і міжнародних нормативно-правових актів, на практиці це питання залишається все ще доволі дискусійним.

Неоднозначними тут є і самі механізми відшкодування, і багато інших питань – таких як докази спричинених збитків, підсудність, до якого суду слід звертатися, чи має бути повідомлений відповідач і яким чином, хто має сплачувати судовий збір, і багато інших питань.

І, дійсно, громадянам, так само як і юридичним особам складно довести збитки. Необхідно мати в наявності всі докази таких спричинених збитків, які мають бути підкріплені документально, фото- та відео-зйомкою, покази свідків та ін. Це доволі великий масив документації і доказової бази, який доволі складно буде зібрати звичайному пересічному громадину, не маючи юридичної освіти як мінімум.

Дійсно, якщо виходити із практики Верховного Суду, то виходить, що подання позову щодо компенсації шкоди внаслідок військової агресії до рф в національний український суд можливе. Але судова практика свідчить, що сам факт можливості подання позову до рф не дає гарантії його задоволення. Бо, знов таки, ми повертаємося до питання надання суду необхідних доказів на підтвердження збитків.

Наприклад, в рішенні суду по Справі № 216/5143/23 від 10.07.2024 р. Центрально-Міський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області відмовляє позивачці у задоволенні позову, мотивуючи що: «на потерпілого (позивача) покладається обов'язок довести факт неправомірної поведінки відповідача, заподіяння ним шкоди та її розмір, а також причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою завдавача шкоди та негативними наслідками. У свою чергу, відповідач має довести відсутність своєї вини у спричиненні шкоди потерпілому (позивачу)» [5].

Подібне ми бачимо і в Рішенні Приморського районного суду м. Одеси у Справі № 522/8734/25 від 14.08.2025 р, де суд зазначає, що «з огляду на викладене, посилення позивача на відомості публікації The Washington Post (WP) та інші джерела в мережі Інтернет, в розумінні ст. 76 ЦПК України не є належними доказами завдання їй майнової шкоди. Вищезазначені обставини є підставою для відмови в задоволенні позовної вимоги про відшкодування майнової шкоди. Стосовно відшкодування майнової шкоди, заподіяної руйнуванням квартири, суд зазначає, що позивач не надав належних та допустимих доказів, які б підтверджували розмір завданих збитків. Позивач лише вказав вартість квартири на момент її придбання, що не може вважатися актуальною та обґрунтованою оцінкою шкоди, завданої в результаті військових дій. Відсутність належного розрахунку та оцінки розміру шкоди не дозволяє суду встановити точну суму збитків, а отже, й задовольнити позовну вимогу. Таким чином, суд відмовляє у задоволенні позову в частині відшкодування майнової шкоди» [6].

Тож, як вже і зазначалося на початку роботи. розгляд справи з відшкодування шкоди завданої внаслідок збройної агресії рф можливий, але потребує детальної доказової бази, значного розуміння багатьох аспектів ведення подібних справ, та неоднозначними залишаються і самі механізми відшкодування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Інтернет-ресурс. URL: <https://surl.lt/nmmpmn>.
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 [...]. ООН; Протокол, Міжнародний документ, Правила від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#o667
3. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України & Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#n19>
4. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України. Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>
5. Рішення центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області у справі № 216/5143/23 від 10.07.2024 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120551413>
6. Рішення Приморського районного суду м. Одеси у справі № 522/8734/25 від 14.08.2025 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129664706>

Ключові слова: військова агресія, відшкодування шкоди, представництво адвоката, докази збитків, компенсація, міжнародне право, відповідальність держави.

Key words: military aggression, damage compensation, attorney representation, evidence of losses, reimbursement, international law, state responsibility.

Гутник Віталій Володимирович

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

СПЕЦІАЛЬНИЙ ТРИБУНАЛ ЩОДО ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ОЧІКУВАННЯ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Збройна агресія Російської Федерації проти України змушує міжнародне співтовариство переосмислити усю систему міжнародного кримінального правосуддя; серед іншого таке переосмислення виникає у зв'язку з відсутністю можливості запуску предметної юрисдикції МКС за злочин агресії.

За останні 80 років відбулася явна девальвація злочину агресії, адже Статут Нюрнберзького трибуналу передбачав безумовну юрисдикцію за злочини проти миру (тобто агресію), у той час як сьогодні відсутні схожі можливості. Цікаво, що питання поширення предметної юрисдикції МКС на злочин агресії були одними з найбільш спірних, ймовірно, низка впливових держав, які брали участь у розробці Римського статуту побоювалися юрисдикції МКС щодо цього злочину [1, с.253]. В результаті, Статут МКС тільки передбачив можливість поширення юрисдикції щодо злочину агресії, але після прийняття відповідних змін (які були прийняті 11 червня 2010 року). Юрисдикція МКС щодо злочину агресії активована 17 липня 2018 року, однак, з огляду на специфіку поширення юрисдикції щодо злочину агресії, громадяни РФ та деяких інших держав не можуть бути притягнені до

відповідальності у рамках МКС за злочин агресії проти України.

Враховуючи правовий вакуум щодо злочину агресії, з 2022 року велася активна робота щодо формування концепції та створення Спеціального трибуналу за злочин агресії проти України, в результаті якої розроблено Угоду про утворення Трибуналу, до якої доданий його Статут. Двосторонню Угоду 25 червня 2025 року підписали Президент України та Генеральний секретар Ради Європи, а 15 липня 2025 року Угоду було ратифіковано Верховною Радою України [2]. Власне в преамбулі Угоди підкреслено, що створення Спеціального трибуналу «як спільного зусилля є найбільш доцільною моделлю для визначення кримінальної відповідальності осіб, які несуть найвищу відповідальність за злочин агресії проти України, а також для уникнення дублювання кримінального переслідування на національному рівні щодо одних і тих самих осіб» [3].

Юрисдикція Спецтрибуналу визначена у ст.1 його Статуту, відповідно до якої, Спеціальний трибунал «має повноваження розслідування, кримінального переслідування та судового розгляду справ стосовно осіб, які несуть найбільшу відповідальність за злочин агресії проти України. Така юрисдикція ґрунтується на територіальній юрисдикції України».

Очевидно, що головна ідея створення Спеціального трибуналу полягає в формуванні шляху до правосуддя за рішення найвищого рівня про вторгнення на територію України, яким і є злочин агресії. Як слушно підкреслює С.С.Андрейченко, Спецтрибунал дозволить не лише усунути правовий вакуум, але й упровадити комплексний підхід до відновлення справедливості [4, с.150].

Фактично головним очікуванням від майбутньої роботи Спецтрибуналу є притягнення до кримінальної відповідальності вищого військово-політичного керівництва РФ, включаючи їх президента. Такі очікування пов'язані з прагненням до стійкого миру та боротьби з безкарністю за злочин агресії, як «материнського» злочину щодо інших міжнародних злочинів, які за ним слідували в Україні.

Однак, головною дилемою залишається, чи зможе Трибунал *de jure* та *de facto* подолати імунітети від кримінальної відповідальності, передбачені договірними та звичаєвими нормами міжнародного права, включаючи імунітет «трійки»?

На перший погляд, згідно положень Статуту Спецтрибуналу, *de jure* Спецтрибунал долає передбачені нормами міжнародного права імунітети від кримінальної відповідальності. Для прикладу, відповідно до ст.2 Статуту Спецтрибуналу, ««злочин агресії» означає планування, підготовку, ініціювання або вчинення особою, яка спроможна фактично здійснювати контроль за політичними чи військовими діями держави або керувати ними, акту агресії, який за своїм характером, тяжкістю та масштабами є грубим порушенням Статуту ООН», а відповідно до п.2. ст.4 Статуту Спецтрибуналу, «посадове становище будь-якої обвинуваченої особи на момент ймовірного вчинення злочину, чи є вона главою держави або уряду, членом уряду або парламенту, обраним представником чи державною посадовою особою, не звільняє таку особу від кримінальної відповідальності та не пом'якшує покарання».

Разом з тим, Статут Спецтрибуналу передбачає у ст.23 (5), що у випадках, «якщо обвинувальний акт стосується глави держави, глави уряду або міністра закордонних справ, суддя досудового провадження не затверджує обвинувальний акт і наказує зупинити провадження, доки ця особа більше не обійматиме цю посаду або доки Спеціальному трибуналу не буде подано відповідну відмову. Під час зупинення провадження суддя досудового провадження не може вживати інших заходів щодо обвинувального акта». Відтак, можна стверджувати лише про часткове *de jure* подолання імунітетів для притягнення до відповідальності Спецтрибуналом, адже, поки буде обвинувачений займати посаду «глави

держави, глави уряду або міністра закордонних справ» провадження щодо нього може вестися тільки у межах стадії розслідування і не може проводитися судовий розгляд.

Виникає чимало питань щодо можливості *de facto* подолання імунітету посадових осіб РФ. Адже, як показала практика МКС щодо візиту підозрюваного у вчиненні воєнних злочинів в Україні В.Путіна до Монголії та готовність прийняти його Угорщиною (обидві є державами-учасницями МКС), міжнародне співтовариство не має дієвих важелів впливу на такі держави, які ігнорують свої зобов'язання за Римським статутом МКС. А без загальної підтримки з боку усіх держав забезпечити боротьбу з безкарністю за вчинення міжнародних злочинів не можливо. Викликає сумнів, чи матиме Спецтрибунал дієвіші засоби впливу.

Досить цікавою є передбачена у ст.28 Статуту Спецтрибуналу можливість провадження за відсутності обвинуваченого, яка передбачає, що якщо після затвердження обвинувального акта «обвинувачений не з'являється до Спеціального трибуналу, Спеціальний трибунал може проводити провадження за його або її відсутності». Варто підкреслити, що серед органів міжнародного/гібридного кримінального правосуддя, тільки Ліванський трибунал міг проводити судові процеси *in absentia*, але він став найменш ефективним, так як його рішення, які виносилися у порядку проваджень *in absentia*, не виконувалися.

Ще однією перешкодою у досягненні правосуддя може стати фінансування. Відповідно до ст.6 Угоди про створення Спецтрибуналу, фінансування Спеціального трибуналу здійснюється через Розширену часткову угоду. Хочеться сподіватися на достатнє та стійке фінансування Спецтрибуналу, адже, саме брак фінансування в останні декілька десятиліть ставав однією з головних причин припинення існування міжнародних/гібридних кримінальних трибуналів *ad hoc*.

Відтак видається, що правові передумови для успіху Спецтрибуналу закладені. Однак, чи буде Трибунал ефективним, значною мірою буде залежити від багатьох факторів, головним чином політичних та економічних. Очевидно цей Трибунал може стати тестом на стійкість міжнародного правопорядку й хочеться вірити, що він зможе виправдати покладені на нього очікування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гутник В.В. Міжнародний кримінальний суд: сучасні проблеми та шляхи їх вирішення. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2024. Випуск 80: частина 3. С. 251-257. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.37>
2. Про ратифікацію Угоди між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України: Закон України від 15 липня 2025 року № 4518-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4518-20#n2>
3. Угода між Україною та радою Європи про створення спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, 24 червня 2025 року. URL: <https://rm.coe.int/agreement-and-statut-english/1680b66127>
4. Андрейченко С.С. Створення Спеціального міжнародного кримінального трибуналу щодо злочину агресії проти України: теоретичні та практичні питання: монографія; НУ «Одеська юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2025. 184 с.

Ключові слова: злочин агресії, Спеціальний трибунал, Міжнародний кримінальний суд, міжнародне кримінальне правосуддя, імунітет посадових осіб, міжнародне право, Римський статут, відповідальність за агресію.

Key words: crime of aggression, Special Tribunal, International Criminal Court, international

criminal justice, immunity of officials, international law, Rome Statute, accountability for aggression.

Окопник Олена Миколаївна

кандидатка юридичних наук, доцентка, в.о. завідувача кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Лопухова Яна Валеріївна

здобувачка вищої освіти факультету права, бізнесу та адміністрування

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Сучасна система захисту прав людини є одним із ключових елементів демократичної, правової держави. Права людини - це гарантовані міжнародними та національними нормами можливості людини жити гідно, вільно реалізовувати свій потенціал і захищати власні інтереси. Вони є невід'ємними, універсальними та належать кожній особі від народження, незалежно від будь-яких ознак.

Повномасштабна збройна агресія 24 лютого 2022 року, стала безпрецедентним викликом для національної безпеки та дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини, ігноруючи норми міжнародного права, російська федерація почала знищувати населення України, руйнувати інфраструктурні та житлові об'єкти, порушивши права, свободи та інтереси людини, які гарантовані та закріплені на міжнародному рівні. Запровадження воєнного стану завжди являє собою загрозу для основних прав та свобод. Саме тому, обмеження прав, які закріплені та передбачені чинним законодавством України, та які можуть бути застосовані в умовах воєнного стану, є вичерпними та не підлягають розширеному тлумаченню [1, с. 72]. Питання правового розуміння, гарантій прав людини в умовах воєнного стану набуває особливої актуальності як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Відповідно до статті 64 Конституції України, права і свободи людини та громадянина, закріплені у статтях 24–63, не можуть бути обмежені. З метою забезпечення їх ефективного захисту національне законодавство гарантує як право громадян на самостійне вчинення відповідних дій, так і функціонування розгалуженої системи державних органів, основним завданням яких є сприяння реалізації та охороні цих прав. До найпоширеніших форм захисту прав і свобод належать: судовий та конституційний захист, звернення до органів публічної влади, самозахист, а також діяльність органів прокуратури, адвокатури та системи органів внутрішніх справ [4, с. 324].

Президент України посідає ключове місце в системі гарантування прав і свобод людини та громадянина. На нього покладається обов'язок не лише сприяти формуванню ефективних механізмів контролю за дотриманням цих прав і свобод, а й забезпечувати умови для їх належної реалізації. Важливою складовою його діяльності є також утвердження в суспільстві атмосфери нетерпимості до будь-яких проявів їх порушення та вжиття заходів для своєчасного реагування на такі випадки [3]. Важливу роль у механізмі забезпечення та захисту прав людини в Україні відіграє Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Кожен громадянин має гарантоване право звернутися до Уповноваженого з метою

відновлення або захисту своїх прав і свобод у разі їх порушення. Суттєвим елементом цієї системи є адвокатура, яка забезпечує надання професійної правничої допомоги. Конституція гарантує кожному право на отримання такої допомоги, а в окремих випадках, визначених законом, вона може надаватися безоплатно. Водночас кожна особа має свободу у виборі свого захисника чи представника. Крім того, прокуратура України реалізує покладені на неї Конституцією функції, спрямовані на охорону прав і свобод людини, а також захист суспільних і державних інтересів, що є невід'ємною складовою загальної системи правового захисту в державі [6, с. 324].

Міжнародні форми та методи захисту прав людини в умовах війни регламентуються нормами міжнародного гуманітарного права. Ця галузь міжнародного права встановлює основні принципи та правила охорони прав людини під час збройних конфліктів і визначає обмеження на застосування насильства, спрямованого на захист життя, здоров'я та гідності осіб [5 с. 287]. Міжнародне гуманітарне право ґрунтується на розгалуженій системі міжнародних договорів та звичаєвих норм, головну роль серед яких відіграють Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи 1977 і 2005 років. Ці документи спрямовані насамперед на захист осіб, які стають жертвами збройних конфліктів. Важливим елементом цієї системи є також Гаазьке право, закріплене у конвенціях 1899 та 1907 років, що встановлюють правила та обмеження щодо методів і засобів ведення війни. Поряд із цим, вагоме значення мають міжнародні звичаї та інші міжнародно-правові акти, які доповнюють та розвивають основні положення міжнародного гуманітарного права. Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них закріплюють чітку систему захисту осіб, які не беруть участі у бойових діях або припинили в них участь. До таких категорій належать поранені, хворі, військовополонені, цивільне населення, медичний та духовний персонал. Ці документи гарантують гуманне поводження з усіма без винятку особами, незалежно від їхньої національності, статусу чи ролі у конфлікті, забороняють катування, нелюдське або принизливе поводження, колективні покарання, взяття заручників та акти помсти [6, с.325]. Особливу увагу приділено захисту цивільного населення: забороняються напади на цивільних осіб, їхнє переміщення всупереч волі, обов'язкове залучення до воєнних дій. Цивільні об'єкти, такі як лікарні, школи, культові споруди, мають спеціальний захист і не можуть бути об'єктами нападів. Також передбачено обов'язок сторін конфлікту надавати допомогу пораненим і хворим, забезпечувати належні умови утримання військовополонених та гарантувати їм справедливе судочинство.

Таким чином, міжнародне гуманітарне право покликане мінімізувати страждання людей під час війни, встановлюючи чіткі правові норми, які обмежують свавілля та забезпечують захист основних прав і гідності кожної людини, що опинилася в умовах збройного конфлікту. Захист прав людини в Україні під час воєнного стану набуває особливої ваги, адже саме в умовах збройної агресії найповніше проявляється роль держави як гаранта прав і свобод. Незважаючи на складні безпекові виклики, Україна продовжує дотримуватися конституційних засад, чітко визначаючи межі можливих обмежень прав, не допускаючи їх довільного розширення. Сформована система правового захисту – судові механізми, діяльність органів влади, прокуратури, адвокатури та інституту Уповноваженого Верховної Ради з прав людини – забезпечує можливість кожній особі реалізувати та відстояти свої права. Водночас міжнародне гуманітарне право створює додатковий захисний правовий щит, що спрямований на збереження життя, гідності та основоположних свобод людини в умовах війни.

Отже, навіть у надзвичайних обставинах воєнного стану Україна демонструє відданість демократичним цінностям та міжнародним стандартам, забезпечуючи дієвий

захист прав людини як на національному, так і на міжнародному рівнях. Це є важливим свідченням стійкості правової системи та прагнення держави до утвердження верховенства права в будь-яких умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лазарєв В. В., Малиновська Т. М. Особливості гарантування прав і свобод людини в умовах воєнного стану. Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану. Харків, 2022. С. 71-73.
2. Проць І. М. Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 1. С. 381-384.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 11.10.2025)
4. Головата Н. В. Державні гарантії прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану. Law. State. European Integration. 2023. № 2. С. 368–374.
5. Моца А.А., Моца В.В. Права людини в умовах воєнного стану. Наукові перспективи. №4(22). 2022. С. 280–291.
6. Дорошенко, В. А. Правові механізми захисту прав людини під час війни. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. С. 74.

Ключові слова: права людини, воєнний стан, захист прав людини, міжнародне гуманітарне право, Конституція України, судовий захист, омбудсмен, Женевські конвенції.

Key words: human rights, martial law, protection of human rights, international humanitarian law, Constitution of Ukraine, judicial protection, ombudsman, Geneva Conventions.

Гребененко Ірина Олександрівна

старша викладачка кафедри адміністративно-правових дисциплін та публічного управління Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ;

Соколова Карина Михайлівна

здобувачка вищої освіти Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ

ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ФІКСАЦІЇ (ВІДЕОКАМЕРИ, БОДІ-КАМЕРИ) У ПРОЦЕСІ АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах воєнного стану в Україні особливої ваги набуває питання прозорості, законності та підзвітності дій працівників поліції. У цьому контексті технічні засоби фіксації, зокрема нагрудні відеореєстратори (боді-камери), відеокамери патрульних автомобілів, системи відеоспостереження на місцях подій – виступають важливим інструментом адміністративно-юрисдикційної діяльності. Їх використання забезпечує об'єктивність процесу фіксації правопорушень, попереджає зловживання владою, підвищує довіру громадськості до поліції та зміцнює доказову базу у справах про адміністративні правопорушення.

Нормативне регулювання застосування відео- та боді-камер поліцейськими закріплено у низці актів. Основним є Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII, де у статті 31 визначено право поліції здійснювати фото-, відео- та звукозапис під час виконання службових повноважень, зокрема для документування правопорушень та службових дій. Крім того, Наказ МВС України від 18.12.2018 № 1026 затвердив Інструкцію із застосування технічних засобів фіксації дій поліцейських, де деталізовано порядок ввімкнення, вимоги до збереження інформації, заборону втручання в дані запису, а також правила використання відеоматеріалів як доказів у судових справах [1].

В умовах воєнного стану, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (від 12.05.2015 № 389-VIII), поліція діє у тісній взаємодії з військовими адміністраціями, СБУ та підрозділами територіальної оборони. Це зумовлює підвищену потребу у документуванні дій службовців – для запобігання порушенням прав цивільних осіб та забезпечення належного контролю за діями правоохоронців у стресових ситуаціях, що є типовими для воєнного періоду [2, 3].

Адміністративно-юрисдикційна діяльність поліції включає виявлення, фіксацію, розгляд і прийняття рішень у справах про адміністративні правопорушення (наприклад, у сфері громадського порядку, дорожнього руху, дотримання комендантської години тощо). Відеофіксація дозволяє:

- забезпечити об'єктивність оцінки дій правопорушника та поліцейського;
- запобігти безпідставним звинуваченням або корупційним зловживанням;
- спростити доказування у суді (відеозаписи визнаються доказами відповідно до ст.

251 КУпАП).

Відеоматеріали стають джерелом об'єктивної інформації у випадках, коли свідки відсутні або існує ризик спотворення фактів через воєнну дестабілізацію. У практиці патрульної поліції застосування боді-камер під час перевірки документів, складання протоколів чи затримання осіб сприяє зниженню кількості конфліктів і підвищує рівень службової дисципліни. Практичний аналіз засвідчує, що систематичне використання боді-камер має позитивний вплив на рівень правомірності дій поліцейських. За даними Департаменту моніторингу МВС, у підрозділах, де камери застосовуються регулярно, кількість скарг на неправомірні дії поліцейських скоротилася більш ніж на 40% [4, с. 148].

Актуальним залишається питання захисту персональних даних громадян, зафіксованих на відео, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI. Необхідне чітке балансування між публічним інтересом у фіксації правопорушення та правом особи на приватність. Для підвищення ефективності технічної фіксації доцільно впроваджувати централізовану Єдину базу відеоматеріалів поліції, із шифрованим зберіганням і доступом за рівнями повноважень. Важливим напрямом розвитку є інтеграція систем відеоспостереження у Єдину інформаційно-аналітичну систему МВС, що вже частково реалізовано Постановою КМУ № 1024 від 14.11.2018.

Також перспективним є застосування штучного інтелекту для автоматичного маркування подій на записах, розпізнавання облич і номерних знаків, що допоможе оптимізувати процеси доказування у адміністративних провадженнях. Підготовка кадрів повинна включати навчальні модулі з правомірного використання боді-камер, дотримання прав людини при фіксації, обробці та зберіганні відеоінформації. Особливої уваги потребує вироблення стандартів дій у ситуаціях воєнного стану, коли поліцейські взаємодіють із військовими структурами [5, с. 96].

Отже, використання поліцейськими технічних засобів фіксації у процесі адміністративно-юрисдикційної діяльності є важливою складовою сучасної системи

забезпечення законності та захисту прав людини. У воєнний період цей інструмент стає не лише гарантією прозорості правоохоронної діяльності, а й засобом формування доказової бази у справах, пов'язаних із порушенням громадського порядку, режиму воєнного стану чи законності дій посадових осіб. Водночас потребує вдосконалення нормативна база, технічна інфраструктура та алгоритми взаємодії між підрозділами поліції для забезпечення безперервної, захищеної та правомірної фіксації службових дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379.
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250.
3. Закон України «Про захист персональних даних» від 01 червня 2010 р. № 2297-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 34. Ст. 481.
4. Ободець Є.А. Застосування технічних засобів відеофіксації порушень правил дорожнього руху в умовах воєнного стану. Безпека дорожнього руху в умовах воєнного стану: матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 27 травня 2022 року). Кривий Ріг, 2022. 148 с.
5. Бахчеван Є. Деякі питання застосування спеціальних засобів Національною поліцією в умовах воєнного стану. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. Спеціальний випуск № 2 (121). С. 96-102

Ключові слова: відеофіксація, адміністративно-юрисдикційна діяльність, воєнний стан.

Key words: video recording, administrative jurisdiction activity, martial law.

Задорін Владислав Вікторович
амбасадор проєкту «Break the Fake»

ЗАХИСТ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В ПОЛОНІ ТА ПІСЛЯ

Проблема захисту військовополонених набула особливої актуальності у контексті збройної агресії Російської Федерації проти України. Згідно з Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими 1949 року, держава-окупант зобов'язана забезпечити належне утримання, медичну допомогу, а також гарантії гуманного ставлення до полонених незалежно від їхнього статусу чи національності [1].

Однак численні факти катувань, нелюдського поводження та психологічного тиску над українськими військовополоненими свідчать про систематичні порушення міжнародного гуманітарного права з боку Росії [2]. Відповідно, важливого значення набуває не лише правовий, а й інформаційний захист цих осіб, адже пропаганда та дезінформаційні кампанії ворога спрямовані на перекручення фактів про умови їх утримання.

У цьому контексті вагомому роль відіграє український просвітницький проєкт «Break The Fake», створений у 2022 році громадською організацією *Communities Army of Ukraine* [3]. Його діяльність спрямована на викриття фейків, що поширюються у медіапросторі, зокрема тих, які стосуються військових злочинів РФ, поводження з полоненими та міжнародної реакції на порушення гуманітарного права.

Проект активно співпрацює з журналістами, аналітиками, правозахисними структурами та міжнародними партнерами для формування достовірної інформаційної картини щодо ситуації на фронті та у місцях утримання військовополонених. Його представники неодноразово спростовували неправдиві твердження про нібито «гуманність» російського поводження, доводячи факти катувань і вбивств [4].

Завдяки активній роботі Break The Fake було підвищено рівень інформаційної стійкості українського суспільства, а також міжнародну поінформованість про реальні масштаби порушень. Це сприяє підтримці тиску на агресора через міжнародні судові та дипломатичні механізми, зокрема Міжнародний кримінальний суд і Раду ООН з прав людини [5].

Після повернення з полону військовослужбовці стикаються з низкою проблем — як правових, так і психологічних. Саме тому інформаційні кампанії, що ведуться Break The Fake та спорідненими ініціативами, відіграють роль у реабілітації та суспільній підтримці колишніх військовополонених, запобігаючи стигматизації та поширенню ворожих наративів.

Таким чином, поєднання правозахисної діяльності державних структур із незалежними громадськими ініціативами, такими як «Break The Fake», створює цілісну систему захисту військовополонених — як у правовому, так і в інформаційному вимірі. Це дозволяє ефективніше реалізовувати положення міжнародного гуманітарного права та захищати гідність захисників України навіть у найважчих умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War (1949). URL: <https://ihl-databases.icrc.org>.
2. Звіт Управління Верховного комісара ООН з прав людини про поводження з військовополоненими в Україні, 2024.
3. Communities Army of Ukraine. Break The Fake Project. URL: <https://breakthefake.com>.
4. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки України. URL: <https://spravdi.gov.ua>.
5. International Criminal Court. Reports on war crimes in Ukraine, 2023.

Ключові слова: військовополонені, гуманітарне право, дезінформація, Break The Fake, міжнародний захист, права людини, військові злочини, інформаційна безпека, катування.

Key words: prisoners of war, humanitarian law, disinformation, Break The Fake, international protection, human rights, war crimes, information security, torture.

Красногор Олександр Володимирович

кандидат юридичних наук, приватний нотаріус (м. Чернігів)

СПІВВІДНОШЕННЯ ФУНКЦІЙ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ З ІНШИМИ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ

Забезпечення прав і свобод людини є одним із ключових напрямів діяльності держави, визначених Конституцією України. Основний Закон у статті 3 закріплює, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [1]. У цьому контексті ключову роль відіграють органи державної влади, наділені відповідними

повноваженнями у сфері прав людини, серед яких особливе місце посідає Міністерство юстиції України.

Міністерство юстиції України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Його головним завданням є формування та реалізація державної правової політики, забезпечення верховенства права, дотримання прав і свобод людини, а також організація правового супроводу діяльності інших державних органів [2].

Разом із тим, охорона прав людини є міжвідомчою сферою, що передбачає взаємодію низки державних органів – Верховної Ради України, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, судової влади, органів прокуратури, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, органів місцевого самоврядування тощо. Кожен із них реалізує власні функції у межах конституційних повноважень, що потребує чіткого розмежування компетенцій та ефективної координації.

У фаховій літературі під функціями Міністерства юстиції України розуміють «...основні види його однорідної діяльності, що спрямовуються на вирішення відповідних завдань (цілей) через реалізацію покладених на Міністерство юстиції України повноважень» [3, с. 72]. При цьому функції органів юстиції похідні від завдань і розкривають зміст їхньої діяльності. Залежно від конкретної функції у сфері охорони прав людини, Міністерство юстиції України взаємодіє з такими державними органами та інституціями.

Однією з провідних функцій Міністерства юстиції України у сфері забезпечення прав людини є реалізація політики доступу до правосуддя. З цією метою функціонує система безоплатної правової допомоги, що дає можливість кожному громадянину, незалежно від соціального статусу, отримати кваліфіковану юридичну підтримку. У цьому аспекті Міністерство юстиції України реалізовує взаємодіє з адвокатурою, судами, Національною асоціацією адвокатів України, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями.

Важливим напрямом є виконання рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), що забезпечує реалізацію міжнародних стандартів у національному правопорядку. Міністерство юстиції України, через Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ, координує виконання цих рішень, а також сприяє усуненню системних проблем, виявлених у рішеннях Суду. У цьому процесі Мін'юст активно співпрацює з Верховною Радою України (щодо вдосконалення законодавства), судами (щодо застосування практики ЄСПЛ), Уповноваженим Верховної Ради з прав людини та органами виконавчої влади, діяльність яких стосується дотримання прав людини.

Окремої уваги заслуговує правопросвітницька діяльність Міністерства юстиції України, яка реалізується через програми з підвищення правової культури населення, поширення знань про права людини, правові механізми їх захисту. Так, ініціативи «Я маю право!» сприяє формуванню у громадян свідомого ставлення до власних прав. Цей напрям роботи Мін'юсту є продовженням загальнодержавної політики, яку реалізують Міністерство освіти і науки України, органи місцевого самоврядування та освітні установи. Міністерство юстиції України також виконує контрольні та координаційні функції у сфері виконання покарань. У його структурі діє Державна кримінально-виконавча служба, яка забезпечує дотримання прав осіб, позбавлених волі, у відповідності до міжнародних стандартів. У цьому напрямі Мін'юст співпрацює з прокуратурою, судами, громадськими правозахисними організаціями та міжнародними партнерами, зокрема з Радою Європи.

У межах реєстраційних функцій Міністерство юстиції України гарантує реалізацію права громадян на свободу об'єднання (через державну реєстрацію громадських організацій,

політичних партій, профспілок) та права на особисту ідентичність (через державну реєстрацію актів цивільного стану). Як вказують дослідники, здійсненням Міністерством юстиції України комплексу нормативно-правових, організаційних, методологічних та інформаційних заходів із питань державної реєстрації забезпечує легалізацію й ефективний державний контроль за зміною цивільного стану людини, укладенням правочинів із нерухомим майном, утворенням і функціонуванням юридичних осіб. Усе це має на меті забезпечення не тільки законності та правопорядку в державі, а й дотримання й належну реалізацію особистих, політичних, майнових, інформаційних та інших прав громадян [3, с. 74]. Ця діяльність має безпосередній правозахисний зміст, оскільки пов'язана з реалізацією основоположних прав і свобод громадян.

Особливої актуальності діяльність Міністерства юстиції України набуває в умовах воєнного стану. Орган відіграє значну роль у документуванні воєнних злочинів, захисті прав внутрішньо переміщених осіб, забезпеченні юридичної підтримки військовослужбовців, цивільних осіб, які постраждали від війни. У цьому контексті тісна співпраця здійснюється з Офісом Генерального прокурора, Міністерством оборони України, Міністерством соціальної політики України, Службою безпеки України, Національною поліцією та міжнародними правозахисними структурами.

Таким чином, у системі державних інституцій захисту прав людини Міністерство юстиції України посідає координуюче та інтеграційне місце. Його функції взаємодоповнюють діяльність інших органів влади – законодавчої, виконавчої, судової. Ефективність цієї взаємодії залежить від:

- узгодженості правових механізмів реалізації прав людини;
- налагодження міжвідомчої комунікації;
- чіткого розподілу повноважень між органами влади;
- впровадження інституційних механізмів моніторингу й оцінки ефективності державної політики у сфері прав людини.

В умовах трансформаційних процесів та євроінтеграційного курсу України Міністерство юстиції України стає ключовим елементом у системі державних гарантій прав людини, забезпечуючи взаємозв'язок між національним правовим простором і міжнародними стандартами. Саме узгодженість дій даного міністерства з іншими органами державної влади створює реальні передумови для формування в Україні сучасної правової держави, де права людини не лише проголошуються, а й ефективно реалізуються.

Отже, Міністерство юстиції України посідає центральне місце в систему органів державної влади, яке виступає координатором державної політики у сфері прав людини, правосуддя та правової освіти населення. Функції Міністерства юстиції України перебувають у тісному взаємозв'язку з діяльністю інших органів державної влади, що утворюють єдину систему гарантій прав і свобод людини. Ефективність цієї системи залежить від узгодженості дій між інституціями, чіткого розподілу компетенцій і впровадження механізмів міжвідомчої координації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF>

3. Предместіков О. Завдання Міністерства юстиції України як основа правового статусу й діяльності. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. Т. 18, № 2/2. С. 71–75.

Ключові слова: права людини, Міністерство юстиції України, охорона прав людини, функції, органи державної влади, державна політика у сфері прав людини, державні інституції захисту прав людини.

Key words: human rights, Ministry of Justice of Ukraine, protection of human rights, functions, public authorities, state policy in the field of human rights, state institutions for the protection of human rights.

Підгородинська Анастасія Вікторівна

*кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ВОЄННИЙ СТАН І ПРАВА ЛЮДИНИ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Наявність та дія особливих режимів у державі впливає на функціонування її в цілому, інститутів та інституцій, життя суспільства, а отже, детермінують зміни, як правило, вимушеного характеру. Останнє, в свою чергу, вимагає розробки адаптаційних процедур для того, щоб певні механізми мали відповідну законодавчу базу і забезпечували їх функціонування і виконання покладених функцій навіть під час воєнного стану.

Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 Про введення воєнного стану в Україні [1], затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» із 05 години 30 хвилин указанного дня було введено особливий режим в нашій державі, який неодноразово продовжувався і наразі продовжує діяти, у зв'язку з чим передбачалось необхідність запровадження необхідних заходів, а також обмежень певних конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених ст.ст. 30-34, 38,39,41-44, 53 Конституції України.

Воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [2]. Саме в цьому стані перед Україною постало глобальне завдання – втримати судову систему на належному рівні; забезпечити належне функціонування органів дізнання, досудового слідства, судів, щоб не дивлячись ні на що, завдання кримінального провадження продовжували виконуватись з мінімальними втручаннями в гарантовані права та свободи.

Законодавець досить швидко зреагував на зміну обстановки в державі, забезпечивши кримінальне процесуальне законодавство необхідними нормами, які зробили можливим здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. В науковій літературі, зокрема, йдеться про формування в кримінальному процесуальному законодавстві

специфічної процесуальної конструкції адаптивного характеру, що спрямована на забезпечення функціональної стійкості системи кримінального провадження в особливий період, яке має винятковий характер і допускається виключно за умови доведеної об'єктивної неможливості дотримання загального порядку кримінального провадження [3, с. 194].

03 березня 2022 року Законом № 2105-IX було оголошено проведення загальної мобілізації на території України, відповідно до п.1,17,20,ч.1 ст. 106 Конституції України. У травні того ж року набув чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану № 2201-IX». У цілому законодавчо було сформовано особливості, зокрема, щодо початку досудового розслідування (внесення відомостей до ЄРДР), викладені у п.1 ч.1 ст. 615 КПК України, у разі відсутності технічної можливості доступу до ЄРДР – за постановою слідчого або прокурора. Відповідно до роз'яснення ВС від 03.04.2022 № 1/0/2-22 щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану у разі неможливості внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, і, відповідно, неможливості формування витягу із цього Реєстру інформація про реєстрацію кримінального провадження та початок досудового розслідування, яка має містити всі відомості, визначені ст. 214 КПК України. Такий документ може вважатися належним підтвердженням початку досудового розслідування і підставою розгляду клопотань органу досудового розслідування [4]. Розширено повноваження керівника органу прокуратури (п. 2 ч.1 ст. 615 КПК); встановлено особливості використання показань, отриманих під час допиту (ч.11 ст. 615 КПК); визначено особливості проведення слідчих (розшукових) дій (п.1 ч.1 ст. 615 КПК); особливості, що стосуються зупинення строків досудового розслідування тощо.

Особливу увагу хочу акцентувати на ч.1 ст. 335 КПК, яка було модифікована, зокрема, в частині доповнення новою підставою для зупинення кримінального провадження під час судового розгляду: призов обвинуваченого для проходження військової служби під час мобілізації, на особливий період. При цьому законодавець не до кінця зрозуміло сформулював норму в контексті того, чи зупинення є правом суду, чи обов'язком (на відміну від аналогічної норми в інших формах судочинства). ВП ВС у справі № 754/947/22 в своєму рішенні зробила низку висновків з приводу вказаного питання, зазначивши: «у провадженнях у цивільних, господарських та адміністративних справах за участю військовослужбовців у період воєнного стану підлягає зупиненню, якщо учасник справи нині проходить військову службу...ЗСУ та інші військові формування від початку російської агресії перебувають у режимі воєнного стану. Тому суду не потрібні особливі підтвердження того, що військовослужбовець проходить військову службу у військовому підрозділі, який «переведений на воєнний стан. Належним доказом перебування особи на службі є будь-які документи військового обліку: військовий квиток, наказ командира тощо. Право вибору залишається за військовослужбовцем. Якщо він хоче, щоб справу розглядали без зупинення особисто чи через представника, - суд має врахувати його волю» [5]. ВП ВС відступила від попередніх висновків Верховного Суду у справах № 756/3462/20, № 557/1226/23, № 904/4027/22 та № 852/2а-1/24, де питання зупинення проваджень вирішувалося інакше.

Це рішення спрямоване на забезпечення балансу між правом військовослужбовця на участь у судовому процесі та особливостями проходження ним служби під час воєнного стану, однак воно стосується вищевказаних процесів, не кримінального.

Аналіз ч.1 ст. 335 КПК дозволяє дійти висновку про те, що конкретного уточнення щодо вказаного – немає (відсутнє словосполучення «суд має право»), вказано, що «суд

зупиняє провадження стосовно такого обвинуваченого до звільнення з військової служби і продовжує судове провадження стосовно інших обвинувачених, якщо воно здійснювалось стосовно декількох осіб». Одразу зазначу, що застосування інституту зупинення, як тимчасової вимушеної перерви в судовому розгляді, напряду пов'язане з необхідністю забезпечення дотримання прав сторін, зокрема, права на розгляд справи в розумний строк, інших прав, залежно від процесуального статусу, для того, щоб забезпечити справедливість судового розгляду в цілому. У цьому аспекті важливим є чітке і послідовне слідування положенням закону щодо підстав і порядку застосування, суб'єктів, до яких це можливо.

У практичній діяльності суд відмовляє в зупиненні, якщо немає чіткого підтвердження того, що в призначені дати судових засідань обвинувачений не зможе прийняти участь в засіданні у тому числі через застосування відеоконференцзв'язку, що обвинувачений зможе відлучитись з військової служби для участі в судовому засіданні суду, який знаходиться території області, де дислокується військова частина. Суд при прийнятті рішення враховує інформацію, надану командуванням військової частини щодо реалізації такої можливості. Так, в ухвалі Вищого антикорупційного суду від 06.10.2022 у справі № 344/2364/19 зазначається: *«вищенаведені відносини, а також можливість проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції під час судового провадження (відповідно до ст. 336 КПК) дозволяє зробити висновок про те, що об'єктивні передумови зупинення судового розгляду відсутні. А положення ст. 28 КПК щодо визначення розумності строків процесуальних дій акцентують свою увагу саме на об'єктивності як на характеристиці розумності строків»* [6]. Отже, для суду важливо дотриматись засади розумності строків, тому для підтвердження можливості зупинення судового провадження для деяких суддів важливим, десь пріоритетним, є не просто факт проходження військової служби в лавах ЗСУ, а підтвердження того, що це тягне неможливість здійснення подальшого розгляду за допомогою відеоконференції. Як правило, використання власних засобів зв'язку в межах дислокації військової частини чи перебування військових заборонено, тому стоїть питання організації такого слухання в суді, найбільш територіально наближеному до місця фактичного перебування військовослужбовця, якщо можна технічно забезпечити відеоконференцію. Так, в ухвалі від 03.06.2025 у справі № 991/3348/22 Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду зазначила таке: *«як вбачається із доданих до клопотання про зупинення витягу із наказу командувача Сил територіальної оборони ЗСУ від 08 травня 2025 року № 225 та контракту про проходження громадянами України військової служби у ЗСУ, Особа_9 прийнятий на військову службу за контрактом та призначений офіцером групи персоналу штабу батальйону безпілотних систем НОМЕР_1 окремого полку безпілотних систем. У судовому засіданні 21 травня 2025 року обвинуваченим надано довідку командира військової частини НОМЕР_2 від 21.05.2025 № 619 та копію витягу з наказу № 135 командира військової частини НОМЕР_2, які підтверджують перебування лейтенанта Особа -9 на військовій службі за контрактом у даній військовій частині. В ході судового засідання 21 травня 2025 року колегія суддів рішення по суті заявлено клопотання не прийняла, ухвалила звернутись до військової частини за місцем проходження обвинуваченим військової служби із запитом про те, чи не перешкоджатиме апеляційний розгляд кримінального провадження несенню військової служби Особа_9 та чи може військова частина забезпечити його участь в судових засіданнях з розгляду апеляційних скарг без шкоди несенню військової служби. У відповідь на запит суду, командиром військової частини НОМЕР_2 повідомлено, що апеляційний розгляд кримінального провадження перешкоджатиме несенню військової служби Особою_9; командування військової частини може забезпечити участь Особа_9 в судових засіданнях, однак з огляду*

на швидкоплинну бойову обстановку та зважаючи на необхідність виконання поставлених перед військовою частиною бойових завдань». Отже, останнім часом в судовій практиці простежується тенденція до пріоритетності військової служби і потреб держави, про що й зазначає суд.

Крім того, звертаю увагу на той факт, що не має значення за контрактом чи мобілізацією несе службу обвинувачений. У цій же ухвалі АП ВАКС вказано: «зупинення судового провадження відповідно до ст. 335 КПК, на переконання колегії, пов'язане з необхідністю виконання громадянами України обов'язку захисту Вітчизни, у тому числі обвинуваченими, що перешкоджає, ускладнює або виключає можливість участі такої особи у розгляді кримінальної справи. Обмеження можливостей участі особи у розгляді кримінальної справи не залежить від підстав несення військової служби (за призовом чи контрактом). В обох цих випадках саме держава залучає особу до несення військової служби. Перебування обвинуваченого на військовій службі за контрактом у військовій частині під час воєнного стану в країні перешкоджає судовому процесу та може бути підставою для зупинення судового провадження» [7].

Ще один процесуально важливий момент, пов'язаний із дотриманням прав, стосується випадків, коли приймається рішення про зупинення судового провадження щодо одного обвинуваченого, а в справі їх декілька. Частина перша статті 335 вказує, що в такому випадку необхідно виділити судові провадження щодо одного обвинуваченого і зупинити, по інших же – продовжити. Виділення відбувається з підстав, передбачених ст. 217 КПК. Відсутній в законодавстві алгоритм дій, якщо маємо ситуацію з, наприклад, виконавцем і пособником, яким інкримінується вчинення кримінального правопорушення, з реалізацією ролей. При цьому чи є можливість встановити наявність у діях одного з обвинувачених складу кримінального правопорушення за відсутності встановлення відповідного складу в діяннях іншого? Також ч. 4 ст. 217 КПК передбачається, що матеріали не можуть бути виділені в окреме провадження, якщо це може негативно вплинути на повноту судового розгляду. Чи потрібно суду враховувати цю позицію? Особливо якщо йдеться про інкримінування кримінальних правопорушень, вчинених у співучасті. Вважаємо, суд з цього питання повинен заслухати думку сторін і прийняти виважене рішення, в іншому випадку ставиться під сумнів повнота судового розгляду і його справедливність в цілому.

Застосування інституту зупинення під час судового розгляду, і тут законодавець чітко і конкретно висловився, можливо виключно до обвинуваченого, прописавши це в ч. 1 ст. 335 КПК. На цьому акцентував увагу також ККС ВС у Постанові від 25.03.2025 у справі № 127/2822/18, зазначивши, що положення ст. 335 КПК стосується тільки обвинуваченого і не поширюється на захисника [8].

Також звертаю увагу на те, що можливість застосування вказаного інституту обмежена як процесуальним статусом, так стадіями кримінального провадження. Так, в Постанові ККС ВС від 19 листопада 2024 у справі № 396/109/23 вказано, що правила ст. 335 КПК стосуються зупинення судового провадження щодо обвинуваченого під час судового розгляду в суді першої та апеляційної інстанцій і не можуть бути підставою для зупинення в суді касаційної інстанції (що пов'язано з перебуванням в статусі засудженого) [9].

Виходячи з вищевикладеного можемо зазначити таке. Особливий режим, однозначно потягнув велику кількість доповнень в сфері кримінального судочинства. Законодавець максимально спрямував зусилля на врегулювання в нових умовах можливості здійснення кримінального провадження і дотримання прав обвинувачених. Виявлено велику кількість проблем, правозастосувачі по-різному вирішують деякі питання, однак практика є і велика роль в цьому процесі наразі належить ВС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про введення воєнного стану в Україні/ URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Застрожнікова К.С. Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану: теоретико-правовий вимір. *Право і суспільство*. № 3/2025. Т.2 С. 194.
4. Лист Верховного Суду з роз'ясненням щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану від 03.04.2022 https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdf
5. Велика Палата Верховного Суду уточнила порядок розгляду судових справ за участю військовослужбовців URL: https://sud.ua/uk/news/publication/346138-bolshaya-palata-verkhovnogo-suda-utochnila-poryadok-rassmotreniya-sudebnykh-del-s-uchastiem-voennosluzhaschikh#google_vignette
6. Ухвала БАКС у справі 06.10.2022 у справі № 344/2364/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106703816>
7. Ухвала АП БАКС у справі № 991/3348/22 від 03 червня 2025 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127860520>
8. Постанові ККС ВС від 25.03.2025 у справі № 127/2822/18 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126259389>
9. Постанова ККС ВС від 19 листопада 2024 у справі № 396/109/23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123434107>

Ключові слова: кримінальне провадження, судовий розгляд, виділення матеріалів, зупинення судового розгляду, воєнний стан.

Key words: criminal proceedings, trial, allocation of materials, suspension of trial, martial law.

Квасніцька Ольга Олексіївна

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри господарського права та процесу Національного Університету «Одеська юридична академія»;

Білошкурський Микола Миколайович

*здобувач вищої освіти факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ІДЕНТИФІКАЦІЯ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ ПІД ЧАС БУДІВНИЦТВА ЖИТЛА ДЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЖИТЛО

Право людини на житло є одним із основоположних прав, яке закріплено ст. 47 Конституції України [1], а ст. 8 Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод (з додатками) від 04.11.1950 року, ратифікована Україною 11.09.1997 року, захищає право на повагу до житла та гарантує його недоторканість [2]. У контексті тривалої російсько-української війни, особливої важливості набуває право на житло військовослужбовців та учасників бойових дій. Так, ст. 12 Закону України «Про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1992 р. № 2011-XII закріплює за

державою обов'язок забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями, у тому числі для деяких військовослужбовців – для постійного проживання [3]. У свою чергу п. 14 ч. 1 ст. 12 Закону України «Про статус ветеранів, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 р. № 3551-ХІІ регламентує право учасників бойових дій на першочергове забезпечення житловою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, а також першочергове відведення земельних ділянок, у тому числі, для індивідуального житлового будівництва [4]. На думку Д. Коломійцевої та Т. Саркісової, право на відведення земельних ділянок, у тому числі для житлового будівництва, учасникам бойових дій є однією із форм публічної вдячності їм за захист держави [5, с. 123]. В умовах воєнного стану порушення прав військовослужбовців та учасників бойових дій на житло набуває особливої загрози, зокрема для обороноздатності нашої держави.

З Національної доповіді щодо ефективності реалізації державної антикорупційної політики у 2021–2025 роках Національного агентства з питань запобігання корупції (надалі – НАЗК) відомо, що у зв'язку з нестачею фінансових та матеріальних ресурсів у держави, а також через неефективне використання бюджетних коштів, рівень забезпечення житлом військовослужбовців та членів їх сімей є незадовільним: станом на 2021 рік на квартирному обліку військовослужбовців перебувало більше 46 тис. осіб, а станом на 1 червня 2023 року – трохи більше 43 тис. осіб. Така ситуація сприяє поширенню різноманітних корупційних практик з метою отримання окремими військовослужбовцями житла поза загальною чергою або ж включення до такої черги осіб, які не мають права перебувати у ній. Також, через те, що облік осіб, які потребують поліпшення житлових умов, ведеться військовими частинами, квартирно-експлуатаційними органами і територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки в паперовому вигляді, існує підґрунтя для зловживань уповноваженими посадовими особами своїми правами, а також для існування корупційних ризиків у зазначеній сфері; більше того, інформація про надане військовослужбовцям житло не оприлюднюється належним чином, з огляду на що відповідні суспільні відносини позбавлені громадського та інших видів контролю за ними [6, с. 505–507]. Результати дослідження НАЗК дають змогу констатувати, що через неефективне використання бюджетних коштів, а також застаріле та неефективне ведення обліку черги військовослужбовців, які мають підстави для забезпечення їх житлом, створюються додаткові корупційні ризики, які опосередковано також дотичні до корупційних ризиків у будівництві на замовлення воєнізованих структур в цілому, адже неефективне та нецільове використання бюджетних коштів під час будівництва житла для військовослужбовців на замовлення воєнізованих структур веде до того, що житла не вистачає, а черга осіб, які претендують на це житло лиш збільшується, у зв'язку з чим з'являються такі корупційні ризики, як «надання неправомірної вигоди за пересування на перед черги» тощо, а ведення такої «черги» в паперовому вигляді лиш сприяє розвитку подібних корупційних ризиків.

Зважаючи на викладене вище, можемо припустити, що однією з вагомих проблем, яка ускладнює реалізацію прав військовослужбовців та учасників бойових дій на житло, є саме корупція. Отже, вважаємо за необхідне дослідити реальні кримінальні провадження та судові рішення щодо корупційних дій на будівництві житла для військовослужбовців та визначити основні корупційні ризики, які можуть виникати під час таких будівництв.

Так, особливої уваги заслуговує справа Національного антикорупційного Бюро України (надалі – НАБУ) про корупцію під час конкурсу на будівництво житла для Міністерства оборони України (надалі – МО України). Так, НАБУ та Національною поліцією України було повідомлено про підозру т. в. о. начальника одного з Центральних територіальних управлінь МО України. Як стверджує слідство, посадовець МО України запропонував одному зі

столичних забудовників забезпечити перемогу в конкурсі на зведення будинку для військових у Святошинському районі м. Києва. Підозрюваний оцінив свої послуги у 1,3 млн дол. США, а для реалізації корупційної схеми залучив також третіх осіб. Передача неправомірної вигоди повинна була здійснюватися в три етапи, шляхом передачі спочатку 100 тис. дол. США, потім 400 тис. дол. США, а потім 800 тис. дол. США. Через деякий час, на прохання забудовника, сума була знижена до 1 млн дол. США, а вже у червні 2025 року посадовця МО України було затримано одразу після отримання частини неправомірної вигоди. Нині його підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 368 КК України, а саме, одержання неправомірної вигоди в особливо великому розмірі [7]. Це кримінальне провадження прямо демонструє, що корупційні ризики під час будівництва житла для військовослужбовців можуть виникати вже на етапі конкурсних чи тендерних процедур. Уповноважені особи, маючи злочинні наміри, можуть вдаватися до вимагання неправомірної вигоди з забудовників для того, щоб визначена будівельна компанія отримала замовлення воєнізованої структури.

Корупційні ризики на етапі конкурсних чи тендерних процедур стимулюють подальшу корупцію вже й на інших етапах будівництва, яка може бути пов'язана, у тому числі, з бажанням забудовників, які надали неправомірну вигоду посадовим особам за перемогу в конкурсі чи тендері, не тільки повернути свої гроші, а й збагатитися за рахунок розкрадання державних коштів. Характерна риса будівництва житла для військовослужбовців на замовлення воєнізованої структури полягає у високій вартості замовлень, що також створює корупційний ризик, про який йде мова.

Через високу вартість будівельних проєктів, посадові особи можуть вступати у змову з проєктантами, експертами, підрядниками, технічними наглядачами та іншими суб'єктами господарювання з метою штучного завищення вартості об'єктів нерухомості. Це дозволяє забудовнику або окремим посадовим особам привласнити частину коштів, що мали б бути використані для будівництва.

Яскравим прикладом є кримінальне провадження щодо спричинення Національній гвардії України збитків на понад 3,5 млн грн під час реалізації проєкту з будівництва чотирьох 40-квартирних житлових будинків у м. Вишгород Київської області. Як встановив Вишгородський районний суд Київської області у справі № 363/1462/24 від 08.05.2024 року, договір підряду було укладено 07.06.2017 року між Національною гвардією України та приватною будівельною компанією. Відповідальний за технічний нагляд офіцер Національної гвардії України, відповідно до наказу Командувача, був призначений на посаду, що передбачала організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції, зокрема технічний контроль за виконанням будівництва [8].

Проте, як встановив суд, полковник неналежно виконував свої обов'язки – не перевіряв відповідність виконаних робіт проєктній та кошторисній документації, завірив підписом і печаткою акти з недостовірними даними та не виявив завищень вартості. Через ці дії державі, в особі Центральної бази виробничо-технологічної комплектації Національної гвардії України, було завдано збитків у розмірі близько 3,7 млн грн. Цими коштами заволоділа будівельна компанія, а недбалість військовослужбовця спричинила тяжкі наслідки. Обвинувачений визнав провину, уклав угоду про визнання винуватості, щиро розкався та був визнаний винним за ч. 3 ст. 425 КК України [9]. Вироком суду, з урахуванням положень ст. 69 КК України [9], підсудного було призначено покарання у вигляді штрафу в розмірі 34 тис. грн [8].

Якщо у цьому випадку завищення вартості було наслідком службової недбалості, то в іншій справі йдеться про свідомі дії експерта, який за неправомірну вигоду завищив

оціночну вартість нерухомості. У межах кримінального провадження щодо заволодіння понад 81,6 млн грн під час будівництва житла для Національної гвардії України підозри були висунуті семи особам. Серед них – командувач Національної гвардії України заступник начальника Головного квартирно-експлуатаційного управління Збройних сил України, фінансові посадовці, колишній народний депутат, а також директор, його заступник і виконавчий директор приватної компанії [10].

Дії оцінювача майна були виділені в окреме провадження. Слідство вважає, що заступник директора Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (оцінщик) отримав 250 тис. грн неправомірної вигоди від колишнього народного депутата за складання експертизи з навмисно заниженою різницею у ринковій вартості квартир – лише 7 млн грн замість реальних понад 81,6 млн грн [11].

Згідно з матеріалами слідства, ще у 2000-х роках між Головним управлінням внутрішніх військ МВС (попередник Національної гвардії України) та будівельною компанією була укладена угода: в обмін на земельну ділянку в центрі Києва площею близько 1 га компанія мала збудувати житловий комплекс, частину якого (50 квартир і 30 паркомісць) передати Національній гвардії України. Однак у 2016–2017 рр. було підписано додаткові угоди, за якими Національна гвардія України відмовилася від цих об'єктів у центрі на користь 65 квартир на околиці столиці, у будинку, що зводився тією самою компанією [10].

Оцінювач, за версією слідства, суттєво завищив ринкову вартість цих квартир, внаслідок чого державі було завдано збитків на понад 81,6 млн грн. Додатково було встановлено факти отримання неправомірної вигоди – зокрема, колишній командувач Національної гвардії України отримав 125 тис. дол. США, які були розподілені між ним та заступником начальника Головного квартирно-експлуатаційного управління Збройних сил України (останній отримав 25 тис. дол. США). Також задокументовано передачу посадовцю Національної гвардії України квартири площею 76 м² вартістю 1,82 млн грн, яка формально була оформлена на родичку за договором купівлі-продажу за заниженою ціною – 592,8 тис. грн [10].

Ця справа наочно ілюструє, як корупційний ризик завищення вартості нерухомого майна перетворюється на механізм розкрадання бюджетних коштів, що виділяються на будівництво. Водночас вона демонструє ще одну системну загрозу – йдеться про потенційне розкрадання коштів, які силові структури отримують із державного бюджету для реалізації власних будівельних проєктів.

Проаналізовані кримінальні провадження, а також правозастосовна практика дають підстави стверджувати про наявність різних корупційних ризиків під час стадійності будівельного процесу житла для військовослужбовців. У контексті забудови суб'єктами зі статусом воєнізованих структур, корупційні ризики притаманні абсолютно на всіх стадіях починаючи від проєктування та складання кошторисів; проведення тендерів, через вплив на тендерні чи конкурсні комісії, безпосередньо у процесі будівництва, через службову підробку, недбалість тощо), так і на змішаному етапі, коли і корупція на етапі розроблення та видачі документації, і корупція під час будівництва взаємопов'язані між собою і вчиняються або послідовно, або одночасно. Розроблення шляхів подолання корупційних ризиків під час будівництва житла для військовослужбовців стане предметом подальших досліджень автора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

2. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 р. : ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 р. з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11, 14 та 15 з Протоколами № 1, 4, 6, 7, 12, 13 та 16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>
4. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>
5. Коломійцева Д. М., Саркісова Т. Б. Проблеми реалізації права на землю учасниками бойових дій та перспективи їх вирішення. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 1. С. 123–127. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2023.26>
6. Національна доповідь щодо ефективності реалізації державної антикорупційної політики у 2021–2025 роках. Національне агентство з питань запобігання корупції. 2025. URL: <https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/b0/97/b09768394a77710426cc4eb0c2abb1150d72d3a3bf7dc08b1343234a732a36f115618028.pdf>
7. 1,3 млн дол. США за перемогу в конкурсі на будівництво житла для військових: підозра посадовцю Міноборони. Національне антикорупційне бюро України. 12.08.2025. URL: <https://nabu.gov.ua/news/1-3-mln-dol-ssha-za-peremogu-v-konkursi-na-budivnytctvo-zhytla-dlia-viyis-kovykh-pidozra-posadovtciu-minoborony/>
8. Вирок Вишгородського районного суду Київської області від 08.05.2024 р. у справі № 363/1462/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118882795>
9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
10. Заволодіння 81 млн грн Нацгвардії: матеріали відкрито. Національне антикорупційне бюро України. 08.05.2020. URL: <https://nabu.gov.ua/news/novyny-zavolodinnya-81-mln-grn-nacgvardiyi-materialy-vidkryto/>
11. Заволодіння майном Нацгвардії: трьом особам повідомлено про підозру. Національне антикорупційне бюро України. 12.08.2025. URL: <https://nabu.gov.ua/news/novyny-zavolodinnya-maynom-nacgvardiyi-trom-osobam-povidomleno-pro-pidozru/>

Ключові слова: будівництво, військовослужбовець, корупція, корупційні ризики, права людини, право на житло, учасник бойових дій.

Key words: construction, military personnel, corruption, corruption risks, human rights, right to housing, combatant.

Щербак Геннадій Ростиславович
асистент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету;
Драганова Вероніка Володимирівна
здобувачка вищої освіти факультету міжнародної торгівлі та права
Державного торговельно-економічного університету

ЗАХИСТ ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Повномасштабне вторгнення серйозно підірвало права громадян України у всіх сферах, зокрема в економічній. Агресія призвела до череди негативних наслідків: втрата житла тисяч громадян, різкий зріст безробіття, міграція мільйонів українців. Через це держава змушена не тільки боротися за свою свободу та незалежність, а й за захист прав своїх громадян. Адже це є фундаментом стабільності та відновлення України після війни.

Але, як виявилось, система захисту економічних справ не готова до усіх викликів воєнного стану. Адже усі перешкоди, з якими доводиться стикатися країні (наприклад, внутрішньо переміщені особи, розруха будівель) вимагають адаптації усіх правових механізмів та інститутів.

Особливу увагу слід приділити захисту економічних прав, тому що сфери трудових відносин, соціальних виплат, компенсацій громадянам за пошкоджене або втрачене майно страждають більше всього. Прикладом можуть послугувати дані благодійного фонду «Right to Protection»: станом на 15 квітня 2025 року було подано більш ніж 830 тисяч повідомлень щодо пошкодженого або ж зруйнованого житла. Але, як повідомило Міністерство розвитку громад та територій України, всього 25% з цих повідомлень були оброблені та перетворені на заяви про компенсацію. А задоволено менш ніж 13 відсотків [1].

Це стає підтвердженням того, що масштаб втрат доволі високий, присутній брак ефективності механізмів компенсації та проблеми з реалізацією економічних прав.

Та окрім цього важливо зазначити за масові звільнення, за прості підприємств та неможливість вести бізнес на окупованих та прифронтових територіях. Через це мільйони громадян втрачають доходи та позбавлені можливості заробляти на життя. Хоч держава і впровадила альтернативу – виплати для внутрішньо переміщених осіб, та цієї суми недостатньо для покриття навіть базових потреб людини. Виплати зараз становлять три тисячі гривень для осіб з інвалідністю та дітей і дві тисячі для всіх останніх [2].

Міжнародні організації, в свою чергу, розуміють це і надають додаткову допомогу. За мету вони ставлять допомогу усім особам, які втратили близьких, житло, роботу. Зазвичай вони забезпечують гуманітарну допомогу, де надають необхідні харчі та засоби гігієни [3].

Проте роль міжнародних організацій не обмежується лише благодійною поміччю. Вони – гаранті дотримання міжнародного права. Такі структури слідкують за дотриманням міжнародно-правових механізмів. Особливо це стосується соціально-економічних стандартів. Базуються вони на положеннях Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1996 року. Вона гарантує кожній людині право на працю, справедливі умови праці, соціальний захист та слідкує, аби усі вони дотримувались [4].

При порушенні цих стандартів вони формують доказову базу для подальших міжнародних позовів. Прикладом може слугувати систематичне знищення житла, що слугує прямим порушенням норм міжнародного гуманітарного права. Це дає Україні можливість ініціювати засідання в міжнародних судах та посилатися на докази впливових міжнародних

організацій.

Захист економічних прав людини в умовах війни — це не лише про юридичну відповідальність агресора. Адже міжнародне право трактує механізми відновлення та підтримки постраждалих держав через діяльність таких організацій, як Світовий Банк, Міжнародний Валютний Фонд. Їх роль полягає не лише у стабілізації фінансової системи, а ще й у реалізації права людини на розвиток, який закріплений у Декларації ООН про права на розвиток 1986р. [5].

Це все слугує доказом того, що у сьогоденному світі економічне відновлення — це не тільки про фінансові інтереси держав, це ще й про права людини.

У нинішніх умовах війни захист економічних прав людини набуває першочергового значення для міжнародного права. Україна демонструє, що відновлення економіки та забезпечення гідного життя є невід'ємною частиною правосуддя після конфлікту. Міжнародні структури не обмежуються гуманітарною допомогою, а розробляють нові правові інструменти для захисту соціально-економічних прав. Це свідчить про зростаюче визнання міжнародною спільнотою того, що економічна безпека людини є фундаментом для сталого миру, розвитку та справедливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Compensation for Destroyed Housing as a Tool for Protecting Rights Violated by War. URL: <https://r2p.ngo/page/compensation-for-destroyed-housing-as-a-tool-for-protecting-rights-violated-by-war>;
2. \$2.6 billion was allocated for IDP payments in April. URL: [https://unity.gov.ua/en/2024/05/11/2-6-billion-was-allocated-for-idp-payments-in april/](https://unity.gov.ua/en/2024/05/11/2-6-billion-was-allocated-for-idp-payments-in-april/);
3. Виплати ВПО: що зміниться з жовтня 2025. URL: <https://espresso.tv/vpo-khtootrimue-tsey-status-ta-na-yaku-groshovu-dopomogu-mozhna-rozrakhovuvati>;
4. United Nations. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966).
5. United Nations. Declaration on the Right to Development (1986).

Ключові слова: захист економічних прав людини, воєнний стан, міжнародне право, міжнародні організації, соціальний захист, право на працю, гуманітарна допомога, внутрішньо переміщені особи, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права.

Key words: protection of economic human rights, martial law, international law, international organizations, social protection, right to work, humanitarian aid, internally displaced persons, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЗАХИСНИКА НА СТАДІЇ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Ключовим елементом забезпечення прав особи на справедливий суд є інститут захисника, адже саме захисник виступає гарантом реалізації права на захист, а участь захисника на стадії судового розгляду є фінальним етапом реалізації такого права.

Поняття «захисник» розкрито в статті 45 Кримінального процесуального кодексу України. Так, захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, представництво інтересів юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження щодо застосування заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку, особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) [1].

Виконуючи роль захисника на стадії судового розгляду, адвокат, в першу чергу, користується визначеними у Кримінальному процесуальному кодексі України правами для належного захисту клієнта. Також захисник повинен дотримуватись визначених у Кримінальному процесуальному кодексі України обов'язків.

Кримінальний процесуальний кодекс України не відокремлює права захисника, натомість описує загальні правила участі захисника у кримінальному провадженні, вказуючи, що захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, фактично не зводить права захисника до певного максимуму, чого не скажеш про обов'язки.

Так, в статті 47 Кримінального процесуального кодексу України визначені обов'язки захисника: 1. Захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені цим Кодексом та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого.

2. Захисник зобов'язаний перебувати для участі у виконанні процесуальних дій за участю підозрюваного, обвинуваченого. У разі неможливості прибути в призначений строк захисник зобов'язаний завчасно повідомити про таку неможливість та її причини слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд, а у разі, якщо він призначений органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги, - також і цей орган (установу).

3. Захисник без згоди підозрюваного, обвинуваченого не має права розголошувати відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю в кримінальному провадженні і становлять адвокатську або іншу охоронювану законом таємницю.

4. Захисник після його залучення має право відмовитися від виконання своїх обов'язків лише у випадках:

1) якщо є обставини, які згідно з цим Кодексом виключають його участь у кримінальному провадженні;

- 2) незгоди з підозрюваним, обвинуваченим щодо вибраного ним способу захисту, за винятком випадків обов'язкової участі захисника;
- 3) умисного невиконання підозрюваним, обвинуваченим умов укладеного з захисником договору, яке проявляється, зокрема, у систематичному недодержанні законних порад захисника, порушенні вимог цього Кодексу тощо;
- 4) якщо він свою відмову мотивує відсутністю належної кваліфікації для надання правової допомоги у конкретному провадженні, що є особливо складним [1].

Вказане свідчить про так званий карт бланш адвоката будь-яких ініціатив щодо захисту свого клієнта. Тобто захисник має право використовувати абсолютно усі методи захисту.

Разом з цим, вичерпний перелік обов'язків захисника свідчить про систему стримувань та противаг, фактично збалансовуючи справедливу участь захисника та сторони обвинувачення. Більше того, обов'язки захисника направлені саме на ефективний захист підозрюваного/обвинуваченого.

Кримінальний процесуальний кодекс України не є єдиним нормативно- правовим актом, що визначає права та обов'язки захисника, фактично посиляючись на Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», який в певній частині дублює положення кримінально-процесуального закону [2].

Ключовим акцентом участі захисника на стадії судового розгляду – захист підозрюваного, обвинуваченого. Участь захисника на стадії судового розгляду є запорукою реалізації принципів змагальності сторін та рівності учасників процесу. Адвокат виступає не лише представником підзахисного, а й гарантом дотримання прав людини в умовах кримінального переслідування. Як і права так і обов'язки захисника створені в першу чергу задля захисту клієнта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13.
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: закону України від 05.07.2012 р. № 5076-VI / Відомості Верховної Ради. 2013. № 27. Ст. 282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#top>

Ключові слова: захисник, судовий розгляд, права і обов'язки, гарантії.

Key words: defender, trial, right and responsibility, guarantees

Науковий керівник: кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» Підгородинська А. В.

Берчук Андрій Вікторович

*аспірант Сектору правових проблем політичних інститутів та процесів
Інституту держави і права імені В.М. Корецького, НАН України*

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ: НОВІ ВИКЛИКИ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Повномасштабна війна, розв'язана Російською Федерацією проти України, стала не

лише гуманітарною катастрофою, а й випробуванням для системи міжнародного права та захисту прав людини. У цих умовах волонтерський рух в Україні перетворився на важливий механізм реалізації та забезпечення базових прав громадян – права на життя, безпеку, свободу пересування, медичну допомогу й доступ до інформації. Попри свою неурядову природу, волонтерські ініціативи фактично виконують функції суб'єктів забезпечення прав людини, що традиційно покладалися на державу.

Волонтери стали першою лінією гуманітарної оборони країни: вони евакуюють цивільне населення із зони бойових дій, забезпечують поранених медикаментами, допомагають внутрішньо переміщеним особам адаптуватися до нових умов життя. Ця діяльність є не лише актом громадянської солідарності, але й формою реалізації міжнародно-правових зобов'язань держави у сфері прав людини, зафіксованих у Женевських конвенціях 1949 року, Конвенції про статус біженців (1951), Конвенції про права дитини (1989) тощо.

Волонтерський рух в Україні став одним із найпотужніших соціальних феноменів останнього десятиліття. Його еволюція від локальних ініціатив до структурованих громадських і благодійних організацій відображає не лише громадянську зрілість українського суспільства, а й його прагнення до європейських цінностей – солідарності, взаємодопомоги та демократичної участі.

Після початку повномасштабної війни волонтерство в Україні набуло безпрецедентного масштабу. Сотні тисяч громадян стали активними учасниками гуманітарних, медичних, освітніх і оборонних ініціатив, що забезпечують життєдіяльність держави під час війни. Така мобілізація населення є унікальним прикладом громадянської самоорганізації, яка фактично доповнила функції держави [2].

Волонтерські організації дедалі частіше виступають посередниками між державними інституціями, міжнародними партнерами та громадянським суспільством, що відповідає європейським практикам соціального партнерства [3]. Досвід країн ЄС свідчить, що волонтерство є важливим інструментом формування соціального капіталу та довіри між владою і суспільством, а також одним із критеріїв демократичної зрілості [4].

Водночас розвиток волонтерського сектору супроводжується низкою правових проблем. Закон України «Про волонтерську діяльність» [1] не охоплює сучасні форми цифрового волонтерства, фандрейзингу та міжнародної взаємодії. Відсутність спеціального правового регулювання створює ризики зловживань, подвійного оподаткування та блокування гуманітарних вантажів на митниці.

Проблему також становить активність шахраїв, які використовують волонтерство для особистого збагачення. В умовах війни довіра до волонтерів зростає, тому частина осіб під виглядом допомоги здійснюють шахрайські збори, що дискредитує весь сектор. Відсутність єдиної онлайн-платформи перевірених ініціатив, як і механізмів державного нагляду, сприяє цим зловживанням [5].

Волонтери також стикаються з проблемою правового визнання свого статусу, зокрема, щодо захисту життя, соціального забезпечення та юридичної відповідальності у разі поранення або загибелі під час виконання завдань у зоні бойових дій.

Не менш важливою є проблема інституціональної взаємодії волонтерів і держави. Досвід Ради з координації роботи щодо надання волонтерської допомоги при Міністерстві соціальної політики [6] показує ефективність партнерської моделі, однак її механізми не охоплюють волонтерів, які працюють у зоні бойових дій або співпрацюють із міжнародними фондами.

Крім того, цифровізація волонтерської діяльності відкриває нові можливості для міжнародної співпраці через онлайн-волонтерство, краудфандинг і використання технологій

штучного інтелекту для координації допомоги. Такі інноваційні форми волонтерства сприяють підвищенню прозорості, ефективності та довіри громадян до соціальних ініціатив.

Отже, волонтерські ініціативи сьогодні є не лише інструментом громадянської солідарності, а й стратегічним ресурсом інтеграції України до Європейського Союзу. Їх розвиток зміцнює інституційну спроможність держави, сприяє реалізації європейських стандартів управління та посилює міжнародний імідж України як держави, що базує свою стійкість на активності громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України про волонтерську діяльність. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>
2. Виклики та потреби волонтерського сектору. URL: https://ednannia.ua/images/Volonters_Report_01_1_ukr_web2.pdf
3. Практики волонтерства в умовах збройного конфлікту після 24 лютого 2022 р. URL: <https://er.ucu.edu.ua/bitstreams/4361f5d2-f517-4ed1-92c4-70db753720d0/download>
4. Світоглядні засади волонтерства в Україні в умовах війни. URL: <https://philosobr.pnpu.edu.ua/article/download/282578/279264/657606>
5. Волонтерство та псевдо волонтерство в Україні. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/2_Matsiievskyj.pdf
6. Про затвердження Положення про Раду з координації роботи щодо надання волонтерської допомоги при Міністерстві соціальної політики України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0649-15#Text>

Ключові слова: волонтерський рух, права людини, гуманітарна допомога, громадянське суспільство, воєнний стан, правове регулювання, соціальне партнерство.

Key words: volunteer movement, human rights, humanitarian aid, civil society, martial law, legal regulation, social partnership.

Науковий керівник: докторка політичних наук, провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України Стойко О. М.

Швайка Дарія Миколаївна

*аспірантка кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка*

РОЛЬ СПІВПРАЦІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ В РЕАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Повномасштабна агресія РФ проти України суттєво змінила архітектуру публічної влади, її інституційні пріоритети, засади правової політики та характер відносин між державним управлінням і громадською ініціативою. Війна поставила країну перед необхідністю поєднання двох взаємопов'язаних завдань: забезпечення національної безпеки та дотримання основоположних прав людини. Саме тому особливого значення набуває ефективна взаємодія публічної адміністрації й громадянського суспільства у реалізації системи юридичних засобів захисту прав людини, які надають сталість конституційних гарантій навіть у період надзвичайно складної ситуації.

Адміністративно-правові засоби захисту в умовах збройного конфлікту мають

складну, багаторівневу природу. Вони одночасно виконують регулятивні і гарантійні функції: з одного боку, покликані підтримувати публічний порядок, організовувати безпеку і дієздатність державного апарату; з іншого – мають не допустити свавільного звуження змісту прав і свобод особи.

Такий баланс досягається через поєднання нормативно-правових актів, адміністративних процедур, наглядових механізмів і можливостей судового оскарження. Загалом створюється структурована система законності, яка визначає межі дії органів влади та запобігає надмірному втручанню в приватну сферу [1].

Сталість вказаних інструментів безпосередньо залежить від залучення інститутів громадянського суспільства. Без активної участі недержавних організацій, волонтерських рухів, експертних спільнот і медійних ініціатив неможливо гарантувати контроль за публічною владою та її підзвітність населенню. Саме громадськість виступає каталізатором демократичних перетворень, яке вказує на порушення та ініціює нові правові підходи, моніторить

діяльність посадових осіб, сфокусовує національний запит на відповідальне реагування.

Становлення сучасної української державності супроводжується якісним зростанням ролі неурядових платформ у виробленні правової політики. Цей процес обумовлює потребу у вдосконаленні адміністративно-правових засобів комунікації між населенням і суб'єктами владних повноважень.

У межах нової доктрини адміністративного права відбувається зміщення акценту з виконавчо розпорядчих функцій до сервісної ролі держави. Діяльність останньої дедалі частіше спрямовується не на керування людьми, а на всебічне забезпечення їхніх прав, створення умов для самореалізації особи. Людиноцентричний підхід передбачає, що соціум й держава несуть спільну відповідальність за дієвість реалізації прав і свобод людини та за підтримання правопорядку в межах сучасної демократичної моделі врядування.

Інститути громадянського суспільства виконують комплексну функцію у сфері захисту прав людини. Правозахисні організації, волонтерські рухи, аналітичні центри, благодійні фонди та ініціативні групи не лише фіксують факти порушень, а й виступають суб'єктами правового впливу. Вони формують мережу громадського контролю, створюють публічні звіти про діяльність органів влади, проводять аналітичні дослідження, оцінюють раціональність державних програм.

Окреслені процеси мають системний ефект: завдяки громадським ініціативам розвивається реальний механізм участі громадян у державному управлінні, що підвищує рівень довіри до публічної влади та зміцнює правову державу.

З боку держави ключове значення мають нормативно-правові гарантії залучення громадян у публічному управлінні. В українському законодавстві закріплено широкий набір вимірів участі: створення консультативно-дорадчих органів при виконавчій владі, проведення громадських слухань, доступ до відкритих даних, можливість подання електронних петицій [2-4].

Усе це становить адміністративно-правову основу партнерства між державою та громадянським суспільством. Додатково стало функціонувати механізми оскарження адміністративних рішень, діяльність омбудсмана, антикорупційні процедури, які посилюють гарантії правового захисту громадян.

Розвиток цифрових сервісів у період війни став одним із найважливіших напрямів модернізації публічної адміністрації. З'явилися інструменти онлайн-фіксації порушень прав людини, відкриті бази даних щодо воєнних злочинів, системи електронних скарг і звернень. У такий спосіб держава створює умови для підвищення прозорості та підзвітності, а

громадськість отримує реальні важелі впливу на процеси прийняття рішень. Водночас активізація електронної комунікації між громадянами й публічною владою дозволяє належно координувати гуманітарні та правозахисні ініціативи.

В умовах воєнного стану особливого значення набувають адміністративно-правові процедури соціальної інклюзії та захисту вразливих груп населення. Внутрішньо переміщені особи, люди з інвалідністю, ветерани, сім'ї загиблих потребують не лише матеріальної допомоги, а й чіткого нормативного захисту своїх прав. У цьому напрямі держава формує базові правові механізми, а громадянське суспільство забезпечує їхню практичну реалізацію: проводить правові консультації, організовує соціальний супровід, створює мережі взаємодопомоги, здійснює громадський моніторинг ефективності програм підтримки [5].

Система засобів захисту прав людини в Україні є багаторівневою і взаємопов'язаною. Вона поєднує діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, правозахисних інституцій і громадських структур. Держава забезпечує нормативно-правову та інституційну основу, реалізує політику і створює необхідні процедури, тоді як громадянське суспільство наповнює рамки реальним змістом, виступаючи каналом контролю, корекції та зворотного зв'язку.

Спільна діяльність публічної адміністрації й громадськості ґрунтується на принципах європейського адміністративного простору: відкритості, правової визначеності, належного врядування та підзвітності. Саме через механізми взаємодії відбувається поступове наближення української правової системи до стандартів ЄС [6].

Досвід останніх років довів, що лише інтеграція громадян у процес публічного управління гарантує стійкість правової системи, особливо в умовах війни, коли традиційні механізми контролю можуть бути ослаблені.

Отже, у період воєнного стану взаємодія держави та громадянського суспільства формує цілісну систему адміністративно-правових засобів захисту прав людини. Кожен елемент цієї системи – нормативний, процедурний і контрольний – виконує специфічну функцію, спрямовану на підтримання законності, гідності та довіри до влади.

Наведене партнерство не є тимчасовим інструментом кризового реагування, а трансформується у довгострокову модель правової співпраці, яка гарантує сталий розвиток державності й збереження правового гуманізму навіть у найскладніших історичних обставинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Швайка Д.М., Кондратенко В.М. Змістовне наповнення та особливості реалізації правових засобів забезпечення взаємодії громадськості з публічною адміністрацією. Наукові записки. Серія: Право. 2024. Вип. 17. С.75-79.
2. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.
4. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/996-2010-%25D0%25BF#Text>.
5. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/>.
6. Керівництво з демократичного законотворення для вдосконалення законодавства / Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДПЛ). Варшава : ОБСЄ/

Ключові слова: воєнний стан, громадянське суспільство, держава, органи публічної влади, права людини, правовий захист, юридичні засоби.

Key words: civil society, human rights, legal protection, legal instruments, martial law, public authorities, state.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін та державного управління Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка Кондратенко В. М. _____

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРАВОВОМУ ПРОСТОРІ

Мішина Наталя Вікторівна

*професорка кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»;*

Alla Fedorova

postdoctoral fellow of the Faculty of Law of Palacký University in Olomouc (Czech Republic)

**СТАНДАРТИ РАДИ ЄВРОПИ ЩОДО СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ:
РОЛЬ КОНГРЕСУ МІСЦЕВИХ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ
ВЛАД В ЕФЕКТИВНОМУ ВПРОВАДЖЕННІ**

Незважаючи на свою вагому роль у впровадженні соціальних прав, органи місцевого самоврядування (в документах Ради Європи - місцеві та регіональні органи влади) залишаються обмеженими у своїй участі в механізмах моніторингу Європейської соціальної хартії. Тому в цій доповіді пропонуються кроки щодо можливостей інституціоналізувати структурований діалог між Конгресом місцевих та регіональних влад та договірними органами Хартії.

Запропонований механізм спрямований на посилення внутрішньоінституційної координації в рамках Ради Європи, покращення якості та швидкості обігу відповідних даних та практик, наближення Хартії до «життєвих реалій» громадян.

Європейська соціальна хартія Ради Європи забезпечує комплексну правову базу для захисту соціальних прав у всіх її державах-членах. Однак, оскільки відповідальність за впровадження все більше зміщується до субнаціональних суб'єктів, особливо в таких секторах, як житло, освіта та охорона здоров'я, інституційна база Хартії не повністю адаптована до цього багаторівневого контексту управління. Хоча місцеві та регіональні органи влади відповідають за надання основних соціальних послуг на практиці, їхній внесок та перспективи значною мірою відсутні в структурах моніторингу та подальшої діяльності Хартії. Ця інституційна прогалина обмежує здатність Хартії вирішувати питання соціальних прав, які виникають у різноманітних місцевих контекстах Європи.

Поточний процес моніторингу переважно формується національною звітністю, яка підсумовує стан дотримання соціальних прав на рівні держав. Це створює фрагментовану картину. Маргіналізовані регіони, постконфліктні райони та сільські громади можуть зіткнутися з унікальними викликами, які національні звіти не враховують. Крім того, інноваційні практики, розроблені муніципалітетами, часто залишаються невидимими для договірних органів та політиків. Це структурне виключення послаблює легітимність результатів моніторингу та заважає Раді Європи використовувати весь спектр політичних інструментів та знань, доступних у її власних інституціях, зокрема в Конгресі місцевих та регіональних влад.

Варто запропонувати створити офіційний механізм діалогу щодо Хартії в рамках існуючих структур Ради Європи. Метою цього механізму може бути поєднання зусиль таких органів, як Конгрес місцевих та регіональних влад, Європейський комітет соціальних прав та інших договірних органів, тим самим забезпечуючи інтеграцію висновків субнаціонального рівня в процеси оцінки Хартії.

Механізм може передбачати:

- тематичні консультації між Конгресом та договірними органами щодо прав, що потребують «місцевого» впровадження;
- структуроване включення даних та тематичних досліджень місцевого та регіонального рівнів до оцінок відповідності;
- можливості для місцевих та регіональних органів влади представляти свій досвід на конференціях та заходах, організованих Радою;
- пілотні проекти за участю місцевих та регіональних органів влади під час циклів державної звітності.

Такий підхід перетворить культуру моніторингу Хартії з вертикальної звітності на горизонтальну координацію, тим самим узгоджуючи її з ширшими цілями реформування Ради.

Інституціоналізація цього механізму допомогла б досягти кількох стратегічних цілей.

По-перше, це підвищило б точність та достовірність моніторингу шляхом включення різних «територіальних точок зору».

По-друге, це посилило б підзвітність та видимість місцевих учасників як ключових учасників управління правами людини.

По-третє, це посилило б здатність Ради Європи забезпечувати послідовний та ефективний захист соціальних прав у складному ландшафті управління.

Примітно, що ця пропозиція відповідає цілям реформи системи Хартії на 2022–2023 роки, зокрема щодо сприяння міжорганізаційній координації та впровадження принципу субсидіарності. Ефективність Європейської соціальної хартії протягом наступних десяти років залежатиме від здатності Ради Європи узгодити правові норми з реальною практикою.

На завершення, варто підкреслити, що місцеві та регіональні органи влади не є периферійними суб'єктами; вони відіграють центральну роль у реалізації соціальних прав. Визнання цього шляхом структурованої співпраці з договірними органами не лише усуне давню інституційну прогалину, але й підвищить актуальність, стійкість та трансформаційний потенціал Хартії.

Ключові слова: права людини, соціальні права, місцеве самоврядування, органи місцевого самоврядування, гарантування прав людини, Рада Європи.

Key words: human rights, social rights, local self-government, local self-government bodies, guaranteeing human rights, Council of Europe.

Барвіненко Віталій Дмитрович

доктор юридичних наук, голова Одеської районної ради

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА КЛІМАТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ: ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ СТАЛОГО ВРЯДУВАННЯ

У сучасному європейському правовому просторі кліматична політика дедалі частіше розглядається крізь призму прав людини. Право на безпечне довкілля, належні умови життя та доступ до екологічної інформації стають складовою стандартів, що формуються як на рівні Ради Європи, так і Європейського Союзу. На місцевому рівні саме територіальні громади перетворюють ці стандарти на реальну практику - через управління відходами, розвиток громадського транспорту, енергоефективність будівель і створення зелених зон. Від того, як органи місцевого самоврядування реалізують ці повноваження, безпосередньо

залежить забезпечення екологічних прав людини.

Європейська хартія місцевого самоврядування (1985) закріплює принцип субсидіарності - тобто вимогу, щоб рішення ухвалювалися на рівні, найближчому до громадянина, якщо це можливо з погляду ефективності. Цей принцип є не лише політичним, а й екологічним орієнтиром, адже кліматичні рішення, прийняті без урахування місцевих потреб і ресурсів, часто виявляються неефективними або короткостроковими.

У межах «Європейського зеленого курсу» Європейська комісія наголошує, що саме міста та регіони відіграють вирішальну роль у переході до кліматичної нейтральності до 2050 року. Відповідно, фінансові інструменти, такі як Фонд справедливого переходу, Програма LIFE, а також Місії ЄС для кліматично нейтральних міст, спрямовані безпосередньо на підтримку муніципалітетів у розробленні і реалізації місцевих кліматичних стратегій.

У цьому контексті Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи активно просуває концепцію «кліматичної відповідальності громад», що поєднує екологічну політику з соціальною та економічною стійкістю. Йдеться не лише про зменшення викидів парникових газів, а й про адаптацію громад до кліматичних ризиків - повеней, посух, деградації земель, енергетичної бідності. У документах Конгресу підкреслюється, що місцеві ради повинні мати право і спроможність приймати екологічно обґрунтовані рішення, а також отримувати підтримку з боку національних урядів для їх реалізації.

У 2025 році набув чинності Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики», який став важливим кроком у формуванні сучасної нормативної бази для переходу до низьковуглецевого та сталого розвитку. Цей Закон визначає правові та організаційні засади кліматичної політики, спрямованої на забезпечення екологічної, продовольчої та енергетичної безпеки, досягнення кліматичної нейтральності, пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптацію до них. Він також встановлює вимоги до вдосконалення національної системи інвентаризації антропогенних викидів і поглинання парникових газів, створює основу для моніторингу, оцінки і прогнозування у сфері зміни клімату. Прийняття цього Закону засвідчує поступову інтеграцію України у європейський кліматичний простір та її прагнення виконувати міжнародні зобов'язання, зокрема в межах Паризької угоди.

Однак на практиці впровадження кліматичної політики стикається з численними викликами, пов'язаними з умовами повномасштабної війни та процесом відбудови. Значна частина державних і місцевих ресурсів спрямовується на забезпечення оборони, гуманітарні потреби та відновлення критичної інфраструктури. У результаті питання клімату та довкілля часто опиняються на периферії політичного порядку денного. Попри це, саме територіальні громади сьогодні залишаються реальними суб'єктами екологічних рішень. Вони впроваджують ініціативи з енергозбереження, управління водними ресурсами, озеленення територій, роздільного збору відходів, розвитку відновлюваної енергетики - тобто тих сфер, що безпосередньо впливають на кліматичну стійкість.

Практичні приклади демонструють, що навіть у кризових умовах можливо формувати локальні екостратегії, якщо поєднати політичну волю, підтримку донорів і залучення громадян. Так, Вінниця послідовно реалізує план дій зі сталого енергетичного розвитку і клімату (SECAP) у межах «Угоди мерів щодо клімату та енергії», Львів створює муніципальні інструменти для стимулювання енергоефективності житлового сектору, а Миргород активно впроваджує проєкти з модернізації тепломереж і скорочення споживання енергії. Ці ініціативи доводять, що кліматична відповідальність може бути невід'ємною частиною моделі відновлення України, орієнтованої не лише на відбудову, а й на модернізацію.

Для підвищення кліматичної відповідальності територіальних громад необхідно

інституційно закріпити їхню роль у формуванні та виконанні кліматичних стратегій. Європейський досвід показує, що успіх досягається тоді, коли центральна влада створює фінансові стимули, а місцеві органи влади реалізують ініціативи через партнерства, грантові програми та участь у міжнародних мережах, таких як «Угода мерів щодо клімату та енергії». Для України це означає необхідність розбудови національної системи підтримки органів місцевого самоврядування (через навчальні програми, обмін даними, інвестиційні механізми та консультації з європейськими структурами; відповідні ініціативи успішно реалізує Конгрес місцевих і регіональних влад, починаючи з 2023 року).

У середньостроковій перспективі саме територіальні громади можуть стати рушієм зеленої трансформації України, поєднуючи завдання післявоєнної відбудови з досягненням довгострокових кліматичних цілей. Від того, наскільки успішно вони інтегрують кліматичну політику у свої стратегії розвитку, залежить не лише екологічна безпека, а й конкурентоспроможність країни в європейському просторі.

Отже, питання кліматичної відповідальності територіальних громад сьогодні набуває особливого значення для України, яка водночас переживає процес воєнної адаптації, післявоєнної відбудови та інтеграції до європейського правового простору. Екологічна та кліматична політика більше не можуть розглядатися як другорядні напрями - вони мають стати складовою частиною стратегії безпеки, економічної модернізації та соціальної стійкості держави.

Аналіз європейських підходів засвідчує, що саме місцевий рівень є найбільш ефективним простором для реалізації кліматичної політики, оскільки територіальні громади мають безпосередній вплив на енергетику, транспорт, будівництво, управління відходами та просторове планування. Для України це означає потребу у децентралізації кліматичної відповідальності, яка поєднуватиме стратегічні орієнтири центральної влади з ініціативністю та гнучкістю органів місцевого самоврядування. Прийняття Закону України «Про основні засади державної кліматичної політики» (2025) створює необхідне нормативне підґрунтя, однак ефективна реалізація його положень вимагатиме створення дієвих механізмів співпраці між державою та громадами. Серед першочергових кроків доцільно виділити: розроблення державної програми підтримки зусиль органів місцевого самоврядування у сфері кліматичної адаптації; створення системи підготовки кадрів та консультативних центрів з питань сталого розвитку; забезпечення доступу територіальних громад до «кліматичних фінансів», зокрема грантів ЄС і міжнародних фондів; стимулювання міжмуніципального партнерства для реалізації спільних екологічних проєктів; розбудову системи моніторингу виконання місцевих кліматичних стратегій.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі пов'язані з аналізом механізмів оцінки кліматичної ефективності відповідної діяльності органів місцевого самоврядування, вивченням економічних інструментів підтримки «кліматичної роботи» органів місцевого самоврядування, а також порівняльним аналізом моделей локальної кліматичної відповідальності в країнах ЄС. Розвиток цього наукового напрямку сприятиме формуванню в Україні сучасної системи багаторівневого екологічного врядування, здатної поєднувати національні цілі сталого розвитку з місцевими ініціативами.

Ключові слова: права людини, екологічні права, місцеве самоврядування, органи місцевого самоврядування, гарантування прав людини, Рада Європи, європейські стандарти прав людини.

Key words: human rights, ecological rights, local self-government, local self-government bodies, guaranteeing human rights, Council of Europe, European human rights standards.

Форманюк Вікторія Василівна

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ЧЕРЕЗ ТЕХНІЧНУ ІНТЕГРАЦІЮ: РОЛЬ ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНИХ АГЕНТСТВ ЄС У ВЗАЄМОДІЇ З УКРАЇНОЮ

У сучасних умовах європейської інтеграції України одним із ключових викликів постає забезпечення високих стандартів у сфері захисту прав людини, верховенства права та належного врядування. Важливим інструментом досягнення цих цілей є технічна інтеграція, що передбачає не лише імплементацію *acquis communautaire*, але й інституційну взаємодію з децентралізованими агентствами Європейського Союзу (ЄС). Саме ці структури відіграють стратегічну роль у поширенні європейських стандартів прав людини, забезпеченні технічної експертизи та формуванні спільного простору довіри між Україною та ЄС.

Децентралізовані агентства ЄС створені для реалізації конкретних технічних, наукових, регуляторних і моніторингових завдань поза межами компетенції основних інституцій ЄС – Європейської Комісії, Ради ЄС та Європейського Парламенту. Їх діяльність забезпечує сталість, послідовність і технічну нейтральність у реалізації політик ЄС. Через такі агентства, як Агентство ЄС із фундаментальних прав, Європейське агентство з питань гендерної рівності, Агентство ЄС із питань притулку, Європол, Євроюст та Фронтекс, Європейський Союз формує єдиний правовий і гуманітарний простір, у якому права людини виступають не декларативним, а практичним орієнтиром для державних і наднаціональних політик. Зокрема, важливу роль у формуванні нормативного та аналітичного підґрунтя співпраці з Україною відіграє Агентство ЄС із фундаментальних прав. Його діяльність охоплює моніторинг дотримання прав людини в ЄС та державах-партнерах, включно з аналізом наслідків війни в Україні для біженців і переміщених осіб. У 2025 році Агентство ЄС із фундаментальних прав приймало делегацію суддів Конституційного Суду України з метою обміну досвідом щодо застосування Хартії основних прав ЄС та інституційних механізмів захисту прав людини [8]. Агентство ЄС із фундаментальних прав також здійснює дослідження щодо реалізації тимчасового захисту осіб, які залишили Україну після 2022 року, забезпечуючи аналітичну підтримку державам-членам у питаннях доступу до правосуддя, соціального захисту та недискримінації.

У сучасній доктрині децентралізація розглядається не лише як організаційно-правовий принцип, але і як механізм розподілу публічної влади з метою забезпечення ефективності, нейтральності та підзвітності управління. У праві ЄС ця концепція набула специфічного втілення через інститут децентралізованих агентств ЄС, які становлять форму функціональної децентралізації у наднаціональному вимірі [4]. На відміну від класичної адміністративної вертикалі, агентства ЄС не входять до структури Європейської Комісії, є юридичними особами публічного права, мають організаційну та функціональну автономію, проте залишаються підконтрольними через механізми інституційної звітності перед Європейським Парламентом, Радою ЄС та Рахунковою палатою ЄС. Децентралізовані агентства ЄС репрезентують публічно-правову форму делегування управлінських функцій у межах системи багаторівневого врядування, що забезпечує баланс між адміністративною ефективністю та демократичною підзвітністю. У цьому контексті децентралізація виступає не територіальним, а функціонально-інструментальним принципом, що покликаний реалізувати принцип субсидіарності та наблизити управлінські рішення до конкретних сфер політики ЄС. Для України, що перебуває на шляху євроінтеграції, цей досвід є

концептуально важливим, оскільки створює інституційний орієнтир для реформування публічної адміністрації відповідно до стандартів належного врядування ЄС.

Агентства ЄС здійснюють скоординовану технічну допомогу державним органам влади України, включаючи спільні навчальні програми, підтримку у сфері захисту даних, цифрової безпеки та моніторингу прав людини в умовах воєнного стану [7]. Ці ініціативи охоплюють системні консультації з Агентством ЄС із фундаментальних прав щодо оцінки дотримання прав людини, тренінги для служб спільні з Агентством ЄС із питань притулку, що працюють з внутрішньо переміщеними особами, а також аналітичну підтримку Європолу у протидії торгівлі людьми [7].

Важливим вектором співпраці виступає залучення України до спільних ініціатив мережі агентств у сфері юстиції та внутрішніх справ ЄС, що об'єднує Агентство ЄС із фундаментальних прав, Євроюст, Європол, Фронтекс, Європейський поліцейний коледж та інші інституції. У спільному звіті «The EU Justice and Home Affairs (JHA) Agencies' Contribution to EU Solidarity with Ukraine» підкреслюється, що Агентство ЄС із фундаментальних прав координує обмін інформацією щодо порушень прав людини, пов'язаних із війною, а Євроюст і Європол – забезпечують доказову базу для переслідування воєнних злочинів [7]. Така технічна інтеграція створює синергію між гуманітарною, правовою та безпековою складовими співпраці України з ЄС.

Особливе значення у контексті технічної інтеграції має інституційна конвергенція, коли державні органи влади поступово переймають європейські моделі врядування, моніторингу та оцінювання ефективності політик. У цьому аспекті доречно послатися на висновок Нестеровича В. Ф. та Антоненка М. І., які зазначають, що при адаптації досвіду європейських країн для України доцільно враховувати національні особливості, зокрема фінансову спроможність місцевих громад, баланс централізації та децентралізації та механізми забезпечення прав людей на місцевому рівні [2]. Цю думку доповнює Зайцева М., яка наголошує, що стабільність європейських інтеграційних процесів можлива лише за умови створення чіткої системи міжрівневої взаємодії органів влади, що забезпечує підзвітність і прозорість управлінських рішень [1]. Такий підхід забезпечує реалістичність і сталість інтеграційних процесів, що узгоджується з концепцією субсидіарності ЄС.

Як підкреслює Тараненко Г. Г., створення постійних каналів координації та обміну досвідом між інституціями різного рівня є основою успішного управління у ЄС, і саме ця модель нині формується у відносинах між Україною та децентралізованими агентствами [3]. З практичного погляду, така співпраця означає запровадження спільних методик збору статистичних даних, уніфікованих підходів до оцінки ризиків, стандартизації процедур у сфері захисту прав людини та недискримінації. Це підвищує адміністративну спроможність України та створює підґрунтя для поступового включення до системи спільного європейського управління.

В умовах повномасштабної агресії РФ співпраця з агентствами ЄС набуває додаткового гуманітарного виміру. Агентство ЄС із фундаментальних прав та Агентство ЄС із питань притулку відіграють суттєву роль у моніторингу дотримання прав людини, документуванні воєнних злочинів, підтримці внутрішньо переміщених осіб і розробці стратегій відновлення правосуддя [5, 6]. Важливою складовою технічної інтеграції є впровадження цифрових стандартів моніторингу та збору даних про порушення прав людини. Зокрема, Агентство ЄС із фундаментальних прав розробляє уніфіковані методики збору статистичних даних, що вже адаптуються українськими інституціями в межах спільних проєктів з ЄС. Така цифровізація процесів підвищує точність оцінки ситуації з правами людини, забезпечує сумісність баз даних і сприяє прозорості в ухваленні політичних рішень. А Агентство ЄС з питань

притулку регулярно проводить дослідження стану переміщених осіб із України, розробляє спільні опитувальні інструменти, аналізує тенденції повернення та інтеграції українців у державах-членах ЄС. Це свідчить, що технічна інтеграція має не лише адміністративний, а й глибокий соціально-правовий зміст, спрямований на реальний захист гідності людини.

Взаємодія України з децентралізованими агентствами ЄС має стратегічний вимір, оскільки виходить за межі технічної допомоги і трансформується у довгострокову політико-правову інтеграцію. Її результатом стає не лише підвищення спроможності національних інституцій, але й поступове входження України до системи європейського правового простору, де фундаментальні права людини становлять концептуальну основу всіх сфер публічного адміністрування. Таким чином, децентралізовані агентства Європейського Союзу є ключовою ланкою у системі технічної інтеграції, яка забезпечує не лише формальне наближення України до стандартів ЄС, але й реальне зміцнення її інституційної спроможності у сфері захисту прав людини. Технічна інтеграція через механізми агентств виступає не лише інструментом адаптації, а й гарантією стійкості європейського курсу України, забезпечення непорушності прав людини та посилення її ролі як демократичної, правової й соціально орієнтованої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зайцева М. Децентралізація публічної влади України в контексті євроінтеграційних процесів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*, 2022, № 2 (56). С. 37-40. DOI: 10.17721/1728-2292.2022/2-56/37-40.
2. Нестерович В. Ф., Антоненко М. І. Децентралізація у світлі євроінтеграції: досвід окремих країн Європи для України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2024, №2 (48). С.164-176. DOI:<https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-48-2-164-176>
3. Тараненко Г. Г. Досвід децентралізації у країнах ЄС. *Інструменти і практики публічного управління в контексті децентралізації : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю (23 червня 2020 року) / редкол.: Скидан О. В., Жудро М. К., Раманаускас Ю. [та ін.] ; Міністерство освіти і науки України, Поліський національний університет. Житомир : Поліський національний університет, 2020. С. 131-136. URL:<https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20422>*
4. Busuioc M. *European Agencies: Law and Practices of Accountability*. Oxford University Press. 2013.
5. European Union Agency for Asylum. An official website of the European Union Agency for Asylum. URL:<https://euaa.europa.eu/>
6. European Union Agency for Fundamental Rights. An official website of the European Union Agency for Fundamental Rights. URL:<https://fra.europa.eu/en>
7. EU Justice and Home Affairs agencies' contribution to EU solidarity with Ukraine. The 4th version of the Justice and Home Affairs (JHA) agencies' contribution to EU solidarity with Ukraine covers the period from February 2024 to February 2025. URL:<https://www.eurojust.europa.eu/publication/jha-agencies-contribution-eu-solidarity-ukraine-2025>
8. Ukrainian judges of the Constitutional Court to visit FRA. An official website of the European Union Agency for Fundamental Rights. URL:<https://fra.europa.eu/it/event/2025/ukrainian-judges-constitutional-court-visit-fra>

Ключові слова: децентралізовані агентства, агентства ЄС, спеціалізовані агентства, Агентство ЄС із фундаментальних прав, Агентство ЄС із питань притулку, гармонізація.

Key words: decentralized agencies, EU agencies, specialized agencies, European Union Agency for Fundamental Rights, European Union Agency for Asylum, harmonization.

Редченко Ярослав Олександрович

*аспірант кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЄС І ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ У МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ЦИФРОВИХ ВАЛЮТ

У сучасну цифрову епоху фінансові системи зазнають багатьох трансформацій та змін, яких ще кілька десятиліть тому складно було уявити. Однією з найпомітніших змін стало зростання значення цифрових валют, в тому числі державних, можуть розглядатись не лише як технологічна інновація та нововведення, а як механізм реформування монетарної політики та забезпечення цифрового суверенітету та безпеки. В даному контексті питання правового регулювання емісії та обігу цифрових валют є особливо актуальним. Системні підходи до регулювання цифрових активів, що запроваджені на рівні Європейського Союзу, можуть виступати в якості орієнтира для України у формуванні нормативно-правової бази регулювання цифрових валют. Актуальність даної теми значно посилюється умовами воєнного стану, які вимагають додаткової захищеності цифрової системи та посилюється зростанням обсягу транскордонних операцій, розвитком фінтех-ринку та пошуком глобальних стандартів правового регулювання цифрових активів.

У 2023 році Європейський Союз ухвалив Регламент (ЄС) 2023/1114 - Markets in Crypto-Assets (MiCA), який став фактично першим у світі комплексним правовим актом, що встановлює єдині правила для обігу криптоактивів, токенів електронних грошей і стейблкоїнів [1]. Згідно з цим регламентом, емітенти цифрових валют зобов'язані дотримуватись певних вимог прозорості, наприклад: отримувати відповідний дозвіл, забезпечити резервне покриття, розкривати інформацію. Положення регламенту MiCA набували чинності поступово - з 2024 року для токенів, забезпечених активами, і з 2025 року для постачальників послуг. Регламент фактично створив нормативно-правову основу для регулювання цифрового ринку, а також впливає на міжнародні відносини, адже поширюється в тому числі на компанії, які надають послуги громадянам ЄС, навіть якщо вони зареєстровані за його межами [2].

Також слід зазначити, що велике значення має підхід Європейського Союзу до створення правової класифікації цифрових валют. Відповідно до регламенту MiCA, виділяють три основні категорії активів: токени, забезпечені активами (asset-referenced tokens), токени електронних грошей (e-money tokens) та інші види цифрових активів. Для кожної з цих груп визначені окремі вимоги щодо стабільності, капіталізації, резервів і їх контролю. Окрему увагу було приділено стейблкоїнам, оскільки вони мають потенціальну можливість бути використаними для міжнародних платежів. Даний аспект перетворює регламент MiCA на зразок міжнародно-правової моделі - він фактично сформував уніфіковані принципи, які можуть бути прийняті також іншими юрисдикціями [3].

Крім приватних цифрових валют Європейський Союз розробляє відповідну державну цифрову валюту - цифровий євро. Європейський центральний банк у 2025 році завершив підготовчу фазу цього проєкту та оприлюднив звіт про технічну і правову готовність до потенційного запуску [4]. Цифровий євро в перспективі може забезпечити стабільний,

безпечний і доступний платіжний засіб, який би поєднував вимоги законодавства ЄС та інновації. У правовому контексті цифровий євро потенційно створений на поєднанні фінансового, банківського, інформаційного та договірного права. Також слід зазначити, що велику роль відіграють питання приватності, захисту персональних даних і дотримання вимог - Загального регламенту про захист даних (GDPR). Створення даного проєкту має і міжнародно-правові наслідки, адже він створює прецедент державної цифрової валюти, сумісної з міжнародними ринками.

У світовому масштабі міжнародно-правове регулювання цифрових валют стрімко розвивається під впливом провідних міжнародних інституцій. Міжнародний валютний фонд розглянув аспекти токен-базованих центральнобанківських валют, зокрема питання власності, зобов'язань, передачі активів та юрисдикційної підсудності в транснаціональних операціях в контексті приватного права [5].

Банк міжнародних розрахунків у своєму звіті за 2025 рік повідомив, що понад 90 % центральних банків у світі проводять дослідження або пілотні проєкти у сфері CBDC, а багато країн вже розглядають можливості міжнародного використання цифрових валют. Рада з фінансової стабільності зосереджується на адаптації та гармонізації регуляторних підходів та у визнанні наглядових рішень, що формує базис для міжнародних правових стандартів.

На міжнародно-правовому рівні цифрові валюти стають окремим об'єктом правового регулювання. Їхня правова природа охоплює елементи валютного, фінансового та договірного права, але водночас вимагає гармонізації норм міжнародного приватного права.

Також виникають питання юрисдикції, відповідальності за транскордонні операції, захисту прав споживачів та питання цифрової безпеки. В цьому контексті формуються декілька тенденцій: по-перше, прагнення до уніфікації правових підходів через міжнародні організації; по-друге, поширення національних норм, як у випадку з європейським регламентом MiCA. Таке об'єднання глобальних та регіональних механізмів формує новий рівень міжнародно-правового регулювання сфері цифрових валют.

В загалі, міжнародно-правове регулювання цифрових валют у 2025 році набуває системного характеру. Європейський Союз через регламент MiCA та створення проєкту цифрового євро формує «золотий стандарт» у сфері цифрового та міжнародного права.

Паралельно з цим, міжнародні інституції узгоджують основи правового поля, що буде забезпечувати регулювання, юридичну визначеність і захист учасників глобального цифрового фінансового ринку. Це свідчить про перехід від національного регулювання до становлення єдиного міжнародно-правового порядку у сфері цифрових валют, де Європейський Союз відіграє фактично провідну роль.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council on Markets in Crypto-Assets (MiCA). EUR-Lex, 2023. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj/eng>
2. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on Markets in Crypto-assets, and amending Directive (EU) 2019/1937.: URL: <http://surl.li/lhlibq>
3. Що таке MiCA та її значення для криптоінвесторів
URL: <https://www.gncrypto.news/ua/learn/what-is-mica-compliance-for-crypto-assets>
4. European Central Bank. Digital Euro Progress Report. October 2025.
URL: https://www.ecb.europa.eu/paym/digital_euro/html/index.en.html
5. International Monetary Fund. Fintech Note No. 2025/003 — Private Law Aspects of Token-Based Central Bank Digital Currencies. 2025. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/fintech>

Ключові слова: цифрова валюта; цифрове євро; цифрова безпека; регулювання MiCA; міжнародне право.

Key words: digital currency, digital euro, digital security, MiCA regulation, international law.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія» Бехруз Х. Н.

**ЗАХИСТ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ВІДПОВІДНО ДО
ПОЛОЖЕНЬ ЖЕНЕВСЬКИХ КОНВЕНЦІЙ 1949 РОКУ**

Дракохруст Тетяна Вікторівна

*докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри
теорії права та конституціоналізму*

Західноукраїнського національного університету;

Солтис Ілля Ігорович

здобувач вищої освіти факультету економіки та управління

Західноукраїнського національного університету

**ЖЕНЕВСЬКІ КОНВЕНЦІЇ 1949 РОКУ ЯК
ФУНДАМЕНТ ПРАВ ЛЮДИНИ У ВОЄННИЙ ЧАС**

Досліджуючи питання захисту прав людини у період збройних конфліктів, слід звернути увагу на документи, що регулюють ці права, зокрема Женевські конвенції 1949 року та попередні міжнародні акти 1906, 1929 і 1949 років, а також Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 року (1977 та 2005 рр.).

Женевські конвенції були підписані 12 серпня 1949 року на Дипломатичній конференції ООН у Женеві (21 квітня – 12 серпня 1949 року) та набрали чинності 21 жовтня 1950 року. До них приєдналося понад 190 держав світу. Українська РСР ратифікувала конвенції Указом Президії Верховної Ради УРСР від 3 липня 1954 року, а чинними вони стали з 3 січня 1955 року. Офіційний переклад Женевських конвенцій на українську мову здійснено МЗС України та набрав чинності 23 лютого 2023 року. Сьогодні Женевські конвенції та Додаткові протоколи є фундаментом міжнародного гуманітарного права, а всі держави світу є їхніми учасниками.

Існують чотири основні Женевські конвенції. Перша конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях [1] зобов'язує надавати допомогу пораненим і хворим супротивника без дискримінації за ознаками статі, раси, національності, політичних переконань чи релігії. Медичні установи, санітарний персонал і транспорт користуються захистом, напад на них забороняється. Друга конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які постраждали в корабельних аваріях [2] зі складу збройних сил на морі, встановлює правила поведження з пораненими та хворими під час морської війни, аналогічні положенням конвенції для регулярних армій. Третя конвенція про поведження з військовополоненими [3] встановлює норми гуманного поведження з військовополоненими. Четверта конвенція про захист цивільного населення під час війни [4] гарантує гуманне поведження з цивільним населенням, що перебуває на окупованих територіях, та захищає їхні права.

Запровадження Женевських конвенцій стало важливим кроком у забороні негуманного поведження під час воєнних конфліктів. До основних принципів належать принцип гуманності, який передбачає заборону на вбивство, катування та принизливе поведження, а також гарантування прав осіб, які не беруть участі у військових діях; принцип рівного ставлення, який забезпечує гуманне поведження до всіх без дискримінації; принцип захисту цивільного населення та цивільних об'єктів, що вимагає недопущення участі цивільних у бойових діях [5] та забезпечення цілісності цивільних об'єктів; принцип

толерантності до військовополонених [6] та принцип медичного захисту, які передбачають надання медичної допомоги всім, хто її потребує, незалежно від сторони конфлікту. Дотримання цих принципів дозволяє зберегти основні цінності людини навіть у воєнний час.

Держави-учасниці імплементують положення Женевських конвенцій у своє національне законодавство шляхом ратифікації. Основними механізмами контролю є Міжнародний комітет Червоного Хреста, який стежить за дотриманням конвенцій, надає гуманітарну допомогу та виступає посередником у звільненні полонених, поранених та цивільних, а також міжнародні судові інстанції, які забезпечують юридичне переслідування порушень. При цьому виконання положень конвенцій починається з кожного громадянина та суспільства.

З 2014 року Російська Федерація намагається захопити українські території, що робить застосування Женевських конвенцій вкрай актуальним. Україна та РФ підписали ці конвенції, тому зобов'язані їх дотримуватись. Проте РФ порушує принципи гуманітарного права, зокрема руйнує цивільну інфраструктуру, вчиняє негуманне поводження з цивільним населенням, включно з дітьми, жорстоко поводить з військовополоненими, застосовує тортури та проводить депортації і примусове переселення населення. Такі дії є грубими порушеннями Женевських конвенцій і завдали значної шкоди Україні та її громадянам.

Женевські конвенції 1949 року є основоположними юридичними документами для забезпечення прав людини під час збройних конфліктів. Вони сприяють збереженню людської гідності, встановлюють мінімальні стандарти поводження з пораненими, військовополоненими та цивільним населенням. Актуальність цих норм у контексті війни в Україні зростає, оскільки вони формують правову базу для міжнародного переслідування порушників, моніторингу та надання гуманітарної допомоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Омбудсман України. Перша Женевська конвенція (I) про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (12 серпня 1949 р.). – <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/zhenevski-konvenciyi-pro-zahist-zhertv-vijni-1949-roku>
2. Омбудсман України. Друга Женевська конвенція (II) про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що постраждали в корабельних аваріях, зі складу збройних сил на морі (12 серпня 1949 р.). – <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/zhenevski-konvenciyi-pro-zahist-zhertv-vijni-1949-roku>
3. Омбудсман України. Третя Женевська конвенція (III) про поводження з військовополоненими (12 серпня 1949 р.). – <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/zhenevski-konvenciyi-pro-zahist-zhertv-vijni-1949-roku>
4. Омбудсман України. Четверта Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни (12 серпня 1949 р.). – <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/zhenevski-konvenciyi-pro-zahist-zhertv-vijni-1949-roku>
5. Wikipedia. Женевські конвенції про захист жертв війни (1949 р.). – https://uk.wikipedia.org/wiki/Женевські_конвенції_про_захист_жертв_війни
6. Законодавство України. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (III конвенція, 12 серпня 1949 р.). – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

Ключові слова: Женевські конвенції, права людини, гуманітарне право, військові конфлікти, цивільне населення, військовополонені, медичний захист.

Key words: Geneva Conventions, human rights, humanitarian law, armed conflicts, civilian population, prisoners of war, medical protection.

Плотніков Олексій Вікторович
кандидат юридичних наук, професор кафедри військового права
Навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук
Національного університету оборони України

ЕТИЧНА ПРОБЛЕМА ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В АВТОНОМНИХ СИСТЕМАХ ОЗБРОЄНЬ

Штучний інтелект (далі – ШІ) змінює всі сфери життя людства, і воєнна сфера – не виключення. ШІ вже зараз використовується для підтримки людських рішень на полі бою, та для автономного ведення бойових дій, в тому числі, з ураженням людей. Блискучим підтвердженням дієвості технологій ШІ для досягнення воєнної переваги у збройному конфлікті стала операція “Павутина”, в ході якої українські дрони, оснащені ШІ, вивели із строю значну частину одного з компонентів ядерної тріади держави-агресора [1].

Використання ШІ в збройних конфліктах породжує питання про його відповідність праву збройних конфліктів, відомому як міжнародне гуманітарне право (далі – МГП). Окремі держави розробили інструменти щодо воєнного ШІ [наприклад, 2, 3], хоча, станом на 2025 рік, в жодній немає його правового регулювання.

В законодавстві України визначення ШІ міститься в Концепції розвитку штучного інтелекту, затвердженій Кабінетом Міністрів України. Відповідно до нього, штучний інтелект – це організована сукупність інформаційних технологій із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [4].

Застосування ШІ в бойових діях тягне за собою безліч правових та етичних питань, ключовим з яких є можливість дозволити ШІ здійснювати смертельне ураження людини. Можна виділити деонтологічний та консеквенціалістський підхід до вирішення цього фундаментального етичного питання.

Деонтологічний підхід принципово заперечує можливість надання ШІ дозволу ухвалювати рішення про напад на людину незалежно від інших умов (навіть у випадках, коли використання ШІ призведе до меншої супутньої шкоди, менших людських страждань тощо). Ключовими етичними міркуваннями тут виступає припущення про те, що напад ШІ на людину загрожує людській гідності та може призвести до дегуманізації людини. Як відзначав Спеціальний доповідач ООН з питань позасудових страт К. Хайнс, “дозволити машині визначати коли та де використовувати силу проти людей означає зводити цих людей до статусу об’єктів; вони розглядаються просто як цілі. Вони стають нулями та одиницями в цифрових прицілах зброї, яка заздалегідь запрограмована вивільняти силу без можливості розгляду інших шляхів, без належного рівня зваженого людського вибору” [5].

Деонтологічний підхід вимагає заборони летальних автономних систем озброєнь (далі – ЛАСО), оснащених штучним інтелектом, хоча принципово не виключає можливості застосування ШІ для нападу на об’єкти. Деонтологічний підхід лежить в основі позицій ряду неурядових організацій, що об’єднані в рамках кампанії “Зупинити роботів-вбивць” (англ. Stop Killer Robots) [6].

Консеквенціалістський підхід допускає делегування ШІ можливості ухвалювати рішення про напад на людину і оцінює етичність такого акту з точки зору його наслідків. В

разі, якщо завдяки використанню ІІІ можливо краще забезпечити дотримання МГП (наприклад, завдяки більшій точності, надійності, скороченню супутньої шкоди), його використання слід визнати етичним [7]. Використання консеквенціалістського підходу не вимагає заборони ЛАСО, але вказує на необхідність їхнього правового регулювання з метою забезпечення етичності їх застосування. Дотримання вимог етики досягається шляхом такої розробки, навчання та застосування ЛАСО, що забезпечила б якнайкраще дотримання МГП.

В міжнародному праві, в практиці держав та міжнародних організацій відсутня послідовна позиція щодо переваги будь-якого з підходів, або про межі їх застосування. Наприклад, Генеральний Секретар ООН регулярно стверджує що “машини, які мають владу та дискрецію забирати людське життя є політично неприйнятними та морально огидними, та повинні бути заборонені міжнародним правом” [8] (деонтологічний підхід). Натомість, в документі ООН “Новий порядок денний для миру”, що був представлений в 2023 році, міститься рекомендація ухвалення юридично обов’язкового документу, який “забороняв би летальні автономні системи озброєння, що функціонують без людського нагляду, і які неможливо використовувати у відповідності до міжнародного гуманітарного права, та врегулювати всі інші типи автономних систем озброєнь” [9]. Таким чином, такі ЛАСО, що можливо використовувати у відповідності до міжнародного гуманітарного права документ пропонує не забронювати, а регулювати (консеквенціалістський підхід).

Можна виділити принципову позицію, щодо якої прибічники обох підходів єдині. Вона полягає в неприпустимості ЛАСО, що ухвалюють рішення поза будь-яким людським контролем. Таким чином, першим та головним питанням, що має бути вирішене при правовому врегулюванні АСО, є встановлення характеристик та меж людського контролю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Служба безпеки України. СБУ показала унікальні кадри спецоперації «Павутина», у результаті якої уражено 41 військовий літак стратегічної авіації РФ (відео). URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-pokazala-unikalni-kadry-spetsoperatsii-pavutyna-u-rezultati-yakoi-urazhenno-41-viiskoviyi-litak-stratehichnoi> (дата звернення: 14.07.2025).
2. US DOD Directive 3000.09 Autonomy in Weapon Systems. January 25, 2023. URL: <https://www.esd.whs.mil/portals/54/documents/dd/issuances/dodd/300009p.pdf> (Дата звернення: 12.08.2024).
3. Beijing Artificial Intelligence Principles. URL: <https://ai-ethics-and-governance.institute/beijing-artificial-intelligence-principles/> (дата звернення: 12.08.2024).
4. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 27.05.2025).
5. Meeting of High Contracting Parties to the Convention on Certain Conventional Weapons Geneva, 14 April 2016 ‘Autonomous Weapon Systems: Human rights and ethical issues’. Talking points: Christof Heyns. URL: [https://docs-library.unoda.org/Convention_on_Certain_Conventional_Weapons__Informal_Meeting_of_Experts_\(2016\)/heyns%2BCCW%2B2016%2Btalking%2Bpoints.pdf](https://docs-library.unoda.org/Convention_on_Certain_Conventional_Weapons__Informal_Meeting_of_Experts_(2016)/heyns%2BCCW%2B2016%2Btalking%2Bpoints.pdf) (дата звернення: 03.06.2025).
6. Stop Killer Robots. Our Policy Position. URL: <https://www.stopkillerrobots.org/our-policies/> (дата звернення: 04.06.2025).
7. Heller K.J. The Concept of “The Human” in the Critique of Autonomous Weapons. *Harvard National Security Journal*. 2023. Vol. 15:1. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4342529 (дата звернення: 03.06.2025).
8. Guterres A. Remarks at “Web Summit”, 2018. URL: <https://disarmament.unoda.org/the->

convention-on-certain-conventional-weapons/background-on-laws-in-the-ccw (дата звернення: 04.06.2025). Найбільш недавній приклад підтвердження позиції див.: General Assembly of the United Nations. Lethal autonomous weapons systems. Report of the Secretary-General. 1 July 2024. A/79/88. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n24/154/32/pdf/n2415432.pdf>.
9. Our Common Agenda Policy Brief 9 A New Agenda for Peace, July 2023. URL: <https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/our-common-agenda-policy-brief-new-agenda-for-peace-en.pdf> (дата звернення: 04.06.2025).

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, право збройних конфліктів, штучний інтелект, правове регулювання озброєнь, автономні системи озброєнь.

Key words: international humanitarian law, law of armed conflicts, artificial intelligence, legal regulation of weapons, autonomous weapons systems.

Мицька Олександр Іванович

кандидат юридичних наук, підполковник внутрішньої служби, доцент кафедри формування та розвитку професійної компетентності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України Інституту професійного розвитку Пенітенціарної академії України

РОЛЬ ОМБУДСМЕНА В ПРОЦЕСІ УТРИМАННЯ ТА ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ В УКРАЇНІ

Воєнні події, що відбуваються в Україні, змусили створити спеціальні установи для утримання військовополонених, а саме табори та дільниці, які функціонують при установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України. Виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань в контексті утримання і поведінки з військовополоненими є обов'язковою. Так, на підставі Женевської конвенції про поведінку з військовополоненими 1949 року (далі – III ЖК) військовополоненим гарантується низка фундаментальних (природних) прав, які діють у всьому цивілізованому світі.

Як в загальних положеннях про захист військовополонених, так і в національному законодавстві зазначено, що перебуваючи в полоні військовополонені зберігають свою правосуб'єктність яку мали до нього.

З військовополоненими завжди поводяться гуманно, не допускаючи стосовно них насильства, репресалій, жорстокого поводження і тортур, образливого та принизливого ставлення, залякування та цікавості публіки, засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином. Зокрема, військовополонених не можна піддавати фізичному каліченню, медичним чи науковим експериментам будь-якого характеру, проведення яких не обґрунтоване у зв'язку з потребою в медичному, стоматологічному або стаціонарному лікуванні військовополонених та які не проводяться в їх інтересах [1].

До військовополонених за будь-яких обставин ставляться з повагою до їх особи та честі. Тому в будь-якому суспільстві, яке знаходиться в умовах міжнародного конфлікту або в мирний час, основними засадами цивілізованого життя та перспективи розбудови правової держави неможливо уявити без норм, дотримання яких є обов'язковим для членів такого суспільства, для всіх людей, які на законних підставах знаходяться в країні.

Для дотримання вище зазначених прав військовополонених на як міжнародному, так

і на національному рівні існують відповідні інституції та посадові особи. В свою чергу засобом захисту прав військовополонених виступають різні види контролю.

В джерелах з Міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) визначається, що національні механізми контролю за дотриманням МГП в місцях для тримання військовополонених (дільницях і таборах) можуть бути двох видів:

- спеціальні, форма яких визначена МГП (встановлення фактів державою, що тримає у полоні) або актами законодавства України, що визначають, наприклад, порядок тримання військовополонених;
- загальні – передбачені законодавством сторони збройного конфлікту для захисту прав людини та реагування на вчинені кримінальні правопорушення, однак які можуть бути використані і для контролю за дотриманням МГП [2, с. 165].

Одним із видів механізму загального контролю є парламентський контроль. В Україні парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини й громадянина, захист прав кожного на території України та в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Метою парламентського контролю, який здійснює Уповноважений, є:

- 1) захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України;
- 2) додержання та повага до прав і свобод людини і громадянина суб'єктами, зазначеними у статті 2 цього Закону;
- 3) запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню;
- 4) сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність з Конституцією України, міжнародними стандартами у цій галузі;
- 5) поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина;
- 6) запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод;
- 7) сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу [3].

По іншому цю посадову особу ще називають «Омбудсмен».

Омбудсмен (від швед. ombudsman «представник»), спеціально обрана посадова особа для контролю за дотриманням прав людини різного роду адміністративними органами, а у деяких випадках також приватними особами та об'єднаннями [4, с. 102]. Офіційні назви посади в різних країнах різняться. В нашому дослідженні будемо використовувати термін Омбудсмен.

Як вже зазначалось, у військовополонених котрі перебувають в полоні на території України зберігаються ті особисті права якими людина може користуватися в будь-якій країні. Крім цього ще і гарантуються права як військовополонених.

В Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» визначені його повноваження. Відповідно до п 8 ст. 13 цього закону Уповноважений без попереднього повідомлення про час і мету відвідування має право місця несвободи [3].

Також слід зазначити, що відповідно до положень Постанови КМУ № 413 від 5 квітня 2022 р. «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» без спеціального дозволу (акредитації) в будь-який час безперешкодно відвідувати всі місця, де тримаються або працюють військовополонені, мають право Уповноважений Верховної Ради України з прав людини або спеціально уповноважені ним представники. Відвідання місць де перебувають полонені необхідно для перевірки дотримання всіх вимог міжнародного права,

національного законодавства, щодо утримання та поводження з військовополоненими [5].

Крім того, парламентський контроль Уповноваженого може здійснюватися шляхом моніторингового візиту працівників Офісу Уповноваженого до табору для тримання військовополонених з метою перевірки умов утримання російських військовополонених, їх харчування, наявності медичного забезпечення та дотримання інших прав, гарантованих Женевськими конвенціями про захист жертв війни 1949 року [2, с.168].

Однак, слід відмітити, що у вересні 2024 Україна заборонила російським військовополоненим здійснювати телефонні дзвінки. Причиною цієї заборони є збільшення випадків жорстокого поводження росіян з українськими військовополоненими. Водночас Омбудсмен заявляє, що заборона здійснювати телефонні дзвінки не є порушенням Женевської конвенції, позаяк документ дозволяє лише листування.

Отже, з викладеного можна зробити висновок, що перебуваючи в Україні військовополонені тримаються в окремих дільницях при установах виконання покарань або в спеціалізованих установах облаштованих за міжнародними стандартами на основі III ЖК. Їх утримує держава, яка знаходиться в стані збройного конфлікту, витрачає гроші на їх утримання, а у військовополонених ще хватає нахабства скаржитись на умови тримання, харчування, побут вказуючи, що є наслідком порушення їхніх прав контроль, за додержання яких здійснює Омбудсмен. Для порівняння слід звернути увагу на те в яких умовах утримуються Українські військовополонені на території Російської Федерації. Країна-агресор не дотримуючись норм МГП порушує права як людини взагалі та військовополонених зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 23.10.2025).
2. Міжнародне гуманітарне право : посібник для працівників Держ. кримінал.-викон. служби України / Т. Короткий, А. Галай, М. Єлігулашвілі, І. Заворотько, М. Пашковський, В. Пузирний, Н. Хендель ; за заг. ред. віцепрезидента УАМП Т. Короткого ; Пенітенціарна академія України; УГСПЛ.– Київ; Одеса: Фенікс, 2023.–236 с.
3. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 23.10.2025)
4. ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ. ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ з напряму «Юридичні науки» / Укладачі: Бабка В. Л., Шумило М. М.; за ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. – 152 с
5. Про затвердження Порядку тримання військовополонених : постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 р. № 413. Офіційний вісник України. 2022. № 31. Ст. 1649.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, військовополонені, Женевська конвенція про поводження з військовополоненими, права людини, парламентський контроль, Омбудсмен, міжнародні стандарти.

Key words: international humanitarian law, prisoners of war, Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War, human rights, parliamentary oversight, Ombudsman, international standards.

ОКРЕМІ МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Сучасні події на території України, російська агресія зумовили активізацію дослідження питань міжнародного гуманітарного права, зокрема правил поведження з цивільним населенням під час війни. Розглянемо, які існують міжнародні стандарти у сфері основних прав цієї категорії осіб. Адже з метою гуманізації способів ведення війни, захисту прав окремих громадян, які дотичні до воєн, проголошуються окремі декларації та укладаються міжнародні акти, в тому числі конвенції.

Так, ще до Першої світової війни були прийняті документи, які заборонили руйнувати і заволодівати ворожою власністю, конфісковувати приватну власність. Під час облоги і бомбардувань належало уживати всіх необхідних засобів, аби вберегти, наскільки можливо, храми, будівлі, що слугували цілям науки, мистецтва та благодійності, шпиталі й місця, де перебували хворі і поранені, за умови, що такі будівлі й місця не слугували водночас воєнним цілям. Важливим рішенням стала заборона Женевським протоколом 1925 р. бактеріологічних методів ведення війни.

Значно активізувалася робота щодо законодавчого закріплення стандартів поведження з цивільним населенням після Другої світової війни. Практика показала, що міжнародні документи, спрямовані на гуманізацію війни, уже не відповідали вимогам часу та потребували суттєвого вдосконалення. З цією метою в 1949 р. в Женеві була скликана конференція, яка працювала у період з квітня по серпень. У її роботі взяли участь також представники України. Підсумком конференції стало прийняття чотирьох окремих Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р.: «Про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях», «Про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі», «Про поведження з військовополоненими», «Про захист цивільного населення під час війни».

Звернемо увагу на Женевську конвенцію від 12 серпня 1949 р. «Про захист цивільного населення під час війни», яка набрала чинності для України з 03 січня 1955 р., та Додатковий протокол I, що стосується жертв міжнародних збройних конфліктів від 08 червня 1977 р. [1].

По-перше, згадана Конвенція застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни. Конвенція також застосовується до всіх випадків часткової або цілковитої окупації, навіть якщо вона не натрапляє на жодний збройний спротив.

По-друге, Додатковий протокол I у ст. 50 визначає, що цивільною особою є будь-яка особа, що не належить до жодної з категорій: особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил; членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано; членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує. У разі сумніву щодо того, чи є яка-небудь особа цивільною особою, вона вважається цивільною особою.

Цивільне населення складається з усіх осіб, які є цивільними особами.

По-третє, цивільне населення й окремі цивільні особи користуються загальним захистом від небезпек, що виникають у зв'язку з воєнними операціями. Вони не повинні бути об'єктом нападу, у тому числі невибіркового характеру (ст. 51 Додаткового протоколу I).

По-четверте, поранені та хворі, а також інваліди та вагітні жінки перебувають під особливим захистом і користуються особливим шануванням (ч. 1 ст. 16 Конвенції).

Крім того, по-п'яте, у ст. 147 серйозними визнаються порушення, що охоплюють такі дії, якщо їх здійснено проти осіб або власності, які перебувають під захистом цієї Конвенції: умисне вбивство, тортури або нелюдяне поводження, зокрема біологічні експерименти, які умисно спричинять великі страждання чи серйозні травми тілу чи здоров'ю, нелегальна депортація чи переведення або нелегальне ув'язнення особи, що перебуває під захистом, примушення особи, що перебуває під захистом, служити в збройних силах ворожої держави, або умисне відбирання в особи, що перебуває під захистом, прав на справедливий і офіційний судовий процес, рекомендований цією Конвенцією, захоплення полонених і широкомасштабне руйнування і привласнення власності, не виправдане воєнною необхідністю, і здійснюване незаконним чином і безцільно.

У подальшому Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. [2] у ч. 1 ст. 5 закріпив юрисдикцію стосовно таких злочинів:

- a) злочин геноциду;
- b) злочини проти людяності;
- c) воєнні злочини;
- d) злочин агресії.

Наприклад, «злочин проти людяності» означає будь-яке з таких діянь, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу. Серед таких злочинів: вбивство; винищення; оборнення в рабство; депортація або насильницьке переміщення населення; ув'язнення або інше істотне позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; катування; згвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства; переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна виокремити, з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних мотивів, або за іншими ознаками, що загально визнані неприйнятними згідно з міжнародним правом, у поєднанні з будь-яким діянням, зазначеним вище, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду; насильницьке зникнення осіб; злочин апартеїду; інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю.

Отже, розглянутий документ також спрямований на захист цивільного населення, адже юрисдикція Суду поширюється на найбільш тяжкі злочини, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства, та можуть бути вчинені проти цієї категорії населення.

Важливо, Україна ратифікувала Римський Статут Міжнародного кримінального суду із заявами і поправками до нього Законом від 21 серпня 2024 р. [3].

Звернемо увагу, що деякі міжнародні документи захищають окремі уразливі категорії населення, в тому числі у період збройних конфліктів чи воєн (дітей, осіб з інвалідністю та ін.). Наприклад, Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. [1] (набрала чинності для України з 27 вересня 1991 р.) у ст. 38 зобов'язує Держав-учасниць поважати норми

міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів і мають відношення до дітей, та забезпечувати їх додержання; вживати всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що міжнародне гуманітарне право містить низку документів у сфері захисту цивільного населення під час війни чи у період збройних конфліктів. Безсумнівно, особливої гостроти проблеми прав цивільного населення набувають у зв'язку з російсько-українською війною, коли ми бачимо конкретні приклади вчинення окупантами кримінальних правопорушень, розглянутих вище. Практика показує, що спільними зусиллями держав, за умови постійної співпраці, можна подолати агресію. Міжнародний кримінальний суд після звернення держав-членів суду у березні 2022 р. розпочав розслідування ситуації в Україні щодо вчинення на її території воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду. Сподіваємося, що виконавці таких діянь, військово-політичне керівництво Російської Федерації будуть притягнуті до кримінальної відповідальності і одержать справедливі покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про захист цивільного населення під час війни: Конвенція від 12 серп. 1949 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
2. Римський Статут Міжнародного кримінального суду: Статут від 17 лип. 1998 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
3. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон від 21 серп. 2024 р. № 3909-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text>.
4. Про права дитини: Конвенція від 20 лист. 1989 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р., Римський Статут Міжнародного кримінального суду, цивільна особа, цивільне населення, війна, збройний конфлікт.

Key words: international humanitarian law, Geneva Conventions of August 12, 1949, Rome Statute of the International Criminal Court, civilian, civilian population, war, armed conflict.

Качурінер Вікторія Львівна

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри

морського та міжнародного права

Міжнародного гуманітарного університету

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ПРАКТИКА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Військовополонені є однією з найбільш вразливих категорій осіб під час збройних конфліктів. Міжнародне гуманітарне право, насамперед Женевські конвенції 1949 року, встановлює чіткі правила щодо їхнього утримання, лікування та звільнення. Третя Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (далі — III ЖК) регулює, що військовополонені повинні бути звільнені та репатрійовані без зволікань після припинення активних бойових дій. Це не лише юридичний обов'язок, але й механізм для зменшення

страждань і сприяння миру. Практика звільнення включає як обов'язкові норми під час і після конфліктів, так і обміни за спеціальними угодами. Розглянемо ключові положення міжнародного права та приклади з історії та сучасності.

Дуже важливу групу положень III ЖК складають норми про репатріацію військовополонених [1]. Статті 118 і 119 регулюють звільнення та репатріацію військовополонених після припинення активних бойових дій.

Розрізняють такі положення щодо репатріації:

- тяжко поранених і хворих необхідно репатріювати безпосередньо і без затримок, тобто, як тільки вони придатні для подорожі. Це питання вирішують медичні комісії. Як правило, представники МКЧХ мають необхідний досвід для здійснення репатріації такого роду. У більшості випадків, як зазначає Крістіан Деллесерт, малоімовірно, що після репатріації вони могли б або були б знову працевлаштовані на діючу військову службу, що усуває військову необхідність утримувати їх у інтернуванні [2, р. 111-112].

Під час Другої світової війни було кілька випадків, коли військовополонених відновлювали у своїх національних збройних силах після репатріації, порушуючи положення статті 117, і їх знову захоплювали. У цих випадках часто вирішували не репатріювати їх [3, р. 41]. Однак якщо військовополонені відповідають критеріям, вони мають право на репатріацію і не повинні нести відповідальність за те, що їхня держава знову працевлаштувала їх. Тому, навіть якщо військовополонений з'явиться перед змішаною медичною комісією вдруге, якщо цього вимагає його психічний або фізичний стан, комісія має запропонувати репатріацію, а держава, яка тримає в полоні, зобов'язана це зробити.

- усі інші військовополонені повинні бути звільнені та репатрійовані «невідкладно після припинення активних бойових дій»;

- не чекаючи закінчення війни, сторони конфлікту повинні репатріювати військовополонених з гуманітарних міркувань, можливо, на взаємній основі, тобто шляхом обміну полоненими.

З гуманітарної точки зору вважалося, що полонених, які більше не можуть брати участь у бойових діях, можна репатріювати. Однак, якщо в'язні були визнані придатними до служби до їх захоплення, військова необхідність вимагала б утримання їх у інтернуванні [4, р. 336].

МКЧХ постійно намагається досягти домовленостей такого роду. Як нейтральний посередник між сторонами, комітет завжди готовий здійснити репатріацію та обмін військовополонених.

Як вказує практичний досвід репатріація військовополонених часто залежала від того, як закінчився конфлікт. У той час як угоди про перемир'я часто включали положення, що регулюють репатріацію полонених обома сторонами, ситуація була різною у випадках, коли наявна переможна і переможена сторони. Останній випадок зазвичай призводив до негайного звільнення військовополонених, утримуваних переможеною стороною, тоді як звільнення полонених, утримуваних переможцем, відкладалося. Як підкреслює Ховард Левьє, перший абзац статті 118 має на меті насамперед протидіяти такій ситуації [5].

Якщо звернутись до прикладів з історії міжнародного права, то варто позначити наступне: стаття 20 Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 років вимагала, щоб репатріація військовополонених була здійснена якомога швидше після укладення миру. Відповідно до цього правила, стаття 214 Версальського договору 1919 року передбачала, що «репатріація військовополонених та інтернованих цивільних осіб має відбуватися якомога швидше після набрання чинності цим Договором і здійснюватиметься з найбільшою швидкістю» [6, р. 100]. Однак Договір набув чинності більше ніж через 14 місяців після перемир'я, внаслідок чого

військовополонені перебували в полоні більше року після закінчення активних бойових дій.

З моменту початку конфлікту між Україною та ДНР та ЛНР були взяті в полон та відповідно до норм міжнародного гуманітарного права отримали статус військовополонених більше трьох тисяч осіб [7]. 27 грудня 2017 року відбулося одночасне звільнення затриманих у рамках «всіх на всіх». Уряд України звільнив 233 особи, тоді як збройні формування звільнили 74 особи [8].

28 липня 2022 р. Верховна Рада України затвердила правовий порядок «обміну» військовополонених, зокрема, підозрюваних, обвинувачених, засуджених за скоєння злочинів. Поправки передбачають, що навіть військовополонені, які обвинувачуються у скоєнні злочинів, включно з міжнародними злочинами, як наприклад воєнні злочини, злочини проти людяності, можуть бути звільнені з-під варти та обміняні, тоді як кримінальне переслідування може здійснюватися за їхньої відсутності (*in absentia*) [9, с. 28]. У червні 2022 року представники Міністерства оборони поінформували УВКПЛ про створення координаційного штабу з нагляду за обміном та умовами інтернування військовополонених [9, с. 39]. Приклад з останніх обмінів: у серпні 2025 року відбувся обмін по 146 осіб з кожної сторони, а в червні – групи молодих військовополонених. Ці обміни часто відбуваються за посередництвом Туреччини чи ОАЕ [10].

У конфлікті Ізраїлю та ХАМАС у жовтні 2025 року Ізраїль звільнив 2000 палестинських ув'язнених, включаючи 250 з довічними термінами, в рамках угоди про припинення вогню в Газі. МКЧХ забезпечував транспортування заручників і ув'язнених [11].

Міжнародно-правова практика звільнення військовополонених спрямована на швидке повернення осіб до нормального життя, зменшуючи страждання від конфліктів. Женевські конвенції встановлюють обов'язкові стандарти, а практика обмінів демонструє гнучкість дипломатії. Однак порушення, як-от затримки чи нелюдяне поводження, залишаються проблемою в сучасних збройних конфліктах. Для ефективності потрібна співпраця сторін і роль організацій на кшталт МКЧХ. У майбутньому посилення моніторингу може покращити дотримання цих норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення: 22.10.2025).
2. Shield-Delessert Ch. Release and Repatriation of Prisoners of War at the End of Active Hostilities. Zurich, 1977. 225 p.
3. Sivakumaran S. Armed Conflict-Related Detention of Particularly Vulnerable Persons: Challenges and Possibilities. *Stockton Center for the Study of International Law*. 2018. Vol. 94. P. 38-74.
4. Vance Jonathan F. Encyclopedia of Prisoners of War and Internment. 2nd edition. New York: Grey House Publishing, Millerton, 2006. 401 p.
5. Levie H.S. The Nature and Scope of the Armistice Agreement. *American Journal of International Law*. 1956. Vol. 50. P. 880-906.
6. Bugnion F. The International Committee of the Red Cross and the Protection of War Victims. Oxford: ICRC/Macmillan, 2003. 1161 p.
7. Report on the human rights situation in Ukraine. OHCHR, 15 August 2018. URL: <https://www.ohchr.org/en/countries/ukraine> (дата звернення: 22.10.2025).
8. Report on the human rights situation in Ukraine. OHCHR, 15 August 2018. URL: <https://www.ohchr.org/en/countries/ukraine> (дата звернення: 22.10.2025).
9. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, з 1 лютого до 31 липня 2022 року.

Управління Верховного Комісара, 2022. 43 с. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-09/ReportUkraine-1Feb-31Jul2022-ua.pdf> (дата звернення: 22.10.2025).

10. Kottasová I., Butenko V., Vlasova S., Brennan E. Ukraine and Russia exchange hundreds of prisoners, part of the biggest swap of the war. *CNN*. Fri May 23, 2025. URL: <https://edition.cnn.com/2025/05/23/europe/ukraine-and-russia-biggest-prisoner-exchange-war-intl> (дата звернення: 22.10.2025).

11. Livni E. *What Is the Red Cross's Role in Israel-Hamas Exchanges?* *The New York Times*. Oct. 13, 2025. URL: <https://www.nytimes.com/2025/10/13/world/middleeast/red-cross-israel-hamas-exchanges.html> (дата звернення: 22.10.2025).

Ключові слова: військовополонені, Женевські конвенції, репатріація, обмін полоненими, МКЧХ.

Key words: prisoners of war, Geneva Conventions, repatriation, exchange of prisoners, ICRC.

МІЖНАРОДНІ РЕГІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Стойко Олена Михайлівна

*докторка політичних наук, провідний науковий співробітник
Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України*

**РІШЕННЯ ЄСПЛ ЩОДО ПОРУШЕНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ У ХОДІ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

Станом на 1 січня 2025 року в ЄСПЛ було на розгляді 60 350 справ щодо всіх країн. Кількість справ у ЄСПЛ проти України становить 7703 (12,7% загальної кількості) [1], що виводить її на третє місце після Туреччини та РФ. Значна частина цих справ стосується наслідків російсько-української війни. Так станом на 1 січня 2021 року в ЄСПЛ було подано понад 10 тисяч справ проти України, з яких 7898 заяв стосувалися подій на сході України та в Криму [2]. З них 6879 заяв були пов'язані із подіями на сході України, з яких 87,7% були подані проти України, 11,5% – проти України та Росії, 0,7% – проти Росії, 0,1% – проти України, Росії та Великобританії. Що стосується Криму, то він згадується у 1019 заявах, з яких 88% подано проти Росії, 11% – проти обох держав, і лише 0,01 – проти України. Загалом з усіх 10,5 тисяч скарг, поданих проти України, переважна більшість – тобто майже 7 тисяч – пов'язані з подіями на сході та в Криму. Отже, очевидною є тенденція до використання інструментів та авторитету ЄСПЛ для дискредитації позицій України.

Однак у своїх рішеннях ЄСПЛ демонструє прагнення до встановлення істини та справедливого розгляду усіх фактів, у результаті чого вони є позитивними для України.

У 2022 році ЄСПЛ прийняв позов України проти Росії щодо «тверджень уряду України про масові і грубі порушення прав людини, здійснені РФ у ході воєнних операцій на території України з 24 лютого 2022 року» [3]. На той час у суді уже перебували на розгляд п'ять міждержавних скарг, поданих Україною проти РФ. У своєму позові Україна звинувачує РФ у порушенні Європейської конвенції з прав людини у зв'язку з незаконним вторгненням на суверенну територію України, зокрема у порушенні права на життя, заборону катувань, права на свободу і недоторканність, права на повагу до приватного і сімейного життя, права на свободу думки, свободу зібрань та право на захист власності.

9 липня 2025 року ЄСПЛ прийняв рішення по суті у справі «Україна та Нідерланди проти Росії» [4]. Ця міждержавна судова справа, розглянута Великою палатою ЄСПЛ, об'єднала скарги України та Нідерландів проти РФ у зв'язку з широкомасштабними порушеннями прав людини з боку РФ на території України з 2014 року, збиттям Boeing-777, включно з повномасштабною агресією 2022 року. Суд встановив, що РФ здійснювала ефективний контроль над тимчасово окупованими територіями України з 11 травня 2014 року – з моменту утвердження фактичного контролю її військових формувань, і є відповідальною за численні та системні порушення Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) на території України.

Свою позицію суд аргументував тим, що факти системних порушень мали місце з 2014 року на сході України і продовжились у значно більших масштабах після 2022 року, та були зафіксовані на території Криму у своєму рішенні у червні 2024 року [5]. Суд також звернув увагу на численні перешкоди на шляху встановлення фактів порушень на окупованих територіях, зокрема: відсутність доступу до території, у тому числі для незалежних

спостерігачів та міжнародних місій, обмежені можливості для моніторингу ситуації у регіонах, можливість виявлення порушень через певний час після звільнення територій українськими військовими, а також страх постраждалих заявляти про порушення через можливе переслідування їх або їх близьких. Крім того, характер, повторюваність порушень та створення відповідного підґрунтя для їх вчинення свідчить, що вище керівництво РФ не тільки толерувало їх вчинення, а й відповідає за їх організацію та управління.

Знаковим стало рішення Палати суддів Європейського суду з прав людини, яка відхилила колективний позов, поданий проти України та Збройних сил України мешканцями окремих районів Донецької та Луганської областей (ОРДЛО) щодо обстрілу їхніх населених пунктів та руйнування житла у період з 2015-го по 2020-й роки. Справа «Ряшенцева та інші проти України» [6] об'єднала чотири схожі за змістом заяви, подані загалом від імені 11 громадян України, які скаржилися на обстріли ЗСУ, через що начебто одна з їхніх родичок зазнала поранення, і було зруйноване житло у Донецьку, Горлівці на Донеччині й Золотому-5 на Луганщині.

У своєму рішенні судді Палати суддів звернули увагу на те, що інтереси мешканців окупованих територій представляли російські адвокати: «Заявники не пояснили і не навели інших аргументів щодо того, чи робили вони спроби уповноважити представника, який діє на території, контрольованій Україною, і який теоретично мав би кращі можливості для спілкування з українською владою, подати позов від їхнього імені, і якщо так, то чому їм, зрештою, це не вдалося. Суд зазначає, що інтереси заявників у даній справі послідовно представляли юристи з юридичної фірми «Клішин і партнери», що базується в Москві».

Судді також відзначили, що українські органи влади продовжують розслідування і забезпечують доступ до правосуддя навіть у зоні окупації. У результаті суд дійшов висновку, що заявники не виконали загальне правило ЄСПЛ і не використали доступні національні засоби правового захисту перед тим, як звернутися до ЄСПЛ, і тому визнав їхні скарги «неприйнятними».

Це рішення стане прецедентом для розгляду аналогічних скарг, що дасть змогу ЄСПЛ швидко прийняти відповідні рішення і значно скоротити кількість позовів, поданих проти України в контексті російсько-української війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Маджумдар О. Виконання рішень ЄСПЛ в Україні прискорюється: які проблеми залишаються та чому це важливо для євроінтеграції. URL: <https://zmina.info/articles/vykonannya-rishen-yespl-v-ukrayini-pryskoryuyetsya-yaki-problemy-zalyshayutsya-ta-chomu-cze-vazhlyvo-dlya-yevrointegracziyi/>
2. Єгошина В. «СБУ» Царьова, адвокати з ОРДЛО та російські гроші: хто і для чого масово скаржиться проти України в ЄСПЛ (розслідування). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/skhemy-yespl-masovi-skargy-na-ukryinu/31191059.html>
3. Inter-State case Ukraine v. Russia (X): receipt of completed application form and notification to respondent State. Press Release, ECHR 220(2022) 28.06.2022. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%22itemid%22:\[%22003-7372751-10076076%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%22itemid%22:[%22003-7372751-10076076%22])
4. Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia. Applications nos. 8019/16, 43800/14 and 28525/20. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-222889%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-222889%22])
5. Case of Ukraine v. Russia (Re Crimea). Applications nos. 20958/14 and 38334/18. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-235139%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-235139%22])
6. Zhanna Sagitovna Ryashentseva and Others against Ukraine. Application no. 54680/15. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-245383%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-245383%22])

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, війна, права людини, окупація, окуповані території, ефективний контроль, суд.

Key words: European Court of Human Rights, war, human rights, occupation, occupied territories, effective control, court.

Проценко Ірина Миколаївна

*кандидатка юридичних наук, старший науковий співробітник
відділу міжнародного права та права Європейського Союзу
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України*

СУЧАСНА ПОЗИЦІЯ РАДИ ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ОДНОСТОРОННІХ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ (НА ПРИКЛАДІ ДОПОВІДІ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОПОВІДАЧА)

1. В рамках Ради ООН з прав людини (далі Рада ООН) паралельно розглядаються два надзвичайно важливі для України питання: стан дотримання прав людини в Україні під час російської агресії та вплив односторонніх примусових заходів на реалізацію прав людини в різних державах світу.

2. Робота над першим питанням розпочалася в березні 2022 р., коли Рада ООН тридцятьма двома голосами проти двох (росії та Еритреї) з тринадцятьма, що утрималися, схвалила Резолюцію 49/1 «Ситуація з правами людини в Україні, що виникла в результаті російської агресії» [1]. В ній, передусім, було засуджено ті порушення прав людини (зокрема, права на життя, освіту, найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я), що мали місце в нашій державі в результаті російської агресії. Крім того, було постановлено негайно створити Незалежну міжнародну комісію з розслідування по Україні (далі НМК по Україні), мандат якої охоплював: розслідування всіх порушень і утисків прав людини та норм міжнародного гуманітарного права, що мали місце в контексті російської агресії із встановленням фактів, обставин та їх корінних причин; збір, узагальнення, аналіз, перевірку доказів таких порушень із систематичною реєстрацією та зберіганням всієї інформації, документації та доказів, для представлення їх на майбутніх судових розглядах; виявлення осіб та організацій, відповідальних за порушення/утиски прав людини, з метою забезпечення притягнення їх до відповідальності; винесення рекомендацій, зокрема, щодо заходів з притягнення до відповідальності. Результати роботи НМК по Україні мали представлятися у доповідях для Ради ООН (як в більш оперативній усній, так і в письмовій формах) та для Генеральної Асамблеї ООН (виключно у письмовій формі). У 2025 р. Рада ООН, вчергове, продовжила мандат НМК по Україні ще на один рік і зобов'язала її підготувати усний звіт для наступної її сесії [2].

3. Питанням впливу односторонніх примусових заходів [3] на права людини Рада ООН займається майже з початку своєї діяльності, а саме, з 2007 р. [4], продовживши роботу Комісії ООН з прав людини в цьому напрямку. Нині, зазначене питання раз на два роки обговорюється в рамках запровадженої у 2014 р. [5] спеціальної дискусійної групи, за результатами чого Управління Верховного комісара ООН з прав людини готується коротка доповідь для Ради ООН. Крім того, це питання вивчається Спеціальним доповідачем з питання про негативний вплив односторонніх примусових заходів на здійснення прав людини (далі Спеціальний доповідач), який щорічно має представляти Раді ООН та

Генеральній Асамблеї ООН доповідь. Варто обумовити, що мандат Спеціального доповідача, з-поміж іншого, включає в себе: збір всієї інформації щодо негативного впливу односторонніх економічних заходів на права людини та вивчення змін, що відбуваються в цій сфері [5]. Сама Рада ООН також щорічно розглядає це питання, в результаті чого приймаються резолюції, де висловлюється її позиція щодо односторонніх заходів примусового характеру та викладаються напрямки подальшої роботи щодо їх припинення.

4. Для кращого розуміння предмету роботи Ради ООН в цій сфері пояснимо, що під односторонніми примусовими заходами розуміють так звані економічні санкції (включно із вторинними, що мають екстериторіальну дію), які вживаються державою, групою держав чи міжнародною організацією щодо іншої держави, для зупинення вчинення нею міжнародно протиправного діяння або для запобігання такому вчиненню, без отримання відповідного дозволу на це з боку Ради Безпеки ООН.

5. Для резолюцій, схвалених Радою ООН щодо односторонніх примусових заходів, є характерним те, що в них економічні санкції аналізуються без врахування причин та обставин їх запровадження. Всі вони сприймаються як такі, що суперечать міжнародному праву, міжнародному гуманітарному праву, міжнародному праву прав людини, Статуту ООН, а також нормам та принципам, які регулюють мирні відносини між державами, зокрема торгіві [6]. Через це, держави закликаються до припинення впровадження, збереження, здійснення чи дотримання таких санкцій.

Водночас, Рада ООН ніяк не реагує на те, що економічні санкції, які нині вживаються різними державами світу, включно з Україною, проти росії, націлюються на примус останньої до повного зупинення збройної агресії, що також є порушенням норм міжнародного права, визнається міжнародним злочином і зумовлює численні порушення прав людини в Україні. До того ж, Рада ООН зовсім не зважає на умови запровадження економічних санкцій щодо росії, зокрема, на блокування останньою роботи Ради Безпеки ООН з вирішення російсько-українського збройного конфлікту.

Крім того, істотним недоліком зазначених резолюцій є те, що поза увагою Ради ООН залишається факт порушення або утиску прав людини економічними санкціями, вжитими ООН відповідно до її Статуту.

6. Поруч із зазначеним, особливу увагу звертає на себе нинішня діяльність Спеціального доповідача, основними здобутками якої є, зокрема, створення онлайн Платформи для дослідження санкцій [7], що має полегшити роботу з аналізу наслідків впливу економічних санкцій на права людини, а також розробка такого акту м'якого права, як Керівні принципи щодо санкцій, бізнесу та прав людини [8] і коментаря до них [9].

7. Якщо говорити про останню доповідь Спеціального доповідача, яка називалася «Вплив односторонніх примусових заходів на економічні, соціальні та трудові права» [10], то варто наголосити на таких її ключових моментах: вона, як і діяльність Спеціального доповідача загалом, націлена на виявлення виключно випадків негативного впливу економічних санкцій на права людини; об'єктом аналізу виступають економічні санкції, зокрема, вторинні та адресні, а також практика їх надмірного дотримання (англ. *overcompliance*), що є новим аспектом такого дослідження; висновки робляться не тільки стосовно негативного впливу економічних санкцій на економічні права людини, а й на економіку держав, як тих, щодо яких було вжито санкції, так і третіх держав та держав, які впроваджували санкції (передусім, США та Європейського Союзу); як і в інших міжнародно-правових актах ООН, прийнятих щодо односторонніх примусових заходів, в Спеціальній доповіді не здійснено відмежування економічних санкцій, вжитих в цілях припинення агресії від санкцій, запроваджених в інших цілях; неодноразово наводяться

приклади негативного впливу економічних санкцій на права людини та економіку росії, при цьому жодним словом не згадується шкода, яку зазнала Україна від заходів економічного тиску, що вживалися росією в ході збройного конфлікту.

8. Поруч із зазначеним, варто приділити окрему увагу новітнім положенням Доповіді Спеціального доповідача, одним з основних серед яких є те, що в сформульованих доповідачем рекомендаціях пропонується скасовувати тільки ті примусові заходи, які не відповідають критеріям реторсії або контрзаходів. На наш погляд, такий підхід є сприятливим фактором для України, оскільки економічні санкції, запроваджені щодо росії, цілковито відповідають ознакам контрзаходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Situation of human rights in Ukraine stemming from the Russian aggression: Resolution № 49/1 adopted by the Human Rights Council on 4 March 2022. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/49/1>
2. Situation of human rights in Ukraine stemming from the Russian aggression: Resolution № 58/24 adopted by the Human Rights Council on 4 April 2025. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/58/24>
3. Слід наголосити, що «односторонні примусові заходи» в документах ООН називаються ще «односторонніми економічними заходами». See, for example: Unilateral economic measures as a means of political and economic coercion against developing countries: Resolution № 78/135 adopted by the General Assembly on 19 December 2023. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/78/135>
4. See: Human rights and unilateral coercive measures: Decision № 4/103 adopted by the Human Rights Council on 30 March 2007. URL: https://ap.ohchr.org/Documents/dpage_e.aspx?b=10&se=67&t=3
5. See: Human rights and unilateral coercive measures: Resolution № 27/21 adopted by the Human Rights Council on 26 September 2014. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g14/179/07/pdf/g1417907.pdf>
6. See, for example: The negative impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights: Resolution № 58/3 adopted by the Human Rights Council on 2 April 2025. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/58/3>
7. Sanction Research Platform. URL: <https://sanctionsplatform.ohchr.org/?ln=en>
8. Guiding Principles on Sanctions, Business and Human Rights, 2025. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/ucm/events/international-conf-sanctions-business-hr/gps-sanctions-business-hr.pdf>
9. Guiding Principles on Sanctions, Business and Human Rights. Commentary, 2025. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/ucm/commentary-gpssbhr-2025.pdf>
10. Impact of unilateral coercive measures on economic, labour and social rights: Report of the Special Rapporteur on the negative impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights, Alena F. Douhan. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/60/36>

Ключові слова: Рада ООН з прав людини, односторонні примусові заходи, економічні санкції, міжнародне право, права людини, Спеціальний доповідач, контрзаходи.

Key words: UN Human Rights Council, unilateral coercive measures, economic sanctions, international law, human rights, Special Rapporteur, countermeasures.

КОМПЕНСАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ЖЕРТВ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В РАМКАХ РАДИ ЄВРОПИ: ЕЛЕМЕНТИ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ

Починаючи з 1949 року та особливо в умовах російської агресії проти України, Рада Європи (РЄ) і надалі виконує свою основну місію – захист прав людини та основоположних свобод. Ця загальноєвропейська Організація була і залишається платформою для розробки та прийняття важливих рішень не тільки для європейського континенту, а й усього світового співтовариства. Саме засідання органів РЄ стали майданчиком для підняття ряду питань щодо усіх правових аспектів війни, починаючи з оцінки дій російської федерації з 2014 р., так і її наслідками, сфокусованих саме на порушенні прав людини [1, с. 180].

Прийняті безпрецедентні рішення Парламентською Асамблеєю Ради Європи (ПАРЄ), Комітетом Міністрів (КМ), Європейським Судом з прав людини (ЄСПЛ) та іншими інституціями Організації дали поштовх для подальшого просування різних заходів зі створення необхідних механізмів для притягнення російської федерації до відповідальності. Не тільки сама ідея міжнародного компенсаційного механізму для відшкодування збитків, які є наслідком міжнародних протиправних діянь російської федерації проти України, а й реальні дії зі сторони РЄ стали вирішальними у запуску цього процесу.

Доцільно відзначити, що міжнародне право не містить універсальних механізмів відшкодування воєнних збитків, хоча визнає право потерпілої сторони як самої держави, так і юридичних та фізичних осіб на відшкодування та обов'язок порушника його здійснити. Однак, воно здійснювалося або в рамках реалізації «права переможця», або, за добровільної згоди винної сторони, через механізми *ad hoc*, до наприкладу можна навести, Компенсаційну комісію ООН. Але у випадку російської федерації, яка не визнає свого обов'язку відшкодовувати завдані її агресією збитки, досягнення справедливості стикається з проблемою подолання юрисдикційних імунітетів [2, с. 5].

Так, ще у Резолюції 2482(2023) від 26 січня 2023 р., ПАРЄ підтвердила готовність взяти на себе лідерство у створенні і підтримці функціонування цього механізму, відіграти провідну роль у його управлінні, при цьому виділяючи перевагу РЄ завдяки саме досвіду, набутому ЄСПЛ та КМ у оцінці та забезпеченні вимог справедливої сатисфакції за серйозні порушення прав людини [3].

Першим кроком до створення міжнародного компенсаційного механізму став Реєстр збитків, заподіяних агресією російської федерації проти України (Реєстр збитків) (*Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine*). Він був створений відповідно до Резолюції (2023)3 Комітету Міністрів РЄ щодо створення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, заподіяних агресією російської федерації проти України. Додаток до цієї Резолюції, містить Статут Реєстру, у якому визначено склад, структуру, функції та мандат органу. Основним призначенням Реєстру став документальний облік доказів та інформації, які пов'язані зі шкодою та збитками, що заподіяні міжнародно-протиправними діями агресора в Україні або проти України починаючи від 24 лютого 2022 р. або після цієї дати на території України як фізичним, юридичним особам, так і Українській [4]. Як підкреслено в Декларації саміту в Рейк'явіку, Реєстр мав стати першим компонентом майбутнього комплексного міжнародного механізму компенсації, включаючи Комісію з розгляду претензій та Компенсаційний фонд.

Сьогодні Реєстр повністю функціонує і до нього приєдналися 44 держави та ЄС – 41 як учасники та 4 як асоційовані члени. Реєстр збирає та реєструє претензії про компенсацію, подані фізичними особами, юридичними особами та державою Україна. Реєстр також зберігає докази на підтвердження цих претензій та його робота включає категоризацію, класифікацію та систематизацію претензій на основі певних критеріїв. Через свою Раду Реєстр оцінює претензії та визначає їхню прийнятність. Реєстр не розглядає та не оцінює отримані претензії по суті, не оцінює їхню вартість і не наказує будь-які виплати. Це буде функцією Міжнародної комісії з претензій (*International Claims Commission*). Реєстр та його робота будуть передані Міжнародній комісії з претензій і він продовжить свою роботу в рамках Комісії та відповідно до проекту Конвенції [6].

Робота над створенням Міжнародної комісії з претензій розпочалася у 2024 р., а в липні 2025 р. було вирішено це зробити на основі відкритої конвенції РЄ. КМ схвалив створення Спеціального комітету з питань створення Міжнародної комісії з претензій для України, який взяв на себе проведення поточних переговорів і 12 вересня 2025 р. завершив роботу над проектом Конвенції про створення Міжнародної комісії з претензій для України. У переговорах щодо проекту Конвенції взяли участь 55 делегацій, у тому числі 14 делегацій, недержав-членів РЄ та ЄС. Текст Конвенції передбачає приєднання інших зацікавлених держав та міжнародних організацій. Окрім того, Російська Федерація, якщо вона стане членом, покриватиме витрати Комісії. До того часу Комісія фінансуватиметься за рахунок щорічних нарахунків членів та добровільних внесків.

Очікується, що КМ незабаром схвалить проект Конвенції з метою її прийняття на дипломатичній конференції, запланованій на 15-16 грудня 2025 р. в Гаазі, де вона буде відкрита для підписання та набере чинності після здачі 25 ратифікацій, за умови, що відповідні фінансові зобов'язання будуть достатніми для підтримки початкової роботи Комісії [7].

Згідно проекту Конвенції, Комісія з претензій буде незалежним органом в інституційній структурі РЄ. Комісія з претензій розглядатиме претензії, подані та зареєстровані в Реєстрі збитків, а також претензії, подані безпосередньо до Комісії після її створення. Претензії розглядатимуться комісіями комісарів – незалежними експертами в галузі міжнародного права, вирішення спорів, оцінки збитків та інших відповідних галузях, які працюватимуть у своїй особистій якості. Комісія з претензій буде лише розглядати, оцінювати та приймати рішення щодо претензій і визначати суму компенсації, що підлягає виплаті в кожному конкретному випадку [8].

Комісія з претензій зосередиться на компенсації за шкоду, втрати або травми і, таким чином, сприятиме забезпеченню відповідальності та справедливості. Третій етап міжнародного механізму компенсації, а саме створення і функціонування компенсаційного фонду, ще потребує обговорення.

Однак, незважаючи на те, що як Міжнародна комісія з претензій, так і Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України мають бути створені в рамках інституційної структури РЄ, це два різні механізми з різними мандатами, правовою основою та членством, які будуть діяти незалежно один від одного.

Потрібно загалом виділити, що міжнародний компенсаційний механізм в рамках РЄ має забезпечити громадянам України справедливе відшкодування збитків, завданих російською агресією і включає такі елементи, а саме: Реєстр збитків, до якого подаються заяви про завдані збитки, Комісія з розгляду заяв, що розглядає заяви, оцінює та визначає розмір компенсацій та Компенсаційний фонд, який планується наповнювати за рахунок конфіскованих за кордоном активів російської федерації.

Отже, можемо констатувати, що РЄ уже понад 75 років непохитно стоїть на сторожі захисту прав людини і від дня свого заснування неупереджено виконує поставлені завдання на основі європейських цінностей, а саме верховенства права, демократії та захисту прав людини. Ця Організація стала місцем не тільки розробки і прийняття важливих міжнародно-правових актів, а й безпосередньо бере участь у не тільки створенні, а й реалізації міжнародного компенсаційного механізму захисту прав жертв російської агресії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кузьма В. Ю. Внесок Ради Європи у підтриманні міжнародного правопорядку в умовах російсько-української війни. *Український часопис міжнародного права*. 2023. Спеціальний випуск присвячений 30-річчю Української асоціації міжнародного права. С. 177–183.
2. Відшкодування для України: моделі, перспективи, виклики. Аналітична доповідь / І. М. Городиський, М. В. Бем, С. Р. Косаревич, С. О. Верланов, Н. В. Василечко, А. А. Слюсар. Львів: Центр Дністрянського, 2023. 103 с. URL: https://dc.org.ua/uploads/material/war_reparations.pdf.
3. Resolution 2482 (2023). Legal and human rights aspects of the Russian Federation's aggression against Ukraine. Adopted by the Assembly on 26 January 2023 (7th sitting). URL: <https://pace.coe.int/en/files/31620/html>.
4. Resolution CM/Res(2023)3 establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine. Adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2023 at the 1466th meeting of the Ministers' Deputies. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680ab259.
5. About Register of Damage for Ukraine. (RD4U). Official site. URL: <https://www.rd4u.coe.int/en/about-the-register>.
6. Frequently Asked Questions - Draft Convention Establishing an International Claims Commission for Ukraine. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/draft-convention-establishing-an-international-claims-commission-for-ukraine>.
7. CM(2025)139-prov - [1537/10.1]. Ad hoc Committee on the Establishment of a Claims Commission for Ukraine (CAHEC) - Draft Convention Establishing an International Claims Commission for Ukraine. 1537th meeting. 17 September 2025. URL: <https://search.coe.int/cm/eng?i=0912594880286c68>.

Ключові слова: Рада Європи, Реєстр збитків, Міжнародна комісія з претензій, Компенсаційний фонд, захист прав людини, російська агресія, відшкодування шкоди.

Key words: Council of Europe, Register of Damage, International Claims Commission, Compensation Fund, human rights protection, russian aggression, compensation for damage.

Плотнікова Марія Володимирівна

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри міжнародного, європейського права та порівняльного правознавства Сумського державного університету

ДІЯЛЬНІСТЬ РАДИ ЄВРОПИ У СТВОРЕННІ КОМПЕНСАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РФ

Рада Європи (далі – РЄ) є провідною регіональною організацією на європейському

континенті, діяльність якої присвячена захисту прав людини. РЄ ще до початку повномасштабного вторгнення РФ неодноразово розглядала питання пов'язані із захистом прав людини у зв'язку з анексією Криму. Парламентська асамблея РЄ та Комітет Міністрів ухвалили ряд резолюцій і заяв, в яких засуджувалася анексія та лунали заклики до поваги суверенітету України. Уповноважений РЄ з прав людини та Венеційська комісія готували моніторингові доповіді щодо ситуації з правами людини в Криму та на Донбасі, а також заяви щодо необхідності дотримання міжнародного права.

Після 24 лютого 2022 року досить швидко відбулася реакція РЄ на агресію РФ. Так, на підставі Рішення Комітету Міністрів РЄ від 25 лютого 2022 було негайно призупинено право представництва РФ у Комітеті Міністрів і в Парламентській асамблеї РЄ у зв'язку з її збройною агресією проти України [1]. Пізніше на підставі ст. 8 Статуту Ради Європи у березні 2022 року було ухвалено Рішення про припинення членства РФ у РЄ [2]. Окрім цього в межах РЄ неодноразово обговорювалися питання відповідальності РФ за воєнні злочини та створення механізмів документування й підготовки матеріалів для міжнародних трибуналів. Так, Парламентська Асамблея РЄ у своїй Резолюції 2482 (2023) про «Правові та правозахисні аспекти агресії Російської Федерації проти України» закликала держав-члени РЄ створити міжнародний механізм компенсації та, як перший крок, міжнародний реєстр збитків [3].

У травні 2023 року відбувся черговий саміт глав держав та урядів Ради Європи у Рейк'явіку. Учасники саміту ґрунтуючись на фундаментальних принципах РЄ (права людини, демократія, верховенства права) окрім інших питань порядку денного у Декларації ухваленій за результатами проведення заходу висловили солідарність з Україною, засудили агресію РФ, підтвердили підтримку суверенітету та територіальної цілісності України та обговорили необхідність створення механізмів відповідальності за злочини агресії. Так, у додатку до Декларації передбачено створення реєстру збитків, спричинених агресією РФ проти України, як крок до міжнародного механізму компенсації [4].

На основі цього рішення на 1466-му засіданні заступників міністрів була ухвалена Резолюція Комітету Міністрів РЄ про створення Розширеної часткової угоди про реєстр шкоди, завданої агресією Російської Федерації проти України [5]. Це рішення підтверджено Резолюцією CM/Res(2025)3 Комітету міністрів Ради Європи від 9 липня 2025 року, у якій затверджено Статут реєстру [6].

Положення щодо Реєстру шкоди, завданої агресією РФ проти України наразі містять правила, що регулюють подання, обробку та реєстрацію претензій, категорії вимог, що підлягають реєстрації, правила доступу до документів та інформації Реєстру шкоди, завданої агресією РФ проти України, форми заяв та правила для фізичних та юридичних осіб та держави Україна [7].

Наступним етапом створення компенсаційного механізму стало схвалення Комітетом міністрів Ради Європи 22 жовтня 2025 року проєкту конвенції про створення Міжнародної комісії з врегулювання претензій для України. Конвенцію про створення Міжнародної комісії з претензій буде прийнято та відкрито для підписання на дипломатичній конференції в Гаазі 16 грудня 2025 року. Вона набуде чинності після 25 ратифікацій, за умови, що пов'язані з цим фінансові зобов'язання будуть достатніми для підтримки початкової роботи комісії [8].

У Преамбулі проєкту Конвенції про створення Міжнародної комісії з врегулювання претензій для України (далі – Проєкт конвенції) [9] Комітет Міністрів посилається на резолюцію Генеральної Асамблеї ООН ES-11/5 від 14 листопада 2022 року під назвою «Сприяння заходам з правового захисту та відшкодуванню збитків за агресію проти

України», в якій наголошувалося, що РФ має бути притягнута до відповідальності за будь-які порушення міжнародного права в Україні або проти України, включаючи відшкодування шкоди, завданої такими діями.

Проект конвенції передбачає створення Комісії із заяв, яка матиме право розглядати позови про відшкодування шкоди, збитків або шкоди, завданої міжнародно-протиправними діями, вчиненими РФ (ст. 3). Щодо питань фінансування присудженої компенсації та її виконання у ст. 21 наголошується, що РФ повинна нести правові наслідки всіх своїх міжнародно-протиправних дій, включаючи відшкодування шкоди, включаючи будь-яку шкоду, завдану такими діями. Тому очікується, що Російська Федерація фінансуватиме компенсацію, визначену та присуджену Комісією відповідно до цієї конвенції. При цьому на учасниць конвенції не покладатиметься обов'язку фінансувати компенсацію, визначену та присуджену Комісією.

У ст. 28 Проекту конвенції визначені умови членства РФ у конвенції, що передбачають визнання відповідальності за завдану шкоду, згоду на виконання рішень Комісії щодо компенсацій.

Комісія буде приймати заяви від фізичних та юридичних осіб або від держави України, які зазнали збитків чи шкоди внаслідок агресії. Передбачається, що Комісія продовжить роботу «Реєстру Збитків», який вже функціонує для збирання та фіксації інформації про збитки (ст. 25 проекту). Експерти заслуховуватимуть та розглядатимуть справи, оцінюватимуть розмір компенсації, а також будуть ухвалювати рішення щодо виплат або рекомендацій. Основою роботи Комісії мають бути принципи незалежності, неупередженості та об'єктивності.

Важливо згадати, що у межах діяльності РЄ було укладено Угоду між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України [10]. У ст. 37 цієї Угоди зазначається, що Спеціальний трибунал постановляє передати кошти, зібрані за рахунок штрафів або заходів конфіскації, міжнародному механізму, надаючи пріоритет створеному компенсаційному механізму. Інших джерел для фінансування компенсаційного механізму на цей момент не передбачено.

Підсумовуючи слід відмітити, що Комісія, діяльність якої передбачається розпочати після підписання та набрання чинності Проектом конвенції про створення Міжнародної комісії з врегулювання претензій для України, повинна стати другою частиною комплексного механізму компенсації, викладеного в Рейк'явікській декларації. Схвалення проекту конвенції Комітетом міністрів є ще одним важливим кроком у зусиллях Ради Європи, спрямованих на притягнення РФ до відповідальності за її агресивну війну проти України та забезпечення того, щоб агресор поніс правові та економічні наслідки завданої шкоди. Збір і систематизація великої кількості заяв про збитки, що дозволить подальше планування компенсаційних механізмів. Подальші дії у створенні компенсаційного механізму повинні бути спрямовані на ратифікацію конвенції, сприяння ратифікації іншими членами РЄ та провадити роботу з створення компенсаційного фонду. Наступним кроком має стати створення компенсаційного фонду, для якого слід передбачити джерела фінансування, щоб виплата компенсацій стала можливою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. CM/Del/Dec(2022)1426ter - 1426ter meeting, 25 February 2022 - Decisions adopted. URL: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680a5a3b6%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680a5a3b6%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22])
2. CM/Res(2022)2 - Resolution on the cessation of the membership of the Russian Federation to

- the Council of Europe (Adopted by the Committee of Ministers on 16 March 2022 at the 1428th meeting of the Ministers' Deputies).
URL: [https://pace.coe.int/en/files/31620/html](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEReference%22:[%22CM/Res(2022)2%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22],%22CoEIdentifier%22:[%22091259488025690a3. Resolution 2482 (2023) Parliamentary Assembly «Legal and human rights aspects of the Russian Federation's aggression against Ukraine»}. URL: <a href=)
4. Reykjavik-Declaration - 4th Summit of Heads of State and Government of the Council of Europe (Reykjavík, Iceland, 16-17 May 2023) – Reykjavík Declaration - United around our values. URL: ([https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%22091259488025af4b%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}|](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%22091259488025af4b%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}))
5. CM/Res(2023)3 - Resolution establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine (Adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2023 at the 1466th meeting of the Ministers' Deputies). URL: [https://search.coe.int/cm/eng#{%22CoEIdentifier%22:\[%22091259488025ad1d%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/eng#{%22CoEIdentifier%22:[%22091259488025ad1d%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]})
6. CM/Res(2025)3 - Resolution confirming the establishment of the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine (Adopted by the Committee of Ministers on 9 July 2025 at the 1534th meeting of the Ministers' Deputies).
URL: [https://search.coe.int/cm/eng#%7B%22CoEReference%22:\[%22CM/Res\(2025\)3%22\],%22CoELanguageId%22:\[%22eng%22\],%22CoECollection%22:\[%22COE_DOC%22\],%22po%22:%7B%22ref%22:%22=%22%7D%7D](https://search.coe.int/cm/eng#%7B%22CoEReference%22:[%22CM/Res(2025)3%22],%22CoELanguageId%22:[%22eng%22],%22CoECollection%22:[%22COE_DOC%22],%22po%22:%7B%22ref%22:%22=%22%7D%7D)
7. Register of Damage for Ukraine. URL: <https://www.rd4u.coe.int/en/documents>
8. Committee of Ministers approves draft convention establishing an International Claims Commission for Ukraine. URL: https://www.coe.int/en/web/portal/-/committee-of-ministers-approves-draft-convention-establishing-an-international-claims-commission-for-ukraine?fbclid=IwY2xjawNoJIRleHRuA2FlbQIxMABicmlkETFiUXFZY0lFWWFjSDk2Tk1jAR6ShX36uNV76PIPLEQMroiPR8Jtkkf9M3taXaYH36s-NUXtt2aA4PTNXSlGig_aem_IBgt77eLDMiZQiCp3-Hbog
9. CM(2025)139-final - [1541/10.1] Ad hoc Committee on the Establishment of an International Claims Commission for Ukraine (CAHEC) - Draft Convention Establishing an International Claims Commission for Ukraine.
URL: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%22091259488028ffa9%22\]](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%22091259488028ffa9%22]).
10. Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. URL: <https://rm.coe.int/accord-et-statut-complet-ukraine/1680b66128>.

Ключові слова: Рада Європи, агресія РФ, компенсаційний механізм.

Key words: Council of Europe, Russian Federation aggression, compensation mechanism.

Міщенко Ілона Володимирівна

кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри морського, митного та інформаційного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ПЕРЕГЛЯДУ ПОСТАНОВ У СПРАВАХ ПРО ПОРУШЕННЯ МИТНИХ ПРАВИЛ У РАЗІ ВСТАНОВЛЕННЯ ЄСПЛ ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ УКРАЇНИ

Одним із способів забезпечення законності при притягненні осіб до адміністративної відповідальності загалом та за порушення митних правил, зокрема, є інститут оскарження постанов у справах про порушення митних, передбачений Главою 72 Митного кодексу України та Главою 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Відповідно до ч. 4 ст. 55 Конституції України кожному гарантується право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [1]. У разі, коли міжнародний суд, юрисдикцію якого визнала Україна, встановлює порушення міжнародних зобов'язань держави, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, держава зобов'язана вжити заходів для відновлення порушених прав. Одним із таких заходів є перегляд національних рішень, у тому числі постанов у справах про порушення митних правил, які були ухвалені з порушенням міжнародних стандартів справедливого судового розгляду, права власності чи принципу пропорційності стягнення.

Українські суб'єкти, яких притягнуто до адміністративної відповідальності за порушення митних правил, активно використовують своє право на міжнародний захист та відновлення порушених державою прав в Європейському суді з прав людини (далі – ЄСПЛ). Аналіз практики Європейського суду з прав людини свідчить, що переважна більшість справ, які розглядає цей суд стосуються порушення принципу пропорційності розміру стягнення розміру шкоди, яка завдана правопорушенням, а значить такий штраф вважався непропорційним втручанням в майнові права особи. Прикладом цього можуть слугувати Рішення ЄСПЛ від 13 січня 2022 року у справі «Краєва проти України» [2]. В цьому рішенні суд поставив під сумнів правильність застосування статті 483 МК України, яка передбачає умисне приховування товарів від митного контролю, в той час як особа помилково подала митниці неправильні відомості та не мала наміру приховувати товар від митного контролю. ЄСПЛ встановив порушення Україною статті 1 Першого протоколу до Конвенції, яке полягало в тому, що накладене на заявницю стягнення у частині суми штрафу було непропорційним втручанням у її майнові права.

На підставі зазначеного рішення ЄСПЛ заявниця звернулася до Верховного Суду з проханням скасувати постанову суду апеляційної інстанції, якою цей штраф було остаточно встановлено. Постановою Великої Палати Верховного Суду від 27 липня 2022 року у справі № 334/5231/13 (провадження № 13-9зв022) постанова апеляційного суду була скасована, а справа передана на новий розгляд апеляційного суду [3]. В результаті нового розгляду особу визнано винною, однак провадження закрито у зв'язку із закінченням строків накладення стягнення [4].

В Рішенні ЄСПЛ від 29 серпня 2024 року у справі «Ганущак проти України» заява № 40776/16) стягнення (штраф у розмірі 100% вартості товару та його конфіскація) також визнано непропорційним шкоді від вчиненого порушення [5]. Зважаючи на суперечливу практику тлумачення поняття «товар» в контексті ст. 482 МК України та відсутність єдності

в рішеннях за аналогічними справами в самому суді, який виніс постанову, ЄСПЛ встановив, що Україна порушила статтю 1 Першого протоколу до Конвенції та присудив заявнику компенсацію матеріальної шкоди в розмірі накладеного штрафу. Оскільки питання щодо додаткового стягнення у вигляді конфіскації ЄСПЛ не розглядалося, заявник звернувся до Верховного Суду з проханням скасувати постанову апеляційного суду та закрити провадження у справі у зв'язку з відсутністю складу порушення митних правил. Зважаючи на те, що ЄСПЛ не визнав рішення апеляційного суду про винуватість заявника таким, що загалом ставить під сумнів результат розгляду справи, Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку, що підстав для повторного розгляду справи про порушення митних правил немає, і відмовила у задоволенні заяви про перегляд судового рішення [6].

Як бачимо, винесення рішення ЄСПЛ не завжди призводить до автоматичного задоволення вимог в рамках перегляду постанов, оскаржуваних в ЄСПЛ. В той час коли ЄСПЛ шукає у національному судовому рішенні порушення вимог Конвенції про основоположні права і свободи, Верховний Суд перевіряє, чи вплинуло встановлене міжнародним судом порушення на законність і обґрунтованість постанови про порушення митних правил, а також чи може перегляд сприяти повному відновленню порушених прав заявника.

У випадку скасування постанови у справі про порушення митних правил необхідно забезпечити не лише повторний розгляд справи, а й належне виконання рішень, наприклад, повернення сплачених штрафів, зняття обмежень чи внесення змін до записів інформаційній системі митних органів. Відсутність чітких інструкцій і процедур іноді ускладнює реалізацію цих заходів. Перегляд постанов у справах про порушення митних правил у разі встановлення міжнародною судовою установою порушення міжнародних зобов'язань держави є важливою гарантією дотримання принципів верховенства права, справедливості та ефективного захисту прав людини, та сприяє формуванню усталеної позиції з метою одноманітного та правильного застосуванню норм МК України та інших актів митного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України, прийнята та п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/card2#Card>
2. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Краєва проти України» (Заява № 72858/13) – Страсбург, 13 січня 2022 року. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_h08#Text
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 липня 2022 року у справі №334/5231/13-п. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105565340>
4. Постанова Запорізького апеляційного суду від 02 вересня 2022 р. у справі №334/5231/13-п. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106322682>
5. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Ганущак проти України» (Заява № 40776/16). – Страсбург, 29 серпня 2024 р. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_k29#Text
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30 квітня 2025 р. у справі № 668/10895/15-п. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127297935>

Ключові слова: оскарження, міжнародний захист, ЄСПЛ, пропорційність, майнові права.

Key words: appeal, international protection, ECHR, proportionality, property rights.

МІГРАЦІЙНА КРИЗА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ : ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИРІШЕННЯ

Міграційна криза залишається однією з найбільш актуальних і болючих проблем Європейського Союзу у XXI столітті. Починаючи з 2015 року, коли потоки біженців з Близького Сходу, Північної Африки та інших регіонів досягли безпрецедентних масштабів, ЄС стикнувся з викликами, які поставили під сумнів ефективність існуючих механізмів захисту біженців, процедур надання притулку та принципів солідарності між державами-членами.

Актуальність дослідження міграційної кризи в ЄС обумовлена кількома факторами. По-перше, проблема міграції продовжує залишатися гострою, оскільки конфлікти в Сирії, Афганістані, країнах Африки та інших регіонах не припиняються, що призводить до постійних потоків біженців. Міграційна криза 2015 року не виникла раптово – вона стала результатом накопичення багатьох факторів, що розвивалися протягом попередніх десятиліть.

Європейський Союз розробив комплексну правову базу для захисту біженців та осіб, які потребують міжнародного захисту. Основою цієї системи є Загальна європейська система притулку (Common European Asylum System – CEAS), яка включає кілька ключових директив та регламентів [2].

Крім того, ЄС створив Європейське бюро підтримки притулку (EASO), яке в 2022 році було трансформоване в Агентство Європейського Союзу з питань притулку (EUAA), з метою зміцнення практичного співробітництва між державами-членами з питань притулку та підтримки країн, що перебувають під особливим тиском міграції [1].

Проблема ефективності механізмів захисту також пов'язана з різною якістю процедур надання притулку в різних державах-членах. Хоча директиви ЄС встановлюють мінімальні стандарти, їхня імплементація значно відрізняється [1]. Це призводить до явища "asylum shopping", коли біженці намагаються подати заяви в країнах з більш сприятливими умовами та вищим рівнем визнання статусу біженця.

Реалізація міграційних директив ЄС демонструє значну диференціацію між державами-членами, що відображає різні національні підходи, політичні пріоритети та адміністративні можливості [1].

Перспективи вирішення міграційної кризи також залежать від зовнішніх факторів, включаючи стабілізацію ситуації в країнах походження біженців, ефективність співпраці з третіми країнами щодо управління міграцією та здатність ЄС забезпечити справжню солідарність між державами-членами [3]. Кліматичні зміни можуть створити нові міграційні виклики в майбутньому, що вимагатиме від ЄС ще більшої готовності та адаптивності [4].

Міграційна криза залишається одним з найбільших викликів для Європейського Союзу, який тестує не лише ефективність його інституцій та політик, але й фундаментальні цінності солідарності, гуманності та захисту прав людини. Вирішення цієї кризи вимагає не лише технічних та адміністративних рішень, але й політичної мужності та готовності до компромісів з боку всіх держав-членів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брега Ю. М. Механізми реалізації міграційної політики ЄС: інституційний аспект. *Європейські студії*. 2021. № 3. С. 112–127.
2. Качинський А. Б. Біженці та шукачі притулку в Європейському Союзі: правові аспекти захисту. *Право і суспільство*. 2019. № 5. С. 234–241.
3. *European Commission. New Pact on Migration and Asylum*. Brussels, 2020. 42 p.
4. *UNHCR. Global Trends: Forced Displacement in 2024*. Geneva: UNHCR, 2024. 88 p.

Ключові слова: міграційна криза, Європейський Союз, міграційна політика, біженці, притулок, безпека, права людини.

Key words: migration crisis, European Union, migration policy, refugees, asylum, security, human rights.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія» Бехруз Х.Н.

ЗАХИСТ ПРАВ НАЙБІЛЬШ ВРАЗЛИВИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ

Сіньова Людмила Миколаївна

*кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри трудового права та
права соціального забезпечення, провідна юристка
Центру соціального права Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

**ЩОДО НАДАННЯ ОДНОРАЗОВОЇ ГРОШОВОЇ ДОПОМОГИ
УЧНЯМ ПЕРШИХ КЛАСІВ В 2025 РОЦІ**

На сьогодні багато родин з дітьми постраждали внаслідок військової (збройної) агресії російської федерації проти України, тому одноразова грошова допомога учням перших класів від держави є вчасною та нагальною. Всі розуміють, що зібрати першачка до школи потребує багато сил та витрат. Так, держава встановила на «Паунок школяра» 5000 тис.грн. за рахунок коштів, передбачених Міністерству соціальної політики на 2025 рік у загальному фонді державного бюджету за програмою «Соціальний захист дітей та сім'ї».

У науковій літературі соціальні допомоги вважають короткостроковими грошовими виплатами, що надаються з метою компенсації втраченого особою заробітку чи для її додаткової підтримки в разі настання соціального ризику за рахунок коштів соціальних страхових фондів чи бюджетів різних рівнів [1, с. 143-144]. Надання допомог є матеріальною підтримкою осіб, доходи яких є нижчими від прожиткового рівня, або часткова компенсація витрат, які понесла особа у зв'язку з настанням соціального випадку чи необхідністю оплати комунальних послуг (наприклад, допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, дітям з інвалідністю та особам з інвалідністю з дитинства) [2, с. 14]. Таким чином, одноразова грошова допомога для учнів перших класів у воєнний час є не лише символом турботи держави про своїх громадян, а й реальною матеріальною підтримкою для батьків, які стикаються з економічними, фінансовими та соціальними труднощами. Така виплата допомагає частково покрити витрати на шкільні потреби та зменшує фінансовий тиск на сімейний бюджет.

Постановою КМ України від 7 липня 2025 р. № 809 «Деякі питання надання одноразової грошової допомоги учням перших класів «Паунок школяра» затверджений Порядок, який визначає механізм та умови надання одноразової грошової допомоги учням перших класів «Паунок школяра». Так, одноразова грошова допомога виплачується за рахунок коштів державного бюджету, а також коштів, не заборонених законодавством, зокрема таких, що використовуються за згодою урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ, з якими Мінсоцполітики та Пенсійним фондом України укладено меморандум про взаєморозуміння. Одноразова грошова допомога надається отримувачам у безготівковій формі виключно для придбання необхідних учню першого класу шкільного приладдя (канцелярських товарів), дитячого одягу та взуття у юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців за комбінацією коду країни банку-еквайра - Україна та кодами категорії діяльності суб'єкта господарювання (Merchant Category Code) [3].

Виплата одноразової грошової допомоги здійснюється на поточний рахунок із спеціальним режимом використання, до якого емітовано електронний платіжний засіб

«Дія.Картка», відкритий в уповноваженому банку, визначеному відповідно до Порядку відбору банків, через які здійснюється виплата пенсій, грошової допомоги, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та заробітної плати працівникам бюджетних установ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2001 р. № 1231 або інший поточний рахунок із спеціальним режимом використання, відкритий в уповноваженому банку за вибором отримувача, зазначеним у заяві про надання одноразової грошової допомоги учням перших класів «Паунок школяра» [4].

Варто зазначити, що одноразова грошова допомога не буде надаватись учню першого класу, який виїхав на тимчасове або постійне місце проживання за кордон або перебуває на тимчасово окупованих російською федерацією територіях України, для яких не визначена дата завершення тимчасової окупації, включених до переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією.

Міністерство освіти та науки України подає шляхом електронної інформаційної взаємодії список учнів перших класів та їх батьків або законних представників до Пенсійного фонду України. Пенсійний фонд України проводить перевірку даних, зазначених у списку, зокрема на підставі рекомендацій Мінфіну, отриманих відповідно до Закону України «Про верифікацію та моніторинг державних виплат». Між Пенсійним фондом України та Мінфіном укладається договір про інформаційну взаємодію, яким регулюються питання щодо механізму та каналів інформаційного обміну, строків, обсягу та змісту інформації, що передається Мінфіну. Пенсійний фонд України після опрацювання отриманих від Мінфіну рекомендацій до списку формує відомості, які шляхом електронної інформаційної взаємодії подає до Мінцифри за узгодженим графіком для формування повідомлення про можливість отримання одноразової грошової допомоги.

Таким чином, повідомлення надходять отримувачам через мобільний додаток Порталу Дія автоматично. У разі неможливості отримати повідомлення з причин відсутності у отримувача встановленого мобільного додатка Порталу Дія, інформація про таких отримувачів надсилається до Пенсійного фонду України. Тоді отримувач може подати заяву на отримання одноразової грошової допомоги засобами мобільного додатка Порталу Дія до 15 листопада 2025 р.

Батьки або інший законний представник, які є громадянами України, учня першого класу мають подати заяву на отримання даної допомоги. Призначення одноразової грошової допомоги за поданою заявою здійснюється одному з батьків або законному представнику учня першого класу. Для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, які залишилися без батьківського піклування, законним представником учня першого класу може бути уповноважений представник дитячого будинку сімейного типу, прийомної сім'ї, закладу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, особа, до сім'ї якої тимчасово влаштовано дитину, щодо якої встановлено факт відсутності. У разі коли учень першого класу не розпочав навчання у новому навчальному році або його залишено на повторне навчання у наступному навчальному році, одноразова грошова допомога не призначається.

Варто наголосити, що дана допомога є комплексною підтримкою для сімей з дітьми. У межах цієї програми батьки дітей, яких у новому навчальному році зараховано до першого класу, зможуть у безготівковій формі придбати необхідні учню першого класу шкільного приладдя (канцелярських товарів), дитячого одягу та взуття. Також, розмір отриманої одноразової грошової допомоги не враховується під час обчислення сукупного доходу сім'ї для отримання всіх видів соціальної допомоги, що надаються відповідно до законодавства.

Підсумовуючи викладене, можна прийти до висновку, що запровадження одноразової

грошової допомоги «Пакунок школяра» у 2025 році є важливим кроком держави для підтримки родин із дітьми в умовах війни та економічних викликів. Передбачений механізм виплат через «Дія.Картку» та уповноважені банки забезпечуть прозорість і цільове використання коштів, спрямованих виключно на придбання необхідних речей для навчання. Водночас встановлені обмеження щодо отримання допомоги будуть гарантувати справедливість і адресність програми. Таким чином, держава не лише полегшує фінансовий тягар батьків першокласників, але й підтверджує пріоритет соціального захисту дітей у своїй політиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Право соціального забезпечення: навч. посіб. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [за ред. П.Д. Пилипенка]. – К.: Ін Юре, 2006. – 496 с.
2. Кучма О.Л., Сіньова Л.М. Допомоги як вид соціального забезпечення за законодавством України. Монографія. – Київ: ФОП Маслаков, 2018. – 252 с.
3. Деякі питання надання одноразової грошової допомоги учням перших класів «Пакунок школяра»: Постанова Каб. Міністрів України від 07.07.2025 № 809. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/809-2025-п#Text> (дата звернення: 19.08.2025).
4. Про затвердження Порядку відбору банків, через які здійснюється виплата пенсій, грошової допомоги, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та заробітної плати працівникам бюджетних установ : Постанова Каб. Міністрів України від 26.09.2001 № 1231 : станом на 20 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1231-2001-п#Text> (дата звернення: 19.08.2025).

Ключові слова: банк, батьки, діти, державний бюджет, грошова допомога, підтримка.

Key words: bank, parents, children, state budget, cash assistance, support.

Мануїлова Катерина Вікторівна

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОСТІ ДЛЯ ГРУП ІЗ ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Збройні конфлікти порушують не лише фізичний та політичний ландшафт суспільств, але й фундаментально ставить під загрозу захист прав людини. Серед найбільш вразливих під час таких криз є особи з особливими потребами – особи з інвалідністю, хронічними захворюваннями або іншими станами, які потребують постійної підтримки. Ці групи часто стикаються з підвищеними ризиками, включаючи обмежений доступ до основних послуг, підвищений ризик насильства та системне нехтування гуманітарними діями. Забезпечення рівності для осіб з особливими потребами в умовах конфлікту це не просто питання соціальної справедливості, це правовий та моральний імператив, що ґрунтується на міжнародному гуманітарному праві та системах прав людини. Вирішення цих проблем вимагає всебічного розуміння як структурних бар'єрів, з якими стикаються ці групи населення, так і практичних механізмів, за допомогою яких їхні права можуть бути захищені навіть посеред хаосу збройного конфлікту.

Збройні конфлікти руйнують не лише фізичне та політичне середовище суспільств,

але й суттєво ускладнюють захист прав людини. За оцінками, понад 500 мільйонів людей з інвалідністю живуть у країнах, які часто потерпають від конфліктів та стихійних лих. Збройне насильство не лише спричиняє нові випадки інвалідності, а й посилює труднощі, з якими стикаються вже існуючі порушення. Особи з інтелектуальною недостатністю є особливо вразливими: вони піддаються підвищеному ризику травм або смерті під час конфліктів, або тому, що стають цілеспрямованими мішенями, або через знижену здатність захистити себе. Серед сотень тисяч людей, які щорічно отримують поранення внаслідок збройного насильства, багато залишаються з довічною інвалідністю, такою як травматичні або хірургічні ампутації кінцівок, параплегія чи стійкі психічні травми. Забезпечення рівності для осіб з особливими потребами в умовах збройного конфлікту є не лише моральним обов'язком, а й юридичною вимогою, закріпленою в міжнародному гуманітарному праві та міжнародних стандартах прав людини [1].

Основними механізмами забезпечення прав осіб з особливими потребами в умовах надзвичайних ситуацій є міжнародні конвенції, пакти та протоколи, що встановлюють зобов'язання держав щодо рівного доступу до базових послуг і гуманітарної допомоги.

Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю 2006 року визначає ключові права цієї категорії населення на доступ до освіти, охорони здоров'я, працевлаштування, житла та інформації, а також зобов'язує держави забезпечувати їхню безпеку під час кризових ситуацій. Вона закріплює принцип рівності та недискримінації, наголошує на необхідності створення умов для повноцінної участі осіб з інвалідністю у громадському, економічному, культурному та політичному житті. Конвенція підкреслює важливість доступності фізичного та інформаційного середовища, включаючи транспорт, будівлі, комунікаційні засоби та цифрові технології. Вона також передбачає право на автономію та особисту свободу, підтримку у прийнятті рішень, участь у прийнятті політичних рішень і захист від насильства та експлуатації. Крім того, Конвенція закликає держави впроваджувати заходи щодо усунення соціальних, економічних та культурних бар'єрів, які перешкоджають повній інтеграції осіб з інвалідністю в суспільство, а також забезпечувати доступ до реабілітаційних послуг та підтримку сімей, які доглядають за людьми з інвалідністю [2].

Женевські конвенції 1949 року та їхні додаткові протоколи є фундаментальними документами міжнародного гуманітарного права, які встановлюють принципи захисту цивільного населення під час збройних конфліктів. Ці норми зобов'язують держави-учасниці гарантувати безпечне середовище для цивільних осіб та забезпечувати їх доступ до медичної допомоги, гуманітарних ресурсів, евакуаційних засобів і захисту від насильства. Особлива увага приділяється вразливим категоріям населення, зокрема особам з обмеженими можливостями, які через фізичні, сенсорні, когнітивні або соціальні бар'єри часто стикаються з додатковими ризиками під час збройних конфліктів. Конвенції та протоколи наголошують на обов'язку держав створювати спеціальні умови для таких осіб, забезпечуючи їхню фізичну безпеку та доступ до життєво необхідних ресурсів [3].

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966) доповнює ці положення, закріплюючи право всіх осіб, включно з людьми з інвалідністю, на рівний доступ до базових соціальних послуг, таких як освіта, охорона здоров'я, житло та соціальне забезпечення. Пакт підкреслює, що держави повинні здійснювати заходи, які сприяють соціальній інтеграції та економічній участі осіб з інвалідністю, усуваючи дискримінаційні практики та соціальні бар'єри. В умовах кризових ситуацій ці права набувають особливої значущості, оскільки доступ до ресурсів і послуг часто обмежується, а потреби осіб із особливими потребами можуть залишатися поза увагою [4].

Додатково, численні резолюції та рекомендації ООН, Міжнародного комітету

Червоного Хреста та інших міжнародних організацій конкретизують порядок надання гуманітарної допомоги, евакуації, медичної та психологічної підтримки, забезпечення житлом, харчуванням і доступу до інформації для осіб із особливими потребами у кризових умовах. Ці документи закликають до застосування інклюзивних стратегій реагування на надзвичайні ситуації, що враховують фізичні, сенсорні, когнітивні та соціальні потреби людей з інвалідністю, а також до розробки планів евакуації та гуманітарних програм з використанням доступних комунікаційних технологій, спеціального обладнання, перекладів для осіб із порушеннями слуху та зору та інших адаптаційних заходів.

Отже, міжнародні стандарти міжнародного гуманітарного права та соціальних прав осіб з інвалідністю створюють комплексну правову основу для забезпечення їхнього захисту, доступу до послуг і соціальної інтеграції, навіть у періоди кризових ситуацій, підкреслюючи необхідність державної відповідальності та міжнародної солідарності у дотриманні цих норм. Водночас ефективність цих стандартів значною мірою залежить від національної імплементації міжнародних норм, розробки конкретних законодавчих та адміністративних механізмів, а також від наявності ресурсів і компетентних структур, здатних оперативно реагувати на потреби осіб з інвалідністю під час кризових ситуацій. Важливим аспектом є також підвищення обізнаності суспільства та професійних кадрів гуманітарних і соціальних служб щодо прав осіб з особливими потребами, що сприяє усуненню стереотипів та соціальної дискримінації. Таким чином, дотримання міжнародних стандартів не лише забезпечує базові права і безпеку осіб з інвалідністю, а й створює умови для їх повноцінної участі в житті суспільства, сприяє зміцненню соціальної справедливості та підвищує стійкість громад під час кризових і надзвичайних ситуацій. Інтеграція цих принципів у національні політики та програми гуманітарного реагування є ключовим чинником формування інклюзивного та гуманного суспільства, де права кожної людини визнаються та захищаються, незалежно від фізичних або когнітивних обмежень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Burke M., Vicentic L. P. Chapter 7 Protecting persons with disabilities in armed conflict The War Report: Armed Conflict in 2013. 2014. 388–410 pp. URL: <https://academic.oup.com/oxford-law-pro/book/57861/chapter-abstract/471889758?redirectedFrom=fulltext>
2. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю. 2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
3. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (Женевська конвенція IV 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. 1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

Ключові слова: права людини, міжнародне гуманітарне право, осіб з особливими потребами, міжнародне право прав людини, збройні конфлікти.

Key words: human rights, international humanitarian law, persons with special needs, international human rights law, armed conflicts.

A FEW THOUGHTS ON THE BARRIERS TO WOMEN'S LEGAL EMPOWERMENT IN ISLAMIC STATES

The concept of women's legal empowerment refers to the process through which women gain the ability to understand, use, and shape the law to protect their rights and interests. As defined by the United Nations Development Programme, «legal empowerment is essential for overcoming structural inequalities and ensuring that international human rights guarantees are translated into practice at the national level» [1].

«Achieving women's legal empowerment is challenged by numerous factors, which concern various issues in different areas, including legal, social, political, etc. The problems serve as barriers to the promotion of legal empowerment and gender equality, hinting at existing structural inequalities within contemporary society and countries around the world» [2, p. 118].

In the Islamic states, women's empowerment is particularly complex. Legal systems in these states often combine secular, customary, and religious norms. This hybrid nature, offering flexibility in some cases, but sometimes results in contradictions between national laws, religious interpretations, and international human rights standards [3, p. 7].

In opposite to legal empowerment, legal barriers refer to the structural, institutional, or normative constraints that hinder women from fully realizing their rights, even when those rights are formally guaranteed by law. Such barriers may include weak treaty implementation, inconsistent or outdated legislation, constitutional provisions that condition equality on compliance with religious principles, sociocultural and religious norms, insufficient protection against gender-based violence, procedural obstacles that obstruct women's access to justice, economic exclusion, conflict and post-conflict instability, etc. They also appear in the form of reservations to international treaties, inconsistent enforcement of gender-related laws, or unclear legal norms that weaken legal certainty and accountability.

In many Islamic states, these challenges are compounded by the coexistence of religious and secular legal traditions, as well as by the interpretive authority of religious institutions. Consequently, eliminating such barriers is particularly difficult.

A significant number of Islamic states have acceded to major international human rights treaties, but the degree of their domestic implementation remains inconsistent. A recurring issue is the simultaneous existence of constitutional guarantees of equality alongside clauses that subordinate rights to Sharia or «public morality», thereby limiting their practical effect. This practice is especially visible in the case of Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, where several Islamic states, such as Saudi Arabia, Bahrain, Qatar and some other states, have declared that their obligations will apply only insofar as they do not conflict with Sharia principles. Such reservations undermine the principle of universality in human rights law by effectively allowing states to pick and choose which provisions to apply [4]. Constitutional provisions are often considered the cornerstone of legal guarantees for women's rights. In many Islamic states, constitutions contain explicit clauses affirming equality and non-discrimination. However, these guarantees are frequently accompanied by qualifications that subordinate rights to Sharia principles, public morals, or cultural traditions. This duality creates constitutional ambiguity, as women's rights are formally protected yet remain vulnerable to restrictive interpretations of religious or moral norms [5].

Even when legal reforms are enacted, the absence of capable institutions hinders enforcement. Many states lack trained judges, gender-sensitive police units, or specialized mechanisms for women's complaints. Efforts to introduce reforms aimed at strengthening women's rights in Islamic states often face resistance due to the perception that such reforms threaten established cultural, social, or religious traditions. Legal reforms touching upon family law, inheritance, or guardianship are especially contested, as they are seen by conservative groups as altering the foundations of Islamic society [6].

«Weak institutional capacity frequently undermines progressive laws aimed at protecting women's rights effectiveness in Islamic states. Institutions such as human rights commissions and specialized courts are often underfunded, lack trained personnel, or operate in environments where patriarchal norms shape enforcement practices. For example, in Jordan, the absence of adequately resourced shelters and trained police officers has prevented meaningful protection for victims, despite the adoption of legislation addressing domestic violence» [7, p. 4].

Women in many Islamic states continue to face procedural and cultural barriers when seeking justice. Limited availability of legal aid, gender bias within courts, and the requirement for male guardians to represent women in legal processes restrict access. For example, in Afghanistan and Somalia, women's participation in the judiciary remains extremely low, reinforcing a cycle of exclusion from formal legal systems [8].

Conservative social values and patriarchal interpretations of Sharia continue to influence how women's rights are perceived and implemented. Rahnamania S. and others argue that religious discourse often reinforces traditional gender hierarchies by assigning different societal roles to men and women [9].

Political and economic factors continue to pose significant challenges to the advancement of women's legal empowerment in many Islamic states. Although international conventions and national constitutions often contain provisions that guarantee equality, the actual participation of women in political, social, and economic life remains restricted in several of these countries. Women's representation in decision-making and leadership roles is still limited, which weakens their ability to shape legal and policy frameworks aimed at promoting gender equality [10].

Sociopolitical instability is another critical barrier to women's legal empowerment in some Islamic states now. Armed conflict and humanitarian crises in states such as Syria, Iran, Afghanistan, and Yemen have devastated institutional structures supporting women's rights. The collapse of justice systems, mass displacement, and heightened gender-based violence have reversed earlier gains in legal empowerment. Post-conflict reconstruction rarely prioritizes gender justice, leaving women excluded from peace negotiations and legal reforms.

As we can see, the barriers to women's legal empowerment in Islamic states are complex and deeply interwoven. They stem from overlapping layers of law, culture, and politics that together influence how rights are defined and enforced. Even international commitments and constitutional reforms signal progress, these steps often remain incomplete without strong institutions, inclusive social attitudes, and stable governance. It would therefore be more accurate to view empowerment as a gradual process shaped by local realities rather than a fixed outcome imposed by international norms.

REFERENCES:

1. Commission on Legal Empowerment for the Poor. UNDP. Making the Law Work for Everyone. Volume I: Report of the Commission on Legal Empowerment of the Poor. United Nations Development Programme. 2008. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/633966?v=pdf>.
2. Islam M., Talib M. F., Watto O. M., Jubeen S., & Yousaf A. Women's Rights and Gender

- Equality in Islamic and Western Legal Systems: A Comparative Analysis between Pakistan, the USA, and Europe. *Current Trends in Law and Society*. 2024. Vol. 4. Iss. 1. PP. 110–120. P. 115–116. URL: <https://doi.org/10.52131/ctls.2024.0401.0038>.
3. Magsi, H. A., & Mengal, A. Q. Women Empowerment in Islam and its Implications in the Contemporary World. *Al-Idah*. 2021. Vol. 39. Issue-II. P. 7. URL: https://www.researchgate.net/publication/357330095_Women_Empowerment_in_Islam_and_its_Implications_in_the_Contemporary_World.
4. Almashaal J. Some Reservations by the Islamic States on Major Human Rights Treaties. SSRN. 2022. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4077357>.
5. Global Gender Equality Constitutional Database. UN Women. URL: <https://constitutions.unwomen.org/en/about>.
6. Iraq: Personal status law amendment sets back women's rights. Human Rights Watch. 2025. URL: <https://www.hrw.org/news/2025/03/10/iraq-personal-status-law-amendment-sets-back-womens-rights>.
7. Alsawalqa R. O., Alrawashdeh M. N., Sa'deh Y. A. R., & Abuanzeh A. Exploring Jordanian women's resistance strategies to domestic violence: A scoping review. *Frontiers*. 2022. Vol. 7. P. 1–13. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/sociology/articles/10.3389/fsoc.2022.1026408/full>.
8. Abbasi F. An avenue to justice for Afghan women. Human Rights Watch. 2024. URL: <https://www.hrw.org/news/2024/05/13/avenue-justice-afghan-women>.
9. Rahnamanian S., Khoei P. H., Eslami T., Jafari-Sales A. A Brief Overview of the Historical Status of Women's Rights in Islam and International Law. *Aequitas magazine*. 2025. URL: <https://www.aequitasmagazine.it/ark:/56778/7943>.
10. Cummings E. Lack of women in government in the MENA region. Ballard Brief. 2023. URL: <https://ballardbrief.byu.edu/issue-briefs/lack-of-women-in-government-in-the-mena-region>.

Key words: gender equality, human rights, women's rights, legislation on women's rights, legal empowerment, protection of women's rights, access to justice, legal reform, political participation, Sharia, Islamic law, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, CEDAW, gender-based violence, institutional capacity. constitutional ambiguity. sociocultural barriers.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія» Бехруз Х. Н.

Жакун Маргарита Юрївна

*аспірантка кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

РЕПАТРИАЦІЯ ДЕПОРТОВАНИХ ДІТЕЙ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ВІД НЮРНБЕРЗЬКОЇ ДОКТРИНИ ДО ГААЗЬКИХ МЕХАНІЗМІВ

Проблематика депортації набуває особливого значення у зв'язку з її безпосереднім впливом на реалізацію та гарантування основоположних прав людини. Примусове переміщення осіб супроводжується обмеженням свободи пересування, порушенням права на особисту недоторканність, а в більшості випадків – розділенням сімей і позбавленням майна.

Такі дії суперечать основоположним нормам міжнародного гуманітарного та кримінального права, зокрема положенням Женевських конвенцій і Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Масові депортації також створюють ризики ширшого масштабу, провокуючи гуманітарні кризи, загострення міждержавних відносин та загальну регіональну нестабільність. Поряд із цим, у контексті застосування Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (IV) необхідним є чітке розмежування суміжних понять, що охоплюють різні форми порушення міжнародно-правового режиму захисту цивільного населення на окупованих територіях [10]. Депортація означає насильницьке переміщення осіб за межі окупованої території, зокрема через державний кордон або на територію держави-окупанта, незалежно від наявності формальних процедур чи заявлених мотивів. Примусове переміщення стосується незаконного вивезення або переселення цивільних осіб у межах тієї ж окупованої території без їхньої вільної та усвідомленої згоди. Натомість незаконна передача дітей охоплює не лише їх насильницьке вилучення з національного середовища, але й подальшу штучну зміну їхнього правового та ідентифікаційного статусу – зокрема громадянства, імені, персональних даних чи родинної належності – з метою інтеграції до соціального та правового простору держави-окупанта, що має характер довготривалого асиміляційного впливу.

Правову основу для розуміння примусового переміщення дітей як посягання не лише на окрему особу, а на націю в цілому було сформовано Нюрнберзьким трибуналом. У своєму рішенні трибунал кваліфікував такі дії як елемент демографічного знищення та складу злочину проти людяності, наголосивши на їх спрямованості на позбавлення народу можливості зберігати власну ідентичність у майбутньому [6]. У філософсько-антропологічному вимірі діти розглядаються не лише як окремі суб'єкти правового захисту, а як носії культурної та національної ідентичності спільноти. Саме через них передаються мова, історична пам'ять, звичаї та почуття приналежності до свого народу. На відміну від дорослих, чия ідентичність уже сформована, дитина перебуває у процесі становлення, і тому її правовий та культурний статус може бути штучно змінений через виховання в іншому середовищі. З цієї причини насильницьке вилучення дітей має не лише гуманітарний, а й правовий та суспільний вимір, адже воно підриває здатність спільноти зберігати свою ідентичність та передавати її майбутнім поколінням.

Станом на жовтень 2025 року Україна офіційно заявляє про понад 19 500 дітей, незаконно вивезених або примусово переміщених росією та її союзниками, зокрема на території Білорусі, що суперечить нормам Женевських конвенцій. Водночас за результатами дослідження Школи громадського здоров'я Єльського університету, реальна кількість депортованих неповнолітніх може сягати приблизно 35 000 осіб, оскільки значна частина переміщень приховується, а доступ міжнародних спостерігачів до відповідних територій обмежується. Така розбіжність між офіційно підтвердженими та оцінковими даними свідчить про системність і масштабність цього злочину, а також про свідомі зусилля Росії приховати сліди примусової депортації дітей [8]. Методи та способи здійснення депортації зберігають примусовий характер і супроводжуються системним порушенням основоположних прав людини. Зокрема, все частіше знаходять місце випадки психологічного та фізичного тиску, застосування погроз, репресивних заходів і примушування, що унеможливорює добровільність волевиявлення осіб та свідчить про насильницький характер переміщення. Одним з ключових елементів цієї політики є так звані «фільтраційні табори», де людей піддають примусовим перевіркам, допитам та ідентифікаційним процедурам. Після депортації вони часто втрачають право на свободу пересування, їхні документи вилучаються, що фактично блокує можливість повернення в

Україну. Зафіксовані випадки роз'єднання сімей, примусового усиновлення дітей, зміни їхнього імені чи громадянства, що прямо суперечить нормам міжнародного гуманітарного та прав людини [1].

Досить очевидними є історичні паралелі з політикою депортації яку нацистська Німеччина застосовувала щодо народів окупованих територій у 1939-1945 роках. Тоді, як і тепер, насильницьке переміщення неповнолітніх супроводжувалося їхньою штучною «інтеграцією» у чужий культурний простір, зміною імен, громадянства та спробами асиміляції з метою позбавлення національної ідентичності. Системність, цілеспрямованість, ідеологічне обґрунтування та приховування місця перебування дітей – простежуються і в сучасних діях російської федерації, що свідчить про повторення вже засуджених міжнародним правом методів підризу національної спільноти через примусове позбавлення дітей їхнього походження. Під час Другої світової війни міжнародне співробітництво стало ключовим інструментом не лише документування злочинів, але й повернення незаконно переміщених дітей до їхніх сімей та держав походження. Уже в 1943-1946 роках гуманітарні та дипломатичні механізми були вперше застосовані як правовий засіб відновлення порушених прав, а не лише як форма допомоги потерпілим. За різними оцінками, нацистським режимом було насильно переміщено та піддано асиміляції близько 180-220 тис. дітей лише з території Польщі, з яких після війни вдалося відшукати та повернути приблизно 20-30 тис. Аналогічні практики застосовувалися щодо дітей з території України, Чехословаччини, Словенії та країн Балтії, однак ефективність повернення безпосередньо залежала від наявності міжнародних механізмів пошуку, перевірки походження та дипломатичного сприяння [9].

Саме в цьому контексті особливе значення набули діяльність Міжнародного Комітету Червоного Хреста (далі – МКЧХ) та спеціально створеної Адміністрації Об'єднаних Націй з питань допомоги та відновлення (далі – ЮНППА, англ. United Nations Relief and Rehabilitation Administration – UNRRA), яка організовувала пошукові місії, створювала спеціальні центри для переміщених дітей, вела картотеки для встановлення їхнього походження, а також координувала юридичні та гуманітарні процедури репатріації. Така діяльність заклала модель поєднання гуманітарного підходу з правовими механізмами, що надалі трансформувалася у сучасні міжнародні процедури повернення дітей, закріплені в Гаазьких конвенціях та практиці ООН. У сучасному міжнародному праві репатріація дітей розглядається як форма репарації у значенні *restitutio in integrum*, тобто повного відновлення первинного правового, сімейного та ідентифікаційного статусу дитини. На відміну від матеріальної компенсації, яку можна замінити грошовими виплатами, повернення дитини не має еквівалента, а тому становить незамінний елемент відновлення порушених прав. Цю логіку ще у 1944 році сформулював Рафаель Лемкін, наголошуючи, що насильницька передача дітей є одним з найнебезпечніших проявів геноциду, оскільки спрямована на «ліквідацію майбутнього народу шляхом розриву спадковості поколінь» [5].

У сучасному міжнародному праві заборона депортації дітей існує як імперативна норма, однак механізм їхнього обов'язкового повернення не кодифікований, що зумовлює залежність репатріації не від судового примусу, а від дипломатичної взаємодії та політичного впливу. Це повертає проблему не лише у гуманітарну чи політичну площину, а у площину спроможності міжнародного права реалізовувати власні імперативи. Як і 80 років тому, важливу роль відіграють міжнародне співробітництво держав, міжурядових організацій та спеціально уповноважених гуманітарних інституцій, оскільки саме координація правових і дипломатичних дій дозволяє не лише зафіксувати факт злочину, але й довести його системний характер.

Сучасні механізми - від спеціальних моніторингових місій та міждержавних запитів до інструментів універсальної юрисдикції, ордерів Міжнародного кримінального суду та процедур Гаазької конференції з міжнародного приватного права - виконують аналогічну функцію, яку після 1945 року здійснювали ЮНРРА, МКЧХ та Нюрнберзький трибунал: встановлення істини, притягнення відповідальних осіб та повернення дітей до їхнього національного і правового середовища. Таким чином, співпраця залишається не лише політичною або гуманітарною категорією, а правовою необхідністю, без якої неможливо забезпечити захист і відновлення порушених прав неповнолітніх. В Україні на національному рівні питання повернення незаконно депортованих та примусово переміщених дітей врегульоване шляхом створення спеціальних інституційних і правових механізмів. У 2023 році в Україні започатковано міжвідомчу систему координації дій, що включає спеціально утворену Координаційну раду з питань захисту та безпеки дітей [4], а також окремий урядовий напрям підтримки сімей, постраждалих внаслідок депортації. Нормативну основу процедур виявлення, репатріації та реінтеграції дітей сформовано постановами Кабінету Міністрів України від 14 травня 2024 року № 551 та від 21 січня 2025 року № 66, якими затверджено порядок встановлення місцезнаходження дітей, механізми взаємодії державних органів, а також алгоритми міжнародної співпраці з партнерськими державами та гуманітарними організаціями [2], [3].

У Національній доповіді України до ООН за 2023 рік репатріація незаконно переміщених дітей вперше визначена не як гуманітарний захід, а як міжнародно-правовий обов'язок держави. Завдяки українським дипломатичним ініціативам це питання було винесено на розгляд інституцій Ради Європи, у результаті чого 27 квітня 2023 року Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) ухвалила резолюцію, якою офіційно визнала депортацію українських дітей Російською Федерацією такою, що має ознаки геноциду та становить порушення міжнародного гуманітарного права [7]. На рівні ООН ця проблема включена до безпекового і правозахисного треку, що дало можливість залучити до процесу держави-посередники. Таке посередництво (зокрема моделі, застосовані Катаром) спирається на механізм *good offices* - нейтрального сприяння третіх сторін, яке забезпечує можливість переговорів між державою-жертвою та державою-агресором за умов відсутності прямого дипломатичного каналу.

Таким чином, можемо розглядати проблему незаконної депортації дітей у подвійному вимірі: вона одночасно є грубим порушенням фундаментальних прав дитини та викликом для всієї системи міжнародного правопорядку. Нюрнберзька доктрина заклала юридичний підхід, за яким насильницьке вилучення дітей із їхнього національного середовища розглядається як форма демографічного знищення та замах на ідентичність групи. Наразі ця доктрина отримує продовження у Гаазьких механізмах, що поєднують міжнародну кримінальну відповідальність та практичні інструменти репатріації. Українська дипломатія довела, що повернення дітей є не гуманітарним жестом, а формою репарації у значенні *restitutio in integrum*, яка завершує триваючий злочин і відновлює тяглість національної спільноти. Ефективність дипломатичних зусиль України підтверджується міжнародним визнанням факту вчинення злочину та створенням багаторівневих механізмів координації в межах ООН, ПАРЄ, ЄС, Міжнародного кримінального суду, ЮНІСЕФ, Міжнародної коаліції за повернення українських дітей та інших інституцій. Водночас наявна практика репатріацій свідчить, що дипломатичні інструменти є результативними лише у поєднанні з санкційним тиском, правовою фіксацією відповідальності та використанням посередницьких механізмів гуманітарних переговорів. Таким чином, повернення кожної дитини виступає не лише актом індивідуального правосуддя, але й елементом відновлення

міжнародного правопорядку та доказом дієздатності міжнародного права як засобу захисту майбутнього нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вилков С. Примусова депортація українців під час російсько-української війни як злочин проти людяності. *Наукові праці МАУП. Юридичні науки*. 2024. № 4(72). С. 5–11. DOI: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.4.1>
2. Деякі питання виявлення та повернення дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України: Постанова КМУ від 21.01.2025 № 66. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2025-%D0%BF> (дата звернення: 25.10.2025).
3. Про затвердження Порядку виявлення та повернення дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України : Постанова КМУ від 14.05.2024 № 551. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-2024-%D0%BF> (дата звернення: 25.10.2025).
4. Про Координаційну раду з питань захисту та безпеки дітей : Указ Президента України від 08.08.2022 № 568/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/568/2022#Text> (дата звернення: 25.10.2025).
5. Lemkin R. Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1944. 674 p.
6. Judgment of the International Military Tribunal for the Trial of German Major War Criminals. 1 October 1946. The Avalon Project. Yale Law School. URL: <https://avalon.law.yale.edu/imt/judgen.asp> (дата звернення: 25.10.2025).
7. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Resolution 2495 (2023) *Deportations and forcible transfers of Ukrainian children to the Russian Federation*. 27 April 2023. URL: <https://pace.coe.int/en/files/31776/html> (дата звернення: 25.10.2025).
8. Reuters. Twenty-three children rescued from Russian-occupied Ukraine, senior official says. 11 Oct 2025. URL: <https://www.reuters.com/world/twenty-three-children-rescued-russian-occupied-ukraine-senior-official-says-2025-10-09/> (дата звернення: 25.10.2025).
9. United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA). *Records of the United Nations Relief and Rehabilitation Administration (1943–1948)*. URL: <https://archives.un.org/content/records-united-nations-relief-and-rehabilitation-administration-1943%E2%80%931948> (дата звернення: 25.10.2025)/
10. Geneva Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. 12 August 1949. ICRC Official database. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/380> (дата звернення: 25.10.2025).

Ключові слова: депортація, примусове переміщення дітей, геноцид, репатріація дітей, restitutio in integrum, гуманітарна дипломатія, посередництво держав, воєнні злочини, Міжнародний кримінальний суд.

Key words: deportation, forcible transfer of children, genocide, repatriation of children, restitutio in integrum, humanitarian diplomacy, state mediation, war crimes, International Criminal Court.

Науковий керівник: кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія» Мануїлова К. В.

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПРАВ ЛЮДИНИ В
НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ**

Мінченко Дар'я Анатоліївна

*кандидатка юридичних наук, магістерка Лондонського університету Queen Mary,
адвокатка, доцентка кафедри цивільного права Національного університету
«Одеська юридична академія», начальник відділу міжнародних зв'язків*

**ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄСПЛ ЯК ІНДИКАТОР ПРАВОВОЇ ЗРІЛОСТІ ДЕРЖАВИ:
ДОСВІД УКРАЇНИ**

Виконання рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) є одним із ключових механізмів забезпечення верховенства права в державах – учасницях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Згідно зі статтею 46 Конвенції, держави зобов'язані виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами [1], що відображає фундаментальний принцип *pacta sunt servanda* та водночас формує уніфікований простір захисту прав людини в межах Ради Європи. Для кожної держави-учасниці Конвенції ця вимога має подвійний характер: вона виступає як міжнародно-правовим зобов'язанням, так і мірилом внутрішньої спроможності правової системи відповідати сучасним європейським стандартам прав людини.

Цей процес особливо показовий для України, яка, з одного боку, тривалий час залишалася серед лідерів за кількістю скарг до ЄСПЛ, а з іншого – продемонструвала значний прогрес у реформуванні правових механізмів і поступовому усуненні системних проблем.

З огляду на це особливої уваги набуває питання того, наскільки ефективно Україна інтегрує практику ЄСПЛ у національну правову систему. Інституційні засади такого процесу закріплено в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 року, яким визначено механізм здійснення заходів індивідуального та загального характеру, роль Міністерства юстиції, обов'язковість практики ЄСПЛ для судів та координацію державних органів у сфері імплементації рішень [7]. Саме узгодженість цих механізмів і їх здатність забезпечити усунення порушення не лише у конкретній справі, але й системно, визначає рівень правової зрілості держави.

Ефективним інструментом реагування ЄСПЛ на виявлені в державі системні та структурні недоліки є ухвалення так званих пілотних рішень. Такі рішення покладають на державу-відповідача обов'язок ужити комплексних заходів, спрямованих на усунення першопричин порушень, що мають масовий характер. Йдеться, зокрема, про необхідність запровадження дієвих засобів юридичного захисту шляхом внесення змін до національного законодавства, удосконалення роботи органів державної влади, реформування процедур добору кадрів чи корекції судової та адміністративної практики [12].

Аналіз статистики виконання рішень ЄСПЛ Україною засвідчує суттєве зростання ефективності цього процесу за весь період участі України в Конвенції. За офіційними даними Міністерства юстиції України, станом на 15 серпня 2025 року, Комітет міністрів Ради Європи припинив нагляд за 1 429 рішеннями ЄСПЛ у справах проти України, що становить більшу частину всіх рішень, ухвалених проти держави з моменту її приєднання до Конвенції

у 1997 році. Крім того, завдяки усуненню структурних причин порушень та повному виконанню необхідних заходів загального характеру, з контролю було знято 136 рішень у «керівних справах», які традиційно означали наявність системних проблем у правовій системі України. Слід окремо зазначити, що у 2017–2025 роках ЄСПЛ відхилив вимоги заявників до України на суму понад 60 мільярдів євро (понад 99,9 % від заявлених сум), що свідчить про зростання довіри до правової системи України та підвищення якості захисту прав людини на внутрішньому рівні [13].

Значну роль у цьому процесі відіграли конкретні рішення Суду, які стали каталізаторами важливих змін у національному законодавстві та адміністративній практиці. Так, у справі «Селигененко та інші проти України» (Заяви № 24919/16 та № 28658/16) ЄСПЛ встановив порушення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб, зумовлене прив'язкою права голосу до реєстрації місця проживання, що призвело до ухвалення змін, які надали ВПО можливість голосувати на місцевих виборах фактично за місцем проживання [2]. У справі «Стецов проти України» (Заява № 5170/15) Суд визнав непропорційними необмежені у часі заборони на виїзд боржників за кордон, що стало підставою для оновлення відповідних положень Закону України «Про виконавче провадження» та впровадження індивідуалізованого та судово-контрольованого підходу [3]. Рішення у справі «М.К. проти України» (Заява № 24867/13) щодо розголошення інформації про ВІЛ-статус спричинило реформування внутрішніх медичних протоколів та посилення конфіденційності медичних даних [4]. Нарешті, справа «Наталія Михайленко проти України» (заява № 49069/11), яка протягом багатьох років перебувала під наглядом Комітету Міністрів, призвела до оновлення механізмів поновлення цивільної дієздатності та утвердження принципу поваги до гідності осіб із психосоціальною інвалідністю у законодавстві України [5].

Динаміка змін у виконанні рішень ЄСПЛ в Україні виявляється не лише у відповідях на окремі рішення Суду, але й у впровадженні довгострокових державних стратегій, спрямованих на усунення системних порушень. Важливим кроком стало ухвалення у 2021 році Стратегії протидії катуванням у системі кримінальної юстиції та затвердження плану заходів з її реалізації, що охоплює заходи, пов'язані з рішеннями у справах «Каверзін проти України», «Афанасьєв проти України», «Белоусов проти України» та інших, де ЄСПЛ систематично фіксував катування та жорстоке поводження [8]. У 2022 році була затверджена Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, прийнята за наслідком ухвалення Судом «пілотного» рішення у справі «Сукачов проти України», у якому ЄСПЛ дійшов висновку про наявність в Україні тривалої системної проблеми неналежних умов тримання осіб під вартою та відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту [9]. Впровадження цих стратегій отримало позитивну оцінку Комітету Міністрів Ради Європи, який у 2023 році вперше з 2005 року почав припиняти нагляд за окремими індивідуальними справами щодо жорстокого поводження з боку правоохоронних органів [6].

Таким чином, виконання рішень ЄСПЛ постає не лише як юридичний обов'язок, але й як важливий критерій правової зрілості держави. Уміння своєчасно та ефективно реагувати на встановлені порушення, усувати їх першопричини та забезпечувати сталість реформ свідчить про спроможність держави дотримуватися стандартів демократичного врядування та верховенства права. У контексті євроінтеграції України цей процес є не просто технічною частиною міжнародних зобов'язань, але й маркером відповідності Копенгагенським критеріям та доказом того, що держава здатна інтегрувати європейські стандарти прав людини як внутрішній принцип розвитку.

Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що протягом останнього десятиліття Україна демонструє стабільний прогрес у виконанні рішень Європейського суду з прав людини. Цей прогрес свідчить про зміцнення правової ідентичності держави, її здатність будувати ефективну систему захисту прав людини та відповідально виконувати міжнародні зобов'язання. Відтак виконання рішень ЄСПЛ постає як важливий індикатор не лише стану правової системи, а й того, наскільки Україна просунулася на шляху до утвердження європейських цінностей та стандартів прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. European Court of Human Rights. Case of Selygenenko and Others v. Ukraine (Application no. 24919/14). 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-216061>
3. European Court of Human Rights. Case of Stetsov v. Ukraine (Application no. 5170/15). 2020. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-213644>
4. European Court of Human Rights. Case of M.K. v. Ukraine (Application no. 6829/11). 2019.
5. European Court of Human Rights. Case of Natalia Mikhaylenko v. Ukraine (Application no. 49069/11). 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119975>
6. Council of Europe. Resolution CM/ResDH(2025)267. Execution of the judgments of the European Court of Human Rights – Twenty-two cases against Ukraine (Application No. 41216/13). 17.09.2025. URL: <https://search.coe.int/cm/eng?i=091259488028747d>
7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
8. Про схвалення Стратегії протидії катуванням у системі кримінальної юстиції та затвердження плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2021 р. № 1344-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1344-2021-%D1%80#Text>
9. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>
10. Committee of Ministers of the Council of Europe. Annual Report on the Supervision of the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights. Strasbourg, 2024. URL: <https://www.coe.int/en/web/execution/annual-report-2024>
11. Council of Europe. Department for the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights. Ukraine: Country Factsheet 2025. URL: <https://rm.coe.int/ukraine-eng/4880291b07>
12. Мінченко Д. А. Види заходів щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 4. С. 596. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.92>
13. Міністерство юстиції України. Як Україна посилює захист прав людини на прикладі виконання рішень ЄСПЛ. 21.08.2025. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/yak-ukraina-posilyue-zahist-prav-lyudini-na-prikladi-vikonannya-rishen-espl>

Ключові слова: міжнародне право, судовий захист, Європейська конвенція, виконання рішень, захист прав людини, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ).

Key words: international law, judicial protection, European Convention, enforcement of judgments, human rights protection, European Court of Human Rights (ECHR).

Ткаченко Олександр Валерійович
*кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії права,
міжнародного права і приватного права
Київського міжнародного університету*

УНІВЕРСАЛЬНА СИНГУЛЯРНІСТЬ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРОЛЕГОМЕНИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ В ФІЛОСОФІЇ ПРАВОВОГО ПОРІВНЯННЯ

«На концепцію прав людини покладено сьогодні тягар відповідальності, аналогів якому ми не знайдемо в інтелектуальному минулому людства» [1, с. 244]. Коли ми говоримо про права людини, ми називаємо щось, що має надзвичайний потенціал гомогенізації – утворення стаціонарного, уніфікованого й універсального семантичного поля. Цілком може здатися, що ми маємо справу лише з іншим жаргоном опосередкування найприкметнішої риси європейського мислення – пошуку універсалій. Європейське мислення чимось нагадує хворобу, для якої джерелом болю виступає множинність і несумірність, розсіяні світом. Спроби привести все до спільного і єдиного знаменника визначають зміст того, що може бути назване традицією Заходу.

Права людини є сучасним відлунням того інваріанту, який вперше експлікував Парменід, назвавши його Єдиним. За двадцять п'ять століть змінювалися назви цього єдиного, але незмінною залишалася пірамідальна конструкція мислення, побудова згідно закону виключеного третього. На вершині піраміди – *tertium comparationis*, це те, що має унормувати й уніфікувати смисли, виключити відмінності між тими речами, що порівнюються.

Права людини і є таким *tertium comparationis*. Теорія природи речей, яка набула поширення вже в працях Г. Гроція, а свого розквіту досягла після Другої світової війни на основах, закладених Е. Гуссерлем і Г. Радбрухом, проголошує, що в самих речах – об'єктах природи чи людських суспільних відносинах – містяться відомі цінності (норми), які відкриваються людині й яким вона повинна підкорятися. Таким чином, ця теорія стверджує, що норми закладені в самих фактах.

Подібні міркування зустрічаються й у вітчизняному порівняльному правознавстві. Зокрема, О. М. Костенко основою порівняльного правознавства проголошує принцип соціального натуралізму, який впливає «з ідеї природної цілісності світу, відповідно до якої все суще в світі повинно існувати за законами природи [2, с. 6]». А П. М. Рабінович вказує, що основоположні права людини – тобто «природні» права, які характеризуються універсальністю, всезагальністю, транснаціональністю і транскордонністю – є необхідною складовою предмету порівняльного правознавства [3, с. 23].

Правове порівняння в межах цієї парадигми розглядається як найкращий інструмент втілення ідеалів універсального гуманізму і здійснення правової уніфікації. Права людини як *tertium comparationis* стає предметністю наднаціональної правової системи, ідеальним, об'єктивним, вищим природним правом, формулювання якого повинно сприяти досягненню стану системної досконалості, що дозволяє компаративістам визначати найкращі для даного місця і часу правові рішення.

Права людини в оптиці порівняльно-правового універсалізму розглядається «вищим» правом, виступаючи різновидом трансценденталізму, який П. Легранд називає «целестіальним (потойбічним) стилем мислення [4, с. 366]».

Права людини розуміються як щось, що існує поза національним знанням: «не повинно бути жодного національного права, а повинна бути лише потойбічність будь-якого

права. Ціллю є наукова точність і об'єктивність, несумісні ані з існуванням національного мислення, ані з інтерпретацією – опис права має бути об'єктивним, тобто вільним від будь-якої критичної оцінки [4, с. 401]».

Наявна й протилежність такому універсалістському прочитанню прав людини в якості *tertium comparationis* – це парадигма сингулярності, культурної релятивності права. В її межах трансформується розуміння концепту *tertium comparationis*. Він починає розглядатися як змістовний елемент процесу порівняльного дослідження, а отже й позбувається статусу об'єктивності, стаючи результатом вибору аспектів права, релевантних для компаративіста. «Звичайно, такий вибір може бути підсвідомим, він часто перебуває під впливом концептуально і культурно успадкованого розуміння права [5, с. 314]».

Долається пірамідальна конструкція порівняння, зорієнтована на деякий фрагмент емпіричної чи аналітичної дійсності, який логічно передуює порівнюваним явищам, будучи спільним для них. Таке подолання здійснюється шляхом перекваліфікації *tertium comparationis*, внаслідок якої він з елементу порівняльно-правової методології перетворюється на складову концептуального і культурного контексту національної правової системи компаративіста.

Таким чином права людини стають суто національним, культурним і партикулярним концептом.

Потрібен третій шлях!

Я визначаю його як ситуацію індетермінізму (невизначеності) права, що може бути досягнута завдяки правовому порівнянню. Потрібно змінити сутність самого правового порівняння: інше право і інше-в-праві є не об'єкту пізнання, а інакшим, що дозволяє творення нового смислу права. Правове порівняння стає простором універсальної сингулярності права – розміщення власного права на тлі пустоти, що уможливорює розкриття наперед невідомих потенційних можливостей його подальшого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баумейстер А. О. Філософія права. Київ, 2010. 311 с.
2. Костенко А. Н. Социальный натурализм как методологический принцип сравнительного правоведения и юридической глобалистики: [открытая лекция]. Киев, Симферополь : «Логос», 2008. 28 с. (Серия научно-методических изданий «Академия сравнительного правоведения»; вып. 11).
3. Рабинович П. М. Наука сравнительного правоведения: к вопросу о пределах ее предмета. *Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку*: [зб. статей] / за ред. Ю. С. Шемшученка, Л. В. Губерського, І. С. Гриценка. Київ : Логос, 2009.
4. Legrand P. Comparative legal studies and the matter of authenticity. *The Journal of Comparative Law*. 2006. Vol. 1. Issue. 2. P. 365–460.
5. Jansen N. Comparative law and comparative knowledge. *The Oxford handbook of comparative law* / ed. by M. Reimann, R. Zimmermann. Oxford : Oxford University Press, 2006. P. 305–338.

Ключові слова: права людини, захист прав, правове порівняння, *tertium comparationis*, універсальність права, універсальна сингулярність прав людини, філософія правового порівняння.

Key words: human rights, protection of rights, legal comparison, *tertium comparationis*, universality of law, universal singularity of human rights, philosophy of legal comparison.

Межевська Лілія Володимирівна
*кандидатка юридичних наук, доцентка, заступниця
директора навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти
Дніпровського державного університету внутрішніх справ*

ПРИПИНЕННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ

Війна в Україні кардинально змінила соціально-економічні умови праці та правове регулювання трудових відносин. З початком повномасштабної збройної агресії Російської Федерації постала потреба адаптації трудового законодавства до надзвичайних обставин, забезпечення балансу між правом громадян на працю та інтересами оборони держави. Інститут припинення трудового договору набув особливої актуальності, оскільки відображає співвідношення між принципом стабільності трудових правовідносин і необхідністю оперативного реагування на виклики війни. В умовах воєнного стану трудові права, хоч і можуть бути тимчасово обмежені, залишаються невід'ємною складовою конституційного правопорядку. Вони продовжують гарантувати захист людської гідності, справедливості і правову визначеність, що відповідає положенням ст. 43, 44 Конституції України та міжнародним стандартам праці, закріпленим у Конвенціях МОП № 87, 98, 158.

Відповідно до ст. 36 Кодексу законів про працю України (КЗпП), трудовий договір може бути припинено у зв'язку з угодою сторін, закінченням строку дії трудового договору, ініціативою працівника або роботодавця, переведенням працівника до іншого підприємства, обставинами, що не залежать від волі сторін. У мирний час ці підстави забезпечують стабільність трудових відносин, проте під час воєнного стану реалізація цих норм зазнала суттєвих змін.

Прийняття Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX створило нову правову основу регулювання праці. Роботодавець може розірвати трудовий договір у зв'язку з неможливістю забезпечити роботу через бойові дії або знищення виробничих потужностей [1]. Такі новели спрямовані не на обмеження прав працівників, а на правову визначеність і адаптивність до об'єктивних обставин.

Воєнний стан суттєво вплинув на мобільність працівників. Через евакуацію, зміну місця проживання чи службу в Збройних силах працівники мають право розірвати трудовий договір без попередження (ст. 38 КЗпП). Такі обставини визнаються поважними, а звільнення не є порушенням дисципліни.

Роботодавець може звільнити працівника у разі неможливості забезпечити роботу через бойові дії, але такі дії мають відповідати принципам пропорційності, справедливості та гуманізму. Роботодавець зобов'язаний письмово повідомити працівника про звільнення та зазначити підставу у наказі.

Держава надає звільненим працівникам право на допомогу по безробіттю, сприяння у працевлаштуванні, перекваліфікацію, а також гарантує збереження місця роботи та середнього заробітку для військовослужбовців (ст. 119 КЗпП) [2, с.152].

Судовий захист трудових прав у період війни: громадяни зберігають право на судовий захист трудових прав навіть під час війни. ЄСПЛ у справах *Lawless v. Ireland* та *Brannigan and McBride v. the United Kingdom* наголошував, що обмеження права на справедливий суд у період надзвичайного стану є неприпустимим. В Україні діє система електронного судочинства.

Попри оновлення законодавства, залишаються проблеми: нечіткість підстав для звільнення, відсутність механізмів компенсації, потреба у цифровізації обліку праці. Перспективним напрямом є гармонізація з Директивою ЄС 2019/1152 щодо прозорих і передбачуваних умов праці.

Припинення трудового договору в умовах воєнного стану вимагає балансу між потребами безпеки держави та гарантіями прав працівників. Україна демонструє здатність поєднувати гнучкість і соціальну справедливість, дотримуючись міжнародних трудових стандартів навіть у надзвичайних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
2. Обушенко Н.М., Межевська Л.В. Якісний та ефективний вплив міжнародно-правових актів на формування трудового законодавства в Україні. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2022. - № 4 (119). – С. 151-156.

Ключові слова: трудовий договір, припинення трудових відносин, воєнний стан, трудове законодавство, право на працю, соціальний захист, роботодавець.

Key words: employment contract, termination of employment, martial law, labour legislation, right to work, social protection, employer.

Політова Анна Сергіївна

*кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри права
Міріупольського державного університету*

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВА НА СТАТОВУ СВОБОДУ ТА СТАТОВУ НЕДОТОРКАНІСТЬ У КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Досліджуючи питання імплементації норм міжнародного права щодо захисту права на статеву свободу та статеву недоторканість у національне законодавство, зокрема, у Закон України про кримінальну відповідальність, відзначимо, що основна увага науковців присвячена імплементації у КК України положень Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротська конвенція) та Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція). Так, не викликає ніякого сумніву, що саме імплементація положень вищезазначених Конвенцій дозволила удосконалити Закон України про кримінальну відповідальність, проте наскільки такі зміни вплинули на правозастосовчу практику?

У Глава VI. Матеріальне кримінальне право Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротська конвенція) міститься перелік кримінально протиправних діянь, а саме:

- стаття 18. Сексуальне насильство: під «сексуальним насильством» розуміють умисну поведінку: а) заняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, яка не досягла передбаченого законодавством віку для заняття діяльністю сексуального характеру; б)

заняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, коли: використовується примус, сила чи погрози або насильство здійснюється зі свідомим використанням довіри, авторитету чи впливу на дитину, зокрема в сім'ї, або насильство здійснюється в особливо вразливій для дитини ситуації, зокрема з причини розумової чи фізичної неспроможності або залежного становища [1];

- стаття 19. Правопорушення, що стосуються дитячої проституції, до яких віднесено таку умисну поведінку: а) вербування дітей для заняття проституцією або спонукання дитини до участі в проституції; б) примушування дитини до проституції або отримання прибутку від цього або іншого використання дитини із цією метою; с) звернення до дитячої проституції [1];

- стаття 20. Правопорушення, що стосуються дитячої порнографії – криміналізація умисної поведінки, учиненої без правових підстав: а) виготовлення дитячої порнографії; б) пропонування або надання доступу до дитячої порнографії; с) розповсюдження або передавання дитячої порнографії; d) придбання дитячої порнографії для себе або іншої особи; е) володіння дитячою порнографією; f) свідоме одержання доступу до дитячої порнографії за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій [1];

- стаття 21. Правопорушення, що стосуються участі дитини в порнографічних виставах, які полягають в умисній поведінці: а) вербування дітей для участі в порнографічних виставах або спонукання дитини до участі в таких виставах; б) примушування дитини до участі в порнографічних виставах або отримання користі від цього чи іншого використання дитини із цією метою; с) свідоме відвідування порнографічних вистав, у яких залучено дітей [1];

- стаття 22. Розбещення дітей, тобто умисне спонукання дитини, яка не досягла віку, спостерігати за сексуальним насильством або діяльністю сексуального характеру, навіть якщо вона не бере в цьому участі [1];

- стаття 23. Домагання дитини для сексуальних цілей – криміналізація умисної пропозиції, зроблена дорослою людиною за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, зустрітися з дитиною, яка не досягла віку, передбаченого пунктом 2 статті 18 цієї Конвенції, для скоєння проти неї одного з правопорушень, передбачених підпунктом «а» пункту 1 статті 18 або підпунктом «а» пункту 1 статті 20 цієї Конвенції, якщо після цієї пропозиції відбулись істотні дії, що призвели до такої зустрічі [1].

Що ж стосується національного законодавства, то Законом України від 18 лютого 2021 р. № 1256-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції)», то у Кримінальному кодексі (далі – КК) України:

- статтю 155. Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку викладено в новій редакції;

- доповнено статтею 156-1. Домагання дитини для сексуальних цілей;

- у статті 301. Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів частини четверту і п'яту виключено та викладено в новій редакції примітку;

- доповнено статтею 301-1. Одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження та статтею 301-2. Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи [2].

Разом з тим, наскільки ефективною є імплементація положень Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції) у КК України? На це питання важко відповісти, адже, наприклад, протягом 2021 -

2024 рр. жодного кримінального правопорушення за ст. 301-2. Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи КК України обліковано не було (більш детально – Рис. 1).

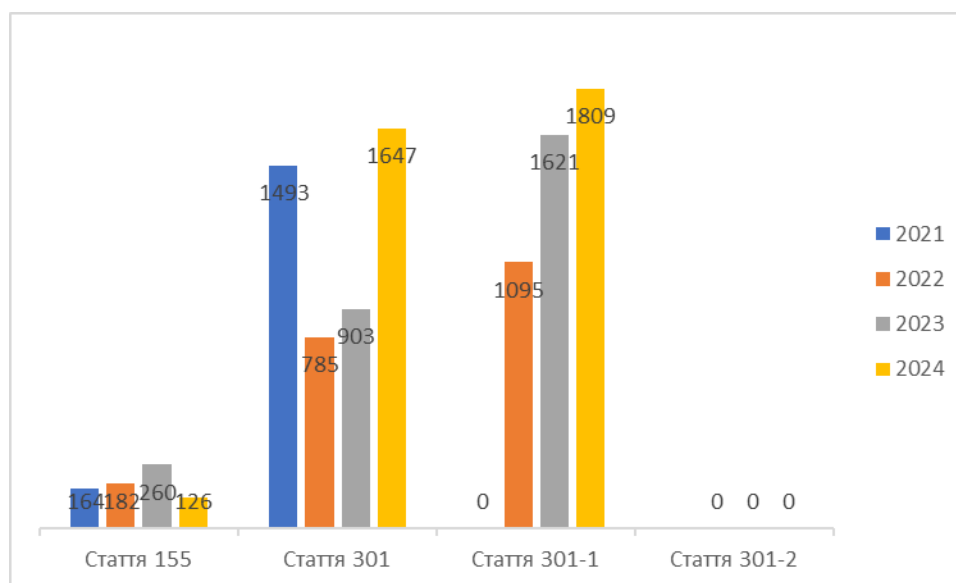

Рисунок 1. Кількість облікованих кримінальних правопорушень за ст.ст. 155, 301, 301-1, 301-2 КК України

Ми погоджуємося із А. Ю. Кричун, що реалізація положень Лансаротської конвенції, Конвенції ООН про права дитини, Факультативного протоколу, Конвенції МОП №182, Римського статуту МКС, вимагає від держав-учасниць, у тому числі й України, реальних зусиль у сфері гармонізації законодавства, створення ефективних механізмів міжвідомчої взаємодії, запровадження превентивних освітніх програм, розвитку системи реабілітації постраждалих дітей та боротьби з безкарністю правопорушників [3, с. 238]. Окрім того, при імплементації також важливо врахувати й особливості національного законодавства, а також узагальнити зарубіжний досвід судової практики.

Таким чином, підводячи підсумок, відзначимо, що імплементації у КК України окремих положень Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) потребує більшого обґрунтування, зокрема, це стосується ст. 301-2. Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: Конвенція Ради Європи від 25.10.2007: станом на 20 черв. 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення: 24.10.2025).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротської конвенції): Закон України від 18.02.2021 № 1256-IX: станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20#Text> (дата звернення: 24.10.2025).

Ключові слова: права людини, імплементація, Кримінальний кодекс України, удосконалення законодавства.

Key words: human rights, implementation, Criminal Code of Ukraine, improvement of legislation.

Линник Тетяна Василівна
*кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри
конституційного права та теоретико-правових дисциплін
Білоцерківського національного аграрного університету*

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ НАЦІОНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

У тезах висвітлено основні підходи до визначення міжнародних стандартів прав людини, розкрито їх правову природу, джерела та механізми імплементації в національну правову систему України. Особливу увагу приділено співвідношенню норм міжнародного та національного права, проблемам практичної реалізації міжнародних зобов'язань держави у сфері прав людини та ролі судової практики, зокрема Європейського суду з прав людини, у забезпеченні їх дотримання.

Забезпечення прав людини є ключовим орієнтиром у розвитку сучасної державності. Після Другої світової війни у світовому правовому просторі сформувалася система міжнародних стандартів прав людини, що ґрунтується на загальновизнаних цінностях свободи, рівності, справедливості та людської гідності [1].

До фундаментальних міжнародних актів належать Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.) та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.). У регіональному вимірі ключову роль відіграє Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), а також практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), що деталізує зміст конвенційних положень і створює прецедентне право для держав-учасниць [2].

В Україні основні засади інтеграції міжнародних стандартів у національну правову систему закріплені в Конституції України, зокрема в статті 9, де визначено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства [3]. Це означає, що норми міжнародного права підлягають безпосередньому застосуванню судами та іншими органами державної влади. На практиці, однак, імплементація міжнародних стандартів стикається з низкою проблем. По-перше, українські суди не завжди послідовно застосовують положення міжнародних договорів і рішень ЄСПЛ, що свідчить про недостатню правову культуру правозастосування. По-друге, не всі норми міжнародних актів можуть бути безпосередньо реалізовані без розроблення внутрішніх механізмів їх виконання [4].

Важливим аспектом є роль Європейського суду з прав людини, рішення якого є обов'язковими для України. Їх виконання сприяє вдосконаленню національної судової практики та законодавства. Зокрема, після винесення рішення у справі «Іванов проти України» (2009) держава була зобов'язана вжити заходів для вирішення системної проблеми невиконання судових рішень [5].

Процес гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами є складним і довготривалим. Його ефективність залежить не лише від політичної волі держави, а й від рівня правової обізнаності суспільства, підготовки суддівського корпусу та розвитку правозахисних інституцій. У цьому контексті важливим є також врахування принципів, закріплених у Хартії основних прав Європейського Союзу (2000 р.), з огляду на євроінтеграційний курс України.

Отже, міжнародні стандарти прав людини є невід'ємною складовою національної правової системи. Їх ефективне застосування вимагає поєднання законодавчих,

інституційних та освітніх заходів, спрямованих на зміцнення верховенства права та гарантування прав і свобод людини в Україні. Імплементация міжнародних стандартів прав людини у національне законодавство є важливою умовою демократичного розвитку держави. В Україні сформовано необхідну конституційну основу для такого процесу, однак залишається потреба у вдосконаленні механізмів реалізації міжнародних зобов'язань. Послідовне врахування практики ЄСПЛ, підвищення професійної підготовки правників і розвиток правосвідомості громадян сприятимуть реальному забезпеченню прав і свобод людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буткевич В. Г. *Міжнародне право прав людини*. – К.: Либідь, 2012. – 384 с.
2. Council of Europe. *European Convention on Human Rights*. Strasbourg, 1950.
3. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Рабінович П. М. *Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб.* – Львів: Світ, 2019. – 256 с.
5. Європейський суд з прав людини. *Рішення у справі «Іванов проти України» (Ivanov v. Ukraine, no. 40450/04)*. – Страсбург, 15 жовтня 2009 р.
6. Хартія основних прав Європейського Союзу (2000/С 364/01) // Офіційний вісник ЄС. – 18.12.2000.

Ключові слова: права людини, міжнародні стандарти, імплементація, національне законодавство, ЄСПЛ, верховенство права, міжнародні договори, гармонізація законодавства, прецедентна практика.

Key words: human rights, international standards, implementation, national legislation, ECHR, rule of law, international treaties, legislative harmonization, case-law.

Федорова Тетяна Сергіївна

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У ПРОТИДІЇ ЕКОНОМІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Глобалізаційні та інтеграційні процеси ХХІ століття сприяли розвитку міжнародного економічного співробітництва, водночас створивши нові виклики для фінансової та правової безпеки держав. Одним із найбільш небезпечних проявів транснаціональної злочинності є економічні злочини, які руйнують фінансову стабільність, підривають довіру до інституцій та створюють загрозу міжнародному правопорядку.

Як зазначає Є. Зозуля у своїй праці «Нормативно-правове регулювання міжнародного співробітництва органів Національної поліції України. Українська поліцейстика», ефективна протидія економічній злочинності можлива лише за умов системного міжнародного співробітництва правоохоронних органів держав [7]. Як підкреслює Д. Грицишин, прозорість кордонів і глобальна мобільність капіталів сприяють формуванню транснаціональних злочинних мереж, тому необхідне поєднання національних і міжнародних правових механізмів реагування. Таким чином, сучасна наукова думка

сходиться на тому, що міжнародне співробітництво правоохоронних органів є ключовою умовою ефективної протидії економічним злочинам [8].

У цьому контексті особливої актуальності набуває питання формування ефективної міжнародно-правової системи запобігання та протидії економічним злочинам, адаптованої до сучасних викликів цифрової економіки, фінансових ризиків і гібридних загроз. Міжнародна система боротьби з економічною злочинністю побудована на багаторівневих правових актах. Ключовими універсальними документами є:

- Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.);
- Конвенція ООН проти корупції (2003 р.);
- Конвенція про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин (1988 р.);
- Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999 р.).

Зазначені документи утворюють фундамент міжнародно-правової системи боротьби з економічною злочинністю та визначають напрями співпраці держав та формують нормативну основу для обміну інформацією, екстрадиції осіб, проведення спільних розслідувань і створення механізмів міжнародної правової допомоги. Важливим координаційним інструментом є Конгрес ООН із запобігання злочинності та кримінального правосуддя, який визначає пріоритети у сфері міжнародного кримінального права.

Значну роль у формуванні фінансової безпеки відіграє Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). Її «40 рекомендацій» стали світовим стандартом запобігання легалізації злочинних доходів [9].

Європейський Союз створив одну з найефективніших моделей регіональної співпраці у сфері протидії економічній злочинності. До основних актів ЄС у цій сфері належать Директива 2014/42/ЄС про арешт і конфіскацію доходів від злочинів, Директива (ЄС) 2017/1371 про захист фінансових інтересів Союзу та Директива 2014/57/ЄС про кримінальні санкції за зловживання на ринку.

ЄС також розвиває інституційний рівень протидії — через Європол, Євроюст і створений у 2020 р. Європейський центр з питань фінансової та економічної злочинності (EFEC), який координує міжнародні операції з виявлення шахрайських схем, корупції та відмивання коштів.

На думку М. Хавронюка, гармонізація національного кримінального законодавства держав-членів із європейськими стандартами є передумовою формування спільного безпекового простору Європи [10]. Україна послідовно розбудовує правові механізми співпраці у сфері запобігання економічним злочинам. Конституція України (1996) закріплює стратегічний курс на європейську інтеграцію, а стаття 22 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС визначає напрями взаємодії у протидії корупції, шахрайству та відмиванню коштів [1].

Законодавчу базу становлять:

- Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII, який передбачає міжнародне співробітництво з правоохоронними органами іноземних держав; [2]
- Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII; [3]
- Постанова Кабінету Міністрів України № 537 від 29.07.2015 р., якою затверджено Положення про Державну службу фінансового моніторингу; [4]
- Постанова КМУ № 877 від 28.10.2015 р. «Про Національну поліцію»; [5]
- Постанова КМУ № 878 від 28.10.2015 р. «Про Міністерство внутрішніх справ України» [6].

Українські правоохоронні органи активно співпрацюють з Інтерполом і Європолом, беручи участь у спільних операціях, обміні даними, спільних тренінгах та аналітичних проектах [11]. Важливим напрямом є також діяльність Державного фінансового моніторингу

України, який забезпечує виконання міжнародних стандартів FATF та співпрацює з іноземними фінансовими розвідками.

У висновку доходимо до того, що формування ефективного міжнародно-правового механізму протидії економічній злочинності можливе лише за умови створення гармонізованої системи правових і інституційних засад співробітництва на глобальному, регіональному та національному рівнях.

Україна, як держава з європейським вектором розвитку, має продовжувати адаптацію свого законодавства до стандартів ЄС та рекомендацій FATF, приділяючи особливу увагу питанням кібербезпеки, цифрових фінансових операцій та запровадженню сучасних механізмів фінансового моніторингу.

Поглиблення міжнародної кооперації у сфері фінансової безпеки, удосконалення механізмів правової допомоги та посилення ролі аналітичних структур (зокрема Державного фінансового моніторингу, Національної поліції, прокуратури) є запорукою стабільності правопорядку й зміцнення довіри міжнародних партнерів до України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 р.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>
2. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
3. Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
4. Постанова Кабінету Міністрів України № 537 від 29.07.2015 р.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-%D0%BF#Text>
5. Постанова КМУ № 877 від 28.10.2015 р. «Про Національну поліцію»
<https://zakon.rada.gov.ua/go/877-2015-%D0%BF>
6. Постанова КМУ № 878 від 28.10.2015 р. «Про Міністерство внутрішніх справ України».
<https://zakon.rada.gov.ua/go/878-2015-%D0%BF>
7. Зозуля Є. В. Нормативно-правове регулювання міжнародного співробітництва органів Національної поліції України. Українська поліцейстика, 2022. <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2022-3-1-151-160>
8. Грицишин Д. О. Міжнародне співробітництво у сфері запобігання та протидії економічній злочинності. Економічний вісник, 2020. : <https://doi.org/10.33271/ebdut/72.036>
9. Гончаренко С. Ю. Рекомендації FATF щодо запобігання відмиванню коштів. Право і суспільство, 2020. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3-2.20>
10. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та країн континентальної Європи: проблеми гармонізації. Київ: Юрінком Інтер, 2006.
11. Гальчинський С. Співпраця України з Європол та Євроюстом. Юридична газета онлайн, 2020 <https://yurgazeta.com/publications/practice/mizhнародne-pravo-investiciyi/yak-ukrayina-spivpracyue-z-evropolom-ta-evroyustom.htm>

Ключові слова: міжнародно-правова система, запобігання та протидія економічним злочинам, цифрова економіка, міжнародні угоди, фінансова безпека, міжнародні стандарти.

Key words: international legal system, prevention and counteraction of economic crimes , digital economy , international agreements, financial security, international standards.

ЩОДО ПИТАННЯ ПРАВОЗАСТОСОВУВАННЯ ЧАСТИНИ ТРЕТЬОЇ СТАТТІ 75 ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО»

Трансформаційні процеси законодавства України за всі роки її існування як суверенної та незалежної держави мають постійно тривалий характер, реалізуючись від сфери публічних до сфери приватних правовідносин. В такій ситуації не є виключенням і норми міжнародного приватного права. Так, 21 вересня 2022 р. було внесено зміни до статті 75 Закону України «Про міжнародне приватне право» (далі - Закон) [1]. Зазначена стаття регламентує загальні правила підсудності судам України справ, що ускладнені іноземним елементом. Відповідно до внесених змін стаття 75 Закону була доповнена частиною третьою, відповідно до якої суд повинен залишити позов без розгляду в тому випадку, коли після відкриття провадження у справі буде з'ясовано, що у суді чи іншому юрисдикційному органі іноземної держави є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

Доцільність внесених змін до статті 75 Закону не викликає сумніву, адже до цього моменту підсудність судам України справ, ускладнених іноземним елементом, визначалась виключно на момент відкриття провадження у справі. І, навіть, якщо в ході провадження у справі підстави для такої підсудності відпадали або змінювалися, це не надавало жодної причини для залишення позову без розгляду і справа надалі розглядалась по суті.

На момент внесення змін до статті 75 Закону тривав 2022 рік, це був рік, в якому повномасштабне вторгнення РФ на територію нашої держави призвело до масових міграційних потоків громадян України за кордон для отримання статусу біженця або тимчасового захисту. Разом із тим, залишаючись в правовому зв'язку з Україною через громадянство, мігранти з нашої держави продовжували перебувати і одночасно ставали учасниками нових правовідносин в приватній сфері. А це, в свою чергу, як невід'ємний причинно-наслідковий ланцюг, час від часу породжує і породжуватиме приватно-правові спори між мігрантами з України, серед яких розповсюджуваними є такі, що виникають внаслідок поділу майна, спадкування, розірвання шлюбу, визначення місця проживання дитини/дітей (в тому числі внаслідок міжнародного викрадання дитини/дітей членами сім'ї або родичами), позбавлення батьківства тощо.

Перебуваючи в спірних правовідносинах їх учасники, а це, як правило, члени сім'ї, колишні члени сім'ї, або родичі і намагаючись захистити свої права та інтереси в будь-який спосіб, використовують юрисдикцію декількох держав, серед яких є, в тому числі, і Україна. Внаслідок такої реальності маємо результат на практиці через вирішення одних і тих самих спорів, між тими самими сторонами, з тих самих підстав у двох або більше державах. В Україні спробували вирішити таку колізію саме через внесення змін до статті 75 Закону, доповнивши її частиною третьою. Разом із тим, пройшло замало часу після нової редакції статті 75 Закону і станом на цей час суди по-різному застосовують норму, передбачену частиною третьою цієї статті.

Цікавою і корисною з цього приводу є позиція Верховного суду України щодо застосування частини третьої статті 75 Закону, а саме: в постанові від 11 вересня 2024 року у справі № 753/4392/23 КЦС ВС дійшов висновку про неврахування судами попередньої інстанції того, що на момент розгляду районним судом в Україні справи про відібрання

дитини та повернення її за попереднім місцем проживання у провадженні Окружного сімейного суду Франкфурту-на-Майні перебувала справа про опіку над дитиною із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав. Тому позов у цій справі слід було залишити без розгляду згідно з частини третьої статті 75 Закону [2].

З огляду на назначене в межах цієї роботи доцільним є стверджувати, що питання відносно правозастосування частини третьої статті 75 Закону України «Про міжнародне приватне право» потребує подальшого дослідження через аналіз правозастосовчої практики судів різних інстанцій, враховуючи майбутню правову позицію Верховного суду України в подібних справах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005р. № 2709-Іv: станом на 23.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#n308>.
2. Постанова Касаційного Цивільного Суду Верховного Суду від 11 вересня 2024 року у справі № 753/4392/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121730632>.

Ключові слова: міжнародне приватне право, справи, ускладнені іноземним елементом, правозастосування, підсудність, залишення позову без розгляду.

Key words: private international law, cases complicated by a foreign element, law enforcement, jurisdiction, dismissal of a claim without consideration.

Кіт Тарас Борисович

*аспірант кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету*

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА РОЗВИТОК ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Європейський суд з прав людини (далі - ЄСПЛ) є постійно діючим міжнародним органом, створеним з метою забезпечення ефективного виконання положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі - Конвенції). Основним завданням Суду є контроль за дотриманням державами-учасниками Конвенції прав і свобод, гарантованих міжнародним договором, а також забезпечення юридично обґрунтованого механізму захисту прав людини на національному рівні у випадках їх порушення.

Варто зауважити, що практика ЄСПЛ має комплексний вплив на розвиток цивільного права України [1], стимулюючи адаптацію національного законодавства до європейських стандартів та сприяючи забезпеченню єдності судової практики, оскільки українські суди зобов'язані враховувати практику Суду при тлумаченні і застосуванні норм національного права. Тому очевидно, що вплив практики ЄСПЛ на цивільне право України є багаторівневим та проявляється як на законодавчому рівні (через внесення змін та удосконалення норм), так і на рівні формування єдиної судової практики та практики правозастосування загалом.

Отже, вплив практики ЄСПЛ на цивільне право України здійснюється через низку взаємопов'язаних механізмів, що охоплюють як нормативно-правову сферу, так і сферу правозастосування. Одним із базових механізмів є пряме застосування норм міжнародного права, передбачених Конституцією України. Так відповідно до ст. 9 Конституції України,

міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, є невід'ємною частиною національного законодавства і мають пріоритет перед національними законами у разі колізії [2].

Крім того, у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» вказується, що суди зобов'язані застосовувати при розгляді справ практику ЄСПЛ як джерело права [3]. На практиці це означає, що українські суди при розгляді цивільних справ повинні не лише формально посилатися на положення Конвенції, а й безпосередньо враховувати правові позиції, сформульовані ЄСПЛ у схожих справах, адаптуючи їх до національного правового контексту. Це забезпечує узгодженість судової практики України з європейськими стандартами правосуддя, сприяє однаковому тлумаченню правових норм та гарантує більш ефективний захист конвенційних прав осіб у межах цивільного судочинства. Такий підхід забезпечує безпосередню імплементацію міжнародних стандартів захисту прав людини у внутрішнє право України та підвищує ефективність реалізації цих прав.

Інший механізм непрямий, який проявляється у системному впливі практики ЄСПЛ через законодавчі зміни та реформування національної правової системи. На підставі рішень Суду український законодавець здійснює узгодження норм Цивільного кодексу України (далі - ЦК України) та процесуального законодавства з вимогами Конвенції. Наприклад, у Проекті Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги другої» передбачено положення про те, що «оціночні судження не підлягають спростуванню та/або доведенню їх достовірності» [4]. Такі зміни пропонуються передусім з огляду на актуальну практику ЄСПЛ у справах *Lingens v. Austria*, Українська Прес-Група проти України та ін. [5; 6]. Або розширене розуміння поняття «майно», що запропоновано у Проекті Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень книги першої». Законопроект відповідає підходам, сформованим у практиці ЄСПЛ, згідно з якими поняття «майно» трактується у широкому значенні та охоплює не лише матеріальні об'єкти, а й майнові права, легітимні очікування та інші нематеріальні активи, що мають економічну вартість для особи [7].

Крім того, практика ЄСПЛ стимулює впровадження нових правових механізмів, таких як захист права на приватність та особисте життя, гарантованого статтею 32 Конституції України та статтею 8 Європейської конвенції про права людини (ЄКПЛ). Це проявляється, зокрема, у деталізації механізмів відшкодування моральної шкоди та обмежень втручання в приватне життя особи, що створює національну нормативну базу, сумісну з практикою Суду.

Третій важливий механізм впливу практики ЄСПЛ реалізується через практику правозастосування, зокрема судову практику. Українські суди зобов'язані враховувати практику ЄСПЛ при вирішенні спорів, що стосуються конвенційних прав, що сприяє уніфікації правозастосування та підвищенню рівня правозахисної діяльності судових органів.

Однак, незважаючи на значний позитивний вплив практики ЄСПЛ на цивільне право України, її імплементація стикається з низкою системних проблем, що потребують уваги як законодавця, так і судової влади. Однією з основних перешкод є часткова невідповідність національних правових норм стандартам ЄСПЛ. Хоча Конвенція та її протоколи мають пріоритет перед національними законами у разі колізії, окремі положення ЦК України ще не адаптовані до практики Суду. Це особливо стосується норм, що регулюють відшкодування моральної шкоди, захист права власності, персональних даних та приватного життя, а також права на ефективний судовий захист. Відсутність належного нормативного забезпечення

ускладнює суддям застосування рішень ЄСПЛ у повному обсязі та може призводити до формального або неповного виконання міжнародних стандартів.

Іншою проблемою є те, що в українській судовій практиці все ще спостерігається нерівномірне використання рішень Суду при розгляді цивільних справ. Це пов'язано як із відсутністю системних навчальних програм і методичних рекомендацій, так і з недостатньою інтеграцією міжнародного права у процес правозастосування. Як наслідок, суди іноді не враховують принципи пропорційності, ефективності судового захисту або захисту приватного життя, закріплені у практиці ЄСПЛ.

Отож, практика ЄСПЛ є одним із ключових джерел розвитку цивільного права України, оскільки вона формує ефективні механізми захисту прав людини в національному правовому полі. Рішення Суду сприяють уточненню та вдосконаленню національних норм, особливо у сфері захисту права власності, забезпечення доступу до справедливого судового розгляду, охорони приватного життя, захисту честі, гідності, ділової репутації, персональних даних тощо.

Практика ЄСПЛ слугує орієнтиром для національних судів, стимулюючи уніфікацію судової практики та підвищення рівня правозастосування. Також, вона сприяє гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, закріпленими в Конвенції та її протоколах.

Водночас, ефективне використання практики ЄСПЛ потребує комплексного підходу, що включає систематичний аналіз рішень Суду для визначення усталених підходів та їх імплементації у національну судову практику, а також адаптацію законів та процесуальних процедур з метою усунення колізій та невідповідностей між національним законодавством і міжнародними стандартами.

Таким чином, практика ЄСПЛ є не лише джерелом розвитку цивільного права України, а й важливим інструментом інтеграції національної правової системи у європейське правове середовище. Її ефективне впровадження сприяє підвищенню рівня захисту прав людини, вдосконаленню судової практики та забезпеченню верховенства права у цивільних правовідносинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабецька І. Я., Бзова А. І. Практика застосування рішень Європейського суду з прав людини у цивільному законодавстві України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*: Журнал. Серія Право. 2017. № 4 (16). С. 105-109. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/16-19-17.pdf>
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 року № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
4. Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги другої: Проект Закону України № 14057 від 21.09.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/3094225>
5. European Court of Human Rights. *Lingens v. Austria*, Application No. 9815/82, Judgment of 8 July 1986. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57523%22%7D>
6. Європейський суд з прав людини. Українська Прес-Група проти України, Заява № 72713/01, Рішення від 29.03.2005 року. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_382#Text

7. Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень книги першої: Проект Закону України 14056 від 21.09.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/3094346>

Ключові слова: практика ЄСПЛ, суд, рішення Суду, цивільне право, реформування.

Key words: ECtHR practice, court, Court decisions, civil law, reform.

Науковий керівник: докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету Дракохруст Т. В.

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В СУЧАСНИХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ

Андрейченко Світлана Сергіївна

*докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри
морського та міжнародного права Міжнародного гуманітарного університету*

IN ABSENTIA ЯК ІНСТРУМЕНТ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОСУДДЯ

Міжнародне право традиційно визнавало необхідність особистої присутності обвинуваченого¹, однак воно не забороняє проведення судового процесу за відсутності особи. Проведення процесу за відсутності обвинуваченого за певних обставин дозволяється «в інтересах належного здійснення правосуддя», тобто коли обвинувачений, попри те, що був належним чином повідомлений про проведення процесу, відмовляється скористатися своїм правом бути присутнім [1]. Фундаментальне право обвинуваченого брати участь у судовому розгляді не має абсолютного характеру [2, с. 109], а його обмеження може бути виправданим, якщо воно переслідує легітимну мету та супроводжується достатніми процесуальними гарантіями для забезпечення справедливості провадження.

Вагомим прецедентом стало створення Спеціального трибуналу для Лівану, Статут якого (ст. 22) передбачає можливість судового процесу *in absentia*, якщо обвинувачений переховується, відмовляється від участі або чинить інші дії, що унеможливають його явку. Міжнародний кримінальний трибунал для Руанди з 2003 року реформував свої Правила процедури і доказування, запровадив Правило 82 bis, яке дозволяло проведення розгляду справ *in absentia*. Апеляційна палата МКС 3 червня 2025 року підтвердила рішення щодо критеріїв проведення провадження з підтвердження обвинувачень *in absentia* (лише для цієї процедури): чітка відмова обвинуваченого від права бути присутнім, вичерпання спроб забезпечити його участь, а також необхідність такого розгляду в інтересах правосуддя. Палата досудового провадження МКС 10 вересня 2025 року завершила слухання щодо підтвердження обвинувачень у справі *The Prosecutor v. Joseph Kony*, що відбулося за відсутності підозрюваного, якого представляв адвокат. Отже, як справедливо вказує М. Пашковський, процедура *in absentia* поступово утверджується в практиці міжнародного кримінального правосуддя [3, с.12].

Провадження *in absentia* у міжнародному кримінальному праві набуває особливої актуальності в контексті створення Спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України (Трибунал). В умовах, коли головні підозрювані у злочині агресії проти України, найімовірніше, уникатимуть юрисдикції Трибуналу, питання заочного судочинства постає як реальний інструмент забезпечення невідворотності правосуддя, а не лише предмет наукових дискусій.

Положення про судовий розгляд *in absentia* не є незвичним явищем для трибуналів щодо воєнних злочинів. Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі після Другої світової війни допускав розгляд справ за відсутності обвинуваченого. Водночас жоден із наступних міжнародних трибуналів не дозволяв проведення повністю заочного провадження. У сучасній практиці переважає підхід так званого «*partial in absentia*», коли обвинувачений бере участь на початкових етапах процесу, але може бути відсутнім під час

¹ Див.: Statute of the ICTY (Art. 21 (4) (d)), Statute of the ICTR (Art. 20, (4), (d)), Rome Statute of the ICC (Art. 63), Statute of the SCSL (Art. 17 (4) (d)).

подальших слухань [4, с. 68].

Міжнародне співтовариство визнало, що абсолютна відмова від заочних процедур може створювати ситуацію безкарності, особливо коли йдеться про лідерів держав, які не визнають юрисдикції міжнародного суду. О. Мережко справедливо підкреслює, що Спеціальний трибунал повинен мати можливість здійснювати розгляд справ *in absentia*, адже «певна річ, поки що фізично доправити російського президента Путіна і всіх його поплічників у трибунал буде важко, але це не повинно перешкоджати розглядові справи та винесенню справедливого вироку» [5].

Важливою причиною застосування заочних проваджень є необхідність забезпечення прав жертв. У цьому контексті провадження *in absentia*, зокрема підтвердження обвинувачень та інші пов'язані процедури, можуть стати можливим, хоча й недосконалим, механізмом подолання притаманних міжнародному кримінальному праву труднощів. Незважаючи на відсутність обвинуваченого, вони дозволяють жертвам нарешті висловитися перед судом; забезпечують дослідження, представлення та документування доказів для подальшого використання, а сам судовий процес стає важливим елементом на шляху до встановлення істини, справедливості, відшкодування шкоди та відновлення історичної пам'яті [6].

В інтересах належного здійснення правосуддя, а також враховуючи існуючі перешкоди для фізичної передачі обвинувачених у злочині агресії проти України та ймовірні труднощі у співпраці й виконанні рішень Трибуналу, логічно впливає потреба у провадженні *in absentia* [7, с. 46].

Відповідно до статті 28 Статуту Спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України, передбачено можливість проведення провадження за відсутності обвинуваченого [8]. Такий розгляд допускається, якщо обвинувачений однозначно відмовився від свого права бути присутнім або якщо, попри всі розумні зусилля забезпечити його явку та інформування про обвинувачення, він не з'явився до суду, а цього вимагають інтереси правосуддя.

Стаття містить чіткі процесуальні гарантії, що забезпечують дотримання принципів справедливого судочинства. Зокрема, суд має пересвідчитися, що обвинувачений був належним чином повідомлений про обвинувальний акт, дату, час і місце проведення слухання, а також про можливі наслідки своєї неявки. Особі гарантується право на захисника: якщо обвинувачений не призначив адвоката самостійно, його призначає Відділ захисту Трибуналу, який забезпечує повне представництво прав і законних інтересів обвинуваченого. Крім того, у випадку засудження за відсутності обвинуваченого, Статут гарантує право на повторний розгляд справи після його явки, за винятком ситуацій, коли особа письмово відмовилася від цього права або погодилася з вироком.

Отже, стаття 28 Статуту Спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України закріплює збалансований підхід, який поєднує забезпечення ефективності правосуддя з дотриманням основоположних прав обвинуваченого.

Таким чином, провадження *in absentia* узгоджується з принципами справедливого судочинства за умови дотримання належних процесуальних гарантій. У контексті злочину агресії проти України воно є необхідним інструментом забезпечення невідворотності міжнародної кримінальної відповідальності, реалізації прав жертв і зміцнення принципу справедливості навіть за умов політичної чи фактичної неможливості обвинувачених.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Human Rights Committee, General Comment No. 32, Article 14: Right to equality before courts and tribunals and to a fair trial, U.N. Doc. CCPR/C/GC/32 (2007).
2. Schwarz A. The legacy of the Kenyatta case: Trials in absentia at the International Criminal Court and their compatibility with human rights. *African Human Rights Law Journal*. 2016. № 16. С. 99–116. DOI: 10.17159/1996-2096/2016/v16n1a5.
3. Пашковський М. І. *Хто вони — майбутні обвинувачені Спецтрибуналу щодо злочину агресії проти України?: Discussion Paper*. — Київ: JustTalk, 2025. 28 с. URL: <https://justtalk.com.ua/post/hto-voni--majbutni-obvinuvacheni-spettribunalu-schodo-zlochinu-agresii-proti-ukraini-discussion-paper>.
4. Jenks C. Notice Otherwise Given: Will in Absentia Trials at the Special Tribunal for Lebanon Violate Human Rights? *Fordham International Law Journal*. 2009. Vol. 33, Issue 1. С. 57–100.
5. Мережко О. Міжнародний трибунал для Путіна і його поплічників: як можна їх покарати. *Дзеркало тижня*. 1 червня 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/LAW/mizhnarodnij-tribunal-dlja-putina-i-joho-poplichnikiv-jak-mozhna-jikh-pokarati.html>.
6. Massimino I. V. The ICC and in-absentia proceedings: Finding a response to the difficulties of executing arrest warrants. *ESIL Reflections*. 2024. Vol. 13, No. 9. URL: <https://esil-sedi.eu/esil-reflection-the-icc-and-in-absentia-proceedings-finding-a-response-to-the-difficulties-of-executing-arrest-warrants-2/>.
7. Андрейченко С. С. Створення Спеціального міжнародного кримінального трибуналу щодо злочину агресії проти України: теоретичні та практичні питання. Одеса: Фенікс, 2025. 184 с.
8. Statute of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine. Council of Europe. [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680b678ca%22%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680b678ca%22%22]}).

Ключові слова: міжнародне кримінальне правосуддя, Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України, провадження *in absentia*, права жертв, процесуальні гарантії, невідворотність відповідальності.

Key words: international criminal justice, Special International Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine, crime of aggression, *in absentia* proceedings, victims' rights, procedural safeguards, inevitability of accountability.

Калашлінська Марина Вікторівна

докторантка, кандидатка політичних наук кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса

РОЛЬ МІСТ У ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ В КРИЗОВИХ УМОВАХ: ДОСВІД ЛЮБЛІНА

Повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року не лише спричинило наймасштабнішу гуманітарну кризу в Європі з часів Другої світової війни, але й виявило суттєві обмеження традиційної, державоцентричної архітектури міжнародного захисту прав людини. Воно продемонструвало стан, який М. Акуто та С. Рейнер характеризують як «патову ситуацію» (gridlock) повільної системи сучасної дипломатії [1, с. 1147-1166]. У той час як міжнародні організації та національні уряди потребували часу для вироблення спільних рішень, саме субнаціональні актори, в тому числі міста, взяли на себе роль

ключових суб'єктів у реагуванні на кризу та забезпеченні фундаментальних прав мільйонів переміщених осіб [2, с. 128].

Цей феномен актуалізує та радикально переосмислює концепцію парадипломатії, як інструменту локальної зовнішньополітичної діяльності субнаціональних акторів [3, с. 15]. Якщо в мирний час парадипломатія розглядалася переважно як інструмент «м'якої сили» та економічного розвитку [4, с. 43], то в умовах збройного конфлікту вона трансформувалася на життєво важливий механізм кризового врядування та безпосереднього захисту прав людини [2, с. 129]. Практика підтвердила тезу «поки нації говорять, міста діють» (“while nations talk, cities act”) [5, с. 23]. Міста, маючи гнучкі управлінські структури та розгалужені міжнародні мережі, виявилися здатними заповнити «прогалини в управлінні» (governance gap), що виникли внаслідок кризи міжнародного порядку [2, с. 131].

Досвід міста Люблін (Польща), який очевидно не був єдиним містом, яке було змушено до активних дій в цих умовах. Так само поряд з ним діяли десятки та сотні інших міст та регіонів. Але досвід Любліна є досить вдалим, а тому показовим прикладом тієї трансформації, яку проходять сучасні міста, набуваючи де-факто міжнародної суб'єктності у сфері гуманітарного реагування [6, с. 17]. Зіткнувшись із безпрецедентним потоком біженців (близько 2,04 млн осіб, що прибули або перетнули місто лише у 2022 році [7, с. 119]), влада Любліна не мала можливості очікувати централізованих рішень, а миттєво активізувала власні ресурси. Вже в перші години війни було створено Люблінський соціальний комітет допомоги Україні, який став унікальною гібридною структурою, що об'єднала муніципалітет, неурядовий сектор, бізнес та понад 2000 волонтерів [8].

Саме ця міжсекторна коаліція розгорнула багаторівневу систему, що забезпечувала реалізацію фундаментальних прав людини для новоприбулих згідно з міжнародними стандартами: право на притулок (створення мережі пунктів тимчасового розміщення), право на доступ до медичних та правових послуг, забезпечення безкоштовним транспортом та інформаційною підтримкою [7, с. 124]. Це стало можливим завдяки наявній інституційній гнучкості, політичній волі місцевого керівництва та високому рівню довіри між різними акторами [2, с. 129].

Водночас Люблін активно задіяв свій парадипломатичний мережевий капітал. Муніципалітет мобілізував десятки дружніх міст та міст-партнерів, з якими існувала налагоджена система співпраці, а також ті можливості, які дає членство в таких міжнародних об'єднаннях міст, як EUROCITIES, Intercultural Cities тощо [10]. На відміну від класичної діяльності міст-побратимів (city twinning) [11], ця діяльність мала чіткий кризовий та політичний характер, спрямований безпосередньо на захист прав людини. Місто безпосередньо координувало постачання гуманітарних вантажів (понад 230 фур), підтримувало біженців, вело прямі перемовини та взаємодіяло з міжнародними організаціями (зокрема UNHCR та Caritas) [9, с. 3-5], а також ухвалило чітке політичне рішення про розрив співпраці з російськими та білоруськими містами-партнерами [10].

Таким чином, кейс Любліна та інших прикордонних міст доводить, що в умовах сучасних збройних конфліктів міста перетворюються з пасивних об'єктів гуманітарної допомоги на активних суб'єктів захисту прав людини. Вони формують новий, гнучкий та ефективний рівень глобального врядування. Звісно, такий стрімкий розвиток мережевої дипломатії, що спирається на «гібридні форми врядування» (hybrid governance), де поєднуються муніципальні, приватні та громадські ресурси, створює і нові виклики. Дослідники, зокрема Акуто та Рейнер, вказують на ризики формування нових «патових залежностей» (lock-ins) та наголошують на важливості вирішення питань легітимності й підзвітності таких мереж у довгостроковій перспективі [1, с. 1162].

Проте, попри ці застереження, саме така модель гібридної та гнучкої парадипломатії довела свою виняткову ефективність у кризовому реагуванні та безпосередньому забезпеченні прав мільйонів людей. Досвід Любліна демонструє, що міста дедалі більше виступають як автономні елементи багаторівневої системи управління, здатні оперативно реагувати на гібридні виклики, впливати на безпеку регіону та розвиток глобальної політики. Більше того, вони стають ключовою, хоча часто й недооціненою, силою, що забезпечує реальний захист прав людини в кризових умовах. Саме на муніципальний рівень, завдяки його інституційній гнучкості та близькості до людей, переміщується центр ваги гуманітарного реагування, де абстрактні норми міжнародного права набувають конкретного змісту через практичні дії локальної спільноти через забезпечення притулку, доступу до медицини, освіти, соціальної інтеграції та гідних умов життя для постраждалих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Acuto M., Rayner S. City Networks: Breaking Gridlocks or Forging (New) Lock-ins? *International Affairs*. 2016. Vol. 92, Iss. 5. P. 1147–1166.
2. Калашлінська М. В. Міська парадипломатія у кризових умовах після 2022 року: досвід Любліна. 2025. *Політичне життя*. 3, С. 127-133. DOI: 10.31558/2519-2949.2025.3.17
3. Duchacek, I. D. *The Territorial Dimension of Politics: Within, Among, and Across Nations*. Westview Press, 1986. 328 p.
4. Cornago, N. Diplomacy and Paradiplomacy in the Redefinition of International Security: Dimensions of Conflict and Cooperation. In: Aldecoa F., Keating M. (eds.) *Paradiplomacy in Action: The Foreign Relations of Subnational Governments*. London: Frank Cass, 1999, pp. 40-57.
5. Mederake L., Iwaszuk E., Knoblauch D. The Evolving Role of Cities as Non-State Actors in the International Climate Regime // *The Urban Governance of Climate Change*. Barcelona: CIDOB, 2019. С. 23–31. URL: <https://www.cidob.org/en/publications/evolving-role-cities-non-state-actors-international-climate-regime>
6. Tavares, R. *Paradiplomacy: Cities and States as Global Players*. New York: Oxford University Press, 2016. 206 p.
7. Sudul M. Działania miasta Lublin na rzecz wsparcia uchodźców z Ukrainy. *Polityka społeczna wobec współczesnych wyzwań*. T. 2. Wybrane problemy i dobre praktyki. Kraków: UKEN, 2023. S. 111–125. URL: <https://izss.uken.krakow.pl/wp-content/uploads/sites/13/2024/01/Magdalena-Sudul-Dzialania-miasta-Lublin-na-rzeczwsparcia-uchodzcow-z-Ukrainy.pdf>
8. Operational Data Portal (ODP). Poland Lubelskie Coordination Group (LCG). 2025. <https://data.unhcr.org/en/working-group/403>
9. UNHCR. Coordination meeting. Regional Refugee Responce for the Ukraine Situation. 2022.
10. Skrzypek M. Humanitarian Aid. Success Story: Narratives of Lublin Assistance to Refugees from Ukraine. *Kultura Enter*. 107-108, 2023/2024. URL: https://lublin.eu/gfx/lublin/userfiles/_public/ukraina/raport_humanitarian_aid_success_story.

Ключові слова: права людини, збройний конфлікт, парадипломатія, міста, Люблін.

Key words: human rights, armed conflict, paradiplomacy, cities, Lublin.

JUSTICE ROBERT H. JACKSON AND THE AMERICAN VISION OF INTERNATIONAL CRIMINAL LAW AT NUREMBERG

This article examines the pivotal role of United States Supreme Court Justice Robert H. Jackson as the Chief American Prosecutor at the International Military Tribunal (IMT) at Nuremberg. It argues that Jackson was not merely a prosecutor but the principal architect of a new American vision for international criminal law, one that sought to replace the cycle of vengeance with the rule of law. Appointed by President Truman in 1945, Jackson took a leave of absence from the Supreme Court to lead the prosecution of major Nazi war criminals [1, p.2]. His work in negotiating the London Charter established the foundational legal framework for the tribunal, most notably by codifying "crimes against humanity" as a prosecutable offense and establishing individual criminal responsibility for state-sponsored atrocities [3, p.5].

Jackson's prosecutorial strategy was central to his vision. He deliberately chose to build the case primarily upon the Nazis' own meticulous documentary evidence, a method designed to create an irrefutable historical record and avoid the appearance of a predetermined "show trial" based on volatile testimony [6, p.1]. This approach culminated in his opening statement on November 21, 1945, a seminal moment in legal history. In it, he famously articulated the trial's purpose not as an act of vengeance, but as a profound commitment to legal reason, stating, "That four great nations, flushed with victory and stung with injury stay the hand of vengeance and voluntarily submit their captive enemies to the judgment of the law is one of the most significant tributes that Power has ever paid to Reason" [2, p.5].

This American vision, championed by Jackson, was predicated on the principle that international law must apply to leaders as well as to ordinary soldiers, thereby rejecting the "superior orders" defense and establishing that aggression is the "supreme international crime." His final report to President Truman detailed a framework for justice that prioritized holding top officials and organizations accountable for originating criminal policies [3, p.3]. The principles articulated by Jackson at Nuremberg have had a transcendent influence, creating the legal and moral precedent for subsequent international criminal tribunals, including those for the former Yugoslavia (ICTY) and Rwanda (ICTR), and ultimately for the establishment of the permanent International Criminal Court (ICC) [4, p.6]. This article concludes that Jackson's work at Nuremberg fundamentally transformed international law, establishing an enduring legacy that holds power accountable to justice and provides a framework for addressing mass atrocities that continues to shape the 21st century.

REFERENCES:

1. Barrett, John Q. "The Nuremberg Roles of Justice Robert H. Jackson." *Washington University Global Studies Law Review*, Vol. 6, 2007, pp. 511-530. https://openscholarship.wustl.edu/law_globalstudies/vol6/iss3/5
2. Jackson, Robert H. "Opening Statement before the International Military Tribunal." November 21, 1945. The Avalon Project, Yale Law School. <https://avalon.law.yale.edu/imt/11-21-45.asp>
3. Jackson, Robert H. "Report to the President on Atrocities and War Crimes." June 7, 1945. The Avalon Project, Yale Law School. https://avalon.law.yale.edu/imt/imt_jack01.asp

4. King, Jr., Henry T. "Robert Jackson's Vision for Justice and Other Reflections of a Nuremberg Prosecutor." *Georgetown Law Journal*, Vol. 88, No. 1, 1999, pp. 255-267.
5. The National WWII Museum. "'The Grave Responsibility of Justice': Justice Robert H. Jackson's Opening Statement at Nuremberg." November 20, 2020. <https://www.nationalww2museum.org/war/articles/robert-jackson-opening-statement-nuremberg>
6. International Criminal Court. "ICC President's keynote speech 'A Tribute to Robert H. Jackson'." March 29, 2019. <https://www.icc-cpi.int/news/icc-presidents-keynote-speech-tribute-robert-h-jackson-recalling-americas-contributions>

Key words: Nuremberg Tribunal, international criminal law, individual responsibility, crimes against humanity, aggression, evidence, rule of law.

Кіблик Дар'я Володимирівна

*докторка філософії, доцентка, доцентка кафедри адміністративно-правових дисциплін
Донецького державного університету внутрішніх справ;*

Овсянікова Тетяна Олександрівна

*курсантка факультету підготовки фахівців до підрозділів превентивної діяльності НПУ
Донецького державного університету внутрішніх справ*

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ ЯК НАСЛІДОК ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ: ВИКЛИКИ ДЛЯ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Від 2014 року Україна живе в умовах війни, а з 24 лютого 2022 року - в умовах воєнного стану, що спричиняє глобальну проблему, що посягає на життя та здоров'я людей. Понад 10 мільйонів людей через бойові дії були змушені покинути свої домівки, та починати своє життя з нуля. Найбільш вразливою ланкою населення стали жінки, а особливо діти, які перебувають без супроводу батьків, особи похилого віку та люди з інвалідністю. Загрозу становить ситуація для осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях. Вони знаходяться під постійним ризиком експлуатації та злочинів проти людяності. Серед таких злочинів - примус до участі у збройному конфлікті на боці агресора, катування, сексуальне насильство з боку військовослужбовців РФ, а також насильницьке вивезення громадян України до РФ та примусове утримання у фільтраційних таборах або місцях позбавлення волі, що нагадують концтабори.

Основне поняття «торгівлі людьми» визначає абзац 15 ч.1 ст. 1 Закону України «Про протидію торгівлі людьми», а саме: торгівля людьми - здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином [1].

За даними МОМ, більше ніж 260 тис. людей в Україні постраждали від торгівлі людьми з 1991 р., з них 49 тис. – за останні три роки. Водночас 56% наших співвітчизників упевнені, що з ними таке ніколи не станеться. Кожен восьмий українець готовий нелегально перетнути кордон, працювати у замкнених приміщеннях чи віддавати паспорт роботодавцеві. Чоловіки й жінки, люди різного віку і з різним рівнем освіти, мешканці сіл і міст – єдиного

портрета постраждалого від торгівлі людьми немає [2]. Також, волонтерська організація «КАРІТАС», зазначила, що за даними Головного управління Національної поліції України, за 8 місяців 2024 року за злочини, пов'язані з торгівлею людьми, повідомлено про підозру 52 особам, до суду направлено 35 обвинувальних актів та зареєстровано 90 нових кримінальних проваджень [3].

Країна – агресор, дедалі більше вбиває наших громадян, використовуючи їх безпорадний стан. Потенційні торговці людьми знають про це і намагаються скористатися ситуацією для власної вигоди, представляються волонтерами, які нібито намагаються допомогти та розселити біженців. Під цим приводом без зайвих проблем забирають документи для того щоб «записати відомості», «оформити довідку» чи провести іншу «обов'язкову юридичну процедуру». Таким чином, документи забирають, а людей везуть в невідомому напрямку без будь-якого реального супротиву. Тоді, коли особа вже розуміє, що її везе зовсім не волонтер, врятуватися вже дуже складно, не маючи документів і не знаючи мови країни, в якій знаходишся. Адже не знаючи мови, складно навіть попросити про допомогу та адекватно пояснити, хто це, що сталося та що конкретно людині потрібно [4]. Також, останні роки, звертається особлива увага на експлуатацію не тільки жінок та дітей, а й чоловіків. Їх використовують у своїх цілях, проти волі, як будівельників, шахтарів та просто безоплатну робочу силу.

Боротьба з торгівлею людьми в умовах війни не може бути розв'язана лише на національному рівні; вона вимагає об'єднаних міжнародних зусиль та співробітництва, у сучасних наукових дослідженнях підкреслюється, що міжнародне партнерство є основним інструментом протидії торгівлі людьми, особливо в умовах збройного конфлікту.

Для ефективного розслідування злочинів у сфері «торгівлі людьми», є абсолютно важливий аспект, щодо співпраці з правоохоронними органами інших держав. Але на великий жаль, виникають проблеми недостатньої правової бази для співробітництва в Україні та державах. Також, на мою думку, населення не достатньо обізнане щодо таких небезпек, як торгівля людьми, особливо в період воєнного стану. Вкрай важливо інформувати людей про подібні загрози, в форматі проведення різних тематичних тренінгів, просвітницьких заходів з залученням населення та обов'язково публікація в соціальних мережах та ЗМІ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про торгівлю людьми : Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. №19-20, ст.173 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>
2. У Всесвітній день протидії торгівлі людьми MOM повідомляє про сумний рекорд в Україні. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/news/u-vseshvitniyden-protydiyi-torhivli-lyudmy-mom-povidomlyaye-pro-sumnyy-rekord-vukrayini>
3. Протидія торгівлі людьми в Україні: виклики та досягнення 2024 року, волонтерська організація «КАРІТАС», URL: <https://caritas.ua>
4. Прібиткова Н.О. Протидія торгівлі людьми в умовах воєнного стану у розрізі міжнародної співпраці. *Modern Problems of Science, Education and Society : Proceedings of IV International Scientific and Practical Conference* Kyiv, 2023. С. 1217–1222. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d9b645a4-312b-48cfae18-274276dc855f/content>

Ключові слова: торгівля людьми, воєнні злочини, права людини, збройний конфлікт.

Key words: human trafficking, war crimes, human rights, armed conflict.

ВИКЛИКИ ДО ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Людство зараз стрімко розвивається в технологічну та цифрову епоху, в епоху цифровізації. В широкому сенсі процес цифровізації можна визначити як правові, політичні, економічні, культурні, соціальні та політичні зміни, спричинені використанням цифрових інструментів та технологій, які охоплюють приватну та публічну сфери. Зі зростанням кількості взаємодій між людьми та самим життям, що відбуваються онлайн, може здатися, що все має стати простішим та доступнішим. Певним чином так і є, але водночас ця цифрова епоха приносить нові виклики та нові моделі поведінки, які вимагають адаптації на всіх рівнях розуміння та дотримання вимог. Водночас цифровізація розширює можливості для просування та захисту прав людини, таких як свобода слова та інформації.

Цифровізація, яка в широкому сенсі представляє правові, політичні, економічні, культурні, соціальні та політичні зміни, спричинені використанням цифрових інструментів та технологій, охоплює приватну та публічну сфери, відроджує наше розуміння та дослідження прав людини в горизонтальному вимірі та впливає на перегляд їхніх антропологічних основ.

Свобода вираження поглядів у сучасних реаліях отримує завдяки цифровізації більш широкий спектр ресурсів, майданчиків та можливостей для осіб скористатися цим правом. Проте чим більше людей обговорюють своє життя та діляться своїми думками та ідеями в Інтернеті, право на свободу слова, фундаментальний компонент демократії, виходить за межі національних та міжнародних кордонів, потребує відповідного регулювання та захисту.

Через цифрову епоху та супутні технологічні розробки особиста інформація зараз більш вразлива до незаконного доступу, незалежно від того, чи це відбувається через збір даних компаніями для маркетингових цілей, чи через кіберзлочинців, які вторгаються до облікових записів електронної пошти. З одного боку людина реалізує свободу слова, а з іншого – може це робити анонімно, що часто може спонукати людей до дій, які погано регулюються та можуть завдати шкоди іншим людям, включаючи кібербулінг, онлайн-шеймінг та тролінг. Оскільки винних важко знайти, жертвам онлайн-насильства часто важко переконати їх припинити це. Ця проблема заважає людині здійснювати свої права на конфіденційність та недискримінацію.

Ще одним викликом у сфері фундаментальних прав людини є використання штучного інтелекту. Штучний інтелект зараз скрізь і може впливати практично на кожне право людини, на кожен аспект життя людини. Окрім серйозних ризиків, які створює використання штучного інтелекту для конфіденційності та захисту даних, він також може призвести до дискримінації або перешкоджати правосуддю. Більшість людей досі не усвідомлюють, якою мірою штучний інтелект використовується для прийняття рішень у їхньому житті, оскільки вони не проінформовані щодо алгоритму його дії, як цей алгоритм, який використовується приватними юридичними особами, та може зашкодити їхнім правам і поставити їх у невідгідне становище.

Ще у 2012 році Рада ООН з прав людини встановила важливий базовий принцип: права людини застосовуються однаково онлайн та офлайн, цифрові права є правами людини. Усі люди мають право вільно отримувати доступ до інформації, використовувати, створювати та публікувати її, користуватися та здійснювати свободу вираження поглядів,

інформації та комунікації, доки це не порушує прав інших. Аналогічно, кожен має право отримувати доступ до інформації, використовувати її, створювати, поширювати та публікувати її через цифрові медіа, блоги, вебсайти тощо; але доки поважаються права інших (Резолюція про сприяння та захист прав людини в Інтернеті) [1].

На рівні Європейського Союзу також відбуваються значні зрушення у сфері реалізації та захисту прав людини у цифровому просторі. ЄС прийняв низку нормативних актів владного характеру щодо цифрових прав і принципів, які відображають цінності ЄС та сприяють орієнтованому на людину, безпечне та стале бачення цифрової трансформації. Найважливішим документом є Декларація про цифрові права та принципи (European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade), яка містить зобов'язання ЄС та держав-членів діяти з низки цифрових питань [2].

Важливим доповненням до вищезазначених документів є усвідомлення владними установами кожної держави зобов'язання визначити найкращі моделі механізмів управління цифровими платформами і використання цих середовищ в якості ресурсів у політичних, соціальних і культурних трансформаціях. Цифрові права – хоча вони надали величезні можливості для оптимізації та вдосконалення реалізації прав людини – одночасно зумовили більше можливостей для обмеження цих прав (наприклад, фальсифікації інформації тощо). Отже процес визначення сутності нових можливостей завдяки цифровим технологіям та захисту цих можливостей має відбуватись у двосторонньому порядку, об'єднанням зусиль національних та міжнародних інституцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Резолюція про сприяння та захист прав людини в Інтернеті (Resolution on the Promotion, Protection, and Enjoyment of Human Rights on the Internet). URL: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/regular-sessions/session20/res-dec-stat>
2. Європейська декларація про цифрові права та принципи (European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade, COM/2022/28 final). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52022DC0028>

Ключові слова: ООН, права людини, Рада ООН з прав людини, цифровізація, Європейський Союз, цифрові права, штучний інтелект, кібербезпека, конфіденційність даних.

Key words: UN, human rights, UN Human Rights Council, digitalization, European Union, digital rights, artificial intelligence, cybersecurity, data privacy.

Кузь Юрій Сергійович

*магістр права Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
керуючий партнер Адвокатського бюро «Юридична компанія «Кузь та партнери»*

СМЕРТЬ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Кататонія (давньо грецькою *κατατείνω* — «натягувати, напружувати») — складний нейропсихіатричний поведінковий синдром, що характеризується аномальними рухами, нерухомістю, аномальною поведінкою та замкнутістю [1, pp. 1173-1177, 2].

І здавалося б, до чого медичний термін до юриспруденції? Відповідь дуже проста – міжнародне публічне право на даному етапі перебуває у стані кататонії.

Ми спостерігаємо жахливі речі і разом з тим ми повинні усвідомити елементарні речі –

міжнародне публічне право в тому вигляді, яке ми знали більше не існує.

У даній статті я хочу констатувати смерть певних організацій та міжнародно - правових актів, які існували десятиліттями.

Констатація смерті Організації Об'єднаних націй.

24 жовтня 1945 року для Української Радянської Соціалістичної Республіки набрав чинність Статут Організації об'єднаних Націй.

Стаття один даного Статуту передбачає, що Цілями Організації об'єднаних Націй є:

1. Підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру й для придушення актів агресії, або інших порушень миру, і проводити мирними засобами, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, залагоджування або вирішення міжнародних спорів або ситуацій, що можуть призвести до порушення миру;

2. Розвивати дружні відносини між націями на основі дотримання принципу рівноправності та самовизначення народів, а також вживати інших відповідних заходів для зміцнення загального миру;

3. Здійснювати міжнародне співробітництво у сфері вирішення міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру й у заохоченні та розвиткові поваги до прав людини й основоположних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, мови та релігії, та

4. Бути центром для узгодження дій націй у досягненні цих загальних цілей.

Стаття два даного Статуту зазначає, що для досягнення цілей, зазначених у статті 1, Організація та її Члени діють відповідно до таких принципів:

1. Організація заснована на принципі суверенної рівності всіх її Членів;

2. Усі Члени сумлінно виконують узяті на себе за цим Статутом зобов'язання, щоб забезпечити їм усім у сукупності права й переваги, що впливають із належності до складу Членів Організації;

3. Усі Члени вирішують свої міжнародні спори мирними засобами таким чином, щоб не наражати на загрозу міжнародний мир та безпеку і справедливість;

4. Усі Члени утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування проти територіальної цілісності, або політичної незалежності будь-якої держави, або будь-яким іншим чином, несумісним із Цілями Об'єднаних Націй;

5. Усі Члени надають Організації Об'єднаних Націй всебічну допомогу у всіх діях, що вживаються нею відповідно до цього Статуту, і утримуються від надання допомоги будь-якій державі, проти якої Організація Об'єднаних Націй застосовує дії превентивного або примусового характеру;

6. Організація забезпечує, щоб держави, які не є її Членами, діяли відповідно до цих Принципів, оскільки це може виявитися необхідним для підтримання міжнародного миру та безпеки;

7. Цей Статут жодною мірою не дає Організації Об'єднаних Націй права на втручання у справи, які належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави, і не вимагає від Членів представляти такі справи на вирішення у порядку цього Статуту; однак цей принцип не стосується застосування примусових заходів на підставі Розділу VII [3].

Аналіз даних норм права може надати нам лише одну думку: Організація об'єднаних Націй більше не існує, як орган, основним завданням якого є підтримувати міжнародний мир та безпеку.

Україна, як суверенна держава стала ціллю для атаки іншого члену Організації об'єднаних Націй – російської федерації. Реакцію щодо цієї атаки було виражено в резолюції

Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 02 березня 2022 року, де вказано, що Організація критично засуджує збройну агресію російської федерації проти України [4].

Як ми можемо спостерігати, у нашій державі вже третій рік йде війна, а ті, хто мав забезпечувати мир та безпеку, лише розводять руками і кажуть про свою стурбованість.

Імпотентність тих, хто мав би боронити мир невідворотно призведе до світової війни, як це було із Лігою націй до 1939 року.

Констатація смерті Женевських конвенцій.

У статті 12 Женевської конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях зазначається, що особовий склад збройних сил та інші особи, зазначені в наступній статті, які є пораненими або хворими, повинні користуватися повагою та захистом за будь-яких обставин [5].

Те, що сталося в Оленівці та інших регіонах нашої держави чітко показує нікчемність даної норми, оскільки ніхто не несе відповідальність за дані військові злочини.

Відповідно до статті 3 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, у випадку збройного конфлікту, який не має міжнародного характеру та виникає на території однієї з Високих Договірних Сторін, кожна сторона конфлікту зобов'язана застосовувати як мінімум такі положення:

1) з особами, які не беруть активної участі у воєнних діях, зокрема з тими особами зі складу збройних сил, які склали зброю, а також тими, які припинили участь у воєнних діях у зв'язку з хворобою, пораненням, триманням під арештом чи з будь-якої іншої причини, поведуться за будь-яких обставин гуманно, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, релігії чи вірування, статі, походження чи майнового становища чи будь-якими іншими аналогічними критеріями.

Із цією метою заборонено зараз і надалі вчиняти стосовно зазначених вище осіб такі дії:

- a) насилля над життям та особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури;
- b) захоплення заручників;
- c) наругу над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження;
- d) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні [6].

Неодноразові аудіо та відео матеріали підтверджуються тортури, знущання, та страти наших військових – жодної відповідальності немає.

Є лише глибока стурбованість, яка не несе за собою жодних правових наслідків. Є сила права, а є право сили.

І очевидно, що право сили перемагає силу права.

Знову ж третя стаття Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни каже нам про те, що з особами, які не беруть активної участі в бойових діях, у тому числі з особами зі складу збройних сил, що склали зброю, а також із тими, хто hors de combat унаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини, поведуться гуманно, без будь-якої ворожої дискримінації, причиною якої слугують раса, колір шкіри, релігія чи вірування, стать, походження чи майновий стан чи будь-які інші подібні критерії.

Із цією метою є забороненими й залишатимуться забороненими будь-коли та будь-де такі діяння стосовно зазначених вище осіб:

- a) насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури;

b) захоплення заручників;
c) наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження;
d) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні [7].

Насилля, вбивства, каліцтва, тортури – це ті слова, які не потрібно пояснювати звичайному українцю в умовах цієї війни і ми так само можемо бачити це щодо війни Палестини проти Ізраїлю.

Не можна змусити тигра перейти на спаржу, навіть якщо ви написали Женевську конвенцію.

Висновок – Женевські конвенції – мертві. І це не їх вина, це вина тих, хто не може їх виконувати.

Констатація смерті Гельсінської декларації

01 вересня 1975 року було прийнято Заключний акт з безпеки та співробітництва в Європі, згідно якого держави-учасниці поважатимуть суверенну рівність та індивідуальність одна одної, а також усі права, що впливають із суверенітету, включаючи, зокрема, право кожної держави на юридичну рівність, територіальну цілісність, свободу та політичну незалежність. Вони також поважатимуть право кожної з них вільно обирати та розвивати свої політичні, соціальні, економічні та культурні системи, а також визначати своє законодавство та нормативні акти [8].

Анексія Республіки Крим та подальше вторгнення російської федерації на територію України чітко показує нікчемність даної декларації.

Якщо демократія слабка – її завжди будуть атакувати, якщо вона сильна – її завжди будуть боятися та поважати.

Резюмуючи, я пропоную створити Лігу демократичних держав на заміну Організації об'єднаних Націй. Світ не може тепер бути однополярним і ми повинні це прийняти, як дане.

Дана Ліга повинна створити власні акти міжнародного права, які будуть регулювати відносини між демократичними державами.

Права вето – відсутнє, голосування повинно відбуватися загальною більшістю.

Світ змінився і ми повинні зробити все можливе для того, щоб підлаштувати ці зміни під загальні правила демократії, свободи та права людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Fink, Max; Taylor, Michael Alan. The Catatonia Syndrome: Forgotten but Not Gone. Archives of General Psychiatry. 1.11.2009. 66 (11): pp. 1173—1177.
2. Burrow, Jeffrey P.; Spurling, Benjamin C.; Marwaha, Raman (2022). Catatonia. StatPearls Publishing. PMID 28613592.
3. Статут ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
4. Веб-портал «Рейтерс». URL: <https://web.archive.org/web/20220227223321,https://www.reuters.com/world/un-security-council-calls-rare-general-assembly-session-ukraine-2022-02-27>.
5. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text.
6. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
7. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

Ключові слова: міжнародне публічне право, Організація Об'єднаних Націй, Женевські конвенції, Гельсінська декларація, міжнародна безпека, агресія, правова система.

Key words: international public law, United Nations, Geneva Conventions, Helsinki Declaration, international security, aggression, legal system.

Галат Владислав Ігорович

*аспірант кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРАВО ПРОДАВЦЯ НА УСУНЕННЯ ПОРУШЕННЯ У КОНТЕКСТІ ПОНЯТТЯ ІСТОТНОГО ПОРУШЕННЯ ЗА ВІДЕНСЬКОЮ КОНВЕНЦІЄЮ 1980 РОКУ

Віденська конвенція про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 року (надалі – Конвенція 1980 року) становить фундаментальний міжнародний договір, який гармонізує підходи до регулювання зобов'язань сторін у сфері міжнародної торгівлі [1]. Одним із ключових елементів системи правових засобів Конвенції є баланс між інтересами продавця і покупця. Особливої уваги заслуговує положення статті 48, яке надає продавцю право на усунення порушення (cure) навіть після надання товару покупцю. Це положення спрямоване на збереження договору та мінімізацію випадків розірвання. Проте його тлумачення та співвідношення з поняттям «істотного порушення» викликає складні теоретичні та практичні питання, що й становить предмет цього дослідження.

Право продавця на усунення порушення відповідно до статті 48 Конвенції не було прямо враховане як критерій при визначенні фундаментального (істотного) порушення, передбаченого статтею 25. Під час підготовки Конвенції пропозиція американської делегації включити до статті 25 положення про необхідність врахування можливості усунення порушення не була підтримана ЮНСІТРАЛ [2]. Це свідчить про свідоме розмежування концепцій «істотного порушення» та «права на виправлення» [3].

Визнання пропозиції продавця усунути порушення як чинника, що обмежує право покупця розірвати договір, може бути допустимим лише тоді, коли внаслідок такого усунення покупець не позбавляється суттєвих очікувань за договором. Проте аналіз тексту статті 48(1) показує, що право продавця на усунення порушення є залежним від статті 49. Це означає, що пріоритет належить праву покупця розірвати договір у разі істотного порушення.

Якщо б урахування пропозиції усунути порушення було частиною визначення істотного порушення, це створило б перевагу продавцю і позбавило б покупця ефективного засобу правового захисту. Таке тлумачення суперечить як історії підготовки Конвенції, так і її логіці, спрямованій на рівновагу інтересів сторін. Водночас текст статті 50 прямо встановлює, що право продавця на усунення порушення має перевагу лише над правом покупця зменшити ціну, а не розірвати договір. Якби делегати Віденської конференції мали намір розширити цю перевагу, вони б закріпили це у статті 49.

Практичні та теоретичні труднощі виникають і щодо часу реалізації права на усунення порушення. Якщо продавець робить таку пропозицію після повідомлення покупця про розірвання договору, це створює проблему ретроактивного впливу, який не узгоджується з

принципом правової визначеності. Більше того, встановлення пріоритету у часі між заявою про розірвання та пропозицією усунення може призвести до змагання між сторонами та до довільних результатів [4].

Для уникнення таких колізій доктрина пропонує два можливі шляхи: 1) покласти на покупця обов'язок повідомити продавця про порушення та надати останньому можливість виправити його до моменту розірвання; або 2) визнати, що право продавця на усунення порушення не втрачається автоматично після отримання повідомлення про розірвання, якщо це сприяє досягненню мети договору. Обидва варіанти мають на меті забезпечити добросовісність у договірних відносинах і зберегти економічну рівновагу.

У системі засобів правового захисту Конвенції право на усунення порушення слід розглядати як інструмент підтримання виконання договору, а не як механізм обмеження прав покупця. Конвенція виходить із пріоритету збереження договору, але не за рахунок суттєвих інтересів потерпілої сторони. Тому пропозиція про усунення порушення може бути релевантною лише тоді, коли вона здійснюється своєчасно, ефективно та не створює для покупця надмірних незручностей чи невизначеності.

Аналіз положень Віденської конвенції 1980 року дозволяє зробити висновок, що стаття 48 не створює для продавця безумовного права перешкоджати розірванню договору покупцем. Вона діє лише в межах, узгоджених зі статтею 49, і не може переважати право на розірвання у випадках істотного порушення. Такий підхід забезпечує баланс інтересів сторін і відповідає загальним принципам добросовісності та передбачуваності у міжнародній торгівлі. Водночас інститут усунення порушення має значний потенціал для мінімізації економічних втрат, сприяє збереженню договірних зв'язків і слугує важливим інструментом підтримання стабільності міжнародних комерційних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 р. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003.
2. Schlechtriem, P., Schwenzer, I. *Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG)*. – 5th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2022. – 1540 p.
3. Honnold, J. O., Flechtner, H. M. *Uniform Law for International Sales under the 1980 United Nations Convention*. – 4th ed. – Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2009. – 1028 p.
4. UNCITRAL Digest of Case Law on the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (2016 Edition). – New York: United Nations, 2016. – 780 p. – Режим доступу: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/cisg_digest_2016.pdf.

Ключові слова: Віденська конвенція 1980 року, міжнародна купівля-продаж товарів, право продавця, усунення порушення, істотне порушення договору, засоби правового захисту, розірвання договору, відповідальність сторін, добросовісність у виконанні зобов'язань.

Key words: Vienna Convention 1980, international sale of goods, seller's right, remedy, fundamental breach of contract, legal remedies, contract termination, liability of the parties, good faith in performance of obligations.

Науковий керівник: кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія» Белогубова О. О.

КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ КРИТИЧНОЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЯК ВІЙСЬКОВОЇ ЦІЛІ

Визначення критичної енергетичної інфраструктури як військової цілі є ключовим питанням міжнародного гуманітарного права (надалі – МГП). Енергетичні об'єкти, як правило, вважаються об'єктами подвійного призначення, оскільки вони забезпечують життєво необхідні функції як для цивільного населення, так і для військових.

Об'єкти, які зазвичай використовуються в цивільних цілях (включаючи енергетичні системи), можуть бути атаковані лише в тому випадку, якщо вони відповідають двом кумулятивним критеріям, викладеним у статті 52(2) Додаткового протоколу I (надалі – ДП I) [1]. Ці критерії вважаються основою сучасного договірної та звичаєвого МГП як у міжнародних, так і в неміжнародних збройних конфліктах.

1. Критерій визначення військової цілі

Об'єкт може бути законною військовою ціллю, лише якщо він одночасно відповідає обом наведеним нижче критеріям:

- ефективний вклад у воєнні дії (критерій 1);
- визначена військова перевага (критерій 2)

Отже, по-перше, об'єкт має вносити «ефективний вклад у воєнні дії». Цей внесок оцінюється за його природою, розташуванням, призначенням або використанням:

1) *природа об'єкта* відноситься до внутрішнього характеру об'єкта. Наприклад, об'єкти, які за своєю природою роблять ефективний внесок у військову діяльність, включають системи озброєння.

2) *розташування об'єкта* відноситься до місця, яке має значення для військових операцій (наприклад, територія, яку необхідно захопити, або територія, яка допомагає запобігти захопленню ворогом).

3) *призначення об'єкта* стосується наміченого майбутнього використання об'єкта. Це повинно ґрунтуватися на розумній впевненості, а не на гіпотетичних припущеннях.

4) *використання об'єкта* відноситься до поточної функції об'єкта. Ця категорія охоплює об'єкти, які використовуються безпосередньо збройними силами, а також об'єкти подвійного призначення.

Другим критерієм є визначена військова перевага: «повне або часткове руйнування, захоплення чи нейтралізація [об'єкта] за існуючих у даний момент обставин дає явну воєнну перевагу» (ст. 52(2) ДП I).

Це має бути *воєнна* перевага, а не виключно економічна чи політична. І перевага повинна бути *конкретною та відчутною*, а не гіпотетичною чи спекулятивною.

Цей критерій має часовий вимір, і його слід оцінювати в кожному конкретному випадку, враховуючи обставини, що панують на момент атаки.

2. Проблема об'єктів подвійного призначення.

Об'єкти енергетичної інфраструктури, такі як електростанції, є класичними прикладами *об'єктів подвійного призначення*, оскільки вони забезпечують життєво важливі послуги як для цивільного населення, так і для військових.

Об'єкт подвійного призначення, такий як електрична підстанція або електростанція, може стати військовою ціллю, якщо він використовується таким чином, що відповідає визначенню воєнної цілі.

Наприклад, електростанція, яка постачає електроенергію цивільному населенню, але одночасно використовується для постачання воєнного об'єкта, може відповідати визначенню воєнної цілі.

Для того, щоб такий об'єкт був визнаний воєнною ціллю, його використання має відповідати двом критеріям статті 52(2) ДП І. Наприклад, у випадку нафтопереробного заводу, необхідно встановити обсяг палива, що безпосередньо постачається ворожим військам, та точний вплив, який матиме руйнування заводу на проведення операцій противника.

3. Суперечності щодо військово-підтримуючих об'єктів.

Для енергетичного сектору ключовою є дискусія про те, чи може об'єкт бути законною ціллю, якщо він лише фінансово підтримує військові зусилля, але не робить безпосереднього внеску у ведення бойових дій.

Загальноприйнята точка зору полягає в тому, що для кваліфікації як воєнної цілі має існувати «проксимальний зв'язок» із воєнною діяльністю («веденням війни»). Об'єкт, який лише фінансово підтримує військові зусилля (наприклад, генерує дохід), не кваліфікується як військова ціль згідно зі статтею 52(2) ДП І [2, с. 3].

Якщо об'єкт одночасно робить ефективний внесок у ведення бойових дій і є «військово-підтримуючим», він може бути військовою ціллю. Наприклад, нафтовидобувний об'єкт, який генерує дохід та надає паливо для збройних сил, є законною воєнною ціллю через останній, військовий, аспект.

Деякі держави (наприклад, США) історично розширювали тлумачення воєнної цілі, включаючи туди концепцію «військово-підтримуючих» об'єктів, тоді як інші країни (наприклад, Нідерланди) дотримуються позиції, що об'єкти, які мають лише економічну перевагу, не є законними воєнними цілями.

4. Принцип пропорційності та непрямі наслідки

Навіть якщо об'єкт енергетичної інфраструктури відповідає двоетапному тесту і визнаний законною воєнною ціллю, будь-яка атака на нього повинна відповідати принципу пропорційності:

1) забороняються атаки, які, як очікується, спричинять *надмірні супутні втрати* серед цивільного населення, поранення цивільних осіб, пошкодження цивільних об'єктів або їх поєднання, порівняно з конкретною та прямою воєнною перевагою, що очікується.

2) атакуючі сторони зобов'язані враховувати не лише прямі наслідки, але й *передбачувані непрямі наслідки* для цивільних осіб та цивільних об'єктів.

3) *взаємозалежність*: надійність життєво важливих послуг, як наприклад медичних, залежить від електропостачання. Якщо, наприклад, водоочисна станція вже працює лише на 50% через попереднє пошкодження, подальші наслідки атаки для цивільних будуть більш значимими, що має бути враховано в оцінці пропорційності.

4) *врахування цивільної шкоди*: при націлюванні на об'єкт подвійного призначення (наприклад, електростанцію) втрата електроенергії для цивільного населення та інші передбачувані наслідки для цивільних осіб повинні бути враховані як супутня цивільна шкода в аналізі пропорційності [3].

5. Спеціальний захист для небезпечних об'єктів

Міжнародне гуманітарне право надає спеціальний захист об'єктам, що містять небезпечні сили, незалежно від їх військового статусу: «Установки і споруди, що містять

небезпечні сили, а саме: греблі, дамби й атомні електростанції, - не повинні ставати об'єктами нападу навіть у тих випадках, коли такі об'єкти є воєнними об'єктами, якщо такий напад може викликати звільнення небезпечних сил і наступні тяжкі втрати серед цивільного населення» (стаття 56 ДП І).

Таким чином, критична енергетична інфраструктура може бути визнана воєнною ціллю, лише якщо вона робить ефективний внесок у воєнну діяльність та її нейтралізація надає визначену воєнну перевагу. Враховуючи, що такі об'єкти зазвичай є об'єктами подвійного призначення, аналіз пропорційності повинен бути суворим і включати передбачувані непрямі наслідки для цивільного населення, які можуть виникнути через припинення електропостачання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол І), від 8 червня 1977 року. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#o1.
2. Sassoli M. Legitimate Targets of Attack Under International Humanitarian Law. Program on Humanitarian Policy and Conflict Research at Harvard University, 2003. Available at: <https://hhi.harvard.edu/publications/legitimate-targets-attacks-under-international-humanitarian-law>.
3. Knights M. Infrastructure Targeting and Postwar Iraq. The Washington Institute 14 March 2003. Available at: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/infrastructure-targeting-and-postwar-iraq>.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, військова ціль, критична енергетична інфраструктура, об'єкти подвійного призначення, принцип пропорційності, Додатковий протокол І, ефективний внесок у воєнні дії, визначена воєнна перевага, захист цивільного населення.

Key words: international humanitarian law, military objective, critical energy infrastructure, dual-use objects, principle of proportionality, Additional Protocol I, effective contribution to military action, definite military advantage, protection of civilians.

Науковий керівник: докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри морського та міжнародного права Міжнародного гуманітарного університету Андрейченко С. С.

МІЖНАРОДНІ УНІВЕРСАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Канєнберг-Сандул Оксана Костянтинівна

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»

**ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ
УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ**

Повномасштабне вторгнення російської федерації та порушення територіальної цілісності України призвело до найбільшої міграційної хвилі в Європі з часів Другої світової війни. Набуття статусу біженця в умовах збройного конфлікту на сьогодні має особливу актуальність. Саме збройні конфлікти призводять до масового переміщення осіб, які шукають притулку за межами своєї країни тим самим породжуючи міграційну кризу. Мільйони українців були змушені шукати захисту на території держав-членів Європейського Союзу.

Активними масштабними бойовими діями спричинені масові переміщення мирного населення України, що тягне за собою серйозні наслідки при здійсненні прав людини, включаючи економічні та соціальні права. За деякими даними вже понад шести з половиною мільйонів людей переміщені в межах України, та ще майже стільки ж стали біженцями поза її межами [4].

Хоча Конвенція 1951 року першопочатково не охоплювала випадки, пов'язані виключно з війною, у подальшій міжнародній практиці було визнано, що особи, які тікають від загрози насильства та порушення прав людини під час воєнних дій, також можуть підпадати під захист Конвенції, якщо існує індивідуальний елемент переслідування. Міжнародно-правове регулювання статусу біженців ґрунтується на положеннях Конвенції про статус біженців від 28 липня 1951 року та Протоколу щодо статусу біженців 1967 року, які становлять основоположні документи у сфері захисту осіб, змушених залишити свою країну через переслідування чи загрозу життю [4].

Національні правові системи держав-членів гармонізуються через імплементацію директив і регламентів ЄС, таких як Директива 2011/95/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 грудня 2011 року, яка деталізує критерії для визнання осіб біженцями або такими, що потребують додаткового захисту, забезпечуючи їм право на доступ до освіти, охорони здоров'я, праці та соціальних гарантій. Крім статусу біженця, Директива вводить поняття «додаткового захисту» (subsidiary protection) (Directive 2011/95/EU of the European Parliament..., 2011) [1]. Він надається особам, які не підпадають під визначення біженця, але мають підстави побоюватися серйозної шкоди в разі повернення до країни походження, зокрема загрози смертної кари, тортур, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження, або серйозної загрози життю внаслідок збройного конфлікту [1].

ЄС вперше активував Директиву 2001/55/ЄС про тимчасовий захист, її практичне застосування виявило нерівномірність між країнами, різні підходи до соціальної інтеграції, доступу до медицини, освіти та праці. В умовах триваючої міграційної кризи виникає потреба у системному аналізі ефективності правових механізмів, виявленні прогалин у захисті українських біженців та напрацюванні рекомендацій для вдосконалення спільної політики ЄС [2].

Директива 2001/55/ЄС передбачає комплекс дій, які гарантовані біженцям а саме видача посвідки на проживання на весь термін дії захисту, надання відповідної інформації про тимчасовий захист, надання гарантій доступу до процедури надання притулку, надання доступу до працевлаштування, з урахуванням правил, застосовних до професії, національної політики ринку праці та загальних умов праці, доступу до належного житла або забезпечення житлом, надання соціального захисту або засобів до існування, якщо це необхідно, до медичної допомоги, до освіти для осіб віком до 18 років у державній системі освіти, гарантування можливості возз'єднання сім'ї за певних обставин та забезпечення можливості переміщення до іншої країни ЄС до видачі посвідки на проживання та вільного пересування країнами ЄС (крім держави проживання) на 90 днів протягом будь-якого 180-дневного періоду після видачі посвідки на проживання в країні-приймаючій [5].

Директива 2011/95/ЄС створює основу для захисту прав вимушених мігрантів у всіх державах-членах ЄС, забезпечуючи однакові стандарти для визначення їхнього статусу та прав. Вона дозволяє уникати суттєвих розбіжностей у підходах до мігрантів між державами ЄС, сприяючи правовій передбачуваності та інтеграції осіб, які потребують захисту [1]. Для забезпечення мінімальних стандартів прийому осіб, які шукають міжнародного захисту, Європейський Союз ухвалив Директиву 2013/33/ЄС від 26 червня 2013 року, яка гарантує належні умови проживання, доступ до харчування, медичних послуг та психосоціальної підтримки (Directive 2013/33/EU of the European Parliament..., 2013) [3]. Аналіз ефективності реалізації механізмів правового захисту українських біженців у державах Європейського Союзу в умовах сучасної міграційної кризи потребує моніторингу з боку державних та міжнародних органів щодо встановлення показників ефективності та неефективності міжнародно-правового захисту прав біженців.

Отже, підсумувавши вищенаведене можна зробити висновок що правовий захист українських біженців у країнах ЄС потребує удосконалення. Вирішення всіх нагальних проблем соціального забезпечення українських біженців на території ЄС потребує реформування європейської системи притулку та інтеграції, враховуючи особливості прибуття і перебування [6]. При реалізації політики щодо дипломатичного захисту осіб, які тимчасово потребують тимчасового захисту потрібно враховувати виклики сучасності в умовах збройних конфліктів та наявності світової міграційної кризи посилюючи політику міжнародного партнерства у сфері захисту прав людини [7].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Димов К. Б. Міжнародно-правовий аналіз забезпечення прав і свобод вимушених мігрантів у країнах Європейського Союзу. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2024. № 28. С. 49-55. DOI: <https://doi.org/10.34079/2226-3047-2024-14-28-49-55>
2. Димов К. Б. Реформування міграційного законодавства ЄС: Міжнародно-правовий аналіз ключових аспектів Нового пакту щодо міграції та притулку. *Академічні візії*. 2024. № 27. С. 1-5. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10889995>
3. Канєнберг-Сандул О.К. Порушення прав людини в умовах військової агресії РФ проти України. *Юридичний науковий електронний журнал* № 1/2023. URL: <http://www.lsej.org.ua/> (дата звернення 20.10.2025).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини), 1950. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 20.10.2025).
5. Temporary protection — Migration and Home Affairs, European Commission. URL: <https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/asylum-eu/temporary->

protection_en(accessed: 13.10.2025).

6. Proposal for a COUNCIL IMPLEMENTING DECISION establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine (COM/2022/91 final). EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52022PC0091>(accessed: 13.10.2025).

7. ECRE Policy Note — Movement to and from Ukraine. URL: <https://ecre.org/wp-content/uploads/2023/01/Policy-Note-43-movement-to-and-from-Ukraine-January-2023.pdf>(accessed: 13.10.2025).

Ключові слова: права людини, міжнародне міграційне право, вимушені переселенці, шукачі притулку, біженці, міжнародне право, європейське право, право ЄС.

Key words: human rights, international migration law, internally displaced persons, asylum seekers, refugees, international law, European law, EU law.

Фасій Анастасія Володимирівна

*аспірантка кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗРОБЛЕННЯ СТРАТЕГІЙ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Проблематика забезпечення психічного здоров'я населення набула особливого значення через сучасні глобальні виклики, такі як збройні конфлікти, масові переміщення осіб та соціально-економічна нестабільність. Збройна агресія проти України створила безпрецедентні умови психоемоційного навантаження на населення, що вимагає системного переосмислення підходів до формування державної політики у сфері охорони психічного здоров'я. У післявоєнний період питання відновлення психологічного благополуччя громадян, реінтеграції ветеранів, осіб, які пережили травматичний досвід, а також створення умов для стійкості суспільства стають важливими елементами сталого розвитку держави.

Міжнародно-правові засади формування національних стратегій у сфері психічного здоров'я у післявоєнний період ґрунтуються на системі універсальних і регіональних актів, які визначають психічне здоров'я невід'ємним елементом права людини на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного благополуччя. Насамперед фундаментальним орієнтиром є Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я (1946 р.), який закріплює принцип, за яким здоров'я є станом повного фізичного, психічного й соціального благополуччя, а не лише відсутністю хвороб, та покладає на держави обов'язок створювати умови для його забезпечення [1, с. 52]. Важливе значення має також Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), стаття 12 якого гарантує право кожного на досягнення найвищого можливого рівня фізичного і психічного здоров'я, зобов'язуючи держави здійснювати заходи, спрямовані на запобігання, лікування та реабілітацію психічних розладів.

У системі спеціалізованих міжнародних документів ключову роль відіграють Принципи захисту осіб з психічними розладами та поліпшення психіатричної допомоги, які визначають стандарти етичного, гуманного та недискримінаційного ставлення до осіб із психічними розладами. Вони окреслюють обов'язки держав щодо створення правових і організаційних механізмів, які гарантують доступ до якісної, добровільної та науково обґрунтованої психіатричної допомоги, захист від необґрунтованої госпіталізації чи

лікування без згоди, забезпечення конфіденційності медичної інформації, а також право на оскарження рішень і перегляд примусових заходів [2]. Крім того, Програма дій із подолання прогалин у сфері психічного здоров'я (mhGAP): керівництво з питань психічних, неврологічних розладів і розладів, пов'язаних із вживанням психоактивних речовин, встановлюють стандарти надання базової психіатричної допомоги у системі первинної медико-санітарної допомоги, особливо в країнах із низьким і середнім рівнем доходу; ранньої діагностики, лікування й профілактики психічних, неврологічних розладів і розладів, пов'язаних із вживанням психоактивних речовин; інтеграції психічного здоров'я у загальну систему охорони здоров'я; підготовки фахівців, які не є психіатрами, але можуть надавати допомогу при депресії, тривожних розладах, психозах, епілепсії, деменції тощо [3].

Окремої уваги заслуговує розроблений Всесвітньою організацією охорони здоров'я у співпраці з Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR) Посібник гуманітарного втручання mhGAP (mhGAP-HIG): клінічне ведення психічних, неврологічних та розладів, пов'язаних із вживанням психоактивних речовин, у гуманітарних надзвичайних ситуаціях [4] призначений для надання першої лінії допомоги при психічних, неврологічних та розладах, пов'язаних із вживанням психоактивних речовин, в умовах гуманітарних надзвичайних ситуацій – тобто коли доступ до фахівців обмежений або відсутній. В умовах сьогодення, увага до заходів підтримки стану психічного здоров'я зменшується, ресурси виснажуються, а ризики психосоціального стресу зростають. mhGAP-HIG покликана забезпечити алгоритми оцінки та керування такими станами як гострий стрес, скорбота, депресія, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), психоз, епілепсія, інтелектуальні порушення, шкідливе вживання алкоголю та наркотиків, ризик самогубства.

Щодо постконфліктного відновлення особливого значення набувають Керівні принципи міжвідомчого постачання послуг у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайних ситуацій (IASC Guidelines, 2007 p.), які визначають рамкову модель міжсекторальної взаємодії державних органів, гуманітарних структур і міжнародних організацій. Документ розроблений Міжвідомчим постійним комітетом ООН (IASC) у 2007 році з метою забезпечення системного, узгодженого та етичного підходу до надання допомоги людям, які пережили надзвичайні ситуації – війни, збройні конфлікти, природні катастрофи чи масові переміщення. Керівні принципи IASC ґрунтуються на правах людини та гуманітарних стандартах, визнаючи, що психічне здоров'я та психосоціальна підтримка є невід'ємною складовою загальної гуманітарної відповіді. Вони пропонують дворівневу структуру дій:

- мінімальний набір заходів – передбачає першочергові дії, які мають бути реалізовані негайно для забезпечення базової безпеки, доступу до інформації, соціальної підтримки, первинної психологічної допомоги, запобігання дискримінації та насильству.

- комплексна підтримка – включає довгострокові заходи з відновлення системи охорони психічного здоров'я, розбудови інституцій, підготовки кадрів і створення сталих сервісів для населення, що постраждало від кризи. Документ також містить матрицю дій, яка демонструє рівні підтримки – від базових послуг і безпеки до спеціалізованої психіатричної допомоги.

На нашу думку, процес імплементації міжнародно-правових засад у національну післявоєнну стратегію психічного здоров'я повинен відбуватися через послідовну трансформацію правового, інституційного та операційного просторів держави, яка поєднує нормативні зміни з практичними механізмами реалізації. В правовому полі це означає підготовку та прийняття спеціалізованого нормативно-правового акта, який би закріплював основні принципи з охорони психічного здоров'я, з урахуванням стандартів Пакту про

економічні, соціальні і культурні права, Принципів ООН щодо захисту осіб з психічними розладами та рекомендацій ВООЗ (зокрема mhGAP і IASC). Законодавчі зміни мають одночасно визначити повноваження й відповідальність центральних і місцевих органів влади, фінансові механізми і гарантії міжсекторальної взаємодії.

В період активних воєнних дій та у післявоєнний період, повинні бути визначені операційні алгоритми для екстреного реагування. Механізми екстреного реагування можуть бути у формі мобільних бригад, кризових центрів, маршрутів доступу для вразливих груп — усе це в межах гармонізованих протоколів, дозволяє оперативно масштабувати послуги під час локалізованих чи масштабних криз.

Паралельно необхідно інтегрувати послуги психічного здоров'я в первинну медичну допомогу, освітні заклади й соціальні служби, що забезпечить раннє виявлення й комплексну підтримку; ця інтеграція вимагає розроблення клінічних маршрутів пацієнта, протоколів перенаправлення та інформаційних систем, які гарантують безпечний обмін даними й захист приватності.

На основі викладеного ми можемо запропонувати формування єдиної національної системи управління психічним здоров'ям у післявоєнний період, що поєднує міжнародно-правові стандарти, інституційні механізми координації та сучасні підходи до міждисциплінарної взаємодії. Йдеться не лише про відновлення мережі медичних закладів чи розширення доступу до психологічної допомоги, а про створення структурно нової моделі державної політики у сфері психічного здоров'я, в якій ключову роль відіграватиме принцип інтегрованості, тобто поєднання медичних, соціальних, освітніх, правових і гуманітарних ресурсів у єдиному координованому просторі.

Реалізація зазначених пропозицій дозволить перетворити сферу психічного здоров'я на один із пріоритетних напрямів післявоєнної відбудови України, забезпечивши її стійкість, адаптивність до кризових умов і відповідність міжнародно-правовим стандартам у галузі прав людини та охорони здоров'я.

Доречно зазначити, що в Україні вже відбулися певні зрушення у напрямі гармонізації національної політики з міжнародними стандартами охорони психічного здоров'я. У 2023 році затверджено Ментальне здоров'я як пріоритет державної політики [5], створено Координаційний центр при Кабінеті Міністрів України [6], розроблено Національну програму «Психічне здоров'я та психосоціальна підтримка» [7] за підтримки ВООЗ і Європейської комісії. Ці ініціативи стали першим кроком до формування системного підходу, орієнтованого на права людини, децентралізацію послуг та інтеграцію психічного здоров'я у загальну систему охорони здоров'я. Водночас, українське законодавство залишається фрагментарним, а правові механізми реалізації права на психічне здоров'я не забезпечують повної відповідності міжнародним стандартам та умовам надзвичайного стану. Тому сьогодні Україна має розробити цілісну систему управління психічним здоров'ям, яка б інтегрувала підходи міжнародних актів у національну систему з урахуванням потреб постконфліктного відновлення та забезпечувала ефективні механізми реагування на психосоціальні наслідки конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гольденберг Т.В. Правовий статус Всесвітньої організації охорони здоров'я. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук*. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2019. 242 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/563420c2-ee53-4c8d-8467-a3b796ab23bc/content>

2. Принципи захисту психічно хворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги. URL: <http://prava-lyudyny.org/pryntsyry-zahystu-psyhichno-hvoryh-osib-i-polipshennya>.
3. Mental Health Gap Action Programme (mhGAP) guideline for mental, neurological and substance use disorders. URL: <https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/93e56376-0e64-4a08-bdd0-703313be5354/content>
4. mhGAP Humanitarian Intervention Guide (mhGAP-HIG). URL: <https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/8526b61b-e81b-4458-9d68-4f4ac712831f/content>
5. Про затвердження плану заходів на 2024-2026 роки з реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету міністрів України від 21 червня 2024 р. № 572-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/572-2024-p#Text>
6. Координаційний центр з психічного здоров'я. URL: <https://mentalhealthua.org>.
7. Офіс першої леді, МОЗ та партнери запускають Національну програму психічного здоров'я та психосоціальної підтримки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ofis-pershoyi-ledi-moz-ta-partneri-zapuskayut-nacionalnu-programu-psiichnogo-zdorovya-ta-psihsocialnoyi-pidtrimki>

Ключові слова: право на охорону здоров'я, психічне здоров'я, міжнародне право, права людини, міжнародні стандарти, ВООЗ, принципи захисту осіб з психічними розладами.

Key words: right to health care, mental health, international law, human rights, international standards, WHO, principles for the protection of persons with mental disorders.

Науковий керівник: докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри морського та міжнародного права Міжнародного гуманітарного університету Андрейченко С. С.

Чернявський Марк Віталійович

*аспірант кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

МИРОТВОРЧІ ОПЕРАЦІЇ ООН І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ТА ПРАВ ЛЮДИНИ У ПЕРІОД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Миротворчі операції Організації Об'єднаних Націй (ООН) виникли як практичний механізм реагування міжнародного співтовариства на кризові ситуації та збройні конфлікти. Статут ООН не містить прямого положення про такі операції і, відповідно, не встановлює для них спеціального правового режиму. Окремого міжнародного договору, що регулював би діяльність миротворчих місій, також не існує, що породжує питання щодо застосовного права, зокрема міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини.

Сучасні миротворчі місії часто здійснюються в умовах активних збройних конфліктів, де сторони продовжують бойові дії, а традиційна функція «буфера» між сторонами конфлікту доповнюється широким спектром завдань. До них належить захист цивільного населення від фізичного насильства, забезпечення безпечного середовища для надання гуманітарної допомоги, підтримка державної влади та реформи сектору безпеки, роззброєння, демобілізація і реінтеграція колишніх учасників конфлікту, а також сприяння захисту прав людини та реалізації національної та міжнародної юстиції [1].

Сучасна практика свідчить, що миротворчі операції здійснюються у складних та небезпечних умовах збройних конфліктів, що зумовлює необхідність оцінки ефективності існуючих правових механізмів захисту прав людини та норм гуманітарного права. Важливим є аналіз правових інструментів контролю за дотриманням цих норм, визначення міжнародно-правової відповідальності, а також співпраці з національними органами влади та міжнародними організаціями у контексті забезпечення гуманітарного захисту.

Миротворчі операції ООН функціонують у складних правових умовах, де одночасно застосовуються норми міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Одним із ключових механізмів забезпечення дотримання цих норм є створення систем моніторингу та звітності, що включають регулярні місії спостерігачів, аудит дій військових підрозділів та взаємодію з національними правозахисними структурами. Такі механізми дозволяють оперативно виявляти порушення прав людини, надавати рекомендації для їх усунення та сприяти розслідуванню випадків порушень.

Важливу роль відіграють також спеціалізовані підрозділи миротворчих місій, що відповідають за інтеграцію принципів міжнародного гуманітарного права у повсякденну діяльність персоналу. Вони здійснюють правове консультування, організовують тренінги для військових і цивільних працівників, а також забезпечують правову підтримку гуманітарних організацій, які працюють у зоні конфлікту.

Одним із основних напрямів діяльності миротворчих операцій ООН є захист цивільного населення від фізичного насильства. Це реалізується через патрулювання та контроль конфліктних територій, створення безпечних зон та гуманітарних коридорів, а також оперативне реагування на випадки масових порушень прав людини, включаючи насильство щодо жінок і дітей, тортури та етнічні чистки. У багатьох випадках миротворчі місії уповноважені використовувати всі необхідні засоби, аж до застосування смертоносної сили, для запобігання, стримування або реагування на загрози фізичного насильства проти цивільного населення [2].

Важливою складовою діяльності миротворчих місій є систематичний моніторинг та звітність щодо порушень прав людини. Для цього створюються спостережні місії, здійснюється збір інформації про факти порушень, готуються регулярні звіти з рекомендаціями для державних органів та міжнародних інституцій. Така діяльність забезпечує прозорість дій сторін конфлікту, сприяє міжнародно-правовому реагуванню та є запобіжним механізмом проти подальших порушень прав людини.

Особливу роль відіграє правове консультування та інтеграція принципів міжнародного гуманітарного права у щоденну діяльність персоналу миротворчих операцій. Спеціалізовані підрозділи здійснюють навчання військового та цивільного персоналу щодо стандартів захисту прав людини, організовують тренінги з правових аспектів ведення операцій у зонах конфлікту, а також забезпечують консультативну підтримку гуманітарних організацій, які працюють у небезпечних регіонах. Така підготовка дозволяє персоналу ефективно виконувати свої обов'язки, знижуючи ризик порушення норм міжнародного права.

Миротворчі операції також сприяють забезпеченню доступу гуманітарної допомоги, що безпосередньо реалізує економічні, соціальні та культурні права цивільного населення. Організація доставки продовольства, медикаментів, питної води, медичної допомоги та відновлення критичної інфраструктури дозволяє підтримувати життя та здоров'я населення, а також забезпечує належний рівень життєвих умов у період активних бойових дій.

Крім того, миротворчі місії здійснюють заходи щодо зміцнення національних інституцій та верховенства права, що має критичне значення для довгострокового захисту

прав людини. Це включає реформу сектору безпеки, навчання та підготовку місцевих правоохоронних органів, підтримку судової системи та органів юстиції для ефективного розслідування порушень прав людини. Завдяки цим заходам створюються умови для стабільного функціонування правової системи та забезпечення верховенства права у постконфліктний період.

Не менш важливою є превентивна діяльність миротворчих операцій, спрямована на запобігання ескалації конфліктів та повторним порушенням прав людини. До таких заходів належать контроль за дотриманням режиму припинення вогню, участь у переговорних процесах між сторонами конфлікту, підтримка діалогу між громадами та створення механізмів раннього попередження загроз. Превентивні дії дозволяють зменшити ризики масових порушень прав людини та створюють передумови для довгострокової стабільності у регіонах, що постраждали від конфліктів.

Миротворчі місії все частіше залучаються до роботи на субнаціональному рівні, щоб краще зрозуміти причини конфліктів та впоратися з ними. Зрештою, запобігання майбутнім конфліктам передбачає зміцнення національного та субнаціонального потенціалу для усунення корінних причин конфліктів, таких як дискримінація, нерівність та маргіналізація. Це досягається за допомогою інклюзивних та партисипативних практик, що охоплюють жінок, молодь та маргіналізовані групи. Спілкування з представниками громад для розуміння їхніх скарг та страхів може призвести до діалогу між групами, які опинилися в конфлікті. Така взаємодія може зрештою призвести до мирного вирішення спорів [3].

Всі ці заходи в сукупності забезпечують норми міжнародного права прав людини у період збройних конфліктів, інтегруючи положення міжнародного гуманітарного права та стандартів міжнародного права прав людини в діяльність миротворчих операцій. Вони сприяють реалізації права на життя, свободу та особисту недоторканність, забезпечують захист цивільного населення та осіб, які не беруть участі у бойових діях, а також створюють правову основу для надання гуманітарної допомоги, відновлення функціонування державних інституцій і верховенства права.

Крім того, комплексний підхід миротворчих місій передбачає превентивні та корегувальні механізми контролю за дотриманням міжнародно-правових норм, включаючи моніторинг, внутрішні процедури розслідування порушень і взаємодію з національними та міжнародними правозахисними структурами. Завдяки цьому забезпечується не лише оперативний захист прав людини в умовах активних бойових дій, а й створюються умови для довгострокової правової стабільності та утвердження принципів верховенства права у постконфліктних суспільствах.

Таким чином, діяльність миротворчих операцій ООН має подвійний юридичний ефект: з одного боку, вона реалізує негайний захист прав людини у конкретних зонах конфлікту, а з іншого, формує нормативно-правову та інституційну базу для системного забезпечення прав людини та дотримання міжнародного гуманітарного права у довгостроковій перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Zwanenburg, M. UN Peace Operations, International Humanitarian Law and International Human Rights Law. In R. Kolb, G. Gaggioli, & P. Kilibarda (Eds.). Research Handbook on Human Rights and International Humanitarian Law: Further Reflections and Perspectives. 2022. 91-110 pp. URL: <https://doi.org/10.4337/9781789900972.00014>
2. Protection of civilians mandate. United Nations Peacekeeping. URL: https://peacekeeping.un.org/en/protection-of-civilians-mandate?utm_source=chatgpt.com

Ключові слова: права людини, миротворчі місії, міжнародне гуманітарне право, міжнародне право прав людини, миротворчі операції, збройні конфлікти.

Key words: human rights, peacekeeping missions, international humanitarian law, international human rights law, peacekeeping operations, armed conflict.

Науковий керівник: докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія» Ківалова Т. С.

Бугасць Альона Сергіївна

*асистентка кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Дослідження розвитку права інтелектуальної власності демонструє, що його міжнародно-правове регулювання поступово перетворилося з інструменту гармонізації законодавств на інструмент домінування технічно розвинутих держав та обмеження доступу до певних благ. Як слушно підкреслює професорка Н.В. Бочарова, менш розвинені країни розчаровані швидко зростаючими захистами, які перешкоджають доступу до основних ліків, знань, інформаційних і комунікаційних технологій та інших ключових ресурсів розвитку, які захищені правом інтелектуальної власності [1, с. 158]. Тут ми дозволимо собі посылитися також на позицію В.В. Туряниці, яка підкреслює значущість «невагомої економіки ідей, знань та інформації» [2, с. 348], що відіграє все більшу роль в глобальному розвитку.

Проблематичним виглядає те, що розробка нових двосторонніх, багатосторонніх і регіональних торговельних угод поза межами багатостороннього процесу погрожує політичному простору, який зберегли менш розвинені країни, незважаючи на їх членство в низці міжнародних договорів. На мікрорівні правовласники прагнуть зупинити широке несанкціоноване використання своїх активів інтелектуальної власності у відносно слабо врегульованому кіберпросторі та захистити їх від протиправного використання країнами, що розвиваються. Справу ускладнює швидкий розвиток цифрових технологій і поява Інтернету, нових бізнес-моделей і механізмів відкритого доступу, які порушили динаміку існуючих галузей інтелектуальної власності, визначених договорами, сформованими в XIX та XX століттях [3, с. 7]. Така зміна, у свою чергу, призвела до формування нових, іноді несподіваних аспектів захисту права інтелектуальної власності, що повинні бути враховані на сучасному етапі.

Наріжними каменями міжнародної системи інтелектуальної власності є Паризька конвенція про охорону промислової власності [4] та Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів [5]. Ці конвенції були створені у 1880-х роках у той час, коли європейські країни шукали способи встановлення міжнародного порядку, аби, так би мовити, «вирівняти» різні режими захисту інтелектуальної власності, які існували в правових системах окремих держав. Хоча деякі країни віддавали перевагу більшій гармонізації або навіть універсальним стандартам, інші відмовились від цього і віддали

перевагу збереженню значної кількості суверенних повноважень у зазначених конвенціях [6, с. 5].

Зрештою, міжнародно-правова система регулювання інтелектуальної власності стала результатом компромісу, що розпочався з визначення мінімальних стандартів. Ці стандарти поступово посилювалися шляхом перегляду, який проводився приблизно кожні два десятиліття. Незважаючи на ці численні перегляди, країни все ще зберігали високий ступінь автономії та значний політичний простір для впровадження законів і політики інтелектуальної власності. Наприклад, вони могли визначити, скільки додаткового захисту вони хочуть запропонувати понад наявні мінімальні стандарти.

Система, що заснована на Паризькій та Бернській конвенціях, докорінно змінилася в середині 1990-х років із появою Угоди TRIPS [7]. Вимагаючи високих мінімальних стандартів для захисту інтелектуальної власності та правозастосування, а також поєднавши інтелектуальну власність із торгівлею, Угода започаткувала нову еру, у якій ключові види діяльності в управлінні інтелектуальною власністю повільно переходять від ВОІВ до новоствореної СОТ. Будучи правонаступницею Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (далі - ГАТТ), СОТ займає центральне місце в розробці правових норм про інтелектуальну власність. Крім того, поява механізму врегулювання спорів СОТ привернула увагу багатьох розвинутих країн, в яких захист інтелектуальної власності був розвинутим. Зокрема, це призвело до використання механізмів СОТ для розгляду спорів щодо інтелектуальної власності на речі, які мають значну ринкову цінність, такі як патенти на фармацевтичну продукцію, географічні визначення, права на торговельні марки [8] тощо. Спочатку цим механізмом активно користувалися розвинуті країни, проте в останні роки спостерігається певний інтерес країн, що розвиваються, до таких проваджень [9, с. 1].

Діяльність СОТ та його системи вирішення спорів в галузі інтелектуальної власності мали помітний позитивний вплив на ВОІВ – організацію, правове регулювання та підходи якої наприкінці ХХ століття, очевидно, застаріли. Так, ВОІВ змогла запропонувати укладення Договору про авторське право [10], що суттєво оновив положення Бернської конвенції, та Договір про виконання і фонограми [11]. ВОІВ змогла знайти для себе нові ніші, наприклад, вирішення спорів щодо доменних імен [12], і це повернуло організацію на перший план в діяльності щодо права інтелектуальної власності, дозволивши їй запроваджувати власну політику в захисті прав правовласників та рекомендаціях щодо захисту добре відомих та розміщених в мережі Інтернет знаків, а також щодо арбітражу та підвищення глобальної обізнаності про права інтелектуальної власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бочарова Н.В. Роль двосторонніх торговельних угод у забезпеченні прав інтелектуальної власності. *Альманах міжнародного права*. 2020. Вип. 23. С. 151-159.
2. Туряниця В.В., Лета А.В. Право інтелектуальної власності як аспект сучасної глобалізації. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: ПРАВО*. 2024. Вип. 85. Ч. 4. С. 346-350.
3. Федорова Н.Є., Бочаров М.Г. Захист інтелектуальної власності в умовах інформатизації суспільства. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. Т. 31(70). № 3. С. 7-11.
4. Паризька конвенція про охорону промислової власності, 1883. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123#Text.

5. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів, Паризький Акт від 24 липня 1971 року змінений 2 жовтня 1979 року 1886. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text.
6. Аблаєв Б.А. Еволюційні етапи розвитку міжнародно-правового співробітництва у сфері захисту авторських прав. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 18. Право*. 2024. Вип. 41. С. 3-11.
7. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності, 1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text.
8. EC - Trademarks and Geographical Indications, Australia v. European Communities, Report of the Panel & Addenda, WT/DS290/R; WT/DS290/R/Add.1; WT/DS290/R/Add.2; WT/DS290/R/Add.3. WTO Panel, March 15, 2005. URL: https://www.worldcourts.com/wto/eng/decisions/2005.03.15_European_Communities_1.htm.
9. Peter K.Y. The Global Intellectual Property Order and its Undetermined Future. *WIPO Journal*. 2009. No 1. P. 1-15.
10. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятий Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 року та положення Бернської конвенції (1971 р.), на які містяться посилання у Договорі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_770#Text.
11. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми, прийнятий Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_769#Text.
12. Послуги ВОІВ з вирішення спорів щодо доменних імен. 2025. URL: <https://www.wipo.int/amc/uk/domains/cctld/ua/>.

Ключові слова: міжнародне право, право інтелектуальної власності, авторське право, СОТ, ВОІВ, міжнародний договір.

Key words: international law, intellectual property law, author's rights, WTO, WIPO, international agreement.

**ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ:
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ**

Дракохруст Тетяна Вікторівна

докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету;

Кравець Ангеліна Андріївна

*здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету*

**ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БІОМЕТРИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У СФЕРІ МІГРАЦІЇ (EES): ВИКЛИКИ ДЛЯ ПРАВА ТА СУСПІЛЬСТВА**

У сучасних умовах посиленої мобільності населення, зростання глобальних міграційних потоків та зростаючих викликів у сфері безпеки, країни Європейського Союзу дедалі активніше впроваджують цифрові технології в системи управління міграцією. Особливу роль у цьому процесі відіграють біометричні технології, що забезпечують точну ідентифікацію осіб, підвищують ефективність прикордонного контролю, сприяють боротьбі з транскордонною злочинністю та шахрайством з особистими документами.

Одною з ключових передумов розвитку біометрії у сфері міграції (EES) стало зростання міграційних потоків, яке зробило традиційні методи контролю неефективними [1]. Також біометрія така як відбитки пальців, обличчя, райдужна оболонка ока інтегрується у системи Eurodac, VIS, SIS та EES [1]. Основним мотивом є боротьба з фальсифікаціями, запобігання нелегальній міграції, контроль за терміном перебування в іншій країні згідно вказаній даті (“overstays”) [2, 3]. Технологічний розвиток є не менш ключовою передумовою (мультимодальні системи, інтероперабельність), яка забезпечує точність і масштабованість [2].

Біометричні технології EES можна розподілити на такі категорії: Фізіологічні, наприклад ДНК-біометрія, розпізнавання обличчя (2D, 3D, ІЧ-діапазон), відбитки пальців, райдужна оболонка, венозні малюнки, геометрія руки. Поведінкові, жестикуляція обличчя під час розмови або різні рухи руками чи ногами, розпізнавання голосу, почерку, натискань клавіш, ходи. Також розвиваються безконтактні та дистанційні методи перевірки, що мінімізують дискомфорт і збільшують швидкість перевірок [4].

Біометричні дані збираються у всіх громадян третіх країн при в'їзді та виїзді з Шенгенської зони. Під час первинної реєстрації ви надаєте свої біометричні дані, при повторному перетині кордону ви проходите верифікацію, проте якщо верифікація не вдалася або дані застарілі чи були вилучені через певні технічні проблеми потрібно повторно надати дані (дані зберігаються до 5 років і підлягають автоматичному видаленню). Також особи мають право на доступ, виправлення, стирання даних [5, 6].

Відмова надати біометрію є законною підставою для відмови у в'їзді (Регламент 2017/2226). Це створює потенційний конфлікт між правом на свободу пересування і вимогами безпеки тому необхідно створити баланс між інтересами держави та правами особи. Існує ризик дискримінації за релігійними чи культурними мотивами, якщо відмова від біометрії не враховується. Потрібен принцип пропорційності й можливість альтернативної ідентифікації у виняткових випадках, наприклад на рівні національного

законодавства або при оцінці кожного такого інциденту прикордонні служби можуть враховувати гуманітарні чи інші обставини. Також можливе застосування тимчасових заходів — наприклад, надання альтернативної процедури ідентифікації, якщо це дозволяє техніка та політика безпеки. Однак такі винятки — скоріше виняток, а не правило.

В разі систематичної відмови у в'їзді через відсутність біометричних даних може виникати конфлікт із правом на свободу пересування, що потенційно може бути оскаржено в суді (Європейський суд з прав людини або суд ЄС) [4, 5, 7].

Отже, впровадження EES є необхідним кроком для підвищення ефективності контролю кордонів ЄС, проте воно має супроводжуватися посиленням наглядом, прозорістю процедур та чітким дотриманням міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, аби новітні технології не стали інструментом дискримінації чи надмірного втручання у приватне життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. eu-LISA Publishes Latest Research on Identity Management Technologies. URL: <https://www.eulisa.europa.eu/news-and-events/news/eu-lisa-publishes-latest-research-identity-management-technologies> (дата звернення 20.10.2025)
2. EU Entry/Exit System: Everything Travelers Need to Prepare For URL: EU Entry/Exit System: Everything Travelers Need to Prepare For (дата звернення 20.10.2025)
3. The pre-registration devices for Entry/Exit Sytem EES. URL: The pre-registration devices for Entry/Exit Sytem EES / La circulation aux frontières / Immigration - Direction générale des étrangers en France - Ministère de l'Intérieur (дата звернення 20.10.2025)
4. Frontex publishes technology foresight on biometrics for the future of travel. URL: Frontex publishes technology foresight on biometrics for the future of travel (дата звернення 20.10.2025)
5. Regulation (EU) 2017/2226 — establishing the Entry/Exit System (EES). URL: Regulation - 2017/2226 - EN - EUR-Lex (дата звернення 20.10.2025)
6. EDPS (European Data Protection Supervisor). Opinion on the Proposal for the EES. URL: EDPS Homepage | European Data Protection Supervisor (дата звернення 20.10.2025)
7. Charter of Fundamental Rights of the European Union (Articles 7–8). URL: EUR-Lex - 12012P/TXT - EN - EUR-Lex (дата звернення 20.10.2025)

Ключові слова: біометричні технології, EES, міграція, права людини, Європейський Союз, свобода пересування, прикордонний контроль, захист персональних даних, дискримінація.

Key words: biometric technologies, EES, migration, human rights, European Union, freedom of movement, border control, data protection, discrimination, artificial intelligence.

Дракохруст Тетяна Вікторівна

докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету;

Петренко Вадим Андрійович

*здобувач вищої освіти юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету*

ВПЛИВ EES НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ ОСІБ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Свобода пересування осіб є одним із ключових досягнень європейської інтеграції. Вона закріплена у Договорах Європейського Союзу та Хартії основних прав ЄС. Завдяки цьому громадяни держав-членів мають можливість безперешкодно подорожувати, працювати чи навчатися на території Європейського Союзу.

Водночас сучасні виклики – зростання міграційних потоків, нелегальна міграція, тероризм та транскордонна злочинність – спонукають ЄС до пошуку балансу між відкритістю кордонів і забезпеченням безпеки громадян. Саме у цьому контексті впроваджується нова цифрова система – Entry/Exit System (EES).

Система в'їзду/виїзду (EES) – це автоматизована ІТ-система для реєстрації громадян третіх країн, які здійснюють короткострокові подорожі до ЄС, кожного разу під час перетину зовнішніх кордонів держав-членів [1].

Разом із тим функціонування EES супроводжується низкою викликів, серед яких:

- захист персональних даних;
- забезпечення кібербезпеки;
- технічні труднощі впровадження;
- адаптація системи для осіб похилого віку;
- ризик подвійних стандартів;
- людський фактор.

Для ефективного запровадження EES недостатньо лише технічного запуску. Важливо забезпечити належний рівень поінформованості громадян щодо користування новою системою. Це може бути досягнуто шляхом проведення широких інформаційних кампаній у ЗМІ та мережі Інтернет; розроблення детальних інструкцій у консульствах і візових центрах; надання консультацій на пунктах пропуску; якісної підготовки персоналу для допомоги подорожувальникам без цифрових навичок.

Формально система EES не обмежує свободу пересування, а лише змінює механізм її реалізації. Для громадян ЄС та країн Шенгенської зони новація практично непомітна, тоді як для громадян третіх країн EES виступає своєрідним «електронним паспортом перебування», який визначає рамки законного перебування в ЄС.

Таким чином, спостерігається спроба Європейського Союзу досягти балансу між свободою пересування та безпекою: свобода переміщення зберігається, проте здійснюється під більш суворим контролем.

Громадянам України доцільно заздалегідь ознайомитися з новими правилами перетину кордону, щоб уникнути можливих непорозумінь. Зокрема, для короткострокових подорожей до ЄС необхідно мати:

- біометричний закордонний паспорт (або звичайний паспорт разом із візою);
- туристичне страхування;
- документи, що підтверджують мету поїздки (бронювання готелю, квитки,

фінансове забезпечення тощо) [2].

Упровадження EES формує нову цифрову модель реалізації свободи пересування, що відповідає сучасним викликам безпеки та технологічного розвитку. Основне завдання Європейського Союзу полягає у збереженні балансу між дотриманням прав людини, забезпеченням національної безпеки та доступністю системи для всіх категорій громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. An official website of the European Union. *What is the EES?* URL: <https://travel-europe.europa.eu/ees/what-is-the-ees> (дата звернення 21.10.2025)
2. Visit Ukraine Today. *The EU is introducing the EES Entry/Exit System: new rules for entering and leaving Europe in 2025.* URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/6501/the-eu-is-introducing-the-ees-entryexit-system-new-rules-for-entering-and-leaving-europe-in-2025> (дата звернення 21.10.2025)

Ключові слова: біометричні технології, EES, міграція, права людини, Європейський Союз, свобода пересування, прикордонний контроль.

Key words: biometric technologies, EES, migration, human rights, European Union, freedom of movement, border control.

Вишнякова Анна Олегівна

голова ГО «LingvaLexa», юристка у сфері міжнародного кримінального права

Димов Кирило Борисович

доктор філософії з міжнародного права

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЯКІ ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ПРОПАГАНДОЮ

Після початку широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України 24 лютого 2022 року основний ресурс та увага правоохоронних органів України були закономірно спрямовані на забезпечення відповідальності за насильницькі злочини, вчинені на території України. Йдеться, передусім, про невибіркові обстріли цивільних об'єктів, жорстоке поводження з військовополоненими, катування, сексуальне насильство, умисні вбивства цивільних осіб та інші грубі порушення міжнародного гуманітарного права. Про системність роботи українських правоохоронців свідчать, зокрема, регулярні звіти Офісу Генерального прокурора, у яких узагальнюється поточний стан розслідування воєнних злочинів та координація діяльності відповідних органів [1].

В той самий час поряд із цими очевидними й пріоритетними напрямками роботи існує й інша категорія злочинів, яка тривалий час залишалася радше на периферії уваги як практичної діяльності правоохоронців, так і науково-методичного забезпечення. Мова про злочини, пов'язані з пропагандою в рамках збройного конфлікту, які відіграють надважливу роль у формуванні готовності до вчинення найтяжчих міжнародних злочинів і виправдовування та легітимізації агресії в суспільній свідомості.

Цю загрозу давно усвідомлено й на рівні міжнародного права прав людини. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права не лише дозволяє державам обмежувати висловлювання, що завдають шкоди іншим (ст. 19(3)), але й прямо зобов'язує забороняти пропаганду війни (ст. 20), визнаючи її потенційно руйнівною для таких базових

прав, як право на життя, безпеку та недискримінацію. У цьому розумінні пропаганда, яка сприяє агресії чи дегуманізує групи населення, не захищається свободою слова, а становить форму діяльності, що підриває фундаментальні права людини й створює умови для масових злочинів [2].

Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за низку таких складів злочинів: за публічні заклики до агресивної війни або розв'язування воєнного конфлікту (ст. 436 ККУ), виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, а також глорифікація її учасників (ст. 436-2 ККУ), публічні заклики, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу (ст. 109 ККУ) та заклики до зміни територіальної цілісності України (ст. 110 ККУ), а також заклики до геноциду (ст. 442 ККУ) [3].

Ці правопорушення відзначаються особливим набором ознак, який зумовлює специфіку їх розслідування та підходи до кримінально-правової кваліфікації. Подальший виклад присвячений докладному аналізу цих особливостей.

По-перше, на стадії збору доказів злочинів, пов'язаних із пропагандою, перед правоохоронними органами постає задача опрацювати надзвичайно великий масив інформації: телевізійні етери, пропагандистські ток-шоу, випуски новин, матеріали з соціальних мереж тощо. Якщо вести мову про систематичний моніторинг та збір такої інформації, він проводиться у дві стадії. На першій стадії відбувається технічне збирання та збереження повних відеопрограм і великих обсягів текстових матеріалів, які потенційно можуть містити висловлювання, що підпадають під ознаки складів злочинів. На цьому етапі контент накопичується без попереднього відбору і фіксується в первинному вигляді. На другій стадії здійснюється аналітична фільтрація: слідчі або аналітики мають переглядати архів та виокремлювати конкретні фрагменти, аналізуючи їх на предмет наявності ознак злочинних висловлювань.

Складність полягає в тому, що зібраний масив матеріалів може налічувати тисячі годин записів, і їхнє індивідуальне опрацювання слідчими чи аналітиками є фактично нереалістичним через обсяги часових та людських ресурсів, які для цього необхідні. Дана перешкода призводить до того, що розслідування цієї категорії злочинів є фрагментованим та нерідко непослідовним.

Розв'язання цієї проблеми може мати технологічний характер і полягає у створенні системи аналізу висловлювань на основі штучного інтелекту, побудованої на онтологічних моделях. Така система здійснюватиме первинну фільтрацію значних масивів інформації, виключаючи висловлювання, що не містять ознак кримінально караної пропаганди. Відібрані фрагменти надалі підлягатимуть перегляду слідчими та аналітиками з метою ухвалення рішення щодо їх передачі для проведення відповідної експертизи. Запровадження такого інструменту здатне суттєво пришвидшити аналітичний етап роботи правоохоронних органів, адже штучний інтелект виконує функцію додаткового рівня підтримки – своєрідного фільтра та «помічника-лінгвіста», та дозволяє оперативно виявляти потенційно кримінально значущі висловлювання та зосереджувати експертні ресурси на найбільш релевантних епізодах. Запровадження такого інструменту передбачає міждисциплінарний підхід, що інтегрує інструменти штучного інтелекту, лінгвістичний аналіз і правозастосовну практику, забезпечуючи таким чином коректність фільтрації, юридичну обґрунтованість висновків і підвищення загальної якості досудових розслідувань.

Другим важливим аспектом, на якому слід зупинитися, є питання правової кваліфікації, а саме – розуміння категорії «пропаганда агресивної війни» в кримінально-правовому вимірі. Постає принципове питання: чи можемо ми прирівнювати

відповідальність за поодинокі висловлювання приватної особи до діяльності медійних персон, які системно, організовано та з використанням значних ресурсів та доступом до багатомільйонної аудиторії транслюють наративи на підтримку агресії? Очевидно, що ні. У випадку публічних комунікаторів, які діють у рамках координованих інформаційних кампаній, ми маємо справу не просто з вираженням позиції, а з елементом цілеспрямованого інформаційного впливу на масову свідомість. У такому контексті доцільно розглядати не лише склад «пропаганди агресивної війни», визначений ст. 436 КК України, а й потенційну кваліфікацію за нормами про пособництво агресивній війні – відповідно до ст. 27 КК України у поєднанні зі ст. 437 КК України [3]. Це, у свою чергу, передбачає не лише вищий рівень кримінальної відповідальності, а й іншу якість правової оцінки пропаганди: від сприйняття її як набору окремих висловлювань до розуміння як системи, що функціонально сприяє веденню агресивної війни. Також, такий підхід фіксує реальний внесок комунікаторів у підтримання та легітимацію збройної агресії.

Важливо зазначити, що у 2024 році Велика Палата Верховного Суду постановила, що «діяння, визначені у ст. 437 КК України, здатні вчиняти особи, які в силу службових повноважень або фактичного суспільного становища спроможні [...] істотно впливати на політичні, військові, економічні, фінансові, інформаційні та інші процеси у власній державі [...]» [4]. Крім цього, було зазначено, що «підготовка агресивної війни чи воєнного конфлікту передбачає попереднє готування засобів ведення війни (воєнного конфлікту), створення для цього сприятливих умов і усунення перешкод. Ця форма злочинної поведінки може включати, зокрема: дискредитацію з використанням пропаганди політичної влади держави – жертви майбутньої агресії, розпалювання ненависті до її народу; переконання громадян в існуванні загрози з боку цієї держави, її політичної влади» [4]. Таким чином, Верховний Суд встановив більш розширене коло суб'єктів злочину агресії ніж передбачено у Римському Статуті [5], і визнав можливість притягнення до відповідальності певного кола осіб, які шляхом поширення пропагандистських наративів формують або зміцнюють готовність до участі у бойових діях, розглядаючи їхню діяльність як таку, що може становити внесок у вчинення злочину агресії.

І, нарешті, третій концептуально важливий аспект стосується окреслення групи суб'єктів, які можуть і мають підлягати кримінальній відповідальності. У сучасній правозастосовній практиці увага часто зосереджується переважно на так званих «говорящих головах» – публічних особах, які своїми промовами розпалюють ненависть. Втім, пропагандистський медіапродукт за своєю організаційною природою є значно складнішим: його створення нагадує багаторівневу систему командування. За будь-яким відеосюжетом чи телепрограмою стоїть ієрархічна інфраструктура – сценаристи, редактори, продюсери, керівництво телеканалу, політичні куратори, а також особи, які забезпечують фінансове та організаційне функціонування такого контенту.

Тому важливо вибудувати такий підхід до кваліфікації, який дозволяє притягувати до відповідальності не тільки виконавців, а організаторів, керівників і замовників так званої «інформаційної агресії». Перехід від кримінального переслідування окремих осіб до проваджень, спрямованих на комплексне дослідження та притягнення до відповідальності функціонерів окремої системи пропаганди відкриває новий рівень правового впливу. Такий підхід дозволяє продемонструвати централізований, керований характер пропагандистської діяльності і її прямий зв'язок із політичним керівництвом держави-агресора.

Міжнародна практика заклала фундамент для такого підходу. Засадничою є справа Міжнародного військового трибуналу щодо «найвидатнішого антисеміта нацистів» Юліуса Штрайхера – засновника таблоїда *Der Stürmer* [6-7]. Він відіграв ключову роль у формуванні

антиєврейських світоглядних наративів Третього Рейху: його діяльність була спрямована не стільки на створення окремих матеріалів, скільки на «зараження німецької свідомості вірусом антисемітизму» та конструювання ідеологічної рамки, в межах якої антисемітизм ставав соціальною нормою [7]. На цю справу неодноразово посилалися судді Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди (далі по тексту – «МКТР») у ключовому прецеденті, присвяченому відповідальності за геноцидальну пропаганду, – так званій «Справі щодо медіа» [8]. В цьому судовому процесі, де обвинувачення були висунуті одразу проти трьох осіб: ідеолога та директора «геноцидального» Радіо Тисячі Пагорбів Фердинанда Нахімани та Жана-Боско Бараягвізи, а також засновника і редактора пропагандистського бюлетеня «Кангура» Гасана Нгезе – МКТР здійснив послідовний розвиток логіки, започаткованої Нюрнберзьким трибуналом: визнання ролі ідеологів та стратегів інформаційних кампаній, що створювали інфраструктуру для масового насильства.

Справа Фелісієна Кабуги – одного з головних фінансових бенефіціарів «геноцидального» Радіо Тисячі Пагорбів – мала стати природним продовженням такої практики. Вона підняла на рівень міжнародного правосуддя питання про кримінальну відповідальність особи, яка забезпечувала функціонування медіа через фінансування. Однак потенціал цієї справи залишився нереалізованим через припинення процесу у зв'язку з медичним станом обвинуваченого [9].

Усе вищеописане створює вікно можливостей для України. Ми можемо і маємо розвивати цю лінію практики далі і адаптувати закладені підходи до актуальних викликів сьогодення. Україна має потенціал стати державою, яка розширить і конкретизує міжнародні стандарти відповідальності за інформаційне сприяння агресії. Особливо це стає актуальним у зв'язку з потенціалом механізмів універсальної юрисдикції та застосування санкційної політики.

У якості висновку важливо зауважити, що злочини, які стосуються пропаганди, мають транснаціональний та транскордонний характер. Російська пропаганда, на відміну від ракет, не зупиняється тільки в Україні, а летить далі по світу, роздуваючи ненависть та розпалюючи вже існуючі проблеми. Тому надзвичайно важливо приділяти системну увагу цій категорії злочинів, забезпечувати превенцію поширення пропаганди, яка підтримує та легітимізує агресивну війну та гарантувати притягнення до відповідальності всіх осіб, діяльність яких об'єктивно сприяє її виробництву, координації чи поширенню, не допускаючи неправомірного посилення на свободу вираження поглядів як підставу для уникнення відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Результати роботи з протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, за 2024 рік. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/rezultati-roboti-z-protidiyi-zlocinam-vcinenim-v-umovax-zbroinogo-konfliktu-za-2024-rik-english> (дата звернення: 16.10.2025)
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043_#Text (дата звернення: 16.10.2025).
3. Кримінальний кодекс України : Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 16.10.2025).
4. Постанова від 28.02.2024 у справі № 415/2182/20. Велика Палата Верховного Суду. *Zakon Online*. 28.02.2024. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/117555176> (дата звернення: 16.10.2025).

5. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 16.10.2025).
6. Sprecher, Drexel A. Inside the Nuremberg Trial: A Prosecutor's Comprehensive Account. Lanham, MD: *University Press of America*, 1999.
7. International Military Tribunal. United States of America, the French Republic, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and Union of Soviet Socialist Republics v. Hermann Wilhelm Göring et al. Judgment of 1 October 1946. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/45f18e> (дата звернення: 17.10.2025).
8. International Criminal Tribunal for Rwanda. The Prosecutor v. Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza & Hassan Ngeze (Judgement and Sentence, 3 December 2003). Case No. ICTR-99-52-T. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/ict/2003/en/91852> (дата звернення: 17.10.2025)
9. International Residual Mechanism for Criminal Tribunals. Prosecutor v. Félicien Kabuga : Case No. MICT-13-38. URL: <https://www.irmct.org/bcs/cases/mict-13-38> (дата звернення: 18.10.2025)

Ключові слова: пропаганда, дезінформація, агресія, відповідальність, суб'єкти, доказ, інформаційний вплив, воєнні злочини, мова ненависті, штучний інтелект, кримінальна кваліфікація, міжнародна практика.

Key words: propaganda, disinformation, aggression, responsibility, actors, evidence, information influence, war crimes, hate speech, artificial intelligence, criminal qualification, international practice.

Грабинський Михайло Ігорович

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ЦИФРОВІ ПРАВА ЛЮДИНИ: ЕВОЛЮЦІЯ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Стрімка цифровізація суспільства створила нові простори взаємодії людини, держави та технологій, які вимагають переосмислення традиційної системи прав людини. У цифрову добу виникають нові форми вразливості – від втрати контролю над персональними даними до втручання у приватне життя через технології, що оперують нейронними сигналами. Правові механізми, сформовані в епоху паперових документів та фізичних правочинів, виявляються недостатніми для захисту людини у віртуальному середовищі. Саме тому сьогодні формується нове покоління так званих цифрових прав людини, що покликані забезпечити гідність, автономію та безпеку особи в інформаційному суспільстві.

До таких нових прав належать право на цифрову спадщину, право на відключення, право на нейроприватність, право бути забутим та право на цифрову анонімність. Кожне з них є відповіддю на специфічні ризики, породжені технологічним прогресом, але всі вони мають спільну рису – прагнення зберегти людський контроль над інформаційним простором.

Право на цифрову спадщину. Одним із найновіших напрямів розвитку цифрових прав є право на визначення долі своїх цифрових активів після смерті. З розвитком соціальних мереж, хмарних сервісів і онлайн-акаунтів виникла проблема: хто має право керувати інформацією після смерті користувача?

Як зазначає Е. Харбіня, це питання поєднує елементи приватного, спадкового права та права на приватність. Авторка вводить поняття *post-mortem privacy* – постмортальної (посмертної) приватності, що передбачає можливість контролю за доступом до своїх даних навіть після смерті [1].

Дослідження Дж. Холта, Дж. Ніколсона та Дж. Смедінка підкреслюють парадокс: більшість користувачів усвідомлюють значення планування цифрової спадщини, але не вживають практичних заходів для її врегулювання. У правових системах відсутній єдиний механізм передачі цифрових активів, тому баланс між волею померлого та інтересами родичів досі не визначено [2].

В українському праві поки немає спеціального регулювання цифрової спадщини. Проте з огляду на тенденції ЄС (наприклад, Директиву про цифровий контент 2019/770) та поширення цифрових активів, це питання потребуватиме законодавчого врегулювання.

Право на відключення (Right to Disconnect). Інше право, що формується в межах цифрової епохи, – це право на відключення, тобто можливість працівника не відповідати на робочі повідомлення чи дзвінки поза робочим часом.

Франція першою закріпила це право законодавчо у 2016 році. Однак, як показує дослідження Л. Пансау, ефективність закону виявилася обмеженою, оскільки роботодавці часто ігнорують його положення через недостатній контроль та чітких санкцій [8].

Здійснивши систематичний огляд, Дж. Хопкінс узагальнив досвід 15 країн і виокремив чотири ключові теми: баланс роботи й життя, сфера застосування, управління та здоров'я працівників. Автор робить висновок, що право на відключення не лише зменшує професійне вигорання, а й сприяє підвищенню ефективності, оскільки забезпечує якісний відпочинок і психічну стабільність [3].

В умовах поширення віддаленої роботи, особливо після пандемії COVID-19, це право набуває глобального значення. В Україні, хоча трудове законодавство прямо не передбачає такого права, принцип розумного робочого часу може слугувати концептуальною основою для закріплення цього права в національному законодавстві.

Право на нейроприватність (Neuroprivacy). Найбільш футуристичним із нових цифрових прав є право на нейроприватність, що виникло у відповідь на розвиток нейротехнологій, здатних фіксувати та аналізувати мозкову активність. Це відкриває як терапевтичні можливості, так і ризики маніпуляцій — наприклад, втручання у свідомість або впливу на поведінку.

У статті М. Ієнки сформульовано концепцію нейроправ – нової групи прав людини, які включають право на ментальну цілісність, приватність і свободу людського розуму. Ці права спрямовані на захист внутрішнього психічного простору людини від небажаного доступу [4].

У свою чергу, Р. Юст пропонує визнавати всі нейродані чутливими медичними даними, на які мають поширюватися медичні стандарти конфіденційності [10].

Таким чином, право на нейроприватність поступово інтегрується в ширшу систему прав людини – як наступний етап розвитку права на приватність. Його закріплення може стати ключовим у майбутньому правовому регулюванні технологій штучного інтелекту та біоінженерії.

Право бути забутим (право на помилку в цифровому просторі). Одним із найвідоміших цифрових прав є право бути забутим, закріплене у статті 17 Загального регламенту ЄС про захист даних (GDPR). Це право дозволяє особі вимагати видалення своїх персональних даних з публічного доступу за певних умов – наприклад, якщо дані більше не потрібні для цілей, для яких їх збирали, або якщо вони були оброблені незаконно.

Як зазначає U. Kohl, це право відображає континентально-європейську культуру приватності, яка надає пріоритет гідності особи над свободою інформації [6]. Водночас G. Sartor підкреслює, що реалізація цього права є складною через конфлікт між правом на приватність та правом суспільства на доступ до інформації [9].

Це право стало символом боротьби за контроль над цифровою репутацією, але водночас викликало гострі дебати щодо цензури та свободи слова. Для України, яка прагне гармонізувати законодавство з європейським, питання запровадження подібного механізму також є актуальним, особливо у сфері публічних реєстрів та соціальних мереж.

Право на цифрову анонімність. Інтернет надає безпрецедентні можливості для самовираження, але водночас робить людину особливо вразливою до спостереження та ідентифікації. У цьому контексті формується право на цифрову анонімність, яке забезпечує можливість залишатися невідомим у мережі.

За спостереженням Mouakine E., право на анонімність не має прямої кодифікації в міжнародному праві, але його можна вивести з норм про свободу вираження поглядів і право на приватність [7]. У звіті Спеціального доповідача ООН Девіда Кея підкреслено, що анонімність і шифрування є ключовими інструментами захисту свободи думки та слова в цифрову епоху, особливо для журналістів і правозахисників у країнах із авторитарними режимами [5].

Водночас проблема зловживань анонімністю (кібербулінг, дезінформація) викликає потребу у балансі між правом на невидимість у мережі та відповідальністю користувачів за свої дії. Правове забезпечення цього балансу є одним із головних викликів сучасного цифрового права.

Висновок. Нові цифрові права – це не лише технологічні адаптації старих принципів, а якісно новий етап розвитку прав людини, що відображає зсув від фізичної до інформаційної автономії особи. Право на цифрову спадщину гарантує гідність після смерті, право на відключення – психічне здоров'я у трудових відносинах, право на нейроприватність забезпечує свободу розуму, право бути забутим – контроль над репутацією, а право на анонімність – безпеку висловлювань у мережі.

Всі ці права мають міждисциплінарний характер і потребують не лише юридичних, а й етичних, технологічних та соціальних механізмів реалізації. Перспективи їх подальшого розвитку полягають у формуванні універсальних стандартів цифрових прав людини, які, подібно до Загальної декларації прав людини 1948 року, могли б стати основою нового міжнародного правопорядку.

Зрештою, питання полягає не лише у правовому регулюванні технологій, а у збереженні людяності в цифровому світі, де межа між реальним і віртуальним світом поступово розмивається.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Harbinja E. Digital death, digital assets and post-mortem privacy. Edinburgh University Press, 2023.
2. Holt J., Nicholson J., Smeddinck J. D. From Personal Data to Digital Legacy: Exploring Conflicts in the Sharing, Security and Privacy of Post-mortem Data. *Proceedings of the Web Conference 2021*. 2021. P. 2745–2756. URL: <https://doi.org/10.1145/3442381.3450030>.
3. Hopkins J. Managing the Right to Disconnect—A Scoping Review. *Sustainability*. 2024. Vol. 16, no. 12. P. 4970. URL: <https://doi.org/10.3390/su16124970>.
4. Ienca M. On Neurorights. *Frontiers in Human Neuroscience*. 2021. Vol. 15. P. 701258. URL: <https://doi.org/10.3389/fnhum.2021.701258>.

5. Kaye D. Report of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and Expression. United Nations Human Rights Council, 2015. 28 p.
6. Kohl U. The right to be forgotten in data protection law and two western cultures of privacy. *International and Comparative Law Quarterly*. 2023. Vol. 72, no. 3. P. 737–769. URL: <https://doi.org/10.1017/S0020589323000258>
7. Moyakine E. Online Anonymity in the Modern Digital Age: Quest for a Legal Right. *Journal of Information Rights, Policy and Practice*. 2016. Vol. 1, no. 1. URL: <https://doi.org/10.21039/irpandp.v1i1.21>.
8. Pansu L. Evaluation of 'Right to Disconnect' Legislation and Its Impact on Employee's Productivity. *International Journal of Management and Applied Research*. 2018. Vol. 5, no. 3. P. 99–119. URL: <https://doi.org/10.18646/2056.53.18-008>.
9. Sartor G. The right to be forgotten in the Draft Data Protection Regulation. *International Data Privacy Law*. 2015. Vol. 5, no. 1. P. 64–72. URL: <https://doi.org/10.1093/idpl/ipu030>.
10. Yuste R. Advocating for neurodata privacy and neurotechnology regulation. *Nature Protocols*. 2023. Vol. 18, no. 10. P. 2869–2875. URL: <https://doi.org/10.1038/s41596-023-00873-0>.

Ключові слова: права людини, цифрові права людини, право на відключення, цифрова спадщина, нейроприватність, право бути забутим, цифрова анонімність.

Key words: human rights, digital human rights, right to disconnect, digital legacy, neuroprivacy, right to be forgotten, digital anonymity.

Грушко Мальвіна Валеріївна

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»

КІБЕРПРОСТІР ЯК НОВА СФЕРА ЗБРОЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ВИКЛИКИ

Дослідження кіберпростору у площині збройного протистояння є новим і надзвичайно актуальним питанням на сьогодні. Оскільки, коли розпочинається збройний конфлікт, то він має на меті не тільки загарбання територій та природних ресурсів, а й вплинути на психіку людей й змінити їх думку, стосовно цього.

У Підсумковій декларації 42-го саміту G7 від 26-27 травня 2016 року кіберпростір охарактеризовано як доступне, відкрите, взаємозалежне, надійне та захищене середовище. Згідно з, міжнародною стратегією співробітництва у кіберпросторі, держави мають дотримуватися цілей і принципів, визначених у Статуті ООН, зокрема заборони застосування сили та обов'язку мирного врегулювання спорів, щоб забезпечити мир і безпеку в кіберпросторі. Усі країни повинні протидіяти проявам агресії, запобігати мілітаризації кіберпростору та розв'язанню конфліктів, а також вирішувати суперечки виключно мирними засобами [2].

У сучасних умовах, боротьба з кіберзагрозами розглядається як ключовий пріоритет національної безпеки та важливий чинник розвитку військової, соціальної, економічної та інших сфер. Перебіг російсько-української війни засвідчує зростання ролі інноваційних технологій у збройному протистоянні, активну цифровізацію бойових дій з метою збереження людських ресурсів, а також посилення кібератак на противника з метою психологічного тиску та підриву національних інтересів. Спостерігається, тенденція щодо

застосування асиметричних і непрямих стратегій у кіберпросторі, що поєднують військові, політичні, економічні та інформаційно-психологічні інструменти впливу для досягнення цілей, які раніше вирішувалися переважно збройним шляхом.

Попри відсутність у міжнародному праві чітко визначених критеріїв для застосування стандарту «збройного нападу», постає питання: чи можуть кібератаки вважатися таким нападом. На це питання міститься відповідь в міжнародних джерелах, зокрема, на запрошенні Центру передового досвіду з кіберзахисту НАТО Міжнародна група експертів розробила Талліннський механізм – міжнародний формат підтримки стійкості цивільної інфраструктури України перед кіберзагрозами, у якому беруть участь 11 країн. Цей документ визначає норми застосування міжнародного права до кібероперацій. Експерти дійшли згоди, що окремі кібероперації можуть бути настільки серйозними, що кваліфікуються як збройний напад, відповідно до консультативного висновку Міжнародного суду ООН щодо ядерної зброї, де зазначено, що спосіб здійснення нападу не впливає на кваліфікацію дії як збройного нападу.

Держави по-різному визначають, за яких умов кібератака може вважатися збройним нападом. Як, приклад Велика Британія зазначає, що втручання в роботу ядерного реактора, яке спричиняє масову загибель людей, може бути розцінене як незаконне застосування сили або збройний напад. Також до таких дій можуть належати атаки на ключові медіа-сервіси, здійснені за допомогою кіберзасобів.

Франція, вважає кібератаку збройним нападом, якщо вона спричиняє значні людські втрати, фізичну чи економічну шкоду, або паралізує критично важливу інфраструктуру, викликаючи технологічні чи екологічні катастрофи. А, у Нідерландах кваліфікація кібератаки залежить від масштабу, наслідків та транскордонного характеру інциденту. У Франції та Великій Британії кібератаки найвищого рівня (Рівень 5) розглядаються як збройний напад відповідно до статті 51 Статуту ООН, а Нідерланди визначають аналогічну категорію А для атак, що загрожують основним активам безпеки [1].

Загалом, виділяють три основні типи кібератак:

- кібершпигунство – розвідувальні дії, що можуть набувати ознак збройного нападу;
- маніпулювання інформаційним середовищем – вплив на громадську думку чи виборчий процес через соціальні мережі;
- знищення критичних активів безпеки – атаки на інфраструктуру (атомні станції, енергомережі, фінансові системи тощо).

Проблеми, пов'язані з доведенням фактів у міждержавних судових справах, зокрема при кваліфікації протиправних дій, не є унікальними для сфери кібероперацій. Ще до появи «кібер ери» Міжнародний суд ООН у справі «Нікарагуа проти США» (1986) зазначив, що основна складність полягає не у юридичному процесі приписування діяння державі, а у збиранні достовірних матеріальних доказів, які підтверджують особу порушника. Розслідування кібератак між державами ускладнюється тим, що в міжнародному праві відсутні єдині правила щодо надання доказів. У справах, де йдеться не про кримінальну відповідальність, міжнародні судові органи самостійно визначають стандарти доказування залежно від конкретних обставин. Міжнародний суд ООН, як головний судовий орган Організації Об'єднаних Націй, розглядає позови про відповідальність держав за порушення норм міжнародного права, якщо сторони процесу визнали його юрисдикцію.

Професор міжнародного права Марко Роскіні у своїх дослідженнях практики Міжнародного суду ООН щодо доказування у справах, пов'язаних із кіберопераціями, виділив основні чинники, які впливають на вирішення кіберпитань. По-перше, тягар доказування у кіберсправах залишається незмінним – він покладається на сторону, що

висуває певне твердження. По-друге, хоча єдиного стандарту доказування для всіх справ, пов'язаних із міжнародною відповідальністю за кібероперації, поки не визначено, заяви про самозахист від кібернападів мають підтверджуватися чіткими та переконливими доказами. Водночас доведення того, що певна держава здійснювала кібероперації, які становлять міжнародний злочин, також потребує вагомої доказової бази. По-третє, Міжнародний суд ООН може враховувати відмову сторони надати засекречені документи, однак не зобов'язаний робити з цього негативні висновки. Також, Суд надає підвищену доказову силу офіційним документам держав і міжнародних організацій, зокрема ООН, вважаючи їх більш надійними джерелами доказів [3].

У підсумку, можна зазначити, що міжнародне право не містить чітких критеріїв для визначення, коли кібератака може вважатися збройним нападом, однак низка джерел вказує, що атаки, які підривають або знищують критично важливі активи безпеки, особливо надзвичайного масштабу, можуть бути кваліфіковані як збройний напад. Водночас, розслідування таких інцидентів ускладнюється відсутністю єдиних правил доказування в міжнародному праві. Заяви про самозахист від кібероперацій мають підтверджуватися чіткими та переконливими доказами. При розгляді кіберсправ, Міжнародний суд ООН надає перевагу офіційним документам держав і міжнародних організацій та діє з обережністю у формуванні висновків. Якщо ж сторона не має доступу до прямих доказів через контроль їх іншою державою, Суд може допустити непрямі докази, за умови, що вони не викликають обґрунтованих сумнівів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : Статут Орг. Об'єдн. Націй від 26.06.1945 : станом на 16 верес. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 16.10.2025).
2. G7 Ise-Shima Leaders' Declaration G7 Ise-Shima Summit, 26-27 May 2016: <http://www.mofa.go.jp/files/000160266.pdf>; G7 Principles and Actions on Cyber. Ise-Shima, Japan, May 27, 2016. URL: <http://www.g8.utoronto.ca/summit/2016shima/cyber.html>.
4. Mačák Kubo. From Cyber Norms to Cyber Rules: Re-Engaging States as Law-Makers. Leiden Journal of International Law. 2017. N 30 (4). P 877–899. doi:10.1017/S0922156517000358.

Ключові слова: кіберпростір, збройне протистояння, міжнародне право.

Key words: cyberspace, armed confrontation, international law.

Войтович Павло Петрович

*PhD з права, доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРАВО НА ПРАВДУ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ПРАВА ЛЮДИНИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні все частіше зустрічаються заклики щодо забезпечення реалізації права на правду. Втім, що розуміється під цим правом, що розуміється під «правдою», які складові такого права, як воно може бути реалізоване, чи може воно бути обмежене, кого стосується право на правду, чи є воно інформаційним, або як це право співвідноситься з інформаційними правами людини?

В міжнародному праві право на правду здебільшого розуміється через призму міжнародного гуманітарного права: право на правду (або право на встановлення істини) визначається в міжнародно-правових документах як право жертв знати правду, про нього, зокрема, йдеться у Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій (статті 32 та 33) й Міжнародній конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (стаття 24). В цих документах встановлюється право родичів пропалих або зниклих дізнатися про долю та місце знаходження своїх близьких [1].

Право на правду вважається однією із заporук відновлення прав жертв конфлікту, покладення краю безкарності, тому в низці резолюцій ООН вітається створення у державах особливих судових та несудових механізмів, зокрема, комісій по встановленню істини і примирення, для розслідування порушень прав людини і міжнародного гуманітарного права. Право на правду засновується на тому, що «жертви грубих порушень прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права та їх родини мають право на ефективний засіб захисту», вони мають право «знати правду про жорстоке поводження, яке вони зазнали, включаючи особу винних осіб, причини, які спричинили порушення, і, якщо це доречно, кінцева доля чи місце насильницького зникнення. Це право було визнане судовими рішеннями в декількох країнах, а також міжнародними судовими органами» [2].

У праві на правду реалізуються право на захист, право на ефективне розслідування, перевірку фактів та публічне оприлюднення правди, а також право на відшкодування. Крім жертв та їх сімей, суспільство також має право знати правду про порушення прав людини [2]. Кожна держава повинна намагатися встановити правду про жорстоке поводження та порушення, вона зобов'язана зберігати документальні докази для вшанування пам'яті та захищати й забезпечувати належний доступ до архівів з інформацією про злочини [2].

З огляду на викладене, виникає інше питання: чи стосується право на правду тільки жертв, чи потрібно його розглядати тільки у площині міжнародного гуманітарного права, або воно стосується й інших осіб?

Уявляється, що право на правду є ширшим. Вважаємо, що спершу варто звернутися до визначення поняття «правда».

Правда є об'єктивною реальністю, що не залежить від спостерігача або від суб'єктивного сприйняття; синонімом цього слова є слово «істина» – «те, що є, те, що існує» [3]. Проте деякі дослідники не вважають ці слова синонімами, наголошуючи, що слово «правда» пов'язане переважно з моральною та соціально-правовою сферами (наприклад, у Київській Русі «правда» була відповідником латинського *lex* («закон»), тоді як «істина» має ширше значення: те, що відповідає фактам, є «насправді» («реально») [4].

Зустрічаються і такі визначення: істина є більш загальним і філософським терміном, що описує стан або факт, який відповідає реальності, вона (істина) може включати в себе об'єктивний факт, який можна довести, виражати певний стан речей, що є правильним, тоді як правда вказує на фактичну інформацію або подію, яка може бути перевірена і відповідає дійсності, може використовуватися для опису конкретних подій, документів тощо. Хоча «істина» і «правда» можуть використовуватись в різних контекстах і вимагати різних підходів до розуміння, проте і істина, і правда спрямовані на відображення об'єктивної дійсності. Вони є філософськими категоріями, де істина розглядається як більш абстрактне поняття, а правда є конкретнішим поняттям і здебільшого вимірюваним. У повсякденному ж житті ці терміни часто використовуються як взаємозамінні [5].

Чи є право на правду інформаційним правом?

Аналізуючи таке визначення інформаційних прав людини, можна дійти висновку, що право на правду є інформаційним правом, втім тут виникають інші питання: що розуміти під «інформацією», чи усіляка інформація є правдою (навіть), хто є носієм правди, про яку саме правду йдеться (адже якщо правда – це інформація, то не усіляка інформація може бути розповсюджена), чи є право на правду правом на вираження поглядів, чи є воно тільки правом знати правду або ж і правом доносити правду, чи можна його обмежувати (уявляється, що так, як і інші інформаційні права) та ще одне філософське питання: що робити, якщо правда «у кожного своя»? А тут варто розуміти і враховувати відмінність між істиною і правдою, про яку йшлося вище, адже зрозуміло, що не можна сказати: «у кожного своя істина» [4]. Ці питання, безперечно, потребують подальшого осмислення.

[illegible]

Key words: right to the truth, the truth, informational rights, freedom of expression, human rights, freedom, information.

аспірант кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Одним із ключових елементів сучасного демократичного суспільства є належне врядування, яке передбачає відкритість, прозорість, підзвітність та ефективність діяльності органів публічної влади. Важливе місце в цьому контексті займає право кожної особи на доступ до публічної інформації, оскільки воно дозволяє громадянам отримувати об'єктивні дані про діяльність державних інституцій, контролювати їх роботу та брати участь у процесах прийняття рішень. Реалізація цього права відбувається не спонтанно, а через спеціально визначені адміністративні процедури, які забезпечують належний баланс між

відкритістю влади та захистом законних інтересів держави і громадян. Реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб [1].

В Україні право на доступ до інформації гарантується Конституцією України [2], а його деталізація здійснюється в законах «Про інформацію» [3] та «Про доступ до публічної інформації» [4]. Прийняття цього закону у 2011 році стало важливим кроком на шляху демократизації державного управління та гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами. У центрі правового регулювання опинилися саме адміністративні процедури, які визначають порядок подання та розгляду інформаційних запитів, умови й строки надання відповідей, підстави для відмови, а також механізми оскарження неправомірних рішень або бездіяльності розпорядників.

Адміністративні процедури — це визначені на законодавчому рівні послідовні процесуальні дії органу публічного управління та прийняті ним процедурні рішення з розгляду й вирішення індивідуальної адміністративної справи. Завершальною стадією такої процедури є ухвалення рішення індивідуальної дії (адміністративного акта) органом публічного управління, що спрямоване на набуття, зміну або припинення прав та виконання обов'язків фізичною чи юридичною особою (особами) [5, с. 66].

Адміністративні процедури у сфері доступу до публічної інформації мають подвійний характер. З одного боку, вони є юридично формалізованими діями, спрямованими на забезпечення реалізації суб'єктивного права громадянина. З іншого — вони виступають механізмом управлінської діяльності держави, що дозволяє впорядковувати інформаційні відносини та формувати довіру суспільства до органів влади. Саме тому в науковій літературі вони розглядаються не лише як технічний інструмент реалізації інформаційних прав, але і як суттєвий елемент належного врядування.

Концепція *good governance*, яку активно просувають Європейський Союз та Рада Європи, ґрунтується на семи базових принципах: відкритості, участі, підзвітності, ефективності, узгодженості, законності та справедливості. Адміністративні процедури доступу до публічної інформації безпосередньо забезпечують щонайменше три з них — відкритість, підзвітність та ефективність. Забезпечення громадянам можливості отримувати офіційні документи та відомості створює умови для підвищення прозорості управлінської діяльності, що, у свою чергу, зміцнює демократичну легітимність державної влади.

Сучасні підходи до тлумачення змісту та природи *good governance* виходять із того, що воно є не лише методологічною світоглядною концепцією, а й підкріплюється інструментарієм виміру та оцінювання. Це дає змогу суб'єктам адміністративних правовідносин апелювати до принципів доброго врядування у випадках їх порушення, а компетентним державним органам — застосовувати окремі елементи цієї концепції для захисту прав особи. У такий спосіб формується юрисдикційний зміст концепції доброго врядування [6, с. 40]. Ключовими елементами процедур доступу є можливість подання запиту у зручній для заявника формі, чітке визначення строків його розгляду, обов'язок розпорядника надати повну і достовірну інформацію, застосування «трискладового тесту» для обмеження доступу та передбачення механізмів адміністративного й судового оскарження. Завдяки цим положенням українська система наблизилася до стандартів, що діють у країнах Європейського Союзу, де право на доступ до документів інституцій ЄС закріплене у Регламенті (ЄС) № 1049/2001 [7]. Водночас існують значні проблеми у практичному застосуванні процедур. До найбільш поширених належать затягування строків відповіді, формальне надання інформації, зловживання обмеженням доступу з посиланням

на захист службової чи конфіденційної інформації, відсутність належної електронної інфраструктури для автоматизації процесів. Додатковою проблемою є низький рівень правової культури та обізнаності як громадян, так і представників органів влади щодо змісту та обсягу права на інформацію. Це призводить до того, що механізми оскарження використовуються недостатньо активно, а відновлення порушених прав у судах вимагає значних ресурсів та часу.

У цьому контексті заслуговує на увагу практика Європейського суду з прав людини, який у низці рішень наголосив, що доступ до офіційної інформації є складовою свободи вираження поглядів, гарантованої статтею 10 Європейської конвенції з прав людини [8]. Це означає, що відмова у наданні інформації або надмірне обмеження доступу може становити порушення Конвенції. Такий підхід формує орієнтир для національних судів України у справах щодо захисту інформаційних прав.

Перспективним напрямом удосконалення адміністративних процедур доступу до публічної інформації є їх цифровізація. Запровадження електронних платформ для подання та обробки запитів, автоматизація процесів оприлюднення документів та розширення використання відкритих даних здатні істотно підвищити ефективність і прозорість управління. Крім того, доцільним є посилення відповідальності посадових осіб за порушення встановлених строків або безпідставні відмови у наданні інформації.

Таким чином, адміністративні процедури доступу до публічної інформації становлять не лише юридичний механізм реалізації конституційного права, а й вагомий елемент належного врядування, що формує демократичну культуру, зміцнює підзвітність державних інституцій і підвищує довіру громадян до влади. Вони сприяють становленню в Україні ефективної системи публічного управління, побудованої на засадах прозорості та законності. Водночас їх розвиток потребує подальшої адаптації до європейських стандартів, активного впровадження електронних інструментів, розширення судової практики та підвищення правової свідомості як суспільства, так і представників влади. Лише за умови послідовного вдосконалення адміністративних процедур доступу до публічної інформації можна говорити про реальне втілення принципів good governance і зміцнення демократичної правової держави в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Реалізація права на доступ до інформації. URL: <https://zt.tax.gov.ua/media-ark/news.html>
2. Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами). Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
3. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
4. Про доступ до публічної інформації від 13 січня 2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
5. Криворучко І. Сутність та особливості адміністративної процедури в публічному управлінні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2023. № 2 (18). С. 64-70.
6. Зливко С. В., Коваленко В. В. Аналіз становлення терміна «добре врядування» (good governance) та визначення його змісту. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021 № 54 том 1. С. 38-42.

7. Регламент (ЄС) № 1049/2001 Європейського Парламенту та Ради від 30 травня 2001 року щодо публічного доступу до документів Європейського Парламенту, Ради та Комісії. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2001/1049/oj/eng>
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 04.11.1950 / Рада Європи. Урядовий кур'єр. 2010. № 215.

Ключові слова: публічна інформація, доступ до публічної інформації, адміністративні процедури, належне врядування, цифровізація, відкритість, прозорість.

Key words: public information, access to public information, administrative procedures, good governance, digitalization, openness, transparency.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор, ректор Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка Соболь Є. Ю.

Омельченко Іван Ігорович

аспірант кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія», викладач Академічного фахового коледжу НУ «ОЮА»

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ З ПРИНЦИПАМИ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Принцип пропорційності у міжнародному гуманітарному праві (МГП) традиційно розглядається як один із ключових обмежувальних механізмів, що регулює ведення воєнних дій. У договірному праві він кодифікований, насамперед, у статті 51(5)(b) Додаткового протоколу I 1977 року [1], яка забороняє напади, що можуть спричинити побічні втрати серед цивільного населення або шкоду цивільним об'єктам, «які були б надмірними стосовно конкретної та безпосередньої військової переваги, яку очікують». У сучасній доктрині Міжнародного Комітету Червоного Хреста (МКЧХ) цей припис визнається нормою звичаєвого МГП, яка однаково застосовується як у міжнародних, так і в неміжнародних збройних конфліктах, причому наголошується, що пропорційність є інструментом балансування між досягненням військової мети і захистом цивільних осіб, що опинилися під впливом бойових дій [2].

У найзагальнішому вигляді пропорційність вимагає від сторони конфлікту оцінити, чи не буде очікувана побічна шкода для цивільного населення та цивільних об'єктів надмірною щодо тієї конкретної військової переваги, яку передбачається отримати внаслідок атаки. Цей баланс є особливо складним, адже він пов'язаний із порівнянням різномірних величин – людських життів і матеріальних цінностей, з одного боку, та абстрактної категорії «військової переваги» – з іншого. У сучасній доктрині звертається увага, що пропорційність поєднує в собі елементи принципу військової необхідності (допустимість застосування сили для досягнення законної військової цілі) і принципу гуманності (мінімізація страждань і пошкоджень), трансформуючи гуманітарний імператив у юридично зобов'язувальний стандарт поведінки командира.

У структурі МГП принцип пропорційності функціонує не як самодостатній нормативний імператив, а як інтегративний критерій оцінки правомірності застосування сили, що діє виключно у межах, окреслених іншими фундаментальними засадами. Його зміст виявляється лише у зв'язку з принципами розрізнення, військової необхідності, гуманності, запобіжних заходів та заборони спричинення зайвих страждань, формуючи

комплексний режим обмеження засобів і методів ведення бойових дій. Пропорційність у МГП є «методологією балансування», яка набуває юридичного значення лише після встановлення усіх вихідних змінних – природи цілі, характеру засобів, передбачуваних наслідків та очікуваної військової вигоди [3].

Принцип розрізнення, закріплений у статтях 48–52 Додаткового протоколу I 1977 року, є фундаментальним елементом логічної архітектури МГП. Тільки після того, як об'єкт кваліфіковано як військовий, відкривається можливість оцінювати пропорційність потенційного нападу. Сучасні збройні конфлікти значно ускладнюють класичну дихотомію «цивільний – військовий», особливо у контексті об'єктів подвійного використання. Енергетичні вузли, телекомунікаційні вежі, транспортна інфраструктура – все це може одночасно виконувати цивільні та військові функції. Непрямі та каскадні ефекти ураження таких об'єктів (відключення лікарень, систем водопостачання, мобільного зв'язку) ставлять командирів перед якісно складнішими оцінками пропорційності, ніж у традиційному міждержавному конфлікті.

Принцип військової необхідності, що бере свій початок із Гаазької конвенції 1907 року [4], дозволяє застосування сили лише за умови, що вона спрямована на досягнення законної військової мети та не заборонена нормами МГП. У сучасній інтерпретації саме пропорційність виконує роль механізму, що «зв'язує» військову необхідність і не дає їй перетворитися на необмежений дозвіл. Оцінка очікуваних цивільних втрат у співвідношенні до конкретної та безпосередньої військової переваги залишається найспірнішим аспектом пропорційності. держави істотно ризикують у тому, що вважається «конкретною перевагою»: для одних це лише тактичний ефект на полі бою, для інших – ширший стратегічний результат. Ця різниця у тлумаченні є причиною розбіжностей при оцінці правомірності однакових за характером атак у різних конфліктах.

Стаття 57 Додаткового протоколу I [1] закріплює один з найважливіших процедурних принципів МГП – принцип запобіжних заходів. Відповідно до нього сторони конфлікту зобов'язані вживати «всіх можливих заходів» для мінімізації шкоди цивільним. Це включає перевірку цілі, вибір найбільш точних засобів ураження, коригування часу атаки, попередження цивільного населення та відміну атаки у разі виявлення її непропорційності. Без процедурного базису запобіжних заходів принцип пропорційності не може бути реалізований на практиці. Запобіжні заходи і пропорційність утворюють єдину модель: перші забезпечують фактичну інформацію та умови для обчислення другої.

У сучасному збройному конфлікті технологічні інновації – автономні системи озброєння, алгоритмічні системи прийняття рішень, безпілотні платформи, кібероперації, удари по енергетичній та цифровій інфраструктурі – змінюють контекст застосування принципу пропорційності. Ці технологічні виклики мають низку практичних та правових наслідків. По-перше, вони вимагають від держав-учасниць розробки та впровадження більш жорстких процедур аналізу засобів і методів – включно з новими стандартами для автономних систем озброєння та кібероперацій, а також більшою прозорістю у прогнозуванні побічної шкоди. По-друге, вони стимулюють необхідність систематичного використання сценарного моделювання та верифікації алгоритмів для розрахунку можливих втрат цивільних, особливо в густонаселених районах або при використанні автономних технологій. По-третє, правозастосування має бути підготовлене до того, що традиційна «розумна оцінка командира» може не бути достатньою, якщо рішення автоматизовано – це вимагає переосмислення відповідальності, оцінки людського контролю і перегляду доктрини контролю за засобами та методами війни. Очевидно, що нормативна база МГП формально допускає такі технологічні режими, але практика їх регулювання залишається

недостатньою. У результаті можна зробити висновок, що технологічні зміни не лише підвищують вимоги до оцінки пропорційності, а й ставлять під сумнів саму операціоналізацію цього принципу у майбутньому. Дотримання пропорційності стає не механічним застосуванням норми, а комплексним процесом оцінки ризиків, аналізу даних, людського судження, алгоритмічного контролю і правового нагляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977?activeTab=>
2. The principle of proportionality. URL: <https://www.diakonia.se/ihl/resources/international-humanitarian-law/ihl-principle-proportionality>
3. International Review of the Red Cross. 2022. URL: <https://international-review.icrc.org/articles/proportionality-modern-warfare-913>
4. Convention on the Opening of Hostilities. 1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b85#Text

Ключові слова: технологічні зміни, ведення воєнних дій, сторони конфлікту, мінімізація страждань, допустимість застосування сили.

Keywords: technological change, warfare, parties to the conflict, minimization of suffering, permissibility of the use of force.

Науковий керівник: кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри міжнародного та європейського права Белогубова О. О.

ЗМІСТ

Вступне слово <i>КІВАЛОВА С.В.</i>	3
Секція № 1	
Захист прав людини: теоретичні та практичні аспекти	
<i>АРАКЕЛЯН М.Р.</i>	
Специфіка правозахисної діяльності в період збройних конфліктів.....	4
<i>БЕХРУЗ Х.Н.</i>	
Актуалізація та результативність дослідження механізмів правового захисту українських біженців в Європейському Союзі в умовах міграційної кризи.....	6
<i>ДАМІРЛІ М.А.</i>	
Перспективи забезпечення прав людини в епоху штучного інтелекту.....	8
<i>СТРЕЛЬЦОВ Є.Л.</i>	
Права людини в контексті сучасного публічного права.....	10
<i>КОНДРАТЕНКО В.М.</i>	
Адміністративно-правові засоби забезпечення праві свобод особи: теоретико-правовий вимір.....	13
<i>TUGYAN T.</i>	
Defending international law: the kantian framework.....	16
<i>СУРІЛОВА О.О.</i>	
Цифрові права людини в контексті збройних конфліктів: новітні виклики.....	20
<i>ЗУБЧЕНКО Н.І.</i>	
Моніторинг гуманітарних програм як інструмент реалізації міжнародних стандартів захисту прав людини під час збройного конфлікту.....	23
<i>КОНОНЕЦЬ О.М., КРИВОНОС С.В.</i>	
Гарантії прав людини під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.....	26
<i>ЗВЕРЄВА К.С., ДАЦЬ І.С.</i>	
Захист права власності під час збройних конфліктів: практика ЄСПЛ.....	28
<i>САПАРОВА А.О.</i>	
Право дітей на освіту в умовах війни.....	31
<i>НАДІЄНКО О.І.</i>	
Зловживання правом у договірних сімейних відносинах.....	32
<i>ГОРБАЧОВА К.М.</i>	
Складові елементи держави як механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина.....	35
<i>ПАХЛЕВАНЗАДЕ А.</i>	
Критерії та стандарти доказування злочинів проти прав людини в міжнародних кримінальних трибуналах під час збройних конфліктів.....	37
<i>ГУРТІЄВА Л.М.</i>	
Учасники кримінального провадження з боку сторони обвинувачення на стадії судового розгляду: окремі позиції Верховного Суду.....	39
<i>ДРОНОВ В.Ю.</i>	
Право на спорт у контексті Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року.....	42

ЯРМАКІ В.Х.

Міжнародно-правова відповідальність та захист прав людини у добу новітніх воєнних технологій: виклики та перспективи для України.....44

ГРЕБЕНЮК Д.О.

The development of scientific discourse in the context of the influence of ECHR practice on the phenomenon of extradition.....47

MANUILOVA A.

Völkerrechtliche verpflichtungen und das Estoppel-prinzip: garantien zur wahrung der Menschenrechte in Kriegszeiten.....49

КОЛЕЧКО Д.М.

Проблемні аспекти стягнення аліментів у спрощеному та наказному провадженні.....51

РУГАЛО Б.А.

Принципи прав людини і штучний інтелект.....54

АБЛОВ І.Є.

Підсудність кримінальних проваджень в контексті захисту прав людини.....56

Секція № 2

Захист прав людини в Україні під час воєнного стану

TULIAKOV V.

War without world: the legal challenges of contemporary conflict and human rights.....60

ОБУШЕНКО Н.М.

Зайнятість населення та працевлаштування в Україні: правове регулювання, державна політика та виклики 63воєнного часу.....63

КАРЛІНСЬКА С.І.

Деякі особливості здійснення представництва адвокатом у справах про відшкодування шкоди завданою військовою агресією рф.....66

ГУТНИК В.В.

Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України: очікування, виклики та перспективи.....68

ОКОПНИК О.М., ЛОПУХОВА Я.В.

Проблемні питання захисту прав людини під час воєнного стану.....71

ГРЕБЕНЕНКО І.О., СОКОЛОВА К.М.

Застосування поліцейськими технічних засобів фіксації (відеокамери, боді-камери) у процесі адміністративно-юрисдикційної діяльності в умовах воєнного стану.....73

ЗАДОРІН В.В.

Захист військовополонених в полоні та після.....75

КРАСНОГОР О.В.

Співвідношення функцій Міністерства юстиції України з іншими органами державної влади у сфері охорони прав людини.....76

ПІДГОРОДИНСЬКА А.В.

Воєнний стан і права людини під час кримінального провадження.....79

КВАСНИЦЬКА О.О., БІЛОШКУРСЬКИЙ М.М.

Ідентифікація корупційних ризиків під час будівництва житла для військовослужбовців у контексті забезпечення права на житло.....83

ЩЕРБАК Г.Р., ДРАГАНОВА В.В.

Захист економічних прав громадян України в умовах воєнного стану: виклики та шляхи подолання.....88

МИШАК Д.Е.

До питання про права та обов'язки захисника на стадії судового розгляду.....90

БЕРЧУК А.В.

Волонтерський рух як інструмент захисту прав людини під час війни: нові виклики та міжнародно-правові аспекти.....91

ШВАЙКА Д.М.

Роль співпраці громадянського суспільства та держави в реалізації системи засобів захисту прав людини.....93

Секція № 3

Захист прав людини в європейському правовому просторі

МІШИНА Н.В., ФЕДОРОВА А.

Стандарти Ради Європи щодо соціальних прав: роль конгресу місцевих та регіональних влад в ефективному впровадженні.....97

БАРВІНЕНКО В.Д.

Права людини та кліматична відповідальність місцевої влади: європейські стандарти сталого врядування.....98

ФОРМАНЮК В.В.

Захист прав людини через технічну інтеграцію: роль децентралізованих агентств ЄС у взаємодії з Україною.....101

РЕДЧЕНКО Я.О.

ЄС і глобальні тенденції у міжнародно-правовому регулюванні цифрових валют.....104

Секція № 4

**Захист та реалізація прав людини відповідно до
положень Женевських конвенцій 1949 року**

ДРАКОХРУСТ Т.В., СОЛТИС І.І.

Женевські конвенції 1949 року як фундамент прав людини у воєнний час.....107

ПЛОТНІКОВ О.В.

Етична проблема застосування штучного інтелекту в автономних системах озброєнь.....109

МИЦЬКА О.І.

Роль омбудсмена в процесі утримання та поводження з військовополоненими в Україні.....111

ІВАЩЕНКО В.О.

Окремі міжнародні стандарти у сфері забезпечення захисту цивільного населення під час війни.....114

КАЧУРІНЕР В.Л.

Міжнародно-правова практика звільнення військовополонених.....116

Секція № 5

Міжнародні регіональні механізми захисту прав людини

СТОЙКО О.М.

Рішення ЄСПЛ щодо порушень прав людини у ході російсько-української війни.....120

ПРОЦЕНКО І.М.

Сучасна позиція Ради ООН з прав людини щодо односторонніх примусових заходів (на прикладі доповіді Спеціального доповідача).....122

КУЗЬМА В.Ю.

Компенсаційний механізм захисту жертв російської агресії в рамках Ради Європи: елементи та реалізація.....125

ПЛОТНІКОВА М.В.

Діяльність Ради Європи у створенні компенсаційного механізму відшкодування збитків, завданих збройною агресією РФ.....127

МІЩЕНКО І.В.

До питання перегляду постанов у справах про порушення митних правил у разі встановлення ЄСПЛ порушення міжнародних зобов'язань України.....131

РАЗДОРЖНИЙ Г.Ю.

Міграційна криза в Європейському Союзі : проблеми та перспективи вирішення.....133

Секція № 6

Захист прав найбільш вразливих груп населення

СІНЬОВА Л.М.

Щодо надання одноразової грошової допомоги учням перших класів в 2025 році.....135

МАНУЙЛОВА К.В.

Забезпечення рівності для груп із особливими потребами в умовах надзвичайних ситуацій.....137

TAYLOR A.V.

A few thoughts on the barriers to women's legal empowerment in islamic states.....140

ЖАКУН М.Ю.

Репатріація депортованих дітей у міжнародному праві: від нюрнберзької доктрини до гаазьких механізмів.....142

Секція № 7

Імплементація норм міжнародного права прав людини в національне законодавство України

МІНЧЕНКО Д.А.

Виконання рішень ЄСПЛ як індикатор правової зрілості держави: досвід України.....147

ТКАЧЕНКО О.В.

Універсальна сингулярність прав людини: пролегомени концептуалізації в філософії правового порівняння.....150

МЕЖЕВСЬКА Л.В.

Припинення трудового договору в умовах воєнного стану: сучасні виклики та правові гарантії.....152

ПОЛІТОВА А.С.

Імплементация норм міжнародного права щодо захисту права на статеву свободу та статеву недоторканість у Кримінальний кодекс України: окремі аспекти.....153

ЛИННИК Т.В.

Міжнародні стандарти прав людини та їх співвідношення із національним законодавством.....156

ФЕДОРОВА Т.С.

Міжнародно-правове співробітництво у протидії економічній злочинності.....157

ЦИБУЛЬСЬКА О.Ю.

Щодо питання правозастосовування частини третьої статті 75 закону України «Про міжнародне приватне право».....160

КІТ Т.Б.

Вплив практики Європейського суду з прав людини на розвиток цивільного права України.....161

Секція № 8

Захист прав людини в сучасних кризових ситуація

АНДРЕЙЧЕНКО С.С.

In absentia як інструмент міжнародного правосуддя.....165

КАЛАШЛІНСЬКА М.В.

Роль міст у захисті прав людини в кризових умовах: досвід Любліна.....167

NEDELEA M.-O.

Justice Robert H. Jackson and the american vision of international criminal law at Nuremberg.....170

КІБЛИК Д.В., ОВСЯНІКОВА Т.О.

Торгівля людьми як наслідок воєнних злочинів: виклики для системи захисту прав людини в Україні.....171

БСЛОГУБОВА О. О.

Виклики до фундаментальних прав людини в епоху цифровізації173

КУЗЬ Ю. С.

Смерть міжнародного публічного права.....174

ГАЛАТ В.І.

Право продавця на усунення порушення у контексті поняття істотного порушення за Віденською конвенцією 1980 року.....178

КОВАЛЬЧУК А.Т.

Критерії визначення критичної енергетичної інфраструктури як військової цілі.....180

Секція № 9

Міжнародні універсальні механізми захисту прав людини

КАНЄНБЕРГ-САНДУЛ О.К.

Особливості міжнародно-правового регулювання статусу українських біженців в Європейському Союзі.....183

ФАСІЙ А.В.

Міжнародно-правові засади розроблення стратегій психічного здоров'я у післявоєнний період.....185

ЧЕРНЯВСЬКИЙ М.В.

Миротворчі операції ООН і забезпечення норм міжнародного гуманітарного права та прав людини у період збройних конфліктів.....188

БУГАЄЦЬ А.С.

Сучасні тенденції міжнародно-правового регулювання інтелектуальної власності.....191

Секція № 10

Захист прав людини в інформаційній сфері: сучасні виклики

ДРАКОХРУСТ Т.В., КРАВЕЦЬ А.А.

Перспективи розвитку біометричних технологій у сфері міграції (EES): виклики для права та суспільства.....194

ДРАКОХРУСТ Т.В., ПЕТРЕНКО В.А.

Вплив EES на свободу пересування осіб у Європейському Союзі.....196

ВИШНЯКОВА А.О., ДИМОВ К.Б.

Особливості доказування злочинів, які пов'язані із пропагандою.....197

ГРАБИНСЬКИЙ М.І.

Цифрові права людини: еволюція, виклики та перспективи правового регулювання....201

ГРУШКО М.В.

Кіберпростір як нова сфера збройного протистояння: міжнародно-правові виклики....204

ВОЙТОВИЧ П.П.

Право на правду та інформаційні права людини: постановка проблеми.....206

БОНДАРЬ О.В.

Адміністративні процедури доступу до публічної інформації як елемент належного врядування.....208

ОМЕЛЬЧЕНКО І.І.

Співвідношення принципу пропорційності з принципами міжнародного гуманітарного права.....211